

עפרה ישועה-ליית/ארץ, ברית
לאבי היקר ז"ל

עפרה ישועה-ליית

ארץ, ברית

מדוע אין לישראלים מדינה
דמוקרטית חילונית

ספרית מעריב

Ofra Yeshua-Lyth
A State of Mind
Why Israel should become
Secular and Democratic

עריכה: יעל ישראל
עיצוב עטיפה: יורם נאמן
ציור הכריכה: ראובן רובין, שייח' מוניס, 1923-4
באדיבות מוזיאון בית ראובן, תל אביב
צילום המחברת: ג'ודי בן יוד

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם
לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך
או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני או אחר –
כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה
שימוש מסחרי מכל סוג שהוא הכלול בספר זה
אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא

נדפס בישראל תשע"א
© 2011 כל הזכויות שמורות לעפרה ישועה-ליית
ע"י עפרה ליית תקשורת בע"מ
ספרית מעריב, תל אביב
מס. קטלוגי 0000

מהדורה שניה

מהדורה ראשונה יצאה בהוצאת נמרוד, תשס"ד

Copyright © 2011 Ofra Yeshua-Lyth
By Ofra Lyth Communications Ltd.
Maariv Book Guide, Tel Aviv
All rights reserved
Printed in Israel 2011

תוכן

מאת אהרון אמיר
הקדמה למהדורה השנייה

”ארץ, ברית” מול ברית השתיקה
אחרי השתיקה

שער ראשון: תקוות (א)

1. מטר של כוכבים
2. מה נשאר לנו לעשות
3. התוכנית העסקית של תיאודור

שער שני: חובות

4. רבי ויינפלד קורא להפרדה
5. איש מעולם אחר
6. ניני הרבנים
7. לבדידות בחרתנו/

שער שלישי: מצוות

8. שלוש חתונות
9. מנוחה נכונה
10. חזון האופניים
11. טליתות המריבה

שער רביעי: קיצוץ

12. ברית דמים

13. תמיד נכון

**שער חמישי:
אחים**

14. איך גנבו לנו
15. איזה צבע זה יהודים?
16. קפיצת הדרך
17. ידיים עובדות ולוחמות
18. פנתרים בקפוטה
19. לבלבו אגס וגם תפוח

**שער ששי:
בני דודים**

20. מתוקים ועוקצניים
21. חולת אהבה בכולטימור
22. חזרנו אל בורות המים
23. בלי תרגום לאנגלית
24. הכובע העירום

**שער אחרון
תקוות (ב)**

25. לילה באופרה, בוקר ברמאללה
26. איש הציפורים

"ארץ, ברית", מול ברית השתיקה

עפרה ישועה-ליית: ארץ, ברית / איך ניגפה הציונות המדינית
מפני הדת היהודית; נמרוד, 2004; 315 עמ'.

...
ארץ, ברית, הוא חיבור יוצא-דופן, הן ברמת כתיבתו, הן בשילוב שובה-לב של סיפור אישי-אוטוביוגרפי עם אמירות רעיוניות חריפות, אך בייחוד במידת היושרה, הרהיטות והמקוריות של ההתמודדות עם השאלה המקופלת בכותרת-המשנה של הספר: "איך ניגפה הציונות המדינית מפני הדת היהודית?"

טעה מי שיניח, למקרא הכותרת וכותרת-המשנה, כי לפניו מעין מסכת תיאולוגית-מדינית, אולי ברוח בתר-ציונית מוכרת, אולי פרי עטה של פולמוסנית אקדמית לא נודעת. מכל-מקום, ברגע שיפתח ויציץ בעמוד התוכן יוכל לעמוד על טעותו. ואם אמנם יגרה דף התוכן הזה את סקרנותו עד כדי כך שיפנה אל גב עטיפתו של הספר ימצא שם בניסוח תמציתי ובהיר את תיאור המסר העיקרי של הספר, "הבוחן מפרספקטיבה אישית, צבעונית ואף משעשעת, את כשל הזהות הבסיסי שממנו סובלת מדינת ישראל, מהמדינות הבודדות בעולם שטרם השכילו להפריד את הדת ממערכת החוקים האזרחית. סכסוכים פנימיים – עדתיים, אתניים וחברתיים – הם פועל יוצא מהכשל הזה, שהוא גם לבו של הסכסוך האזורי".

מי שאחרי הדברים האלה יגש לקריאת הספר גופו, חזקה עליו שיודה כי אכן זה תיאור קולע של עניינו. דומה כי לבסוף גם יודה כי לפחות בזכות הצירוף של סגנון סיפורי-דיבורי קליל עם הרצאת-דברים ישירה, עקיבה ותקיפה שוב לא הניח את הספר מידו עד שסיים.

ומי שאמנם קרא עד תומו גם יבין מפני מה משך שנה תמימה, מאז ראותו אור ועד להידפס הרשימה הזאת שלנגד עיניו, לא נמצא למעשה בארץ הזאת מי שיתייחס אליו – לא בתקשורת האלקטרונית לערוציה ולרשתותיה, ולא בתקשורת הכתובה לגוניה ולמחנותיה, על יומוניה ושבעוניה ותקופוניה.

ומסתבר גם כי מי שקרא עד תום יסכים עמי, לפחות בסתר לבו, אם אוסיף כאן שמועט הסיכוי כי בעקבות רשימה זו יימצאו מושכי-עט כלשהם בכלי-ביטוי אחרים בארץ הזאת שיתעוררו לחפש את "ארץ, ברית" ולדון בסיפורה ובהגיגיה של המחברת.

אין אדם חייב לקבל את כל הניתוחים, ההנחות וההגדרות שבהם מתמודדת עפרה ישועה עם שאלות-היסוד של הווייתו וזהותה של ישראל, אך אי-אפשר שלא לכבד את האומץ, הכנות והבהירות שבהם היא מטפלת בהן. קשה גם שלא להודות שאכן בלא רתיעה היא תופסת את השור בקרניו. יתרה מזאת: אפשר אפילו לומר שהיא תופסת בקרניהם של כל השוורים המתפרצים אל הזירה משעה שהיא קוראת בשמותיהם אחד-אחד, תוך שהיא מתעלמת ממצוות הדחקתם ומוציאתם מסתר מחבואיהם בירכתי הזירה.

הנה כך אין היא מהססת לקבוע כי "לא מקרה הוא" שהיהדות היא זן אנושי כה מבודד וסתגרני, ולא עוד אלא ששאיפה תמימה לקיים מדינה דמוקרטית בעלת אופי יהודי במזרח התיכון "גררה את הישראלים לניסיון משונה, חסר-סיכוי ומזיק, לשמר באמצעות כוח שלטוני חילוני את כוחה הסטוטורי של מערכת מיושנת של חוקים ומצוות, השייכים לאחת הגרסות הקנאיות ביותר של דת עתיקה" (ארץ, ברית, ע' 28).

עפרה ישועה מבינה אל-נכון כי "רק עיוורון או עייפות קשה יכולים להסביר" מפני מה ישראלים לא דתיים "נמנעים כמעט לחלוטין מקריאת תיגר על הדרך הקשוחה והציקנית שבה מגדירה היהדות את הזהות הלאומית שלהם". רואה היא נכוחה כי "שמאל וימין מאוחדים בשאיפתם הכנה להילחם בכל מחיר על שמירת 'רוב יהודי במדינת ישראל'", וכי החילוק היחיד ביניהם הוא בזה ש"השמאל הנאור" מייחל להשגת המטרה כתוצאה מהסתלקותם של היהודים מחבלי-ארץ שלא-יהודים יושבים בהם, ואילו "הימין" מצפה להשגתו על-ידי סילוק הלא-יהודים מאותם חבלים "שהיהודים חושקים בהם" (שם, שם).

"הקהילה הישראלית", כניסוחה של המחברת, "זקוקה לבידול מוחלט על בסיס דתי". לשיטתה, "זהו אכן הכשל הציוני הבסיסי, שממנו אין בעצם מפלט", ו"מאחר שהיהדות היחידה המוכרת על-ידי מוסדות המדינה... היא האורתודוקסיה, אין ליהודים שום סיכוי להיות רוב" בין הים לנהר, וגם חלוקתו של השטח הזה לשתי מדינות תוכל – אולי – לשמר את הרוב ה"יהודי" במדינה ה"הודית" רק עוד כמה עשרות שנים, תוך שאותו רוב אנוס להתעמר בלי הרף ב"מי שנועדו להיות אזרחים ממדרגה שנייה ושלישית" (שם, ע' 29). והרי זה, כמובן, מירשם בדוק לתסיסה אירידנטית מתמדת ואלימה.

מסקנה חשובה, ומתחייבת, מן האמור כאן היא שהעמדת הדת במרכז ההווה הלאומית "טירפדה מראש את הסיכוי ללידתה של אומה אמיתית, חדשה", בנוסח אותן קהילות המהגרים העולות כפורחות ברחבי תבל. אף אם נקבל כי אכן קמה כאן "קהילה ישראלית מגובשת" בשנים הראשונות למדינה, הרי כיום היא "כורעת ומתמוטטת תחת הלחצים שנוצרו מכוח העקרונות והכללים האנאכרוניסטיים" שקיבלו חבריה על עצמם.

יש עוד תובנה אחת חשובה שעניינה במחדל ההסתגרות הפנימית שגזרה על עצמה אותה "קהילה מגובשת", שעליה חוזרת המחברת בהדגשים שונים במהלך הספר, והיא שמובאת בניסוח מגובש להפליא בזו הלשון: "מהיוונים והרומאים דרך הכיבושים המוסלמים והאימפריות האירופיות והאמריקאיות, עמים בתנופת השתלטות תמיד הפעילו לטובתם גם את האלוהים הפרטי שלהם על כל

גירסותיו... הדת היהודית, שבמשך מאות שנים עסקה בהתגוננות פעילה מפני 'סכנת טמיעה והתבוללות', לא היתה מסוגלת להציע אפילו מראית-עין של נכונות לפתוח את שורות הקבוצה הלאומית החדשה, הדינאמית והמצליחה, בפני התושבים הוותיקים". תפיסה חסרת-היגיון זו עודה מחזיקה מעמד גם בישראל של שנות האלפים, שבה "כל ניסיון של ערבי מקומי לאמץ לו את המנהגים, השפה ואורח-החיים של הישראלים היהודים, או חלילה מבקש לחיות בתוכם, נתפס כאיום קיומי" (!).

לכל שער ולכל פרק בספרה מקדימה מרת ישועה-ליית מוטו הולם. זה הפותח את הספר כולו, ואת העשר הראשון "תקוות (א)", הוא פשוט קטע מ"עליזה בארץ הפלאות" של לואיס קרול:

"אני לא רוצה להיות במקום שבו כל האנשים משוגעים", אמרה אליס.

"טוב, אבל אין מה לעשות", אמר החתול. "כולנו משוגעים. אני משוגע, את משוגעת".

"איך אתה יודע שאני משוגעת?" שאלה אליס.

"אילו לא היית משוגעת", אמר החתול, לא היית מגיעה לכאן".

אבל את הספר כולו, ואת שערו האחרון, "תקוות (ב)", היא מסיימת בכל-זאת בנימה מעודדת יותר. אף על פי שלהקמתה של מדינת ישראל המודרנית נלוו "כמה טעויות בסיסיות", ו"הסדקים המובנים ביסודות המבנה המדיני שלנו" כבר גורמים קריסה פנימית מתמשכת, הרי מתוכה מתחילים לצמוח יסודות איתנים חדשים: "אלה מאיתנו המקווים לשמר כאן סביבת מחיה דוברת עברית, שתמשיך לשאת איתה את מסורתנו התרבותית העתיקה והנכבדה, יצטרכו למצוא דרכים יצירתיות לקדם את הרעיון הזה בתבונה".

אפשר שעיקר מעלתו של ארץ, ברית בכך שהוא בא להצביע על קצת מאותן "דרכים יצירתיות".

אפריל 2005

הקדמה למהדורה השנייה אחרי השתיקה

מותו של אהרן אמיר השאיר חלל ענק וצער גדול בין יקיריו וידידיו. תרומתו האדירה לתרבות העברית וספרותה קיבלה הכרה גורפת עוד בחייו. נכונותו בגיל מבוגר לחדש את ימיו של הרבעון הספרותי "קשת" ולהמציא מחדש את "קשת החדשה" פתחה שער לשורה של כשרונות חדשים ומבטיחים. הם הצטרפו לכוכבים הגדולים של הספרות העברית, שרובם היו בני טיפוחיו וממשיכים לשמור לו אמונים.

כלל לא עלה בדעתי לפנות לאהרן אמיר כאשר ספרי "ארץ, ברית" יצא בהוצאת נמרוד באפריל 2004 (הוצאות גדולות יותר לא גילו בו עניין). ככותבת מתחילה הייתי אחראית על הפקת הספר, מימונו והפצתו, ולא התעצלתי לשלוח ביוזמתי עותקים רבים, מלווים במכתבים אישיים קצרים, אל כל מי שסברתי כי עשוי לגלות עניין ולתמוך – או אולי לפתוח בוויכוח – עם ניתוח מסוג חדש על הכשל הציוני המתמשך. למרות מאמצי, ואירועי השקה בהשתתפותם הנדיבה של יוסי שריד וסמי מיכאל, שחשבו שמדובר בספר ראוי, שום ביקורת (לטוב או לרע) לא פורסמה על הספר במוספי התרבות והספרות, ולרוב הקוראים הפוטנציאליים לא נודע על קיומו.

כאשר מו"ל נמרוד יותם ראובני הודיע לי שאמיר התקשר וביקש ספר לביקורת, שיגרתי לו עותק בדואר. אהרן פנה ליותם והתלונן שלא קיבל את הספר. שלחתי שוב, הפעם בדואר רשום, ומיהרתי לשכוח מכל העניין. שיחת הטלפון שקיבלתי ממנו כחודש אחר כך היתה מסוג השיחות שמקבלים פעם בחיים, והובילה לידידות חמה שגדול ממנה רק העצב הגדול על שלא נמשכה יותר משלוש וחצי שנים. כאמן של מילים, אהרן זיקק מיד את יחסו כלפיי בהקדשה המופלאה שכתב לי בפגישתנו הראשונה על ספר מאמריו שרכשתי (כמצוותו) לקראת הפגישה. הוא כינה אותי "אחותי לנשק" והוסיף: "כאשר נפגשו החוצבים בניקבה..."

לא באנו מאותם מחוזות פוליטיים או רעיוניים, ולא היה הרבה מן המשותף בחזון שלנו על החברה הישראלית, שאהרן רצה לראותה בונה מעצמה עברית מזרח תיכונית ואני סבורה כי חזונות הגדולה אינם מיטיבים איתה. לא קיבלתי גם את דעתו ש"דת היא מחלת נפש". בעיני כל הדתות עונות על צורך קיומי ותרומתן לאנושות אדירה. אבל נהיית מכל רגע של השיחות הנפלאות איתו, מההומניות העמוקה שביטא במפעלו התרבותי כמו באישיותו הקסומה, ושמחתי, כמו הרבה אנשים מכל מיני קטבים, להשתתף ולתמוך ביוזמותיו רבות ההשראה.

היה מביך ומאכזב לגלות שהמאמר שכתב אהרן על ספרי - בעצם הביקורת הספרותית האחרונה שכתב בחייו - נגנז ולא פורסם, אחרי ציפיה של שמונה חודשים הודיע העורך ש"עבר זמנו" של הספר והוא לא יזכה לסקירה המיוחדת.

אהרן העלה את המאמר לאתר "קשתות" המנוח שיועד (אך מעולם לא הצליח) להיות שווה הערך האינטרנטי של "קשת החדשה". הוא נתן לי את רשותו להדפיס - ביחד עם תגובותיהם הטובות של אישים אחרים - כמודעה בתשלום במוסף "ספרים" של עתון "הארץ" (25 בינואר 2006).

אהרן בחר במאמרו לטעון שקיימת ותקיים "ברית שתיקה" סביב ספרי "ארץ, ברית". אני מניחה שלא התכוון שנדרש תיאום כלשהו בין הכותבים והעורכים שבחרו להתעלם מהספר. השתיקה הממוסדת נשמרה באופן "טבעי", עם שלושה יוצאי דופן בשוליים התקשורתיים: יעקב בן אמיר הקדיש לי ראיון ארוך בחינמון "צפון העיר", אלי אשד כתב מסה ארוכה ומפורטת באתר "רשימות", וידידי המנוח דניאל בלוך אירח אותי בתכנית רדיו ברשת א'.

קוראים נמצאו, למרות הכל. אלף ומאה העותקים שהודפסו הלכו ואזלו. תגובות חמות זרמו אליי וממשיכות להגיע טיפין טיפין. היו אנשים שקראו ומיד הזמינו שנים שלושה ואף עשרים עותקים כדי לחלק לידידיהם. אהרן גילה שהספר מצוטט אפילו ב"מילון הסלנג העברי".

בשבע השנים שחלפו מאז פרסום המהדורה הראשונה הגעתי למחזות חדשים של פעילות פוליטית ורעיונית ופגשתי הרבה חברות וחברים לידיעה שמשוהו מאוד לא טוב מנווט את המקום שבו אנו חיים. המהדורה השנייה, היוצאת בסיועה האדיב של הוצאת "מעריב", משקפת גם תובנות שהשתנו במהלך הצלילה המואצת של החברה הישראלית למחזות הלאומנות הדתית. היא מהווה גם הזדמנות להגיד תודה גדולה לכל מי שקראו, תמכו, הגיבו ואף העירו סייעו ותיקנו.

במהדורה השנייה שונתה כותרת המשנה של הספר. כותרת המשנה הקודמת "איך ניגפה הציונות המדינית בפני הדת היהודית" הטעתה רבים מדי לחשוב שמדובר בספר התוקף את "הדתיים". האמת, כפי שיתחוויר לכל קורא, היא שבעיני המגזר שהכשל הישראלי רשום על שמו הוא זה המוגדר ליברלי-חילוני-ציוני-שמאלי. החזרת ליספר גם פרק (מס. 24) שנגזז לפני שש שנים בעצתה הטובה של העורכת המצויינת יעל ישראל. יעל חששה אז בצדק שאופיו האישי של הפרק הזה יסיט את תשומת הלב מהמסר העיוני של הספר. כיום נראה שהחשש הזה שוב אינו אמור להטריד.

עפרה ישועה-ליית

תל אביב, ינואר 2011

שער ראשון/תקוות (א)

“אני לא רוצה להיות במקום שבו כל האנשים משוגעים”, אמרה אליס.
“טוב, אבל אין מה לעשות”, אמר החתול. “כולנו משוגעים. אני משוגע, את משוגעת”.
“איך אתה יודע שאני משוגעת?” שאלה אליס.
“אילו לא היית משוגעת”, אמר החתול, “לא היית מגיעה לכאן”.

לואיס קרול, אליס בארץ הפלאות

מטר של כוכבים

כאן בשיפולי הגבעות, מול
 השקיעה
 מכונת הזמן
 ליד בוסתנים ערופי צל –
 מעשה אסירים
 מעשה מובטלים
 נגדל את התקווה.

מחמוד דרוויש¹

השעון המעורר צילצל באחת וחצי בבוקר, ותוך פחות מעשרים דקות היינו בחוץ. בנקודת המפגש, שנקבעה מראש ליד הכביש הראשי, שרכבנו צוואר למעלה, אך בשמים ראינו רק את ההשתקפות הזוהרת של אורות העיר הגדולה.

המכונת השנייה הגיעה, ויצאנו מזרחה בכביש הרחב. דהרנו בנתיבים הריקים על פני אזורי התעשייה, הקניונים ובית-הקברות הענקי, ההולך ומתמלא. במחסום הניחו לנו החיילים לעבור באין מפריע. ההוראות הביטחוניות חייבו לבדוק בקפדנות רק את הנכנסים, לא את היוצאים. והנה אנחנו כבר חולפים ברחוב הראשי השומם של בידיה. הפלישה ההמונית של הישראלים בחיפוש אחר הדילים הכי טובים בארץ, תתחיל רק בעוד שעות אחדות. בשבת כמעט אי-אפשר לנוע כאן, בלב מהומת השוק הגדול, אבל כליליה כל הדוכנים ארוזים ושוממים. בעליהם מן הסתם שקועים בחלומות מתוקים לקראת השפע שיביא יום העסקים הבא.

---

¹ מתוך הקובץ "מצב מצור" בתרגום מוחמד חמזה ע'נאם, הוצאת אנדלוס.

הגבעות מזרחה מן העיירה אכזבו. האור הבוהק של גוש דן עדיין היה בהיר מדי באופק, ובצמתים הציפו זרקורים רבי עוצמה באור כתום את הדרכים המובילות להתנחלויות. המשכנו במרוץ קדימה, נוטלים סיכונים בסיכובים החדים, במעלה הדרך ההולכת וצרה, מבקשים מפלט מהתאורה המגרשת את החושך. בפסגת הרכס, החשיכה כמעט הניחה את דעתנו.

מקום טוב מזה לא נמצא הלילה בהרים האלה. נקודות האור היחידות במרחב באו מפנסי הרחוב הקלושים של כפרים ערביים בודדים במרחק. מזרחה מכאן יורדת הדרך אל מדבר יהודה, עד עמק הירדן שמעברו השני הרי מואב.

ירדנו לשולי הכביש. שמיכות נפרשו בחיפזון על הסלעים הקשים. סוף-סוף אפשר היה לשכב על הגב, הפנים למעלה, ולהתחיל לחזות במופע הזיקוקים השנתי של אלוהים, שלכבודו נסענו עד כאן. מטר המטאורים של נובמבר 1999 היה אמור להיות הטוב ביותר שנראה בכדור הארץ זה שלושים שנה, והמזרח התיכון, כך נמסר, זוכה השנה בתצפית טובה במיוחד.

זנבו הזוהר של כוכב נופל הוא זעיר ועדין למדי. רק טיפות קטנות של אור מבליחות מתוך החושך ונעלמות מייד. מהר מאוד גילינו שאפשר לראות את הניצוץ רק אם עיניך מקובעות מראש באזור שבו יופיע. כאשר ראית אחד, כבר היה מאוחר מדי לספר עליו לאחרים. לעולם אין לדעת מאיזו פיאזה של השמים יפול הכוכב הבא, וצווחות הגיל על הזיקוקים הקטנים שהצלחנו לראות התערבבו בצחוקי אכזבה רמים על אלה שהפסדנו. היו הפסקות ארוכות שבהן לא אירע דבר. ברגע שנשמעה שאגת ניצחון קטנה של מישהו, ידעת שהפסדת אחד, או אפילו שניים, שצנחו מן הכיוון ההפוך לזה שבו צפית. היה משמח במיוחד כשכולם הצליחו לראות כוכב נופל ביחד.

זה היה לילה רגיל, נהדר כמו כל ליל סתיו מוקדם על הר במדבר. אפשר היה לבוא לכאן בכל ערב אחר ולהתפעל מתפארת השמים, אבל אנחנו, עירוניים קצרי-רוח, שאינם מתפנים ללטוש מבטים בכיפת שמים משובצת כוכבים בלי הבטחה לריגושים מיוחדים, באנו לראות אקשן. באתר של נאס"א הודיעו שצפויה "סופת ליאונידים". סלעים גדולים שטיילו בחלל מיליוני שנים נשרפו תוך חלקיקי שניות לאפר,

כתוצאה מההתנגשות הקשה באטמוספירה של כדור הארץ, תוך שהם משאירים אחריהם שובלים פעוטים של אור.

לפני מיליון שנה התנגש כאן כוכב שביט זקן והתפורר למיליוני רסיסים, ומאז ועד היום, אחת לשנה, בשלהי הקיץ, עובר כדור הארץ בתוך שרידיו הקפואים. הידע הזה נרכש בבוקר בקריאה בעיתון והועבר לדור הצעיר. שלושת הילדים שהיו איתנו היו תירוץ טוב לחמישה מבוגרים להעמיד פנים שהם כאן לצורך החוויה החינוכית. בעצם זו היתה חוויה קוסמית. גבוה על הר שומם, צופים בנפלאות הבריאה, היה טבעי להיגרר למחשבות גדולות בנוסח מי-אנחנו-ומה אננו-עושים-פה בכלל. היה ברור שאנחנו ממש קטנים.

"אבל מה יקרה אם מטאוריט גדול יתנגש בנו?" שאלו הילדים. עבורם, במופע הגדול היה גם פוטנציאל מפחיד. "איך סיכוי", הרגיעו המבוגרים. "האטמוספירה של כדור הארץ מגינה עלינו כמו שמיכה גדולה. אפילו אם יתנגש אי-פעם גוף שמיימי ענק בכוכב שלנו, לא סביר שהוא יירד דווקא עלינו. אין שום סיבה שנפילה כזאת תתרחש דווקא כאן, על גבעות השומרון, בלב האוטונומיה הפלסטינית." "צריך להביע משאלות", מיהרתי לשנות את הנושא.

לרגע השתררה שתיקה. כולם התמקדו במימוש האופציות הנושרות בנדיבות מן השמים. אם לא יועיל, לא יזיק. חבל ששכחתי להיערך מראש עם רשימת בקשות. מה הכי חשוב, בעצם? צריך לארגן מהר את כל הדאגות הגדולות ואת כל התקוות, ולשגר אותן, אחת-אחת, כנגד הנצנוצים הזוהרים המבליחים בכיפת הרקיע. אבל מי רוצה עכשיו לחשוב על דאגות ועל שאיפות? רגעי העונג הלילי האלה יקרים מכדי לבזבז אותם על מחשבות כל-כך מסובכות. מי צריך רשימה? מה שיש כאן ועכשיו יספיק בהחלט.

הלוואי שהחיים יהיו תמיד פשוטים ומתוקים כמו בלילה הקסום הזה, באוויר הרענן והשקט. הלוואי שהאנשים האהובים עלינו יהיו תמיד כל-כך קרובים וכל-כך עליזים, שנחיה ביחד באושר עד קץ הימים. שאיש לא יחרוש רעה. שלא נדע עוד צער.

מעל ההרים של ממלכת ירדן, הרקע הכהה התחיל להחוויר. כוכבים אולי ממשיכים ליפול בשמים, אך אין רואים אותם יותר. הזריחה מתקרבת ואיתה סוף המופע. ארבע בבוקר. הגיע הזמן לחזור הביתה. קיפלנו את השמיכות ושתינו את שארית הקפה. בדרך חזרה עצרנו במאפיה המפורסמת של בידיה, שכבר פתחה את שעריה לשוחררי

כנאפה ובקלאווה באפלולית של סוף הלילה. הדרך המובילה מערבה היתה עמוסה ברכבים מסחריים ממורטטים ובמשאיות ישנות, כולם מלאים פועלים ותוצרת חקלאית, בדרך אל המחסום. הידיים העובדות של פלסטין ותנובת אדמתה המתינו בסבלנות לתורם כדי להפוך, כמו בכל בוקר, לחלק מן הכלכלה הפורחת של רצועת החוף הישראלית. חיילים עייפים ביצעו את תפקידם בבדיקה השגרתית של פנים-תאי מטען-תעודות זהות. תוך פחות מעשרים דקות שוב נהיה בבית. בהמשך היום נספר לידידים, חברים לעבודה ובני משפחה על ההרפתקה הלילית המרגשת.

כולם התרשמו, אבל לא כפי שציפינו. ההתעניינות שלנו בתופעות אסטרונומיות קוטלגה כמוזרות נסבלת, אבל העובדה שבילינו לילה לבד בשטחי הגדה המערבית פורשה כהרפתקנות מסוכנת וחסרת אחריות. ביקורת גלויה נמתחה על הפיזיות שגילינו. "לא פחדתם? ועוד עם ילדים, במקום כזה?" רוב מכרינו היו משוכנעים שכל יציאה לשטחים הכבושים, כל נסיעה בין יישובים פלסטיניים, היא מסע הרה סכנות.

חזרנו אל הקרקע. די להתפנק מול הכוכבים במחשבות על מקומו על פני כדור הארץ וביקום. מי-אנחנו-ומה-אנחנו-עושים-כאן-בכלל חזרה להיות שאלה של צבע לוחיות הזיהוי של האוטו, הפלסטיק של תעודות הזיהוי.

אנחנו ידענו, כמובן, שלא טעינו ולא נטלנו שום סיכון. גם לא היינו תמימים או חסרי אחריות. הטריטוריה שבה בילינו את הלילה היתה ידידותית ובטוחה לחלוטין. בתקופה ההיא כבר היינו תיירים בעלי ניסיון בחבל הארץ שמעבר למחסומים של כביש חוצה שומרון. ביקרנו שם לא פעם, וידענו שבוודאי ניסע שוב. תמיד הרגשנו רצויים ובטוחים, וגם לא היינו לבד. עשרות אלפי ישראלים כמונו נסעו בלא כל חשש לאזורים הבלתי מוגדרים שבסביבתנו הקרובה. כולם, ממש כמונו, נהנו מכל רגע, גם אם חלק מהם נהנו מהסיבות הלא נכונות.

* * *

אלה היו ימים של שפע שלא ידענו כמוהו מעולם, ולא חזרנו לדעת מאז. התקווה העצומה שנטע תהליך אוסלו פגשה בנסיקתה גאות טכנולוגית שהעתירה צמיחה חסרת תקדים על החלק הממוחשב של

העולם, שאליו השתייכנו גם אנו. לכל מי שהכרנו היה יותר כסף לבזבז מאי-פעם. המכוניות שלנו היו יותר גדולות ויותר חדשות, ממש כשם שהמנות במסעדות היו יותר קטנות ויותר מגונדרות ויקרות. עבדנו קשה יותר ממה שתיארנו לעצמנו שאפשר, אבל יצאנו לחופשות קצרות ונפלאות. מעמד הביניים הישראלי גילה את טוסקנה, קפריסין ופרובנס. לנו גילה ידידנו הטוב אלי את המחוזות המזרח-תיכוניים של גב ההר ובקעת הירדן. במילים אחרות: השטחים הכבושים, או הגדה המערבית, או יהודה ושומרון, או פלסטין.

במרחק של פחות מחצי שעת נסיעה מהבית גילינו ארץ חדשה וזרה, ובכל זאת מוכרת ונוחה מאוד לטיולים. מין חוץ לארץ שכזה, אבל בלי הטרחה של ויזה, דרכונים והמתנה לבדיקות הביטחוניות. טיילנו עם הרכב הפרטי שלנו, סיירנו באתרים היסטוריים וארכאולוגיים מרשימים, בילינו בחיק הטבע, סעדנו סעודות מלכים שעבורן שילמנו בשקלים שהתקבלו במאור פנים. לכל זה נלוו בונוס רגשי בלתי מבוטל ותחושה של הישג עצום. בכל טיול סופשבוע כזה היה מימד סמוי, שהפך אותו למשלחת של רצון טוב. על כל צעד ושעל נתקלנו באנשים נעימים וחייכנים, שעשו הכל כדי להוכיח באיזו מידה של רצינות הם מתייחסים למצווה החשובה של הכנסת אורחים. היינו, בעיני עצמנו, מין חלוצים של תקופה חדשה ומבורכת.

רבבות ישראלים נהנו מהכנסת האורחים הפלסטינית בימים הלא רחוקים ההם. אל בידיה עלו לרגל מחפשי המציאות והרהיטים הזולים, והשוק הצוהל של העיירה נראה כמו הדבר הקרוב ביותר לחזון אחרית הימים. רמאללה הפכה מדי ליל ששי למקדש הדיסקו של צעירים ישראלים חובבי אקשן. בבית-לחם עבדו בקדחתנות על בניית מקומות לינה למיליוני עולי הרגל, שעמדו להגיע לקראת סוף המילניום. המהמרים וחובבי הריגושים ירדו ליריחו.

קל היה להתאהב ביריחו, העיר העתיקה ביותר הידועה לגזע האנושי. את רוב האורחים הישראלים בלע קיזנו "אואזיס". על הפאר והבידור ברמה הבינלאומית שהציע הקיזנו לאלפי שוחריו, עשרים וארבע שעות ביממה, נודע לנו רק מפי השמועה, כי אותנו סירבו (בנימוס רב) להכניס, אפילו לא הרשו שנציץ. ג'ינס וסנדלים לא עמדו בסטנדרט הלבוש ההולם, וילדים היו מחוץ לתחום. ידענו שבמהלך השבוע יוצא מדי בוקר מתל-אביב אוטובוס מיוחד, מלא עקריות בית מגוש-דן, בדרךן לפזר חלק מהתקציב המשפחתי בין מכוניות המזל.

המהמרים הכבדים נשארו ללון במלונות הפאר החדשים שעוצבו בסגנון אלף לילה ולילה. נכנסנו פעם, בשעת צהריים, למלון כזה, לשותת תמרהינדי צונן, וראינו את נשיהם מסבות על הספות בלובי הממוזג, בעוד הילדים משתכשכים בבריכות.

הצלחנו לקשור ידידות עם מנהל הרכבל החדש במרכז "סולטאן", מיזם תיירותי נוצץ וממוסחר שצץ יש מאין לצד האתר הארכיאולוגי הוותיק של יריחו. בביקור הראשון שלנו, המנהל זרח וסירב לקחת מאיתנו כסף. הרכבל, הסביר, עדיין בשלבי הרצה. עלו, סעו, תהיו אורחים שלנו, ספרו לחברים שלכם, שיבואו. אשת יחסי הציבור, יפה כדוגמנית-על ומנומסת כליידי בריטית, הפקידה בידינו עלונים צבעוניים שתיארו, בלי טיפת הגזמה, "קרונות אלפיניים אדומים ומבהיקים גולשים על פני הנוף המדהים היישר אל מגזר הקרנטל העתיק, החצוב ברום הצוק".

האטרקציה הזאת תהיה פיצוץ, הבטחנו למנהל. מילא הנוף, אבל בתוך המגזר מצביעים הנזירים בדייקנות על האבן ששימשה כר למראשותיו של ישוע הנוצרי במהלך ארבעים הלילות שבילה במדבר. צליינים נוצרים ינהרו לכאן בהמוניהם. הנזירים הצעירים והממולחים יודעים לספר סיפורי קדושים באנגלית מצוינת. הם מוכנים לקבל תרומות בכל המטבעות, עם עדיפות לשקלים ולדולרים. עם תום הביקור יכול התייר להתענג על גלידה ישראלית בקפטריה המושקעת על מדרגות ההר, תחת כיפת השמים, ליד שולחנות מתכת רקועים בטוב טעם, המשקיפים על כיכר הירדן.

בערב שתינו קפה בלב העיר. היה צפוף ושמח, וישראלים התקבלו במאור פנים. ידענו בוודאות שיש לנו עתיד משותף בארץ החמה והנוחה הזאת. מאז ומתמיד היה הלבנט הקסום נקודת מפגש מסורתית של תרבויות, גזעים ודתות. עכשיו היה תורנו לחיות בו באושר, לנצח. כמעט כל המקומיים ידעו את שפתנו, בעוד אנחנו ידענו רק מילים בודדות בשפתם. היו לנו היסטוריה משותפת, הכרה משותפת בכאב ובצער שגרמנו זה לזה, ואינטרס משותף להניח את העבר הרע מאחורינו. להם היה מטבח משובח, ואנחנו סברנו שאנו יודעים להעריך אותו.

לקוח זר וחשוב של המשרד שלי הביע התעניינות בקידום השלום בין יהודים לערבים באמצעות מיזם כלכלי וטכנולוגי. המיזם התקדם יפה, וניתנה לי הזדמנות לארגן קבלת פנים נדירה במלון "גראנד

פארק" החדש של רמאללה. קצין הביטחון של "מכון פרס לשלום" נפגש עם קצין הביטחון של האוטונומיה הפלסטינית. כולם היו רציניים ומודאגים; תמיד הרי יכול משהו לבוא ולהשבית את השמחה. אותי הדאיג משהו אחר לגמרי: להשיג פסנתר מתאים לטקס החגיגי. מנהל המלון וצוותו שמחו לסייע. פסנתר כנף אותר ושונע לאולם הכנסים של המלון. האירוע שלנו, באוקטובר 1998, קצר הצלחה יחצנית גדולה. ראש הממשלה לשעבר, שמעון פרס, הגיע מירושלים. שר האוצר הפלסטיני, אחמד נשאשיבי, בא מעזה. ד"ר היינריך פון-פירר, מנכ"ל חברת "סימנס" העולמית, הגיע ממינכן. השלושה הצטלמו כשהם חותכים את העוגה המעוצבת, שהוכנה במיוחד עם לוגו החברה החדשה, כמקובל באירועים מסוג זה. היה מרגש, ומי שרצה שמע את משק כנפי ההיסטוריה מעל מיזם ההיי-טק הראשון המשותף לפלסטינים, ישראלים וגרמנים. כתבו עלינו בעיתונים וראו אותנו בטלוויזיה, אפילו ביפן.

* * *

בדצמבר 1999 קיבלנו כרטיס ברכה לחג המולד ממנהל הרכבל ביריחו. המאה העשרים הסתיימה בנועם והאלף החדש יצא לדרכו, עתיר הבטחות ועשיר בציפיות. תשעה חודשים אחרי כן התנפץ השלום השברירי שלנו, והאימה החלה להכות על כל צעד ושעל. זקנים, נשים, ילדים מצאו את מותם האכזרי מדי שבוע, כאשר המטורף התורן הפך את גופו לעיסה באוטובוס או במסעדה, במרכז קניות או בכניסה לדיסקוטק. מאות נותרו נכים לכל ימי חייהם, אלפים שוב לא יתאוששו מהחרדה.

התגובה הצפויה לא איחרה לבוא. ערים וכפרים הפכו יעדים למבצעי נקמה וזעם. חפים מפשע נטבחו בפגזי טנקים תועים, בהפצצות מהאוויר או במלאכתם ההרסנית של דחפורים. צבא מיומן, מצויד היטב, הופעל כמרינוטה רצחנית בידי פוליטיקאים חסרי מצפון ודרך. מאות אלפי בני-אדם, שמימיהם לא היו אזרחים של שום ארץ, הושפלו והורעבו בשם אשליית הכוח של הכובשים המתוסכלים, שהצליחו לייצר עוד מוות, עוד אלפי נכים, עוד אלפים שאיבדו את כל היקר להם. עין תחת עין, תינוק תחת תינוק. מישהו בארץ שלי דואג שלא תהיה לשכנים שום תקווה מלבד התשוקה להוציא מתוכם עוד

מתאבדים, שיספקו תירוץ טוב להמשך ההזיה הכוחנית. ואכן במחוזות השכנים מתארך התור של שורת המתנדבים למוות בחיק האויב השנוא, ומתעצמת גאות המשפחות שהצליחו להוציא מתוכן "שאהיד".

קזינו "אואזיס" ומלון "גראנד הוטל רמאללה" נותרו שוממים ופגועים, ממש כמו הכלכלה והביטחון העצמי של הישראלים. האיים המבוצרים והמוארים היטב שבנתה המדינה שלי על אדמתו של עם אחר מקיזים את דמה, מוחה ומשאביה, כמו מחלה חשוכת מרפא. מדי לילה מתפללים המוני בני-אדם שבני "העם האחר" יימחו מן האדמה. כפרים, דרכים, ערים ומחנות צבא שלובים ולפותים אלה באלה על האדמה הזאת בערבוביה גמורה. והתקווה שיום אחד זה פתאום ייגמר נראית כאשליה.

"את חושבת שהם יגיעו גם לכאן, לשכונה שלנו?" שואלות ילדתי וחברותיה מדי פעם, כשהרדיו והטלוויזיה מביאים לנו את הבשורה האחרונה על רצח והרג. "אני מאוד מקווה שלא", אני עונה בכנות, כמו כל האמהות. קולי חסר את הסמכות שבה ידעתי להבהיר להן פעם, שלעולם, אבל לעולם, לא יפגע בהן כוכב שנופל מהשמים. מי-אנחנו-ומה-אנחנו-עושים-כאן-בכלל היא שאלה שרבים מאיתנו מזמן לא נתנו עליה את הדעת.

מה נשאר לנו לעשות

“הרי כל תכליתו וייעודו של האדם הוא טובתה של החברה, האין זאת?”
 “אך זו לא תושג לעולם אם כל אחד יקריב קורבנות ואף אחד לא ייהנה”.

שיחה (1850) בין הסוציאליסט לואי בלאן לבין האינטלקטואל הרוסי אלכסנדר הרצין*

שבועות ספורים לפני יום הולדתי השמיני נסעתי עם אמא שלי לבקר את אביה, סבא שלי, שגסס ממחלת הסרטן. נסענו באוטובוס לרעננה, שהיתה אז כפר גדול ונעים בלב פרדסי השרון. “בית ההחלמה” היה אגף ארוך בן קומה אחת, ובו חדרים גדולים עם חלונות שפנו אל גן לא מטופח. האיש שאמי פתחה איתו בשיחה לא נראה כלל כמו סבא שמואל שהכרתי. הוא איבד מחצית ממשקלו ופניו היו מצומקות, עם גוון אדמדם ולא בריא. מאחר שלא היו לנו יחסים ממש קרובים, זה היה מביך יותר משהיה עצוב.

זה היה יום חורף עם שמש נעימה. אגף האשפוז נראה כמו בית-ילדים בקיבוץ, עם רצפה אפורה שנשטפה זה מקרוב ווילונות כותנה קצרים עם דוגמאות צבעוניות. סבא שמואל וכמה חולים אחרים שכבו במיטות צרות לאורך הקירות. את הרושם העגום החריפה אחת קשוחה, שנזפה ללא הרף בגבר ששכב במיטה לצד סבא שלי. המסכן לא הצליח לשמור את ידיו מחוץ לשמיכה, כפי שחזרה ודרשה ממנו.

---

* אלכסנדר הרצין, “ימי ומחשבותי”, הוצאת דביר, עם מבוא מאת ישעיהו ברלין

חשבתי שאולי גם בסבא שמואל היא גוערת כשאף אחד לא מבקר אצלו. אמי, אז בקושי בת שלושים ובהריון מתקדם עם אחי, ניהלה שיחה רצינית מאוד, אולי האחרונה, עם אביה.

רק מעט ידוע לי על סבא שמואל, בעיקר ממה שסיפרו לי אחרי מותו. גירושיו מסבתי התרחשו כאשר אמי היתה עדיין ילדה קטנה. סבתא חיה דיברה על בעלה לשעבר בזלזול דרמטי. היא האשימה אותו בהתמסרות להגיגים פילוסופיים – תמיד בנוכחותן של נשים יפות, כפי שהדגישה בזעם – על חשבון ההתמקדות בדאגה לפרנסת המשפחה. פרוטותיו הראשונות והאחרונות (הלוואה בסך חמש לירות שקיבלו בני הזוג מהסוכנות היהודית סמוך להולדת בתם, אמי) ירדו מיד לטמיון על ניסיון כושל לבנות מדגרת אפרוחים משוכללת. סבתא, יפהפייה מזדקנת ואינטלקטואלית מתוסכלת, קינאה בגלוי באשתו השנייה של סבי, אישה טובת לב ולא יפה, עם משרה קבועה וקצת חסכונית. "אני בטוחה שהוא מעולם לא אהב אותה באמת", הודיעה לי נחרצות יום אחד, הרבה לפני שהחשבתי את עצמי מבוגרת מספיק לסוג כזה של גילויים אינטימיים.

דודתי מילכה, אחותו של סבא, סיפרה לי בגאווה מסוימת ששניהם היו ילדיו של רב מאודסה. במהלך ביקור קצר באודסה בשנת 1988 ניסיתי לחפש את המשפחה הרבנית הזאת, אך היהודים שפגשתי שם התייחסו בלעג לרעיון שניתן לאתר קרובים של אנשים שעזבו את העיר כמעט שבעים שנה קודם לכן. בוודאי לא לפי שם המשפחה "יתום".

"את מתכוונת: יוסם?" תיקנו בחוסר סבלנות את ההגייה העברית שלי לאידיש. "יותר ממחצית היהודים באודסה היו יוסם". חשבתי שזה דווקא מעניין: או שכולם היו צאצאיו של יתום מוצלח אחד, או שכך כינו יהודי אודסה את כל מי שנזרק לעיר הגדולה אחרי שאיבד את משפחתו וכן את כל מי שנולדו בלי אב בכלל.

לפי התמונות המעטות שנותרו, שמואל וחיה היו זוג נאה. הם נפגשו באוניברסיטה של אודסה, שם היא למדה פדגוגיה והוא אגרונומיה, כהכשרה לחיים בארץ ישראל. חבורת החלוצים הציונים הצעירים שאליה השתייכו הורכבה מאקדמאים דוברי עברית שוטפת. את המהפכה הבולשוויקית שחוו ברוסיה הם התכוונו, לפחות חלקם, לייבא לארץ החדשה. בתל-אביב נותרו בוודים מבני החבורה, מהם כאלה שנותרו נאמנים לפ.ק.פ. (המפלגה הקומוניסטית של פלסטיין) עד יומם האחרון. כמה מהם חזרו לרוסיה בשנות השלושים, ושוב לא נודע

דבר על גורלם. האחרים נסחפו לתוך המציאות הקשה של חיי מהגרים בסביבה עירונית חדשה. חלקם הצליחו יותר, חלקם פחות. גם כילדה קטנה היה לי ברור שסבא שלי איש עני.

הוא עבד בדואר, ומשוש' חיי היה אוסף בולים גדול שהיה אמור לרתק אותי בביקוריי הנדירים בצריף שלו בשכונת נורדיה, צמוד לרחוב דיזנגוף, בשטח שהיום שוכן בו המשביר לצרכן. זה היה מקום מגורים דל במיוחד: לצריף שעמד על כלונסאות וכוסה ביריעות זפת שחורות היה חדר כניסה קטן, ששימש חדר אוכל, חדר אורחים וחדר שינה לדודתי-למחצה יהודית, הגדולה ממני בשש שנים בלבד. החדר הפנימי שימש כחדר שינה ובו היתה גם פינת הבישול. מים הובאו מן הברז שבחצר, לצד השירותים המשותפים.

* * *

הקניון הגדול הראשון של תל-אביב, "דיזנגוף סנטר", נבנה על חורבות נורדיה שנים מעטות לאחר מכן. בספרה של תמר ברגר על פיסת היסטוריה נדלנ"ית זו של תל-אביב גיליתי (להפתעתה המוחלטת של אמי) שסבי התמנה זמן קצר לפני מותו ליו"ר פעיל של אגודת דיירי הצריפים. על פי דבריו שנרשמו בפרוטוקול, המאבק של התושבים נגד נישולם מבתיהם על-ידי כרישי הנדל"ן והעירייה נראה לו אבוד, בעיקר בגלל חילוקי הדעות הפנימיים ביניהם.¹

בעלי הקרקע היקרה, בני משפחה ערבית נוצרית, נושלו מנכסיהם שנים ספורות קודם לכן, כאשר הפכו לפליטים במהלך מלחמת השחרור. ג'ורג' חינאווי הזקן בנה את שכונת הצריפים ליהודים עניים בכספו, על כרם שהיה בבעלותו. זה היה מיזם פרטי, שהחזיר את ההשקעה והניב רווחים נאים דורות רבים לפני שרעיון היזמות בשיטת BOT² הפך למילה האחרונה במימון פרויקטים ציבוריים.

חינאווי שילם בחייו על שיתוף הפעולה עם היהודים. ערבים קנאים רצחו אותו ברחוב קינג ג'ורג' במהלך סיבוב הקבע השבועי שלו

---

¹ "דיזנגוף סנטר" מאת תמר ברגר. הוצאת הקיבוץ המאוחד/ספרי סימן קריאה, 1998.

² Buy Operate Toll - שיטה שבה יזם פרטי מקבל זיכיון להקמת פרויקט ציבורי והרשאה לגבות כסף על השימוש בו.

לאיסוף שכר דירה. רוב דייריו הצליחו עם השנים להיחלץ מהצריפים לבתים טובים יותר. מאחר שבעלי הבית, יורשי חינאווי, גורשו בינתיים מישראל, השכירו הדיירים בעלי הזכויות את צריפי הזפת הקטנים לדיירי משנה, וציפו לקבל חלק משמעותי מהפיצוי עם פינויים של הדיירים האלה. סבא שמואל היה דייר משנה.

בשכבו על ערש דווי בבית-ההחלמה ברעננה, מן הסתם היו לו סיבות טובות לומר לבתו שהוא עומד להסתלק מן העולם הזה בידיים ריקות ובתחושה של החמצה. זהו ניחוש בלבד, שכן לא ממש הקשבתי בשלב הזה של השיחה העצובה. אנשים מבוגרים תמיד התלוננו על משהו. אך אוזניי נזקפו למשמע התשובה המעודדת של אמי, נאום קצרצר שנשאר חרות בזיכרוני היטב.

"בני הדור שלכם היו החלוצים, אבא", אמרה בקול משכנע. "אתם הקמתם את הארץ הזאת. בלעדיכם לא היתה לנו מדינה. כל דור יש לו משימה, והמשימה שלכם היתה החשובה מכל. אתם בניתם את הארץ יש מאין, הפרחתם את השממה. הדור שלנו – אנחנו היינו הלוחמים. דור של חיילים. מעניין מה יהיה הדור שלה" – סנטרה הורה היישר אליי – "מה הם יעשו, מה הם יהיו". לרגע הביטו בי שניהם בשתיקה רבת משמעות. "מוקדם עדיין לדעת מה הילדים האלה יעשו למען המדינה ואיך יזכרו אותם", סיכמה אמי את הנושא.

אמא שלי היתה מורה, ולפני כן חניכה "שרופה" של תנועת "השומר הצעיר". משפטים מהסוג הציוני הזה באו לה בטבעיות גמורה. בסביבה שבה גדלתי לא היה בכך דבר יוצא דופן. המדינה האהובה שלנו היתה חלק בלתי נפרד מהשיח בבית, בבית-הספר וברחוב. איחולים ליום ההולדת כללו תמיד את הברכה: "שתגדלי להיות בת (בן) נאמנה(ה) לעמך ולמולדתך".

ממרחק הזמן נראה לי שאמי בחרה יפה את דברי העידוד והנחמה לאביה על ערש מותו. אבל אין לי מושג אם היא הצליחה להסיח את דעתו מההתרסקות הסופית של חלומו הגדול, להיות איכר-פילוסוף במולדת היהודית החדשה, או מכישלונו לספק ביטחון כלכלי למשפחה הקטנה שעמד להשאיר מיותמת בצריף בנורדיה. אני כבר נסחפתי בקדחתנות אל האתגר הבלתי צפוי שנזרק אליי ואל "בני דורי". בדאגה רבה חשבתי על מלוא כובד האחריות הקבוצתית שהוטלה עלינו: יום יבוא ואנו נצטרך להוכיח שגם אנחנו תרמנו משהו

מיוחד למדינה. עד אז לא חשבתי על זה, ועכשיו הייתי חייבת להתמקד במציאת פתרון לשאלה הקשה: מה כבר נשאר לנו לעשות? זיהיתי מיד עד כמה הסיטואציה בעייתית ולא ממש הוגנת. היה ברור – זה גם עלה ישירות ממה שאמרה אמי – שתרומתנו תימדד מול העשייה של הדורות שקדמו לנו. כדי להצליח לא פחות מהם נהיה חייבים לנפק השג שיהיה חשוב לא פחות מהקמת המדינה והפרחת השממה, כמו שעשו סבא ושאר החלוצים, או לנצח במלחמה בסדר גודל של מלחמת העצמאות, מעטים נגד רבים, בודדים נגד שבע מדינות ערב, כמו שעשו אבא ואמא. ככל שהתאמצתי, לא יכולתי לחשוב על הצלחה שתעמוד בסטנדרטים שהציבו לנו הדורות הקודמים.

ידעתי היטב שישראל היא מדינה מיוחדת. הארץ היהודית היחידה בעולם היתה קטנה אך אמיצה, ענייה אך תמיד צודקת. לקראת יום העצמאות העשירי של המדינה פירסם העיתון "דבר לילדים" מדי שבוע תמונות וסיפורים על ילדים שיום הולדתם היה סמוך ליום הולדת המדינה. קינאתי בהם. רק נולדו וכבר זכו בתהילה. אילו רק הייתי שנתיים מבוגרת יותר! ובכל זאת, זה היה הדור שלי. היינו הילדים של המדינה.

העם היה כבר חופשי ומאושר. בבית החינוך על שם א.ד. גורדון בתל-אביב נותר לנו רק לשנן עשרות שירים והמנונים שהנציחו את תהילת הארץ והאומה. שרנו לפני שהחל כל שיעור ולפני כל ארוחה בחדר האוכל המשותף, שרנו בטיולים ובשיעורי חקלאות, ופעם בשבוע בשעת הזמרה בציבור, המשותפת לכל בית הספר. מילות השירים הודפסו עבורנו על גיליונות שחולקו מראש. המורה למוסיקה, מאיר נוי, מחנך דגול ומלחין פופולרי, ליווה אותנו בנגינה על הפסנתר בחדר האוכל או על האקורדיון שאותו חגר למותניו מעל סינור קטיפה כחול. השירים ששרנו הכילו מילים כמו: "נבנה ארצנו ארץ מולדת, כי לנו לנו ארץ זאת. נבנה ארצנו ארץ מולדת, זה צו דמנו זה צו הדורות!"¹

---

¹ מילים: א. לוינסון. לחן: מ. בוק

שתי תחנות הרדיו היחידות סיפקו תפריט מוסיקלי דומה. שירי המולדת שלנו היו סְרָנדות אהבה נרגשות למדינה הצעירה והיקרה. רקדנו לצלילי "מה עוד תבקשי מאיתנו מכּוֹרָה, ואין ואין עדיין?"¹ בניית המולדת הסתיימה כבר מזמן בהצלחה, וגם סיכוי גדול למלחמה הגונה לא נשאר. שנה קודם לכן, באוקטובר 1956, פרצה מלחמת סיני. אומנם ישבנו מספר לילות במקלטים מחשש להפצצות אוויר (לא היה לנו מקלט, במקום זה הכניסה לביתנו מרחוב וייס בוצרה בשקי חול), אך ישראל השיגה ניצחון צבאי מזהיר. תוך שבוע, המלחמה כבר הניבה להיט מוסיקלי חדש ומרומם נפש: "לא אגדה רַעִי, ולא חלום עובר, הנה מול הר סיני – הסנה בוער!"²

צבא ההגנה לישראל כבש את רצועת עזה ואת חצי האי סיני, ובמונחים של תקופה אחרת, תשתית הטרור חוסלה אחת ולתמיד. מותם המיותר של 38 חיילים צעירים בפעולה שלא אושרה במעברי המְתָלָה הטרדי רק קומץ טרחנים ונותר נושא מחקר להיסטוריונים צבאיים.³ מי שהגה את המהלך הזה על דעת עצמו, מפקד צעיר ונלהב בשם אריאל שרון, המשיך לפתח קריירה צבאית שהניבה לו את הערצת האומה.

לתדהמתה ולאכזבתה אולצה ישראל הקטנה והאמיצה שלנו לסגת מיד מן השטחים שכבשה, ביחד עם בנות בריתה דאז, צרפת ובריטניה, שהשתלטו בעזרתה על תעלת סואץ. למרות שהיינו רק בני שבע, הבנו היטב עד כמה לא הוגן מצד המעצמות הגדולות, ארצות הברית וברית המועצות, לתמוך דווקא בערבים. זה קרה – כך הסבירו הגדולים במרירות - רק בגלל שלערבים היה כל-כך הרבה נפט. "דבר לילדים" פירסם בעמוד השער את שירו של המשורר הלאומי נתן אלתרמן "מול הסחיטה". השיר היה משל פשוט ורב-עוצמה על אדם שקט ושוחר שלום, ששכנו זמם להרגו ועשה ניסיונות אלימים

¹ "מלאו אסמינו בר" מילים: פ. אלעד, לחן: דוד זהבי

² "לא אגדה" מילים: יחיאל מוהר לחן: משה וילנסקי

³ משה דיין, "אבני דרך", הוצאת "עידנים" ו"דביר" (מהדורת ידיעות אחרונות)

1976 – תשל"ז, עמוד 281

להרע לו. יום אחד האיש השקט "תפס בידו של נושא הפגיון בעודה באוויר" וסירב להרפות. אך כל השכנים נזעקו ובאו לעזור דווקא לתוקפן ודרשו מהמותקף להניח ליד שהניפה את הסכין! השיר לווה באיור גדול של היד האוחזת בסכין¹, והקוראים הצעירים ידעו כי האדם השקט וההגון שעצר את היד הזאת מסמל את המדינה שלנו ואת צבא ההגנה לישראל. ידענו גם, כי היד שבלמה את פגיעת הפגיון היתה יד שהמשיכה להיות מושטת לשלום. יום יבוא והשלום יגיע. כאשר יגיע תורנו להיות חיילים, אולי שוב לא יהיה צורך בצבא. זה מה שכולם איחלו לאמי, למקרה שייוולד לה בן.

האופציות של בני דורי להרים תרומה בעלת ערך גדול במיוחד למדינה שכבר היתה כה משגשגת ובלתי מנוצחת אכן היו מוגבלות במידה מדאיגה. טיפחתי תקווה צנועה לתרום לגאווה הלאומית בתחום ריקוד הבלט, כי זה היה מה שבאמת רציתי לעשות.

בחודש ינואר 1958 בוטלה מסיבת יום ההולדת השמיני שלי: סבא שמואל נפטר בלילה שקדם לה. כתבתי את הדברים האלה בערך בגיל שבו הוא היה במותו. בני דורי, שלא נהרגו במלחמות או נפטרו בטרם עת, כבר מזמן מגדלים נכדים. דור ההורים, שלנו, החיילים-הלוחמים, עדיין נותן את הטון בניהול ענייני המדינה. פוליטיקאים צעירים מהם מתקשים להתמודד עם מורשתו הנערצת של הקצין שהפר הוראות במלחמת סיני ונפרד מראשות הממשלה רק בנסיבות רפואיות. המולדת האהובה בניחוח פרדסים הפכה בינתיים למקום קשה, מתוח, אלים וחסר רחמים. אופנתי לתאר את חיינו כאן במגוון דימויים של אבל ואבדון, רובם מתחום הימאות. "דוגית הנסחפת אל עבר מפלי הניאגרה", "טיטניק", "ספינת השוטים" או סתם "מדינה עצובה"². לצד איים של כלכלה משגשגת הפשיעה גואה. ישראל רושמת שיאי עולם מביכים בפערים חברתיים, בסחר בנשים, בתוכנות גנובות, בהלבנת כספים, ובחוסר הבטחון האישי של אזרחיה, החיים במקום המסוכן ביותר בעולם ליהודים. מפקדי צבאה ומנהיגיה מאוימים חדשות לבקרים בהעמדה לדין בפני בית הדין הבינלאומי לפשעי מלחמה.

---

¹ דבר לילדים תשי"ז, גיליון 25, 20 בפברואר 1957
² כותרות מאמרים שונים בעתונות היומית בשנת 2002

"אי אפשר אפילו לשתות את המים במדינה הזאת", אומר לי שכן נרגז. הוא ובנו סוחבים ארגזים כבדים של מים מינרליים ומשקאות קלים למעלית. גילויים חדשים על הזנחה וזיהום במערכת המים פורסמו זה עתה, ורק פראייר ישתה מי ברז. "ואת יודעת מה, המדינה יותר גרועה מהמים", הוא חותם. אני יודעת שבבחירות הבאות הוא שוב יצביע עבור הנהגה כלשהי שלא תנקוף אצבע לעצור את המשך ההידרדרות שעליה הוא מקונן, אבל אי אפשר להאשים אותו. "אחרי הכל", מדקלמים כמוהו כל הגדולים וכל החכמים, "מה האלטרנטיבה?"

"לא קלה היא, לא קלה דרכנו", שרים ברדיו. וגם "איפה טעינו, מה עשינו רע?"¹ הו כמה רע עשינו, כמה שקרים סיפרנו לעצמנו, וכמה טעינו לחשוב שרק ה"אחרים" ישלמו את מחיר אושרנו המשותף. על החלום להיות רקדנית בלט ויתרתי לפני הרבה מאוד שנים. הנתונים הטבעיים שלי פשוט לא התאימו. לקח לי הרבה יותר זמן להבין שגם חלום המדינה הנהדרת והחרוצה של ימי ילדותי נבנה על משאלות לב שדינן נגזר מראש בגין הפְּשָׁל המשמעותי של נתוני הפתיחה.

אי-שם בשנות הששים המוקדמות, ספוגות התום, הצניעות והעבודה הקשה, לא היתה לאיש סיבה לחשוש כי מעצם הגדרתה כמדינה היהודית היחידה בעולם, נגזר על הישות המדינית שלנו לשרת מטרות שאין להן קשר אמיתי לרווחתם ולטובתם של רוב אזרחיה. היה לנו פולקלור לאומי עשיר, היתה לנו מסורת תרבותית עתיקת יומין, לא ציפינו לגלות שכמה מן האנכרוניזמים שדבקו במסורת הזאת יובילו אותנו לדרך ללא מוצא.

בני דורי קנו בשמחה את הרעיון שאנו שייכים למדינה מוצלחת במיוחד. בעצם כל כך התרשמנו מהחינוך שקיבלנו, עד שאף אחד מאיתנו, ילדיהם של הבונים, הלוחמים והמייסדים, לא חשב באמת שצריך להקדיש את החיים כדי לשפר אותה או להילחם למענה. הרעיונות שלנו לשיפור התמקדו בחיינו הפרטיים, במוסיקה ששמענו,

---

¹ "לא קלה היא דרכנו", מילים: יעקב רוטבליט, לחן: יזהר אשדות"איפה טעינו", מילים: זאב טנא, לחן: נפתלי אלטר

בתסרוקות ובבגדים שניסינו לאמץ על פי מודלים של בני גילנו בעולם הגדול, שבדיוק עברו תקופה מרתקת ומסעירה.

ההורים והמחנכים הופתעו לרעה מהגישה שלנו. העיתונים דנו בתיעוב ובהרחבה בתופעה הדוחה של "דור האספרסו". לבכירי הכותבים היתה ממש בעיה עם אנשים שלא התביישו להעדיף קפה שמיוצר מתוך מכונה איטלקית רועשת על פני תה בכוסות זכוכית. ריקוד הטוויסט הוכרז כמפוקפק מבחינה מוסרית. תנועות הנוער החלוציות עם הריקודים המשעממים שלהן כבר היו במשבר עמוק, כולנו למדנו להניע מותניים לצלילי אלווים פרסלי וקליף ריצ'ארדס ורקדנו "ריקודים סלוניים" לצלילי ה"פלטריס" ופול אנקה.

"מדינת ישראל לא הוקמה כדי להפוך לחיקוי זול של אמריקה", הטיח בנו סגן המנהל של תיכון עירוני ה' את זעמו הציוני-הלאומי ושיגר אותנו פעם אחר פעם הביתה להחליף את הג'ינס האסור במכנסי הטרילין המכוערים של התלבושת האחידה. עוד לא דיברו אז על הכפר הגלובלי, אבל המכנסיים שלו נראו לנו בסדר גמור.

במאמץ לבלום את הגלישה המידרדרת לכיוון המערב המנוון, אסרה הממשלה על להקת ה"ביטלס" להגיע לתל-אביב. לא ניסו אפילו לנמק את ההחלטה הטוטליטרית. היה ברור שזה לא בסדר להתלהב מ"לילה של יום מפרץ", שלא קשור להגשמה ולהגנה על המולדת, ומאיזו "צוללת הצהובה" בלתי צבאית בעליל. העיתונות גילתה הבנה רבה לפסילה והנוער המאולף לא חלם אפילו להתקומם. רק כמה בנים מהכיתה שלי סירבו בתוקף, חרף כל ההתראות והסילוק מהשיעורים, לקצץ את שערם הארוך. איכשהו, הניחו להם לבסוף. היה ברור שכשהם יתגייסו, תוך פחות משנתיים, הצבא כבר יסדר להם את הראש.

"אתם חושבים רק על הנוחיות שלכם", הטיחה בי קרובת משפחה, שחונכה על הקרבה עצמית מן הזן הרוסי-סוציאליסטי. "אם בני-האדם לא היו מחפשים נוחיות, הם היו נשארים לגור על העצים", הטחתי בחזרה בחדוות נעורים. האם לא היו החיים הטובים תגובה ציונית הולמת לשנים רבות של היסטוריה יהודית ספוגת צער וסבל?

כך גדלנו להיות עם חופשי בארצו. בפיגור מסויים טופחה כאן גרסה מקומית מוצלחת למוסיקת רוק, לתיאטרון האבסורד, למתירנות המינית ולהרגלי הצריכה החדשים. יישרנו קו עם העולם הגדול, שנציגו – רובם יהודים מניו-יורק – עלו לרגל כדי לתאר אותנו

בסופרלטיבים. בעיניהם ובעיני עצמנו היינו גיבורים וענווים, מתוחכמים אך ישרי דרך. היו לנו אפילו הפגנות שלום, על פי הדגם של וייטנאם, על רקע עוד מלחמות שפרצו בינתיים ונפילתם הבלתי נמנעת של כמה מחברינו, שבמותם, בתספורת נאותה, ציוו לנו את החיים והרחיבו עד מאוד את האופציות הנדל"ניות שלנו.

* * *

האמת היא שלא כולם היו תל אביבים בליינים בשנות השבעים. חצי שעה מתל אביב, שבע דקות מכפר סבא, כבר התחוללה מהפכת נגד שנחשבה אז שולית ומוזרה. חלוצים חובשי כיפות ובעלי זקן הקימו התנחלויות על גבעות טרשים במה שנראה לנו חיקוי עלוב למפעל ההתיישבות הציוני בימי התורכים והמנדט הבריטי. היה מדובר אחרי הכל ב"דוסים", בנים ובנות לעולם הולך ונעלם, אנשים שלא שמעו עדיין שזמנה של הדת המאורגנת כבר עבר מזמן. בעיני ובעיני כל ידידי, המהפכה שלהם היתה מגוחכת, פתטית ולא רלוונטית. לא עצרנו לשאול את עצמנו איך זה שכוחות רבי-עוצמה ומשאבים כמעט בלתי נדלים הועמדו לרשותם. הם הקימו יישובים על בסיס של טוהר אתני ודתי, רובם חסרי כל בסיס כלכלי, שמשום מה מומנו מכספי המיסים שלנו. צבאה רב התהילה של המדינה, שהיה מורכב ברובו מחיילים ומפקדים לא דתיים בעליל, שירת אותם בנאמנות מלאה, חסרת הסבר לכאורה.

ארבעים שנה אחרי הסֶבֶנְטִיז העליזות פועים החוגגים לשעבר בתדהמה מול הצלחתה המסחררת של מהפכת הנגד ההיא. מי שראו עצמם פעם כמלח הארץ, ביחד עם צאצאיהם, מוצאים עצמם בשוליים ההמומים של חברה קשה ונוזעמת, הצועדת לשום מקום, בפחד גדול וברגל גסה. "כך או כך, כשייחשפו לעינינו אותם סיבות ומניעים הנבצרים לפי שעה מבינתנו", כתב באירוניה מרה הסופר דוד גרוסמן, שנים לפני טרגדית לבנון-2 שהפכה אותו לאב שכול, "נבין מדוע היה עלינו לבלות עשרות שנים בעולם מקביל לעולם שבו היינו אמורים לחיות. ומדוע הסכמנו לחיות את החיים היחידים שניתנו לנו במין סוג

של מוות לטנטי¹. נצטרך להבין מדוע החברה הישראלית שנראתה פעם יצרנית ומודרנית כל כך, כמעט חוד חנית אנושי לעתיד טוב יותר, נגררה בפרק הזמן הקצר של דור אחד בלבד, בהילוך אחורי, אל כל המקומות הבלתי אפשריים והנתיבים החסומים שמייסדי היישוב הזה נמלטו מהם על נפשם אל המזרח התיכון. נצטרך להבין מדוע מקבלים הישראלים בהבנה כזאת את התוכנה שלעולם יחיו הם וילדיהם ובני ילדיהם בחברה הנתונה במילכוד מתמיד, מתוצרת בית.

זה יחייב אותנו להכיר סוף סוף בעובדה שגם בימי העבר היפים שאוהבים כל כך להתרפק עליהם, החברה הזאת לא היתה באמת נאורה ותרבותה לא היתה ממש מודרנית. לא "לפני הכיבוש" וגם לא לפני חמישים, שישים, ואפילו לפני מאה שנה, כאשר נולדה הציונות כרעיון זוהר, מרגש ועשיר בהבטחות. לא היה בעצם יותר מרגע אחד של חסד שבו הצליח אי-מי בתוכנו להעדיף את הסיכוי לעתיד טוב יותר על פני העבר היהודי.

רוחו של בית החינוך בצפון על שם א.ד. גורדון מרחוב פרדיננד לסל בתל-אביב מרחפת על פני השמאל הישראלי הנוגה. איזה כישלון מפואר. הציונות הסוציאליסטית הצליחה לכאורה להקים מדינה די מסודרת, עם הישגים לא מעטים. אך היא קרסה וניגפה במערכה עם המסורת היהודית העתיקה, שכנגדה, כביכול, התמרדו הוגיה. הדת היהודית, יצרנית סדרתית של "הגורל היהודי" הטרגי, הביסה את התנועה הלאומית – הציונות – שהתיימרה לשנות את הגורל הזה. וסחפה אותה אל הטרגדיה הנוכחית. אבות הציונות זיהו היטב את הדת כמקור צרותיו של העם היהודי בגולה. בשאננות רבה מדי הם זלזלו בפוטנציאל המזיק של "אמונה גוועת מזוקן"². העולם הישן על דעותיו הקדומות הורשה לצמוח פרא בתוך יסודותיה של המדינה הציונית. בני דורו של סבא שלי גררו אותו איתם בכליהם כמטען עודף, והוא קם על צאצאיהם בכוח מחודש. "עולם ישן עדי היסוד נחריבה" שרו ב"שומר הצעיר". רוח האדם, קבע שאול טשרניחובסקי באופוריה אופטימית,

---

¹ "ההולכים למוות מברכים אותך, קיסר", דוד גרוסמן, "הארץ" 22 בפברואר 2002

² "לא זה הדרך", אחד העם (אשר גינצבורג) מתוך הקובץ "על פרשת דרכים", הוצאת דביר. פרויקט בן יהודה <http://benyehuda.org/ginzburg/>

”ישליך כבלי הבל”. אבל כבלי ההבל לא הושלכו, וסופם שהפכו לחבל תליה.

להמוני המהגרים החרוצים שהגיעו ממזרח אירופה אל המזרח התיכון לפני מאה שנה היה סיכוי מצוין להקים כאן את ארץ החלומות שאליה ערגו, אילו רק התארגנו למדינה דמוקרטית אמיתית במקום להציב חזון משיחי המיועד לבעלי דם מסוג אחד בלבד.

החברה החילונית-כביכול שלתוכה גדלתי, בדור שאחרי שואת יהודי אירופה, מעולם לא התנתקה באמת מעברם הדתי האדוק של מייסדיה. תחושת האובדן העמוקה למחרת רצח מחצית מיהודי העולם אילצה את דור המייסדים לנסות ולהדביק יחד את שארית הפליטה באמצעות הדְבֵק היחיד שהיה מוכר להם לצורך הגדרה עצמית עד אז: הזהות הדתית. רק כך אפשר להבין כיצד אפשרו מקימי המדינה לחוקים הלכתיים חסרי רלוונטיות פונקציונלית כלשהי להפוך ליסוד מרכזי במבנה המדיני הישראלי. השאיפה הלגיטימית להעניק העדפה מתקנת לבני העם היהודי נסחפה, על גלי הנוסטלגיה והיגון, למחוזות העבר העגומים, שמהם היתה הציונות אמורה לשחרר את שוחריה.

הדת היהודית איננה רק מונופול לענייני אמונה בישראל, אלא המאפיין הבלעדי של הלאום והישות המדינית. לאסונה של המדינה היהודית זהו מאפיין שמובנה בו מנגנון הפועל כנגד עצם העיקרון של משטר מדינתי. היהדות האורתודוקסית מתוכנתת היטב למשימת השימור של מיעוט לאומי חסר טריטוריה ריבונית. אין לדת הזאת כל יכולת, ועד לאחרונה לא היתה לה אפילו יומרה, לנהל ריבונות מדינית אזרחית. ההיפך הוא הנכון: האורתודוקסיה משקיעה מאמצים אדירים בדחייתם של כל מי שמנסים להצטרף אליה מטעמים שאינם דתיים טהורים.

דלתותיה המסתובבות של החברה, על-פי הדגם המסורתי היהודי, מאפשרות זליגה חופשית החוצה של בניה ובנותיה הבוחרים בדרך חיים שונה, אך חסומות הרמטית בפני מצטרפים מבחוץ. הזיהוי המלא של המדינה היהודית עם עקרונותיה הדמוגרפיים של הדת היהודית הפך את ישראל לישות פוליטית חפה מכל יכולת לצמוח על בסיס של שותפות אינטרסים בין תושבי הארץ. זוהי ישות פוליטית עם נכות קשה והתנהגות אובדנית. אזרחיה המועדפים חיים בבהלה מתמדת

מפני התמעטות כוחם היחסי. כל מי ששונה מהם – ועל כן מקופח, נחות ומנושל – נתפס כזר מסוכן וחורש רע.

* * *

יש רק מדינה יהודית אחת בעולם. צריך, לכאורה, להיות אטום לב כדי להתנכל לזכות קיומה. אבל זה לא מקרה שהיהדות היא זן אנושי כל-כך מבודד ואקסקלוסיבי.

השאיפה התמימה "לקיים מדינה דמוקרטית עם אופי יהודי במזרח התיכון" גררה את הישראלים לניסיון משונה, חסר סיכוי ומזיק, לשמר באמצעות כוח שלטוני חילוני את כוחה הסטטוטורי של מערכת מיושנת של חוקים ומצוות, השייכים לאחת הגרסאות הקנאיות ביותר של דת עתיקה.

במרכזה של קהילת הרוב היהודי בישראל עומדת רק הדת, שסביבה נוצר סבך אידיאולוגי-אזרחי-תיאולוגי חסר כל היגיון. מיליוני אנשים טובים נאחזים בסבך הזה ומסרבים להרפות, מפני שאינם מעזים אפילו לחשוב על האפשרות של התנתקות מהחלקים הפחות מוצלחים של המסורת היהודית.

רק עיוורון או עייפות קשה יכולים להסביר את העובדה, שישראלים לא דתיים נמנעים כמעט לחלוטין מקריאת תיגר על הדרך הקשוחה והצייקנית שבה מגדירה היהדות את הזהות הלאומית שלהם. ימין ושמאל מאוחדים בשאיפתם הכנה להילחם בכל מחיר על שמירת "רוב יהודי במדינת ישראל". הוויכוח ביניהם הוא רק על הדרך להשיג את הרוב היהודי הזה: האם הוא יושג כתוצאה מהסתלקותם של היהודים מחבלי ארץ המיושבים על-ידי לא יהודים, כפי שמייחל השמאל הנאור? או שיש לסלק את הלא יהודים מחבלי הארץ שהיהודים חושקים בהם, כפי שמצפה הימין הלאומני?

בתוך כל הלחץ, הכעס והייאוש של החיים בארץ הזאת נוטים תושביה להדחיק את השאלה מה, בעצם, מאפיין את ה"רוב היהודי" החשוב להם כל-כך ומהי אותה "אחדות לאומית" שהוא נכסף אליה. מאפיינים מקובלים של שפה, אורח חיים, מטרות חיים משותפות, כלכלה וחברה, ואפילו תרבות מקומית, אינם מספיקים כדי לקבל מישהו לזרם המרכזי של הקהילה הישראלית. זוהי קהילה הזקוקה לבידול מוחלט על בסיס דתי.

זה הפּשֵׁל הציוני הבסיסי, שממנו אין בעצם מפלט. מאחר שהיהדות היחידה המוכרת על ידי מוסדות המדינה היהודית היא האורתודוקסיה, מעולם לא היה ליהודים סיכוי להיות רוב בין הים-התיכון לבין הירדן. חלוקתו המוצעת של השטח הזה לשתי מדינות, תשמר – אולי – רוב יהודי במדינה היהודית עוד כמה עשרות שנים. אבל הרוב הזה יאלץ להתעמר במיעוטים ללא הרף, ותסכולם הנמשך של מי שנועדו להיות אזרחים ממדרגה שנייה ושלישית יניב בהכרח הרבה זעם ואלומות.

העמדתה של הדת במרכז ההווה הלאומית טירפדה מראש את הסיכוי ללידתה של אומה אמיתית, חדשה, בנוסח קהילות המהגרים המשגשגות ברחבי העולם החדש והישן גם יחד. הקהילה הישראלית שהחלה להתגבש בשנותיה הראשונות של המדינה כורעת כיום ומתמוטטת תחת הלחצים שנוצרו מכוח העקרונות והכללים האנכרוניסטיים שקיבלו על עצמם חבריה.

אזרחיה של מדינת ישראל חיים בסתירה לוגית מתמדת בין שאיפתם לחיים טובים ושלווים, ובין ההשלמה הגמורה שלהם עם מבנה מדיני הכפוף לנורמות דתיות. ימין ושמאל – אפילו שמאל המוגדר "קיצוני" – מקבלים עליהם את האקסיומה של העמדת הדת מעל המדינה בניגוד גמור לאינטרסים האישיים של רוב תושביה. לשיאה הביזארי הגיעה הסתירה הזאת בהקמתה של תנועה פוליטית "חילונית" רבת עוצמה, שניהלה קרבות מאסף נגד מוסדות הדת והרבנות אך קיבלה עליה את עמדת הציונות הדתית-לאומית בכל הנוגע לעצם הגדרתה היהודית של המדינה. כמה מוזר שמנהיג תנועת "שינוי" הרדיקלית-כביכול, יוסף לפיד, טרח והצליח לבלום על הסף כל יוזמה של חבריו לפעול להפרדת הדת מהמדינה!

שלטון הכיבוש על השטחים וההצקה המתמדת לתושביהם הם רק אחת התוצאות ההרסניות של הגדרת הלאום הישראלי על פי הדת היהודית. לא פחות הרסנית מן הכיבוש היא צמיחתם המתמדת של יסודות כוחניים וקריסתו של שלטון החוק כמעט בכל המגזרים של המדינה היהודית. זהו פועל יוצא מן הנורמה המעמידה אידיאולוגיה או דת כלשהי מעל לעקרונות זכויות האדם בחברה האזרחית. קשה לקיים חברה מודרנית לאורך זמן בלי העיקרון שהחוק פועל "ללא דעה קדומה וללא משוא פנים".

ממה נובעת הסולידריות שמגלים הישראלים החולמים בתום-לב על פשרה ושלוש, עם הישראלים שצמד המילים "תהליך שלום" מכניס אותם לחרדה קיומית? חשוב להבין כיצד הצליחה קבוצה דתית-משיחית לא גדולה ולא כל כך יצרנית לגייס את הקבוצה החילונית-ליברלית, על משאביה הניכרים – הכלכליים, הצבאיים והאינטלקטואליים – לתמיכה, נרגנת ככל שתהיה, במטרותיה ההזויות.

היהדות, בבסיסה, אינה מרושעת או קנאית יותר מדתות אחרות. יש הסבורים כי ההיפך הוא הנכון. אבל כל הדתות כושלות במידה זו או אחרת כאשר הן מקבלות לידיהן ניהול מערכות מדיניות. ליהדות, רחומה ואחראית ככל שתהיה, יש מבנה המייצר אסונות פוליטיים ביעילות רבה יחסית לדתות אחרות.

הדת שלנו היא מערכת מסובכת שייעודה העיקרי והחשוב ביותר הוא לשמר את הייחודיות והבידול של קהילה נבחרת ומלומדת, האמונה (במקרה הטוב) על ערכים נעלים של מוסר וצדק. במרכזם של החיים היהודיים עומד קודקס ענק של מצוות וחוקים, המיועד למנוע או לפחות למזער כל מגע בין צאן המאמינים לבין הגויים באשר הם. מלבושים מיוחדים, חוקי המזון, החגים המיוחדים, ואפילו עיצוב אברי המין של הגברים בקהילה, מייחדים אותנו מכל העמים ומבטיחים שנשתמר תמיד כמיעוט, אך ורק בתוך עצמנו.

הכמיהה למרקם אתני-דתי אחד אינה מיוחדת לישראלים וליהודים. כל הקבוצות הלאומיות נוטות לדחות זרים ושונים. יהודים היו במשך דורות רבים קורבנותיה האומללים של דחייה כזאת, וסיגלו לעצמם דרכים משלהם להתמודד איתה. מדור לדור עברה מסורת שהעמידה את מנהגי הדת במרכז החיים, גם כאשר החיים שמסביב סחפו אל תוך הקהילות מנהגים ומאפיינים של העמים המקומים. כאשר העשייה הפוליטית הזרימה למקום אחד יהודים מקהילות שונות ומרוחקות, נחשף מהר מאוד שחלום ההומוגניות האתנית היה מזויף מלכתחילה, והאחדות הדתית אינה מספיקה כדי לשמר גיבוש קהילתי אמיתי.

בצד הכמיהה ל"רוב יהודי" בווערת באליטות הישראליות הוותיקות עד עצם היום הזה נוסטלגיה עמוקה להומוגניות מזרח-אירופית,

שבעיניהן היא "מערבית". בצד הדחייה העמוקה כלפי ערביי הארץ שררה כאן תמיד חרדה מסתייגת מפני היהודים ממוצא ערבי. אין כמו החרדה הזאת כדי לחדד את הזהות הבעייתית, הדתית במהותה, של המותג "יהודי ישראלי".

הרעיון לממש את הפוטנציאל הלאומי של הדת היהודית לבניית מולדת חדשה היה מזרח אירופי במהותו, נבע מהלאומנות של העמים המזרח אירופים ושאב ממנה השראה¹. הציונים הראשונים, בני רוסיה, רומניה, פולין ואוקראינה, הביאו למקום המושב החדש-ישן תרבות, שפה עתיקה ומסורת עשירה. חלק מהותי במסורת הזאת היה השאיפה לשמור על הקבוצה כמועדון אקסקלוסיבי סגור הרמטית לחברים חדשים.

התושבים המקוריים של הארץ החדשה וצאצאיהם, רובם ערבים בני דתות וכתות שונות, נדרשו מיומה הראשון של ההתיישבות הציונית לקבל בהבנה את הסטטוס שלהם כאזרחים מדרגה שנייה. אולם אחרי הקמת המדינה – שיאו הפוליטי של המעשה הציוני – פתחו מוסדותיה במבצע המסובך של שינוע המוני אזרחים בני הדת היהודית מארצות ערב לתוך גבולותיה.. כדי להבטיח את הרוב היהודי השביר.

היהודים-הערבים, על טפם ורבניהם, נחתו בארץ החדשה עם שפה ומסורות תרבותיות זהות כמעט לחלוטין לאלה של בני הארץ הערבים, שמאות אלפים מהם אך זה גורשו מהכפרים והערים של פלסטין. הסתירה הלוגית שקידמה את הערבים החדשים האלה תאפיין את חייהם כאן בעשרות השנים הבאות: הם הוכרו כשווי זכויות לבני הלאום היהודי המועדף, ועל כן נעלים על פני הערבים המקומיים; אך כמעט באותה נשימה כונו "ישראל השנייה", ספגו קיתונות של בוז על "ערביותם" הבוטה, ומוסגרו היטב לתחתית העוני, השפלה והבערות בחברה הישראלית החדשה.

מה פלא שבעשור השביעי לקיומה של ישראל הראש סחרחר מרוב פערים, ניגודי אינטרסים וסתירות פנימיות מובנות במדינה שבסך-הכל

---

¹ על מקורותיו המזרח אירופיים של הרעיון הלאומי היהודי (בין השאר): שמואל אמיר, "מאה שנות ציונות: אפולוגטיקה מול ביקורת פוסט ציונית". בקובץ: אידיאולוגיה ופוליטיקה, קובץ מאמרים, הוצאת שמואל סלוצקי; וכן יעקב שביט (ר') להלן הערה 1 עמוד 218).

היתה אמורה להציע מקלט בטוח ותיקון צודק לקבוצה לאומית-דתית שסבלה מספיק בעולם.

מסביב, בינתיים, העולם נע קדימה למציאות שבה גבולות של גזע, דת, ולאום נמצאים בתהליך קריסה מתמשך ועקוב מדם. התעקשותה של המדינה שלנו על הבידול חסר הפשרות של אזרחיה הנבחרים, ועל כפייתו בכוח צבאי, השיגה לה ביושר את המעמד של מצורע בכפר הגלובלי.

* * *

סבי, שמואל יתום ז"ל, נזהר, בראשית שנת 1948, שלא למתוח ביקורת גלויה על בחירתה של בתו להינשא לבעל לא אשכנזי, אך הוא מצא תירוץ קלוש להעדר מטקס החתונה. נישואיהם של הורי הוגדרו בימים ההם "נישואי תערובת". אילו נישאה בתו לערבי "אמיתי", נוצרי או מוסלמי, סבא שמואל היה אמור, על-פי הדין היהודי, להכריז עליה כמתה ולשבת שבעה.

עם הזמן הוא למד לאהוב את חתנו התימני. כשנפרדנו ממנו בפעם האחרונה, בבית-ההחלמה ברעננה, הוא ביקש מאמי שלא תשכח למסור דרישת שלום ל"משה". הוא לא הצליח מעולם להשלים עם העובדה שכולם קוראים לאבא שלי בשם הערבי "מוסה".

בנעוריי עדיין הגיבו הורים אשכנזים בזעזוע על כל בילוי של ילדיהם עם "פרענקים". כיום מסתפקות הדודות בעקימת חוטם. רק חרדים אשכנזים מסרבים גם כיום להשיא את בניהם ובנותיהם לילדיהם של "מזרחים". כוחו של "השד העדתי" הפנים-יהודי הולך ותש, בעיקר משום שיש כבר הרבה יותר מדי ישראלים כמוני, שאינם שייכים לשום צד של הפער האתני-הישראלי, מן הסיבה הפשוטה שיש להם הורים בשני הצדדים.

עובדות החיים בלבנט אילצו את רוב האשכנזים לוותר, לפחות למראית עין, על הרתיעה ה"תרבותית" מפני הנוכחות המזרחית-ערבית ששטפה את מדינת היהודים. בשקט-בשקט הם אימצו לעצמם את האוכל המזרחי, את ביטויי הסלנג ואפילו חלק מהסולם המוסיקלי. אולם במקביל, ולמרבה הצער, רוב גדול של יהודים מזרחים הצטרף כקבוצת חיזוק מכריעה דווקא לכוחות הפוליטיים שהקצינו את המאבק בערבים המקומיים לשיאים הזויים של נישול, אפליה וגזל. הם

עושים זאת בניגוד גמור לאינטרסים האמיתיים שלהם, כדיסונאנס קוגניטיבי הנגזר ישירות מאופייה הדתי של המדינה.

זהרה יתום ומשה (מוסה) ישועה בטיול לנגב, 1946

* * *

“אנחנו וילה בג'ונגל”, אהב לסכם את המצב ראש ממשלה לשעבר שבתמימות או בטעות נחשב לחלק מן ה“שמאל” הישראלי החבוט. להגדרה המזוקקת הזאת של ההזיה הישראלית באדיבות אהוד ברק יש

שני מרכיבים שגויים: ישראל איננה "וילה", אלא מבנה אורבני אֶקְלֶקְטִי שבו פאר ודָּחִי משמשים בערבוביה, ואילו מאפייני הג'ונגל מפוזרים סביבו ובתוכו גם יחד. כל עוד האנרגיות הלאומיות מגויסות בעוצמה כה רבה למילוי הציווי האלוהי כביכול, לשמור על בידול מוחלט מכל מה שאינו יהודי, הבנין הישראלי ימשיך להוות מין סוג של "כולל" גזעני, שבו בציווייה של דת בלתי ידידותית למשתמשיה ובלתי אפשרית לשכניה.

בעידן שבו קנאים דתיים אלימים מכניסים עולם שלם לחרדה מתגוננת, הציונות, שלא בטובה ובניגוד לכוונת מייסדיה, מהווה ישות דתית לכל צורך ועניין. הציפוי הדמוקרטי הדקיק, שבמשך שנים הסווה בעילות את אופייה הדתי הבלתי מתפשר של מדינת ישראל, נפרם באחרונה בהליך מואץ לנגד עינינו המבוהלות.

הדת אינה סובלת את עקרונות האזרחות, שאינם מכירים בעליונותו של בורא העולם באמצעות משרתיו עלי אדמות. אזרחי ישראל ויתרו בהכנעה על כל היתרונות שיכלה להעניק להם מדינה שהיא ארגון אזרחי. זה ששים שנה ויותר מבצעים אקדמאים, משפטנים ופקידי ממשל ישראלים אקרובטיקה מילולית בלתי פוסקת בניסיון לחפות על הכשל הבסיסי הזה של מדינת היהודים, מתוך עצם הגדרתה כ"מדינה יהודית", או במילים אחרות, מדינה המוגדרת על פי דת.

ישראל היא אחת משתי המדינות היחידות בעולם שהוקמו במאה העשרים על בסיס שאיפה לטוהר אתני דתי במרחב גיאוגרפי פוליטי אחד (המדינה השנייה היא פקיסטן, שנקרעה מהודו בשלהי מלחמת העולם השנייה כדי שתושביה לא יחששו מהגמוניה הינדית שתדכא את תרבותם המוסלמית). רק הפרדה אמיתית בין דת למדינה היתה יכולה לעשות סדר בטירוף המערכות שהשתלט על הארץ הזאת, מוזן באשליה של משיחיות מסוכנת. רק הפרדה כזאת היתה חושפת, אחת ולתמיד, את הזיוף הגמור באשליית הסולידריות של החברה הישראלית היהודית, ופותחת סיכוי לתחילתה של הבנה אנושית אמיתית, שבלעדיה לא ייתכנו חיים משותפים על פיסת קרקע אחת.

המשמעות האמיתית של הפרדה בין דת למדינה מעוררת עדיין חלחלה מקיר לקיר בין יהודי ישראל, כולל מי שנחשבים בעיני עצמם ובעיני זולתם חילונים ליברלים לכל דבר, ואפילו מנואצים בגין "שמאלנות". פירושה של הפרדה כזאת הוא הכרה בזכותם לשוויון של בני דתות ותרבויות אחרות, ומשמעותה האמיתית היא אפשרות לקיים

כאן מדינה מודרנית רב-לאומית. מבחינת הקהילה היהודית הישראלית, חיים במדינה פלורליסטית כזאת הם הסיכוי היחיד שלה לשרוד, להתפתח, ואולי אפילו להציע אור מסוים לגויים. המשך ההסדר הקיים הוא מסלול ודאי להתרסקות. זה שנים רבות, הרעיון שישראל תהיה מדינה דמוקרטית חילונית נחשב כאן שם קוד לקנוניה נבזית עוינת, שמטרתה להרוס את הבית הלאומי היהודי. זהו, בעצם, הכשל הציוני האמיתי. הבית הלאומי היהודי בוער מדי יום, מפני שהוא נבנה מלכתחילה כמלכודת אש, וזאת בניגוד גמור להוראות ההתקנה שהשאיר אבי הציונות המדינית.

* * *

למרבה המזל, החיוניות האנושית חזקה יותר מהמבנים הפוליטיים הקשוחים ביותר. בעשרים השנים האחרונות קרסו כבנין קלפים אימפריות גדולות משלנו, כאשר קם בהן דור חדש שלא היה מוכן לסבול מחסור ועריצות בשמן של האידיאות הגדולות שהקסימו את הורי הוריו. ישראל של ראשית שנות האלפיים היא מקום תוסס ושואף חיים וצמיחה, בעל תרבות לבנטינית ייחודית ונפלאה. המגוון האנושי שמאכלס את השטח שעליו שולטת מדינת ישראל מסוגל וחייב להתנער מכללי המשחק הבלתי הוגנים שכופה עליו מערכת חוקים מבובלת וגדושה בסתירות פנימיות.

די לפתוח חלון כדי לראות שהכפר הגלובלי כבר כאן, למרות הכל, והוא אפילו פורח.

פעם, בשיאו של הקיץ, כתמי הצבע היחידים בגנים הציבוריים של ישראל היו שייכים לפרחים המהוהים של שיח ההרדוף המקומי. חסכנותו במים, התאמתו לאדמה הדלה והארס הקטלני שבעורקיו העניקו לו מונופול צבעוני רב שנים בעונות היובש והקור גם יחד.

עכשיו צומחות לצדי הכבישים בוגנוויליות אלגנטיות, עתירות צבעים בנוסח הוואי, שקיומן מתאפשר הודות למערכות השקיה חסכניות. בשכונה התל-אביבית הצפונית שלנו, הבנויה על אדמותיו של הכפר הערבי היפה שיח' מוניס, משגשגים ביחד בגינות ובפארקים הציבוריים הקטנים מיני עצים ושיחים שהובאו לכאן מארצות רחוקות. ג'קרנדה, קליסטמון, צאלון, איזדרכת ובוהיניה ארגמנית פורחים בשלל צבעים בצמוד לצמרות התמר והדקל, ילידי המדבר. באביב

פורץ כליל החורש בשיא היפעה המקומית, שהאנגלים הדביקו לה בצרות עין את השם "דמו של יהודה איש קריות". גם הנוף האנושי בשכונה כבר מגוון בכל הקלסטרונים האפשריים. פועלי ניקיון מגאנה וניגריה עובדים אצל גבירות שהוריהן נולדו בהונגריה או במרוקו, לצד עוזרות בית מקולומביה וגוואטמלה. נשים פיליפיניות עדינות וסבלניות מעניקות טיפול מסור ואוהב לזקנים מבולבלים ולילדיהם של הורים עסוקים. את הדשא מקצצים תאילנדים שברחו ממעסיקהם במושבי הדרום, שם מעדיפים אותם על פלסטינים מעזה.

בגינה שעל יד ביתי סבתות פרכוסל'ביות גוערות ברוסית בנכדיהן הבלונדינים, וילדות ישראליות שמקור יופיין אינו ידוע מפגינות את גמישותן על הנדנדות. אל תחנת האוטובוס צועדים בדממה פועלים רומנים וסינים אחרי יום מפרך באתר הבנייה הסמוך. גם סטודנטים אתיופים צועדים לשם, בדרך מהאוניברסיטה. בעיתון כתבו שגם בעדה שלהם יש אפליה קשה בין שחורים יותר לשחורים פחות. בעוד עשרים שנה יישארו גם מזה רק זיכרונות מרים.

ישראל אמנם מופה בהתקפות טרור וכלכלתה מקרטעת במאמץ רב, אך עבור חלק גדול מבני-אדם החיים על פני כדור הארץ, החיים בתל-אביב מציעים אופציה עדיפה על פני מה שיש להם בבית. הם מגיעים לכאן מלאי תקווה ונכונים לכל עבודה קשה, ממש כמו סבא שמואל וסבא דוד, שהגיעו לכאן כמהגרים חסרי פרוטה לפני שנים רבות. ביום שילדיהם ילכשו צעיפים אדומים ויריעו במשחקי הפועל תל-אביב או יבחרו בצהוב של מכבי, הם יהיו ישראלים בדיוק כמוני. רדיפותיה האכזריות של משטרת ההגירה יכולות למרר את חייהם, אך לא לשנות את זהותם.

יהיה חבל אם הקהילות החדשות הנבנות כאן מבלי משים יאלצו להתמודד על זכויות האזרח שלהם במדינה הזאת, שטרם התגבשה, בנוסח שבחרו בו הפלסטינים הזועמים. ימשיך להיות כאן קשה ומסוכן כל זמן שזכויות אזרח וזכויות קניין יסורבו לכל מי שאינו יכול להוכיח שהוא יהודי. בעת כתיבת הדברים האלה, רוב הערבים שפעם בישלו לנו, בנו לנו, ניקו את רחובותינו, השקו את הגינות שלנו, ולפעמים גם למדו באוניברסיטאות שלנו, כלואים עם ילדיהם האומללים על לא עוול בכפם מאחורי גדרות וטנקים. חיילים ישראלים מבולבלים, יהודים, דרוזים, בדואים ו"אחרים", מסכנים את נפשם כדי שרק יהודים

כשרים יוכלו לנסוע, ממש לא רחוק מכאן, על כבישים חדשים שהיו פעם מטעי זיתים.

הציונות המקורית היתה אמורה להיות עסק טוב עם הרבה היגיון כלכלי. מיליונר ישראלי קשיש אמר פעם שבעסקים משפחתיים, בני הדור הראשון מייסדים את העסק, בני הדור השני הופכים אותו לאימפריה ובני הדור השלישי הורסים את הכל¹. באופן אישי, מצער אותי שכל מה שבני דורי הצליחו לעשות בארבעים השנים האחרונות היה להתבצר היטב במסורות כושלות שהציונות היתה אמורה לחלץ מהן את הורי ההורים שלנו.

הפרקים הבאים מנסים להבין מדוע ואיך הסכימו מיליוני בני אדם חסרי כל מורא שמים להרשות לציוויים חסרי היגיון של דת עתיקה להביא את העסק שלהם לפשיטת רגל. האם מדובר כאן בשטיפת המוח המוצלחת בעולם? אולי השכנוע מתחיל בחלקי גוף אחרים.

---

¹ ראיון עם חיים קרסו, ידיעות אחרונות, "ממון" אוקטובר 2002

התוכנית העסקית של תיאודור

“מושבה יהודית עלולה להפוך ל”גטו
בתוך גטו עם כל הדעות הקדומות של
הגטו... היא תהיה קטנה וקטנונית,
שמרנית ובלתי ליברלית, ותרחיק את
הלא-יהודים...”

לורד נתניאל רוטשילד לתיאודור
הרצל ב-18 באוגוסט¹ 1902

בהרצליה, היום עיר גדולה ומודרנית הטרודה בבניית מגורי יוקרה על החלקות האחרונות של אדמתה החקלאית, יש עדיין שמץ מהניחוח האיכרי הישן, מזכרת מימים רחוקים שבהם כונתה העיר “מושבה”. אפשר להרגיש אותו אפילו במרכז העיר, ליד התחנה המרכזית הצפופה והשדרה הקטנה שבצדה. בסמוך מאוד לשם גרו פעם דודיה של אמי: דודה מילכה (מילה) ודוד לוצקי.

לכאן היו משגרים אותי בחופשת הקיץ, להבטיח שריאותי יספגו אוויר כפרי נקי והורי יזכו בכמה ימים של שלוה. אהבתי את העוגיות שדודה מילה נהגה לאפות לכבודי ואת חריקת דלת הרשת שהגנה על מטבחה מפני יתושים וזבובים. אחרי שגמרתי לקרוא את הספרים שהבאתי מהבית, העברתי את הזמן בקריאת כרכי הגיליונות הישנים

¹ מתוך:

Theodore Herzl, Die Judensache, Diaries 1885-1904 vo. 3 edited by Michael Heymann and Josef Wenkert, (הובא); Byalik Institute; Michael Heymann and Josef Wenkert, בסקירתו של פרופסור גבריאל שפר ב"הארץ" מ-26 באוקטובר 2001).

של עיתון הנוער העובד "במעלה" משנות השלושים והארבעים. לצד סיפורי גבורה היו שם לא מעט מעשיות רומנטיות צנועות, עם מוסר השכל חברתי ופטריוטי כאחד.

מאחורי הבית החום הקטן עם גג הרעפים היה הפרדס הפרטי: שתי שורות של עצי תפוז שמעולם לא הרחקתי עד סופן. למבנה רעוע מתחת לעץ הלימון שליד הבית קראו "דיר", לזכר העז שפעם גרה שם. בראשית שנות הששים הניחו הדוד והדודה לעצים להתייבש. במשך שנתיים אפשר היה לקטוף שם תפוזים מצומקים ומתוקים במיוחד, עד שהפרדס נעקר ונמכר לקבלן. מאז גרו הדודים בדירה בבניין הארוך שנבנה על המגרש שלהם, עד שעברו לבית-אבות. בחצרות הבתים המשותפים הארוכים, שהחליפו את הפרדסים של הרצליה, עדיין צומחים עצי לימון לצד הברושים הישנים.

ממערב לכביש החוף שוכן החלק האופנתי יותר של העיר. בשכונת הרצליה פיתוח מתגוררים אנשים אמידים בווילות נאות. היפות שבהן מתנוססות לתפארת על הצוקים לאורך שפת הים, מקום משכנם של דיפלומטים ומיליונרים. מדי ארבעה ביולי עולים לרגל אלפי הגברים והנשים הנחשבים ביותר בחברה הישראלית לרחוב הגלים, לחכך כתפיים במסיבת הגן סביב הבריכה המשוקעת בגנו של שגריר ארצות הברית. חיילי מארינס יפי-תואר אחראים על אבטחת הכניסה למעון האלגנטי, שהפארק הפרטי הירוק הצמוד אליו משתפל במדרון עד סלילי גדר התיל המחלידים על פני הסלעים הנופלים אל הים, מחסום בפני התקפת מחבלים העלולים להגיח מן המים.

צפונה לרחוב הגלים שוכנים שרידיה של מעברה ישנה, ולצדה אחד מחופי הרחצה היפים בארץ, שמעליו מתנוסס לתפארה מסגד סידנא עלי, מקום קדוש למוסלמים, זכר לכפר ערבי שהיה כאן פעם. מדי שבוע מבקרים בו אזרחים ואזרחיות ישראלים, תושבי כפרים ועיירות בארץ, צאצאי התושבים שגורשו משם בשנת 1948. "נוכחים נפקדים" הוא אמצאה לשונית ישראלית המתארת מצב שבו אדם חי וקיים, כלומר נוכח, אך בכל הנוגע לנכסי דלא ניידים השייכים לו הוא נעדר, כלומר נפקד.

דרומה לשכונת הווילות נמצא אזור העסקים היוקרתי ביותר בישראל. אין כתובת טובה מזו אם יש לך מפעל היי-טק, קרן הון סיכון, או מסעדה אנינה. המבוך הצומח במהירות של מגדלים מצופי שיש לבן ואפור עם הרבה זכוכית ירוקה, משרדים ואזורי קניות ובילוי

למאיון העליון לא הותר זכר לדיונות החול הלכות, ששלטו כאן עד שנות התשעים של המאה העשרים.

כדי להגיע מכביש החוף לתוך מנהטן הקטנה הזאת יש לרדת בצומת הסירה. באמצע נתיבי האספלט והבטון העמוסים פקקי תנועה בכל שעות היום מתנוססת על גבעה קטנה סירה אמיתית, בגודל של ספינת דייגים בינונית, זכר לעלייה הבלתי לגלית של פליטים יהודים מאירופה לפלסטינה בסוף שנות הארבעים של המאה שעברה.

ספינות קטנות כאלה עשו את דרכן עמוסות במטען אנושי עצוב אך מלא תקווה אל החוף החולי השומם של הרצליה. אנשי ההגנה והפלמ"ח חיכו כאן בחסות החשיכה, לסייע לעולים החדשים בדרך אל מקום מסתור. אבי היה בפלמ"ח בימים ההם, ואילו אמי וחבריה לתנועת הנוער נקראו מדי פעם לביים מהומות, כדי להסיח את דעתה של המשטרה הבריטית מספינת עולים מתקרבת.

המרינה הגדולה בישראל ליאכטות פרטיות נבנתה בנקודת הנחיתה של סירות המעפילים, שהמשורר נתן אלתרמן הקדיש להן את השיר המרגש "לחיי הספינות שבדרך". מתחת למרינה ולקניון הגדול שלצדה קבורים, למגינת ליבם של שוחרי הטבע והנוף, סלעי הכורכר העתיקים של הרצליה. קונסורציום של יזמים עתירי השפעה הצליח להפר כמעט כל תקנה מתקנות התכנון, הבנייה ואיכות הסביבה כדי לשפוך אלפי טונות של בטון לאזור העגינה. שובר הגלים הארוך של המרינה, עם מגדלור הבטון בקצהו, הוא מסלול נעים לטיול קצר ביום חורף שטוף שמש. מסעדות המרינה שוקקות אדם מדי ערב ובסוף השבוע, למרות המחירים הגבוהים של המנות המעוצבות. רק הכיעור הצפוף של בתי הדירות היקרים במדינה, שנרשמו במרמה כדירות נופש, מצליח לקלקל את ההרמוניה של הים, הספינות והאוכל הטוב.

בצומת הסירה מתנוססת גם יצירת אמנות סביבתית. אבות העיר הציבו על מגדל מים ישן תמונה ענקית עשויה רשת מתכת בשחור ולבן של מייסד הציונות המודרנית, תיאודור (בנימין זאב) הרצל, שעל שמו נקראת הרצליה. "הרצליה, אגדה של עיר", כתוב מתחת לתמונה, בפרפראזה לצורך מיתוג מוניציפלי על משפט הסיום המפורסם של "מדינת היהודים" מאת הרצל. עינו החדה של הצלם אלכס ליבק הנציחה את הפסל הזה במהלך שיפוץ, כאשר שלט ענק הכריז בגאווה: "העבודה מתבצעת על-ידי מחאמיד מוחמד, עבודות אבן, שיש

ובנייה". הצילום האירוני הפך לקלאסיקה ישראלית ומתנוסס על כריכת ספרו של ליבק "הארץ שלנו"¹.

אילו הגיע תיאודור הרצל להרצליה היה ללא ספק חווה שביעות רצון עמוקה. העיר המשגשגת והמתוחכמת הזאת היא הדבר הקרוב ביותר שיש במדינת היהודים לתיאורו העתידני לישות הפוליטית היהודית האידיאלית שאליה שאף. למרבה הצער, רק ישראלים מעטים מכירים לפרטיו את חזונו של הרצל, שאמור להיות הבסיס לחיינו כאן.

לפני יותר ממאה שנה הצליח העיתונאי המזוקן מווינה להסעיר את העולם היהודי במניפסט קצר שהמציא את הציונות המדינית, מהתנועות הפוליטיות המעניינות ורבות ההשפעה של המאה העשרים. אבל התנועה מיהרה עד מאוד לנטוש עיקרים מרכזיים במשנתו של המייסד, ועד היום היא עושה כל שרק אפשר כדי להשכיח את מורשתו האינטלקטואלית.

דמותו של הרצל נעלמה משטרות הכסף של מדינת ישראל בשנות השמונים. ספריו סולקו מתוכנית הלימודים של בתי הספר הממלכתיים בישראל הרבה קודם לכן. כדי להשיג עותק בעברית של "מדינת היהודים" (יצא לאור בגרמנית בשנת 1896) ושל "אלטנוילנד" (1904), נאלצתי לפנות לאספן ספרים משומשים. מצאו עבורי תרגום ארכאי מראשית המאה העשרים, שהודפס במהדורה מחודשת בשנת 1960 לרגל יום הולדתו המאה של הרצל. באותה שנה הוענק הספר לכל בוגרי בתי-הספר היסודיים בתל-אביב. העותק שרכשתי היה שייך לספרייה של אחד מבתי הספר העירוניים. מצבו המצויין וכרטיס הספרייה הריק מוכיחים שאיש לא קרא בו מאז².

קריאת כתביו מגלה שהאיש המכונה "חווה" מדינת היהודים – כינוי שהעניק לו תדמית חולמנית ורוחנית במיוחד – היה בעצם אדם מעשי ביותר, מציאותי ומחושב. "מדינת היהודים" היא מסמך פעולה כלכלי, שהיה עומד בקריטריונים הנדרשים לתוכנית עסקית של כל יזם

---

1. אלכס ליבק, "הארץ שלנו", בהוצאת משרד הבטחון- הוצאה לאור, כרמל, ירושלים, תש"ס-2000.

2. ד"ר בנימין זאב הרצל, **מדינת היהודים / אלטנוילנד**. הוצאת ספרים מ. נימן בע"מ תל אביב תש"ך. בשנת 1997 יצאה לאור מהדורה חדשה בהוצאת "בבל", אך היא לא נרכשה אפילו על ידי רוב הספריות העירוניות בתל אביב ואינה למכירה בחנויות הספרים המובילות.

מתחיל בימינו. "אלטנוילנד" הוא רומן עתידני טכנולוגי, גדוש המצאות פרקטיות וחדור אמונה עמוקה ביכולת לשפר את העולם בעזרת שילוב נכון של יזמות כלכלית ואחריות חברתית. ד"ר הרצל עיבד עד לפרטי הפרטים את כל התשומות והמנגנונים הנדרשים על מנת לייסד עבור בני העם היהודי מקום יישוב שיוכל לפרנסם בכבוד. מכשרון ההפקה שלו בארגון קפדני של כנסים בינלאומיים לקידום תוכניותיו והצלחתו ביצירת "באז" תקשורת עולמי סביבם, אפשר ללמוד גם כיום¹.

התוכנית העסקית של הרצל ב"מדינת היהודים" נקבה בסכום הנדרש כהשקעה התחלתית (מיליארד לירות סטרלינג), וכללה אסטרטגיות פשוטות ומעשיות להשגת מקורות המימון. כל סעיף קיבל תשומת לב ממוקדת ופתרון ביצועי יעיל. בשפה בהירה ובלי שום מלל מיותר – משרדי ייעוץ ויחסי ציבור טרם הומצאו אז – טיפל הרצל בכל ההיבטים האפשריים של הפרויקט הציוני: חוקים ותקנות והמנגנון הדמוקרטי שיפקח עליהם; מדיניות קרקעות, ניהול רכוש ונדל"ן, תקשורת והסברה. יש פתרונות והנחיות בכל הקשור למשאבי אנוש, לסוגי הציוד, תחבורה ותובלה, הייררכיה ארגונית, חלוקת משאבים ושיטות התיגמול. דגש חזק הושם על הנושא הטכנולוגי ועל הרווחיות הוודאית של הפרויקט למשקיעים. תוך שנים ספורות הרצל הקים גם בנק, שהשתמר טוב יותר משאר רעיונותיו².

ב"אלטנוילנד" (ארץ חדשה ישנה) הלך הרצל צעד אחד קדימה ונתן דרוור לדמיונו המעשי. "אלטנוילנד" ידוע כרומן דידקטי עתיר הארות מוסריות ועתידנות פוליטית, אולם קורא לא משוחד יכול לקרוא בו גם כבספר מדע בדיוני. חוזה הציונות נשמע כמו פריק של טכנולוגיות חדישות. מדינת היהודים שלו משגשגת בכוח אנרגיה חשמלית המפעילה מחרשות, ספינות, רכבות ומשאיות גדולות. מכונות תעשייתיות אוטומטיות, מפעלי השקיה ושאר הישגים הנדסיים חדשניים הופכים את התיישבותם של מאות אלפי יהודים חסרי השכלה ומקצוע להצלחה מובטחת באזורים הנידחים והשוממים של

---

¹ . על החוש התיאטרלי של הרצל: עמוס אילון, הרצל, הוצאת עם עובד, 1975.

² בנק אנגלו פלסטינה, כיום לאומי, הבנק הגדול בישראל, הוקם על ידי הרצל בשנת 1902.

המזרח התיכון. חשוב לזכור שבתקופתו של הרצל כבר יושם הדגם האירופי לשגשוג קולוניאלי בפלסטינה העות'מנית: ראשיתו במושבות הטמפלריות הגרמניות ולצדן (אולי בעקבותיהן?) ניצני החקלאות היהודית המודרנית.

יזמים הנאבקים על חייהם של דוט.קומים בין מגדלי הפאר של הרצליה פיתוח יופתעו לגלות שכבר לפני מאה שנה חזה דוקטור הרצל את מהפכת התקשורת, והבין את מלוא המשמעות החברתית והכלכלית שלה. כך, למשל, זיהה היטב את הפוטנציאל בהמצאת הטלפון, שאך זה הגיע לאירופה, וניבא שניתן לאמץ אותו ליצירת רשת חדשות בשידור ישיר. במדינה היהודית העתידנית שלו קיבל האורח הסבר מלא לאפשרויות הגלומות בהמצאה החדשה של "עיתון משודר" והיכולת להרוויח כסף מקהל שבוי:

".. מודעות העיתון הזה משתלמות דווקא במחיר גבוה. את חלק המודעות של העיתון המודפס אין הקורא חייב לראות. הוא יכול לעבור עליו. ואילו לנוכח המודעות הללו, שבאות מבעד לשפופרת הזאת, עומד הוא חסר אונים" (אלטנוילנד, עמוד 130).

המודל העסקי של רשת התקשורת האלטנוילנדית דומה במידה מפתיעה לשיטת הזכינות המקובלת בעולם הטלקומוניקציה:

"התקנו מתחת לרחובות שלנו תעול מיוחד לסידור כל מיני צינורות וחוטים, מאלה שכבר קיימים ולצורך אלה שעוד יותקנו, לגז, למים ולשופכין... לדידי יכולים אתם לראות בזה גם קו סמלי של כל מוסדותינו... אנחנו ידענו את צורכי הערים המודרניות בשעה שהקימונו את ערינו, ולפיכך בנינו את רחובותינו בתבונה עם השרברוב בתוכם. הדבר עלה אמנם בהוצאות מרובות, אבל אחר כך נשא רווחים למכביר... וכאן בפנים מונחים בתוך השאר גם החוטים של העיתון הטלפוני, ובשכר זה חייבים לשלם דמי שכירות לפי גודל ההכנסות. וכל זה, כמובן, מביא שוב רק תועלת לכלל" (שם, 131).

(יש לציין כי באלטנוילנד משרתי הציבור עוסקים בהאזנה בלתי פוסקת לתכנים העובדים ברשת התקשורת, "שלא תארע כאן תקלה ושלא יפיצו על-ידי אותו מכשיר דברי שקר, חדשות מוגזמות או ניבול פה..." כעיתונאי מקצועי, הרצל ראה בצנזורה מהוגנת חלק הולם מכללי המשחק. כמה מוזר שאפילו הרעיון הזה, שלפני שנים ספורות עוד נחשב פולשני ומרתיע, מתחיל להיות מקובל על ציבורים רחבים כיום.)

* * *

חבל ארץ שומם ועני, מהנדסים אירופים מתוחכמים, מערך ביורוקרטי יעיל ומספיק הון לרכישת החידושים האחרונים בתעשייה ובתחבורה, היו תנאים הכרחיים כדי למשוך מאות אלפי מובטלים רעבים לתעסוקה ולכבוד עצמי. "מדינת היהודים" לא היתה חזון נבואי אלא ביזנס-פלאן עם פוטנציאל.

הרצל לא היה צריך להמציא את המודל העסקי שלו. הוא העתיק אותו, וגם ציטט את המקור. בשנות התשעים של המאה התשע-עשרה, יוזמות מן הסוג הזה כבר היו מציאות בחלקי עולם לא מעטים, שבהם בוצע השדרוג המהיר של קרקעות פנויות ובלתי מעובדות למקורות ייצור רווחיים. במערב התיכון של ארצות-הברית, בקליפורניה, בחלקים גדולים של אוסטרליה, ארגנטינה ודרום-אפריקה כבר הוכח שמודל ההגירה ההמונית הוא חזון משתלם. באזורי הספר גידלו החלוצים תוצרת חקלאית באמצעות שיטות אגרריות חדשניות וציוד מכני כבד, ולצדם צמחו ושגשגו מרכזים תעשייתיים אורבניים. חשמל, טלפונים, רכבות ומערכות השקיה חדישות, הנתמכות בפרויקטים הנדסיים, כבר הפריחו מדבריות וערבות והכניסו כסף רב לכיסיהם של יזמים בעלי מעוף, שהשתלטו בזמן על הנדל"ן המקומי. הרצל בסך הכל ארז את מודל ההגירה החלוצי הזה והתאים אותו לצרכיהם של היהודים העניים. כל שצריך, העריך, הוא "חלקת ארץ על פני האדמה, אשר תספיק לצרכיה הישרים של אומתנו. את כל השאר נעשה בעצמנו" ("מדינת היהודים", עמ' 28).

נכונותו של חוזה מדינת היהודים לממש את חזונו גם במקום אחר בעולם, ותמיכתו המפורסמת והמושמצת בתוכנית ההתיישבות

היהודית באוגנדה, לא היו צריכים להפתיע את קוראי "מדינת היהודים", המניפסט שמלכתחילה הביא בחשבון פתרון אופטימלי גם בארגנטינה. הרצל קיבל על עצמו, בסופו של דבר, את הגרסה שקבעה כי פלסטינה אינה רק האופציה המועדפת אלא היחידה האפשרית. הקשר הרגשי וההיסטורי לא היה משהו שניתן לוותר עליו בשלב הגיבוש של המדינה. "אלטנוילנד" מהווה השלמה מלאה עם התפיסה הלאומית הזאת.

זו היתה תפיסה הכרחית לזמנה. לקראת שנת 1900 לא יכול היה אדם לצפות לחיים נורמליים בעולם המודרני בלא השתייכות לאומית ברורה ומובחנת. ה"בעיה היהודית" שהרצל ביקש לפתור ולסלק מן העולם היתה מצב האנומליה, שבו היהודים היוו קבוצה דתית שזוהתה עם מעמד הביניים, ולא מצאו את מקומם בסביבה שהחלה להגדיר עצמה קודם כל על-פי הלאום. הציונות קמה כדי לפתור את "הבעיה" הזו בכלים שהתאימו לתקופה: הקמתה יש מאין של לאומיות יהודית, המבוססת על שלטון עצמי.

למעשה, חוזה הציונות הקדים מאוד את זמנו גם בהבנת התפיסה הלאומית, שאותה ראה כשלב ביניים בלבד לקראת עידן בו הלאומיות נסוגה מפני התפיסה הרב-תרבותית הגלובלית. הרצל ביטא חיבה עמוקה ונאמנות למסורות יהודיות, אך החברה האידיאלית שלו היתה אוניברסלית ומבוססת על מודל פאן-אירופי. אוניברסליזם היה רעיון שאידיאולוגים ואינטלקטואלים שסלדו מן ההתלהמות הלאומנית הכללית הרבו להשתעשע בו באותה תקופה.

לא במקרה, רבים מהם היו יהודים, שהובילו הן את האידיאולוגיה המרקסיסטית והן את הרעיונות הקפיטליסטיים הרב-לאומיים הראשונים. לא במקרה השתוללה הלאומנות הנאצית-גרמנית כנגד ה"קוסמופוליטים" היהודים, שאיימו על תפיסת הטוהר האתני שלה.

עבור הרצל, ה"ישות" הציונית היתה חלק מחזון גלובלי. "אלטנוילנד" זרוע באזכורים לניסויים חברתיים ורפורמות בחלקי עולם אחרים. מנהיגי "הארץ החדשה" אמורים להיות חלק משכבת מנהיגות בינלאומית רבת חסד, שמטרתה שיפור חייהם של בני אנוש באשר הם. לא במקרה כוללת הנובלה סיור מתוקשר ומיוחצן של סלבריטאים מכל העולם, המפרסמים את רשמיהם מהמולדת היהודית בקובץ שיחות חכמים שהופך לרב-מכר בינלאומי.

גם בהעניקו לאידיאולוגיה הציונית שלו אופי קוסמופוליטי לא חידש הרצל הרבה. הוא בסך-הכל ביטא מסורת מכובדת של תנועת האמנציפציה היהודית באירופה, שממנה צמח. עיקרה של התנועה הזאת היה הפניית עורף לגטו היהודי המסורתי, שהתאפשרה הודות לרעיונות ה"חופש, שוויון ואחוזה" של המהפכה הצרפתית. תנועת ההשכלה הביאה להקמתן של קהילות יהודיות באירופה שהתקיימו כחברות פתוחות והוציאו מתוכן אישים בעלי שיעור קומה כמשה מנדלסון, פרויד, איינשטיין והרצל עצמו.

עד כמה הקדים הרצל את זמנו ברור גם מהדיון שלו בנושאי זכויות האדם. על-פי הצעתו, לאחר שהיהודים ישחררו את עצמם מהשעבוד לאומות המתעבות אותם, הם יובילו את העולם כולו בשחרורם של עמים משועבדים אחרים. הוא ציין במיוחד את הצורך לסייע לשחורים להשיג שוויון זכויות. זה לא הפריע לו לכלול משרתים שחורים יפי-תואר ולבושים בהדר כסמל סטטוס, ברוח הזמן, בבתי שועי המדינה היהודית המדומיינת שלו.

* * *

מאחר שחזון המדינה היהודית של הרצל היה חלק בלתי נפרד מחזונו האנושי הכללי, נכללו בחזון המוצלח הזה גם התושבים המקוריים של המדינה הזאת. הרצל לא ראה שום סיבה שהתושבים האלה לא יהיו חלק מן ההצלחה של מיזם ההתיישבות הטכנולוגית שלו.

מקובל להתייחס בביטול, אם לא בזעם, לתחזיתו של הרצל כי יהודים וערבים יחיו בהרמוניה במדינה החדשה. פה אחד מתוארת גישה זו כנאיבית ובלתי מציאותית¹. ב"אלטנוילנד" מיוצגים הערבים בדמותו של העותמוני האציל ראשיד ביי. קוראים בני זמננו רואים בראשיד הבדיוני דמות בלתי משכנעת. כימאי במקצועו ובעל אדמות

---

1 לדוגמה: "כפי שאמרנו, הרצל נגוע במידה רבה של נאיביות כלפי הלאומיות הערבית והוא חושב – מפי ראשיד ביי – כי התועלת הכלכלית שיפיקו הערבים מהמתיישבים היהודים תחפה על היצרים הלאומיים ועל ההתנגדות הצפויה להתיישבות היהודית." מתוך "ישראל ומשפחת העמים – מדינת לאום יהודית וזכויות אדם" מאת אלכסנדר יעקובסון ואמנון רובינשטיין, הוצאת שוקן, 2003.

עשיר הודות למוצאו המשפחתי, ראשיד הוא אינטלקטואל מוסלמי גאה המשאיר את הנשים במשפחתו בבית, כשהוא מצטרף אל ידידיו היהודים במסע תיור במדינה המשותפת. הוא משרד שביעות רצון מלאה ממעמדו, כחלק בלתי נפרד מהאליטה של המדינה החדשה ומהעושר שהביאו המהגרים החדשים לארצו, ואינו סובל מאגו לאומי פגוע.

יש לציין כי יחסו של ראשיד ביי לנשים אינו שונה כל כך מן המקובל במגזר היהודי הנאור והאירופי של "אלטנוילנד". מרים הצעירה מסבירה שם בחינניות לאורחיה: "בנות אינן יוצאות לספורים כאלה. אנו סבורים שיש לחנך כל נערה בסמוך לאמא שלה" (שם, ע' 213).

ראשיד ביי הוא אמנם תוצר של משאלות הלב של הרצל ולא דמות ריאליסטית, אך כאלה הן גם הדמויות היהודיות הגדולות מהחיים, שהומצאו לצורך הרומן העתידיני: אסופה מעוררת השתאות של אלטרואיסטים גמורים - ביורוקרטים, אנשי עסקים ופוליטיקאים, שכל חפצם להיטיב עם הכלל.

את הסיבה לכך שבישראל של שנות האלפיים לא ניתן למצוא ערבים משכילים ואמידים המשולבים היטב באליטה המקומית, צריך לחפש לא בחזונו של הרצל, אלא בסטיות החמורות מהחזון הזה בדרך למימושו.

מאה שנה אחרי שנכתב, "אלטנוילנד" עדכני ומפתיע בדייקנות שבה ניבא את ההתפתחויות הטכנולוגיות והכלכליות, שאכן הביאו את מדינת ישראל להישגים מרשימים. אולם ההיסטוריה הציונית היא היסטוריה של מאבקים אלימים בין ערבים ליהודים, שהרצל כביכול לא ידע לנבא. התוצאה: מקובל ואופנתי לפטור כשגויות וכבלתי רלוונטיות את התחזיות החברתיות והלאומיות של "חוזה המדינה".

אבל הרצל לא שגה. תפיסת המציאות של הישראלים המודרניים נטועה עמוק מדי בסדרי העדיפויות השגויים והמעוותים שהתכנית שלו היתה אמורה לבטל. הפגם הבסיסי שדרדר את הציונות למצב המצוקה הנוכחי שלה אינו ברעיונותיו של הרצל אלא בהחלטה להתעלם מחלק מהנחיות-הביצוע שהוא ניסח בקפידה. הרצל לא היה נאיבי ובור (גרסת היהודים) וגם לא תכנן אימפריאליסטי (הגרסה הערבית). היתה לו סיבה טובה להאמין שיהודים וערבים יכולים להתקיים ולחיות אלה בצד אלה בפלסטינה/ארץ-ישראל. היו תקופות

שבהן קיום כזה התרחש במציאות. אבל אופציית הדו-קיום נדחתה, וזאת קודם כל, וכמעט פה אחד, על ידי הציבור היהודי. התגובה הזועמת בצד הערבי לא איחרה לבוא.

כישלונה של הציונות למלא אחר הוראותיו של הממציא החל בשלב מוקדם מאוד. בניגוד לאזהרות הברורות הפזורות לאורך ולרוחב בכתביו של הרצל, היישוב היהודי הניח לדת היהודית להגדיר עבורו את המהות הציונית. לרוע המזל, נבחרה גרסה קנאית וארכאית במיוחד של הדת הזאת. כאשר קמה המדינה, היא סימנה עצמה מימיה הראשונים כמדינה דתית, רחוקה מאוד מחזונו האזרחי היפה של תיאודור הרצל.

הרצל אסר באופן הברור ביותר על מעורבות דתית כלשהי בענייני המדינה שהגה, והזהיר מפני ביצוע שינויים בתוכניתו. הוא חזה מראש את האפשרות שמנהיגים ציוניים מסוימים יימשכו אחרי חזון לאומני-דתי, אבל לא הצליח לנחש שהקו שיובילו מנהיגים כאלה יהיה הקו המנצח.

למרות שביקש לברוא לאומיות יהודית כמעט יש מאין, הרצל בחר דווקא להתנצל על עצם הרעיון:

"אמנם אפשר לטעון טענה ניצחת, כי מסייע אני בידי האנטישמים, באומרי כי עם אנחנו, עם אחד. כי מעכב אני בעד ההתבוללות במקום אשר הדרך פתוחה לפני, ובמקום שכבר יצאה לפועל אני מסכן אותה..." (מדינת היהודים עמוד 16).

בהסבירו את בעיית התדמית הגרועה של היהודים, הוא נשמע כמעט כמבין לליבם של האנטישמים:

"האנטישמיות בקרב האוכלוסין עולה מדי יום ליום ושעה לשעה, ולא תחדל מעלות, כל עוד לא תימצא דרך לבער את הסיבות מן הארץ. הסיבה הרחוקה היא אובדן כשרון ההתבוללות, שאיבדנו אותו בימי הביניים, והסיבה הקרובה היא – עודף מספר בעלי השכלה הבינוניים בתוכנו, שאין לפנייהם לא ירידה ולא עלייה – כלומר, לא ירידה בריאה ולא עלייה בריאה. ברדתנו למטה אנו נעשים לפרולטריום מהרסים, מעין סגני הקצינים של כל מפלגות המהפכה, ובה בשעה משגשג ועולה כח כספנו עד להבהיל."

גם אם החוקים שהעניקו ליהודים שוויון זכויות בכמה מדינות באירופה "איחרו את המועד" ו"לא יכלו לעשותנו לאנשים חופשים בארצות מושבותינו" בגלל ש"בתוך חומות הגטו התפתחנו בדרך מוזרה", הרצל לא מתכוון להניח לחוקי הגטו לנהל את החיים במדינה החדשה. עמדתו בנוגע לדרך שבה תנוהל המדינה היהודית העתידית - חסרת פשרות:

"האם יהיה לנו באחרונה גם שלטון הדת? לא! האמונה היא הקשר המאחדנו, אך המדע עושה אותנו לאנשים חופשים. כל נדנדוד מחשבה של כוהנינו לייסד שלטון דת נפיר בראשיתו. אנו נדע לכלוא אותם בתחום בתי הכנסיות, כשם שנחזיק את חיל צבאנו בבתי הקסרקטין. לצבא ולכהונה ניתן כבוד גדול, כיאות לתפקידם הנכבד. אבל לא להם לחוות דעה בענייני המדינה, אשר מידה ניתן להם הכבוד, כי התערבותם תהיה לנו למכשול מבית ומחוץ... ואם יאבה המקרה, כי יגורו בתוכנו גם בני אמונות אחרות או בני לאומים אחרים, ומצאו מחסה ומגן בכבוד שכם אחד עם כל אזרחי המדינה..." (מדינת היהודים, עמ' 77).

כוהני דת לא יתערבו בניהול ענייני המדינה? אנשי צבא מקצועיים יוחזקו סגורים בקסרקטינים? לא פלא שאבי הציונות המדינית הוא דמות כל-כך לא רלוונטית בישראל של המאה העשרים ואחת. לא פלא ש"בני אמונות אחרות או בני לאומים אחרים" אינם מסוגלים למצוא "מחסה בכבוד שכם אחד עם כל אזרחי המדינה". דת וצבא הם שני הכוחות השולטים במדינת היהודים, וביחד הם זוללים את עיקר משאביה הציבוריים ומנווטים את פעולותיה.

באחד השיאים הדרמטיים של "אלטנוילנד" ביטא הרצל את דעתו על קנאות דתית, צביעות ושנאת זרים בחברה היהודית. הנאום נישא מפי המהנדס הראשי שטייניק, כהתקפה עזה על מנהיגי הקנאים הרב ד"ר גייאר:

"אותם הרבנים מררו את חיינו. והלה [הרב הקנאי גייאר] עוד ממשיך לעשות זאת עד היום. אז בימים הראשונים והקשים של ההתחלה, לא רצה כלל, שיזכירו את שם ארץ ישראל. ועתה הוא 'ארץ ישראל' יותר מכולנו. הוא הפטריוט, הוא היהודי הלאומי - ואנחנו הננו אוהבי הנוכרים. ואם נוסיף ונאזין לו ולדבריו, הרי אנו היהודים הגרועים, או גם הזרים

כארץ-ישראל – ארצו. כן, זאת היא מטרתו: להפרידנו מן הכלל, מן הציבור כולו. אי אמוץ זורע הוא ביניכם ובינינו. בעיניו מטיף הוא, אותו צדיק, כלפי מעלה, ואגב הוא לוטשן רק אל התועלת הפרטית. לפניו, בגטו, היו העשירים שבקהילה בעלי ההשפעה, ואז המציא הוא וכיוצא בו את הכדורא על דבר התעודה בישראל. היהדות קיימת על מנת לתת לקח לגויים. ולשם כך נגזר עלינו להיות פזורים בין האומות. אבל האמת היתה, שאנחנו לא נתנו לקח לאחרים, אלא קבלנו מאחרים. בכל יום ויום, בלא הפסק, לקח דמים, לקח של צער וייסורים – עד אשר קמנו ונתעודד ועד אשר ביקשנו שוב את הדרך לצאת ממצרים, ועד אשר מצאנוה. ואז, כמובן מאליו, גם הד"ר גייאר אחרינו... ומאליו מובן, שכאן יש ליצור תיאוריה חדשה לאותה התועלת הפרטית של ההמונים – או לכל הפחות לזה, שההמוץ חושב אותו לתועלתו הקרובה. ומכאן הסיכה לסיסמה זו כנגד הנכרים. מי שאינו יהודי לא יתקבל אל החברה החדשה... אבל... על העיקר הזה אנו עומדים וממנו לא נזוז, שכל מי שהתמסר במשך שתי שנים לשרות החברה החדשה, כפי שנקבע בתקנות; ואם במשך שתי השנים הללו התנהג ביושר, הרי הוא רשאי להיות בה לחבר, בלי כל הבדל לאום או דת"... (אלטנוילנד, ע' 158-159).

הקנאי הדתי הברוי ב"אלטנוילנד" נכשל על הסף בניסיונו לחטוף את הישות המדינית החדשה. את כבודה של הדת היהודית ברומן מציל בסיפור רבי שמואל ההגון והישר, המוקיע את בוגדנותו של הרב גייאר ומודה שאכן הקהילה הצמיחה "לא מעטים כמוהו". הרצל בהחלט האמין שלרבנים יש ייעוד מוסרי. באוטופיה "מדינת היהודים" הוא הקדיש תת סעיף ל"רבנינו":

"לכל חבורה רב ההולך עם עדתו. החבורות מתחברות באין אונס, חבורת בני המקום מתרכזת מסביב לרב. כמספר הרבנים יהיה מספר החבורות. הרבנים יהיו הראשונים אשר יבינו לרעיונו, המה יתלהבו ראשונה לרעיונו ומעל הבמות ילהיבו את האחרים... בין תפילה לתפילה יעשו זאת, וכך יאה. רק

כאמנות אבותינו נכיר את אחדותנו ההיסטורית" (מדינת היהודים, ע' 58).

לא נראה שתיאודור הרצל העלה על דעתו רבנים עם מעמד ממלכתי וממסד דתי-פוליטי ענקי המתנגד בגלוי לרעיון שלא-יהודים יהיו אזרחים שווי זכויות "בלי כל הבדל לאום או דת" במדינה שתכונן.

* * *

בשנת 2004 מלאו מאה שנה למותו בטרם עת של הרצל. אך החגיגות לא נראו נלהבות במיוחד. ישראל צפופת התושבים ממשיכה להציג פוטנציאל כלכלי מרשים, מה שמוכיח שלהרצל היו חושים עסקיים בריאים. אבל רוב מוחלט של התושבים היהודים במדינת ישראל מסכימים עם התפיסה, הרואה במדינה הזאת מוסד להבטחת השמירה על הרוב היהודי וההגמוניה שלו, ולא ארגון שמטרתו העיקרית היא לאפשר לתושביו רווחה אישית וקיום בטוח ומכובד.

להבנה השגויה הזאת יש רקע טראומטי, שהרצל כמוכן לא היה יכול לחזות: האסון שהמיטה הלאומנות האירופית על יהודי אירופה בזמן מלחמת העולם השנייה. השואה שהשמדה שישה מיליון יהודים הותירה צלקות עמוקות מדי במי שנותרו בחיים. אפשר להבין היטב את הטראומה שחיזקה את מגמתה של הציונות לשאוף להקמתה של מדינה אתנית יהודית, כאנטיתזה לשנאת היהודים החולנית של הנאצים. אפשר אפילו להבין את עקרונות האפליה המתקנת ליהודים, שעמדו ביסוד חוקי המדינה עם הקמתה, כולל חוק השבות. אבל קשה שלא להשתאות על הקלות שבה הרשו לעצמם מייסדיה החילונים של המדינה החדשה להעניק להלכה היהודית הבעייתית ורבת הסתירות סטטוס חוקי המעמיד אותה מעל לחוק האזרחי. רבים מהם היו ערים לעובדה שהמהלך הזה עשה חוכא ואיטלולא מהיומרה הציונית לנאורות ולדמוקרטיה¹.

בסתירה מוחלטת ליסוד המרכזי בתוכניתו של הרצל, ישראל לא אימצה לעצמה מחויבות בסיסית לזכויות אדם. ההלכה היהודית, על

---

¹ "טיוטות מגילת העצמאות", מאת יורם שחר, עיוני משפט, כו-2, נובמבר 2002 חושף יכוחים ארוכים וקשים על הניסוח הנאות של ה"חתימה היהודית-אמונית" של המגילה.

מוזרויותיה ופגמיה, מחייבת את כל אזרחי מדינת ישראל ועומדת מעל זכויות האזרח הבסיסיות שלהם. היא מהווה מחסום בלתי עביר לאזרחים רבים החיים בתוך גבולות מדינת ישראל ומנסים למצות את זכותם הטבעית לחיים של אושר וכבוד. פוליטיקה דתית הינה כוח מניע מרכזי בעשייה הפוליטית הישראלית. פקידי ממשלה, מחוקקים, ואפילו אנשי צבא, מצהירים כדבר מובן מאליה שנאמנותם לדת היהודית חזקה מכל נאמנות אחרת, כולל חוקי המדינה ונאמנות בינלאומיות.

ההיסטוריה לעתים חומדת לצון על חשבוננו. פעם ידע כל ילד שד"ר הרצל התעורר לצורך לפתור את "בעיית היהודים" לאחר שעבודתו העיתונאית בפאריז הביאה אותו לעקוב מקרוב אחרי משפטו של אלפרד דרייפוס, קצין צרפתי יהודי שקנוניה זדונית גרמה להרשעתו הכוזבת בבגידה במולדת הצרפתית.

"פרשת דרייפוס" גרמה לרעידת אדמה פוליטית בצרפת. הגילויים המכוערים של לאומנות ודעות קדומות עוררו אינטלקטואלים צרפתים, ובראשם הסופר אמיל זולא, לפעילות נמרצת שגרמה להפרדה סופית ומוחלטת של דת ומדינה בצרפת¹. הרצל חזר לווינה לאחר סיום המשפט, חיבר את "מדינת היהודים", וחולל את מהפך הציונות המדינית, שהביא להקמתה של המדינה היהודית.

למרבה האירוניה, דווקא המדינה הזאת איננה מסוגלת להתנתק מהתערובת הרת האסון של דת ומדינה. שנים רבות לאחר שלא נותרה עוד מדינה מתקדמת בעולם שלא ניתקה את האחיזה של כוהני הדת במשטר שלה, ההלכה היהודית הולכת מחיל אל חיל בהגברת מעורבותה ההרסנית בקודקס החוקים של מדינת ישראל ובהקצנת העימות עם כל מי שאינו יהודי במזרח התיכון ובעולם כולו.

רוב היהודים הישראלים הם חילונים (עדיין). רוב מוחץ בתוכם ער למדי להשפעה המזיקה של אי-הפרדת הדת מהמדינה. ישראלים רבים טוענים שהם תומכים באופן עקרוני בהפרדה כזאת. אולם רק מעטים מוכנים לניתוק אמיתי, שפירושו התנתקות ברורה של הרוב היהודי מזכויות היתר שלו על המשאבים הציבוריים בכל המקומות הנמצאים בשליטת המדינה.

---

¹ בשנת 1905

ככל שמתחזקות המגמות הלאומניות והדתיות בחברה הישראלית, והמאבק בפלסטינים ובעולם הערבי נתפס כמצב קיומי נצחי, כל פעילות של גורמים ליברליים לכיוון הפחתת מעורבות הדת במדינה נתפסת כהתאבדות פוליטית. מפלגות ה"שמאל" החבוטות ניסחו לעצמן סדר עדיפויות שהפך לאקסיומה לאומית: "הדתיים" אמנם מהווים בעיה פוליטית, אך מצבה הביטחוני הקשה של ישראל מחייב - כביכול - להימנע מהסלמת הקרע הדתי-חילוני בתוך החברה היהודית, כדי שלא לטרפד את הסיכוי להשיג הסכמה לאומית בנושא שלום עם הפלסטינים. כאמור, מפלגת ימין ליברלית אנטי-דתית כביכול, שכבשה לבבות בראשית שנות האלפיים, נזהרה כמו מאש מהצהרה על הצורך להפריד בין הדת למדינה, מסיבות לאומיות ברורות.

השנים החולפות רק מוכיחות כמה הרת אסון היא התפיסה הזאת. הפרדת הדת מהמדינה אינה יכולה להידחות עד שה"בעיה הגדולה" של קיומנו כמדינה יהודית במזרח התיכון תיפתר, אם בכלל. אי ההפרדה בין דת למדינה היא "הבעיה הגדולה", שתמנע תמיד חיים נורמליים לצד כל מי שדתו שונה מן הדת שלנו. "אחדות העם" המזויפת אינה אלא אחדות הדת. מי שצריך הוכחה לכך צריך רק להתבונן בקמפיינים המתחנחנים ל"צווי הפיוס", שקירוב הלבבות היחיד המופר להם הוא זה המביא להגברת הסולידריות היהודית כנגד כל מי שאינו יהודי.

בעיות דת ומדינה אינן סתם מורסה ענקית הגוררת את החברה הישראלית לסבך של אינטרסים סותרים ויריבויות פנימיות ללא מוצא, לשקיעה בים של שחיתות פוליטית, בורות ואלימות. זה מאה שנה מתקיים כאן סכסוך עקוב מדם, כביכול על שטחים וריבונות. האמת היא, שזהו סכסוך על שליטה דתית.

אזרחים יהודים חילונים בישראל מרכיבים לרטון על הגבלת החופש האישי שלהם בגין הרגלי הפולחן העתיקים של האורתודוקסיה. בו בזמן, תוך סתירה פנימית שהם מתעלמים ממנה לחלוטין, הם מגלים נכונות להקריב את עצמם, ביחד עם ילדיהם, על מזבחם של אותם הרגלים עצמם.

חילונים¹ ישראלים יכחישו בכל תוקף כי הם משרתים במילואים כמעט חודשיים בשנה בשם ההלכה היהודית האורתודוקסית. בתמימות נוגעת ללב הם מצביעים על העובדה שיהודים אדוקים באמת סידרו לעצמם פטור משירות בצבא, כהוכחה ניצחת לכך שאין שום קשר בין מצבנו הביטחוני לבין אופיה הדתי של המדינה.

* * *

ליהדות יש לא מעט מן המשותף עם דתות מונותאיסטיות גדולות אחרות שצמחו בעקבותיה, אולם היא שונה מהן באלמנט מכריע אחד. בניגוד לנצרות ולאיסלאם, היהדות מתנגדת למיסיונריות ואינה מעונינת להפיץ את בשורתה בין הגויים. יהודים רואים עצמם כיחידה אתנית לאומית-שבטית, המהווה עם נבחר. הדת היהודית בצורתה המסורתית אינה מעודדת כניסת חברים חדשים לעדה הסגורה. בגרסתה האדוקה, היהדות מתנגדת בתוקף לכל קשר עם לא-יהודים. מנגנוני הפרדה והסתגרות יעילים ביותר פותחו במשך השנים כדי להבטיח את הישרדותן של קהילות מיעוט יהודיות בכל רחבי תבל.

כאשר היחידה הלאומית היא מיעוט מסתגר בתוך אומה אחרת, ההגדרה העצמית המתבדלת, והימנעות מכל קשר עם העם המארח, יכולות לגרום לעוינות מצד הרוב. כאשר היחידה המסתגרת היא בעצמה קבוצת הרוב במדינה, המחזיקה בשלטון וברוב עמדות הכוח הכלכליות, מדיניות אפרטהייד היא בלתי נמנעת. ציונות אינה גזענות. לא ממש. יש יהודים מכל הגזעים. בני כל גזע יכולים להפוך ליהודים. אבל הציונות נוהגת אפליה חמורה על רקע דתי.

ככל שגוברת תחושת הבדידות והאימה של הקבוצה היהודית בישראל מול גילויי לאומנות של ערבים פלסטינים, קשה יותר לשכנע יהודים שאלמלא נזהרו כל כך ממגע אנושי יומיומי עם בני הארץ הזאת, אילו ידעו לבנות מודל סביר לחיים בצוותא, שאינם מבוססים

---

¹ "חילונים" מוגדרים כאן גם מי ששומרים מצוות באופן סלקטיבי, ומגדירים עצמם "מסורתיים". למשל: נוסעים בשבת, שומרים כשרות בבית אך סועדים במסעדות לא כשרות, צמים בכיפור אך צופים בטלוויזיה וכו'.

על צווי ההלכה היהודית, היו הערבים תושבי ישראל – ובשלב שני גם הפלסטינים בשטחים – הופכים בהכרח לשותפים אמיתיים בבנייתה של חברה חדשה. זו חייבת להיות חברה רב-לאומית, שבה גם רוב היהודים יוכלו למצוא הגדרה משביעת רצון יותר ליהדותם מזו שכופה עליהם האורתודוכסיה בכוח החוק. זו אולי לא תהיה חברה הומוגנית, או חסרת חיכוכים וניגודי אינטרסים, אך עדיין רחוקה מגיהנום השנאה והפחד שבו אנו שרויים כיום מכוח צווים דתיים שהפכו לחוק המדינה.

ב"דמוקרטיה היחידה במזרח התיכון" מתכופת הדמוקרטיה יום עוד קצת. לפעמים זה למען "אחדות העם" ולפעמים "משיקולים ביטחוניים". אימת ה"בעיה הדמוגרפית" משתקת את כושר השיפוט של ישראלים ליברלים חילונים. המפגינים הנחושים בהפגנות השמאל תובעים להוריד התנחלויות, ולסיים את הכיבוש הישראלי בגדה המערבית וברצועת עזה, קודם כל על מנת להבטיח שיהודים וערבים יוכלו להמשיך את חייהם הלאומיים בנפרד משני עבריו של הקו הירוק.

פתאום הוויכוח הלוהט ביותר בין ימין ושמאל הוא על התוואי הרצוי של גדר הפרדה, מפעל מפלצתי לכל דבר, האמור לשלול כל סיכוי לחיים של דו-קיום בין שתי אוכלוסיות שכנות. השמאל היה רוצה אמנם שהגדר לא תנגוס ותהרוס שטחים כל כך נרחבים שנועדו לערבים, אבל על דבר אחד כולם מסכימים: צריך להגיע למצב ש"הם שם, ואנחנו כאן".

רק מי זה ה"אנחנו" הזה, לעזאזל? עם או בלי ערביי ישראל? עם או בלי הדרוזים, הבדואים, הפרבוסלבים, והאתיופים הנוצרים, השמחים להיות חלק מהמיזם הטכנולוגי המוצלח שהגה ד"ר תיאודור הרצל על שפת הים התיכון? עם או בלי חיילי צבא דרום לבנון ששפכו את דמם למען הגליל היהודי? עם או בלי אלפי הפלסטינים שהסכימו לשתף פעולה עם העם הכובש תמורת סיכוי למזון וקורת גג לילדיהם? מה עם תושבי ירושלים המזרחית? מה בקשר לתושבי הגוש הגדול של ואדי ערה? ומה כל-כך דחוף להרחיק ולנכר מאות אלפי פלסטינים אחרים, שתעודת זהות כחולה נחשבת בעיניהם לשיא המאוויים?

* * *

השכבה היצרנית שעליה בנוי המיזם הציוני מתכוננת בסדקים הקשים המאיימים על קיומה בדאגה עמוקה. אולם היא ממשיכה לפעול בניגוד גמור לאינטרס הקיומי שלה, וצועדת בעיניים פקוחות אל מה שיכול להמיט עליה את אובדנה.

ישראלים המביעים תמיכה ברעיון הפיכת מדינתם ל"מדינת כל אזרחיה" בסגנון ההרצליאני הבורגני, שלפני הקמת המדינה היה מקובל אפילו על מפלגת "הציונים הכלליים" (כיום בליכוד)¹, נחשבים כיום ל"שמאלנים קיצונים" (אם הם יהודים) או לחשודים בבגידה (אם הם ערבים). מנגד, הפלסטינים בשטחים הכבושים מהווים חברה קרועה, מבולבלת ומעוטת סממנים לאומיים, למעט השנאה העזה לכיבוש המשפיל. השאיפה הלוהטת להתפוצץ למוות בתוך קבוצת אנשים זרים שאוכלים פיצה היתה במשך תקופה מסוימת עניין אופנתי ביותר, שגרם לעניין הפלסטיני הרבה יותר נזק מתועלת. אולם הדיבורים המתחסדים על "נכונותה" של ישראל להכיר ב"מדינה פלסטינית" הם בבחינת זרית חול בעיניים. כביכול תוכל ריבונות פלסטינית עצמאית להתקיים בתוך קרעי ארץ, המפוזרים בין רצועות השלטון היהודי המבוצרות בתיל, בטון וטנקים.

הבשורה הטובה היא, שהחיים חזקים מכל תיאוריה ומנצחים בסופו של דבר גם את האידיאולוגיות המגובשות ביותר. טוהר אתני הזוי על בסיס דתי אינו יכול להתקיים אפילו כרעיון בבועה מקומית, כשהעולם כולו פתוח ומוצף בזרמים אנושיים אדירי עוצמה. תפיסות תרבותיות מונוליטיות שהתאימו לעידנים שלא ידעו תחבורה המונית ותקשורת סלולרית, מפנות את מקומן למבנים חדשים. הקידמה הטכנולוגית שהתממשה מעל ומעבר לחזונו היפה של תיאודור הרצל, ביחד עם תאוות החיים העזה של רבים מהאנשים החיים כאן, עדיין מעניקים לארץ הזאת סיכוי להתעשת ולהשתלב בעולם שמסביב, המתעדכן מדי יום.

זה יקרה כאשר הקהילות המסוכסכות יידעו למנוע מצב שבו ההרגלים הרעים של הדתות העתיקות והקנאויות שלהן, מתורגמים לפקודות מבצע של ארגונים צבאיים מכל הסוגים. כאשר יוכר הצורך בהפרדה אמיתית בין טיפוח תרבויות ודתות על-פי צרכים ונטיות לב

---

¹ הציונים הכלליים התנגדו לתכנית החלוקה, מטעמים כלכליים ומעשיים.

לבין כפיית הגחמות הכלולות בהן על ציבורים שלמים. אחרי שהדת תסולק, אחת ולתמיד, מחיי הכלכלה, אחרי ששיקולים דתיים יחדלו להכתיב תקנות תכנון, בנייה, מיסוי, תקציב וייעודי קרקע, אפשר יהיה לקיים לא רק מפעלי תיירות משגשגים לאורכה ולרוחבה של ארץ הקודש, אלא אפילו קבוצת כדורגל ברמה בינלאומית.

”שחקי שחקי על החלומות”, שרו נערים ונערות בתל אביב של פעם, בהברה מלעילית שהיתה נשמעת מצחיקה על כל טקסט אחר. ”ובארץ יקום דור”, הבטיח המשורר שאול טשרניחובסקי, ”ברזל כבליו יוסר מנו/ עין בעין יראה אור”. כמה מאיתנו עדיין מחכים שזה יקרה. הרצל הרי הבטיח: ”אם תרצו, אין זו אגדה”.

שער שני / חובות

דת היא סוג של ממשלה, מצוות הדת הן סוג של חוקים... כוהני הדת הם גובי המיסים של אלוהים וקציני המשטרה שלו.

ווינווד ריד, "תולדות התענות האדם"¹, עמוד 143

1

The Martyrdom of Man, by Winwood Reade, Watts&Co, 1924
הספר פורסם לראשונה ב-1872. ניתן לקריאה בפרוייקט גוטנברג
על www.exclassics.com/martyrdom השם העברי תודה ליוזם
ראובני.

רבי ויינפלד קורא להפרדה

”מקור הבעיות הוא בניגוד המוחלט בין תפיסות העולם – זו הגורסת מדינה מושתתת על יסודות של חוק ומשפט, דמוקרטיה, חירויות האדם וזכויות האזרח, מול זו החותרת למדינה שיסודה הוא אחד ויחיד: ההלכה מעל לכל, אנשי ההלכה מעל לכל”.

לוי יצחק הירושלמי, ”הכיפה השלטת”¹

הדבר המשותף היחיד לסבי שמואל ולרבי אברהם ויינפלד מהעיר מונסי, ניו-יורק, היה ששניהם היו יהודים אשכנזים שמתו בטרם עת ממחלת הסרטן. את ויינפלד פגשתי בסתיו של שנת 1987, כשכבר היה חולה מאוד וידע כי ימיו ספורים. בגיל 57 היה הרבי אישיות רבנית מן המעלה הראשונה בזרם הליטאי הניו-יורקי.

הרב ויינפלד היה מחברם של כתבי הלכה חשובים, שהקנו לו הילה יוקרתית בחוגים החרדים הקיצונים של ניו-יורק. כמו רוב הרבנים של העדות החרדיות ברחבי העולם, הוא לא העריך את הרעיון הציוני, אך שמר פינה חמה בלבו לאומה הישראלית ועקב אחרי הנעשה בה. מעורבותם הגוברת והולכת של מנהיגי העדות החרדיות בישראל בפוליטיקה המקומית גרמה לו מורת רוח רבה. העובדה שהם קצרו הצלחות הן בכנסת, הן ברשות המבצעת, לא עודדה אותו כלל. ההיפך הוא הנכון. בעיניו, הם שגו שגיאה גדולה.

את דעותיו הביע, כמקובל, בפּמפּלֶט רבני. החוברת שלו נשאה את השם ”עורו, יִשְׁנִים”, ונכתבה מתוך כוונה ברורה לגרום לזעזוע ולעורר ויכוח בתוך הקהילות החרדיות בארץ ובעולם. יהודים דתיים באמת, דרש הרבי, מחויבים לשמור על שמה הטוב של היהדות. מביש

¹ הוצאת הקיבוץ המאוחד, סדרת קו אדום, 1997

ובלתי נסבל המצב שבו ישראלים לא דתיים מתרגלים לראות את אחיהם האדוקים כ"פרזיטים" ו"סחטנים", שעל מנת לקדם את מטרתיהם מוכנים לא רק לקבל כסף מן הישות הציונית, אלא אף להכיר בסמכותה ובעצם הרעיון הבלתי קביל של "מדינה יהודית". הדרישות הבלתי פוסקות בתחום הדתי, שהציבו הפוליטיקאים החרדים למדינה החילונית במהותה ולאזרחיה שאינם שומרי מצוות, היו לדעת הרב ויינפלד מיותרות ואף מזיקות.

כל יהודי מאמין אמיתי יודע היטב, קבע הרב ויינפלד נחרצות, שהיהודים החילונים ברובם הגדול אבודים לדת היהודית. שלומי האמונה חייבים לרכז את מאמצייהם בשמירה על הקיים ובטיפוח הקהילות שלהם. אל להם לבוא במגע מיותר ולפתוח בחיכוכים בלתי פוסקים עם אחיהם הסוררים, המנהלים את המדינה הישראלית. זוהי הדרך היחידה להימנע מההאשמה המעליבה – שהדתיים אינם אלא צבועים ומתחזים המעוניינים בעיקר בכוח ובממון.

אלה היו דברים קשים ופוגעים, ועם פרסום ספרונו נערך הרב אברהם ויינפלד לספוג פרץ זעם ואפילו גידופים והחרמות. להפתעתו ולאכזבתו, לא זו בלבד שביקורתו הנוקבת לא חוללה רעידת אדמה וחשבון נפש נוקב בקהילות החרדיות, אלא שאפילו גרגור מחאה קלוש לא נשמע כנגד הפמפלט בציבור הגדול הזה, שבדרך כלל מתלהב ממחלוקות רבניות. "עורו ישנים" התקבל בדממה מוחלטת.

מחלת הסרטן של הרבי התקדמה בינתיים, והוא ידע שהוא עומד להסתלק מן העולם בתקופת משבר קשה ליהדות החרדית, העומדת בפני איום ממשי על שמה הטוב ועל יושרתה. כאשר נמסר לו שנתרו לו רק חודשים ספורים לחיות, גמלה בו ההחלטה להעביר את הלקח הקשה שלו דרך העיתונות הישראלית החילונית. הרב ויינפלד ידע שמה שיש לו לומר ייפול על אוזניים חילוניות אוהדות. בו בזמן הוא ידע שעצם הפנייה אל החילונים תהפוך אותו למוקצה בחוגים הרבניים. אולם הוא לא חשש כלל מזעמם של גדולי העדה החרדית. ההיפך הוא הנכון, הוא קיווה שתקום מריבה גדולה בעודו שוכב על ערש דווי.

מישהו ממקורבי הרב פנה אל "מעריב", שנחשב שמרני יותר מ"ידיעות אחרונות" והועדף על-ידי הקוראים הדתיים. לא היה קשה לשכנע את המערכת שיש כאן סיפור טוב. אף אחד לא שמע עד אז על רב חשוב המתנגד לכפייה דתית ומציע להפריד את הדת ממדינת

ישראל. מאחר שהייתי אז כתבת "מעריב" בווישינגטון, התבקשתי לצאת בדחיפות למונסי ולראיין את הרבי המעניין. בעלי התנדב להיות הצלם.

נסענו ברכבת לילה לניו-יורק, ובבוקר עלינו על האוטובוס למונסי. הרבנית אלישבע, אישה צעירה ויפת-תואר שהשבים המהודק לראשה הבלית את מבטה התכול הנמרץ, כבר חיכתה לנו בתחנה ואספה אותנו אל המושב האחורי של מכוניתה הענקית. במושב הקדמי נמנמה התינוקת החדשה שלה ושל הרבי. עם כניסתנו לביתו הגדול של הרב, שלתה הרבנית מטפחת ראש גדולה והגישה לי אותה בחביבות אסרטיבית. היה ברור שלא העלתה על דעתה כי אפגש עם בעלה בשיער גלוי. לראשו של בעלי הוצמדה כיפה, אולי לראשונה בחייו.

הרב ויינפלד קיבל אותנו בסבר פנים יפות, התעקש שנטעם פירות והורה לי לברך עליהם ("מצווה שגם נשים זכאיות לה"). זה היה אמור לשמח אותי). הוא דיבר עברית טובה, ומדי פעם שזר בה ביטויים בידיש ומשפטים באנגלית שוטפת. רק הצורך להצטלם בשלב המתקדם של מחלתו העציב והטריד אותו. יותר מכל הפריע לו אובדן רוב שערות זקנו, כנראה כתוצאה מטיפולים כימותרפיים. הסברתי לו שאין סיכוי שהראיון יתפרסם בהבלטה בלי פורטרט עדכני, והוא קיבל את הדין בצער.

הוא היה מרואיין מצויין ורהוט, שירה אש וגופרית על מי שנראו בעיניו גורמים מזיקים הנושאים לשווא את שם היהדות. יותר מכל כעס על המפלגה הדתית הלאומית בישראל. טענות בנוסח "האחדות הלאומית חשובה יותר מציווי הדת", שהיו מקובלות על רבים מדוברי המפד"ל, הרתיחו אותו. השימוש בכוחה של המדינה כדי לחייב את אזרחי ישראל לקיים מנהגים ופולחנים דתיים היה בעיניו תועבה וחילול הקודש. אם לא די בכך, אכיפה כזאת היתה גם בלתי יעילה בעיניו, ומזיקה לעניינה של הדת, בהרחיקה ציבורים גדולים מן היהדות. הוא דיבר בלהט, הפגין חוש הומור מעודן, ולא הסתיר כלל כי ככל שזה נוגע לו, אין הרבה מן המשותף בין אנשים כמוני – חילונים גמורים – לבין בני הקהילה שלו.

"התורה שמרה על העם הרבה שנים לפני שהוקמה המדינה", אמר. "אין אנו צריכים אתכם (הוא התכוון לחילונים) כדי לשמור עליה. אל תעשו לנו טובות. איננו זקוקים לפירוורים הנופלים מתחת לשולחנכם. איננו רוצים שום פשרות והשפלות. הגיע הזמן לשבור את השותפות

הבלתי בריאה הזאת בין היהדות הדתית לבין המוסדות של המדינה הציונית”.

רבי ווינפלד דחה בבוז את האזהרות המקובלות על סכנת ה”פירוד בעם”. בטיעון הזה משתמשים דרך קבע דתיים לאומיים כנימוק להתנגדותם לאפשר נישואין וגירושים שלא על-פי ההלכה. דתיים אמיתיים, הצהיר הרב, אינם צריכים כלל להתעסק בשאלה איך בוחרים החילונים להתחתן. למעשה הוא תמך בכל לב בהנהגת נישואים אזרחיים ליהודים בישראל – נושא שיותר מעשרים שנה אחרי הראיון שהוא עדיין לא התקדם כלל לקראת תיקונו. ככל שהדבר נגע לו, מי שאינו שומר מצוות על-פי דרכו, ממילא אינו מועמד להיות חלק מהקהילה שלו. ”האנשים שלנו לא יתחתנו בכם בין כה וכה”, הסביר במשיכת כתף. ”עבורנו העובדה שלמישהו יש אמא יהודייה לא אומרת כלום. לא נקבל אותם עד שלא נהיה בטוחים שהאמא גם שמרה על טהרת המשפחה”.

זה כמובן לא היה חידוש בעבורי. הקפדתם של יהודים חרדים בענייני בחירת בני-זוג לעצמם ולילדיהם היא מן המפורסמות. ה”ייחוס” הנו הנכס היקר ביותר בהחלטה על נישואין. רב חשוב באילן היוחסין מעלה את ערכם של גברים ונשים צעירים במשא-ומתן על שידוך. בהתאם, משפחה שיש בה ”כבשה שחורה”, למשל בן משפחה שנטש את הדת – סובלת מפיחות ערך מיידית. בן כזה יישא על מצפונו לנצח את הידיעה שהוא שלל מאחיו ואחיותיו את הסיכוי לבן-זוג ראוי. בתחתית פירמידת הייחוס נמצאים בעיקר חוזרים בתשובה, נכים, מופרעים ובני משפחות שבניהן חטאו. אלה משודכים אלה לאלה, ולפחות דור אחד צריך לעבור לפני שילדיהם או נכדיהם יימצאו ראויים לטפס במעלה הסולם החברתי. ההסבר העיקרי לבוז שרוחשים החרדים לחוזרים בתשובה הוא החשד שאימותיהם לא הקפידו על דיני הנידה.

כדי לסבר את האוזן, היה לרבי סיפור קורע לב על חוזר בתשובה, גאון צעיר מניו-יורק, שהצטרף לקהילתו כמה שנים קודם לכן. הבחור, בן למשפחה יהודית מתבוללת, ראה את האור, נטש את האוניברסיטה והיה בדרך להיות גדול בתורה. אבל כאשר בא הזמן למצוא לו שידוך, התברר שאמו התגרשה בהליך אזרחי מבעלה הראשון, מה שהפך את בנה מהבעל השני למזור! ווינפלד, שלפי עדותו אהב את הבחור אהבת נפש, נאלץ להודיע לו בשברון לב שיעברו על משפחתו עשרה

דורות עד שיוכלו לבוא בקהל ישראל.

כבעל השקפה חרדית טהרנית מוחלטת וכמקפיד גדול בשאלות הלכתיות, התבונן הרב בתיעוב ובחרדה על מאמצי החקיקה שבהם היו עסוקים באותה תקופה שליחיהם בכנסת של רבנים חרדים אחרים. בתקופה שבה פגשתי אותו, הקדישו עסקני המפלגות הדתיות מאמצים כבירים להעברת שני חוקים חדשים: "חוק החמץ" ו"חוק החזיר". במקביל, ניסו מפלגות השמאל והמרכז להעביר את חוק יסוד "כבוד האדם וחירותו", שהיה אמור למנוע חוקים מגבילים מסוג זה. רבי ויינפלד הבין היטב מדוע אנשים כמוני מתעצבנים מעצם הרעיון שהחוק יקבע מה מותר לנו לאכול. לדידו זה היה בזבוז זמן להתווכח איתנו. שום דיאטה כשרה כפויה הרי לא היתה מכשירה אותנו בעיניו. "זה לא שאיני מאמין בכפייה דתית", אמר הרב בהגיונו המיוחד. "התורה מחייבת ומאפשרת כפייה. התורה אינה דמוקרטית. מפני שדברי התורה הם 'דבר אמת', מותר וצריך לכפות את חוקיה על המורדים בהלכה. אנו היהודים הדתיים רואים אתכם, היהודים החילונים, כילדים שחטאו ואינם אחראים למעשיהם. על ילדים כאלה מותר להפעיל כפייה. גם הורים מחנכים את ילדיהם בלי לשאול אותם אם זה מוצא חן בעיניהם או לא. אבל הכפייה הזאת יכולה לעבוד רק כאשר הילדים חיים עם הוריהם ומקבלים את סמכותם. המציאות היא, שאתם אינכם ילדים עוד, ולנו אין שום סמכות עליכם. איננו יכולים לכפות עליכם. אי אפשר להתערב בענייניהם הפרטיים של אנשים, אלא במקרים קיצוניים של פשע ואלמות. הרי לא נוכל לשלוח שוטר לעצור כל מי שיעשן בבית סיגריה בשבת."

הוא התייחס בביטול גם לדילמה המרכזית המזעזעת בקביעות את החברה היהודית בישראל: ההגדרה של "מיהו יהודי". לכאורה, ולמגינת לבם של ישראלים רבים, הקריטריונים של החוק הבעייתי הזה הם הלכתיים טהורים. רבי ויינפלד ידע היטב ששתי ממשלות ישראליות נפלו בעבר בשל החוק הזה, ואולי אף הצליח לצפות את הפוטנציאל העשיר לסיבוכים נוספים, שאכן התרחשו תוך שנים ספורות. אבל כמי שהקריטריונים שלו להגדרת "מיהו יהודי" שונים לחלוטין, ההתעסקות הישראלית בסוגיה נראתה לו מגוחכת ולא רלוונטית.

לא נעלבתי כלל מהבהרתו של הרב, כי אין לי או לצאצאי סיכוי להצטרף בדורות הקרובים לבני משפחתו או למישהו מהקהילה שלו.

ככל שהדבר נגע לי, הוא ובני עדתו יכלו להאמין במה שרצו ולהתחתן רק עם מי שבחרו, כל זמן שלא חייבו אותי למלא אחר ציוויים מוזרים ומיותרים בעיניי ולא התערבו בדרך שבה חייתי את חיי.

האמת היא שדי הוקסמתי מן הרב ויינפלד. הוא היה אדם מבריק, משכיל ביותר בתחומים שבחר לעצמו, ומסור עד מאוד למשימות האנושיות והאינטלקטואליות הכרוכות בתפקידו. היו לו כל הסיבות שבעולם להיות גאה במורשת שעמד להשאיר לצאצאיו. הרבנית היפה, כך למדתי בהמשך, היתה רעייתו השנייה, אלמנה צעירה שאותרה בשידוך אחרי שהרב התאלמן מאשתו הראשונה, אם שמונת ילדיו הראשונים. ביחד נולדו להם עוד שלושה ילדים.

הרב נהנה מסקרנותי בכל מה שקשור לקהילתו הפורחת, ואף ביקש מהרבנית לקחת אותנו לסיור בעיירה החרדית המעניינת. הוא הציג לנו בגאווה את בית הכנסת וה"כולל" הפרטי, ששכנו בקומת המרתף המרווחת של ביתו.

הוא ענה ברצון גם לשאלותי על הבסיס הכלכלי שעליו קיים בנוחיות רבה את משפחתו הגדולה. גרעין הקהילה שלו מנה בסך הכל עשרים וחמש משפחות עיקריות של "בעלבתים" – אנשי עסקים מצליחים מניו-יורק, שמדי בוקר, אחרי תפילת שחרית, נסעו באוטובוס פרטי (המיועד לגברים בלבד) ממונסי לעיר הגדולה. בשעות הערב חזרו ישר אל בית הכנסת והכולל, ללמוד עם הרב ולהתפלל. במשך היום התנהלה בבית הרב הפעילות הקהילתית, בניצוחה היעיל של הרבנית.

המשפחות של אנשי ה"כולל" פירנסו את בית הרב, כמו שעשו הוריהם והורי הוריהם במשך מאות שנים במזרח אירופה. הילדים הקטנים דיברו יידיש בבית ולמדו ב"חדר", עד שהגיע זמנם של הבנים ללכת לישיבה. בית הרב היה הכתובת לכל מצוקה או בעיה משפחתית ודתית, והרבנית תפקדה כלשכת רווחה לכל דבר.

* * *

מונסי – כמו מונרו, ועיירות אחרות באיזור – היתה בועה עצמאית של יהדות חרדית, שהתקיימה בשכנות טובה עם השכנים הלא יהודים ועם קהילות יהודיות דתיות אחרות. חבורת הלומדים של רבי ויינפלד

שמרה על עצמאותה לצד קהילה גדולה הרבה יותר של חסידי סאטמר. הרב ויינפלד חיבב את הסאטמרים, שהקהילה הישראלית שלהם היא בין הבודדות הממשיכות לסרב לכל שיתוף פעולה עם הישות הציונית, ובשנות הששים אף ביקשה את חסותו של המלך חוסיין המנוח. עם זאת, קהילתו הקטנה שמרה על בידול מובהק מן החסידים. בהן רב הודה הרב, שלמרות שאינו מאמין כלל בציונות, הוא חש חיבה אישית גדולה לכל היהודים הציונים החיים בארץ הקודש. הוא אף שיגר את בניו הגדולים לבלות שנים מספר בישיבה בירושלים.

בשעת אחר צהריים מאוחרת חזרנו לניו-יורק באוטובוס. אחד מבניו של הרב, עלם חמודות בן שמונה עשרה, נסע איתנו, ואני ניצלתי את ההזדמנות לתחקר אותו על חוויותיו מהתקופה שבה גר בישראל. הבחור, שדיבר עברית רהוטה במבטא ניו-יורקי, הביע עגגועים לחיים הטובים בארץ. לא הצלחתי להוציא ממנו הסתייגות כלשהי מקביעתו של אביו הנערץ, כי מדינה יהודית היא תופעה ראויה לגינוי אם לא הוקמה על-ידי המשיח, אבל מאחר שכבר קמה מדינה כזאת, היה לו נעים לגור בה.

לפי התיאור שלו היה נחמד להיות תלמיד בישיבה האיכותית. לצד השעות הארוכות של לימודים מפרכים והתעמקות בסוגיות הקשות של הכתבים העתיקים, נוצרה גם רעות הדוקה בין הלומדים והווי של בילויים ליליים גנובים. בני ישיבות שונות, היודעים לזהות אלה את אלה על-פי הבדלים פעוטים בנוסח הביגוד המסורתי, נהנים להתגרות אלה באלה, להתווכח, לרכל ואף למרוד בסמכות המשגיחים – לעשן בסתר בחברותא או להסתלק משיעורים.

"שם בן-אדם פשוט מרגיש בבית. אנחנו יוצאים מאוחר בלילה, אחרי יום ארוך של לימודים, ופשוט נהנים להיות ביחד, לדבר, לצחוק", הסביר לי. "זה המקום שלנו. לא צריך לחשוש מאף אחד". ובאמת ממה יש להם לחשוש, חשבתי בחמיצות מסוימת. הבחורים פטורים מדאגות כספיות, מהצורך לתכנן את עתידם וכמובן מחובת השירות בצבא. מישהו כבר ידאג להם לשידוך עם צעירה מתאימה, שתלד להם ילדים, תנהל את משק ביתם ובדרך כלל גם תצא לסייע לפרנסת המשפחה, בעוד הבעל ממשיך את חיי הלימוד הנצחיים והחברותא הידידותית, במימון כמעט מלא של קופת המדינה. ב"כוללים" של ירושלים ובני ברק, הרב מפרנס את תלמידיו באמצעות ההקצבות ממוסדות המדינה החילונית, בהיפוך גמור למודל הפרנסה

ב"כולל" של מונסי.

האוטובוס הביא אותנו לתחנה המרכזית של ניו-יורק. באמצע שנות השמונים, זו היתה סביבה מוזנחת ומאיימת. עבור הטיפוסים הקשוחים שהסתובבו שם, צעיר בתלבושת חרדית היה מטרה לגידופים מזדמנים, ולפעמים ספג אגרוף או יריקה. אך בן שיחי יצא מהאוטובוס מוכן לכל מה שמצפה לו שם - רגוע, החלטי, גאה ושמח בחלקו. הג'ונגל הניו-יורקי היה זירה נאותה להוכחת עליונותו המוסרית ודבקותו באמונה. במעיל השחור, בפאות הלחיים ובזקן מתחת למגבעת השחורה, וינפלד הצעיר נפרד מאיתנו וצעד במעלה רחוב 42, נחוש כמו קאובוי הפוסע ברחוב הראשי של העיירה בין בני העוולה.

* * *

חשבתי שיש לי סיפור טוב מאוד. קיוויתי כמובן שקוראי "מעריב" יתרשמו ממש כמוני מהפצצה שהרב הנכבד ביקש להטיל אל ביצת הפוליטיקה החרדית בישראל. ציפיתי לתגובות של שביעות רצון מצד השמאל ולגינויים חריפים מחוגי הדתיים הלאומיים, חסידי חב"ד ושאר עסקנים חרדים.

אחרי הכל, מלחמות השבת, הכפייה הדתית והמלחמה הבלתי פוסקת על הקצבות כספיות לשיבות עמדו תמיד במרכז העניין הציבורי. אלפי חרדים התקבצו מדי ערב שבת להפגין ולזעוק נגד בתי-הקולנוע שהחלו להקרין סרטים לקהל החילוני הרעב לבידור בערב יום המנוחה היחיד שלו. קריאתו של רבי וינפלד לחרדים לחדול מהתעסקות בחילונים ולהתמקד בענייניהם, שהסתמכה על המודל החרדי האמריקני, היתה צריכה לעורר עניין ציבורי נרחב.

"מעריב" פרסם את הכתבה בגיליון המוסף השבועי במקום נכבד¹, אך הסיפור עורר הזדהות קלושה, אם בכלל. רבי וינפלד התקשר להודות לי על המאמר, אך הוא נשמע מופתע ומאוכזב מהאדישות שבה התקבל המסר שלו. הפוליטיקאים החרדים המקצוענים והרבנים שלהם בחרו בתבונה לספוג בשתיקה את הביקורת החריפה של הרבי מניו-יורק. הם היו כבר אדישים לכינויים כמו "פרזיטים" ו"מניפולטורים", שהיו חלק

---

¹ סופשבוע, "מעריב", 17 באוקטובר 1986

מהשיח הישראלי. העובדה שהפעם ההתבטאות המגדפת באה מלב הקהילה החרדית, המתורגלת היטב בסכסוכים פנימיים, לא ריגשה אותם כלל.

למרות האכזבה, הרבי הזמין אותי בחום רב לחתונתה הממשמשת ובאה של בתו הבכורה, שעמדה להיות אירוע ענקי בקהילת מונסי. החלטתי להיענות להזמנה, ולמצוא זווית שתאפשר לאירוע הזה להיות הזדמנות נוספת להבליט את משנתו של הרב. הפעם, אמרתי לו, כדאי להזמין גם את הטלוויזיה הישראלית. מסיפור "צבע" על חרדים ישרי דרך באמריקה שקוראים להפרדת הדת מהמדינה הישראלית, שישודר בערוץ היחיד של הטלוויזיה, קשה יהיה להתעלם.

הרב ויינפלד נענה גם לאתגר הזה, וכבר התחלתי לגלגל את העניין עם ניסים משעל שהיה אז כתב הטלוויזיה בווישינגטון, אך הגורל רצה אחרת. שבועות ספורים לפני החתונה התקשרה הרבנית אלישבע והודיעה לי בעצב כי בעלה נפטר ממחלת הסרטן. השתתפתי בצערה העמוק. זו היתה שיחת טלפון ארוכה. הורגש היטב שהרבנית שמחה להזדמנות לדבר ולספר בהערצה על גדולתו ועל אנושיותו המופלאה של בעלה המנוח. היא חשבה עצמה לבת מזל על שזכתה להיות רעייתו ואם ילדיו, ולמרות גילה הצעיר התמקדה בציפייה לפגוש בו אחרי תחיית המתים. היא היתה נחושה בדעתה להמשיך ולנהל את המשפחה הגדולה שהותיר לה ולהבטיח שכל הילדים ימשיכו בדרך החיים שהתווה הרב.

חשבתי שהיא אישה מדהימה. אלמנה פעמיים לפני שמלאו לה שלושים, מטופלת בילדים חורגים, שחלקם כמעט בני גילה, נכונה לכל משימה וחדורה אמונה זכה וטהורה. נשים כמו הרבנית אלישבע ויינפלד עשו את היהדות לאפשרית בתנאים הקשים שנכפו עליה במשך קרוב לאלפיים שנה. אני משוכנעת שהיא עדיין מנהלת, אי שם, את אורח החיים הכשר למהדרין שאליו נולדה ובו בחרה. עם זאת, אתפלא מאוד אם כמה מצאצאיו של הרב ויינפלד לא פרקו בינתיים לפחות מקצת מעולה של תורה.

איש מעולם אחר

בהיסטוריה של כל מדינה מגיעה תקופה שבה חקיינות נרצעת הופכת להיות חובה עליונה, וכל חדשנות נחשבת לפשע... התיאולוגיה מאבנת את הכל. תחילה מעריצים את השגרה, אחר כך אוכפים אותה. התפתחות הרוח האנושית נעצרת, וחל איסור לבצע שינויים כלשהם.

וינווד ריד, "תולדות התענות האדם"

הגבר בתלבושת החרדית צעד ישר מולי מכיוון תחנת האוטובוס שלייד המרכז המסחרי הקטן בהדר יוסף. נראה היה שהוא עומד לפנות אליי בדברים. נעלתי את המכונית והתכוננתי לנפנף אותו מיד, בנוסח שכבר מוכן אצלי למקרים כאלה.

כל אישה תל-אביבית רגילה לפניות מנומסות של גברים חרדים בחוצות העיר. חלקם מבקשים תרומות לגמילות חסדים מסוג זה או אחר, שמן הסתם ינחתו בקרן הצדקה המשפחתית מרובת הילדים והצרכים. אחרים מציעים – לרוב בקבוצות של שניים-שלושה חסידי חב"ד – שתקיימי אחת מהמצוות הנדירות שההלכה היהודית מתירה לנשים. בימי שישי הם מעניקים זוג נרות בעטיפת פלסטיק עם נוסח הברכה לקראת שבת. בסוכות מגישים לולב, הדס, ערבה ואתרוג לברכת ארבעת המינים.

פתחתי את פי כדי להשמיע בתוקף משהו כמו "תודה, אבל כדאי שתמצא עיסוק מועיל יותר", אך נותרתי עם פה פעור. החרדי הזה, בחליפה שחורה טיפוסית, חולצה לבנה ללא עניבה ומגבעת שחורה, בסך-הכל רצה לדעת אם אני מכירה חנות מחשבים בסביבה. בידו היה גזיר עיתון ובו מודעה עם הכתובת.

זכרתי שלא מזמן נפתחה במרכז חנות כזאת, ואכולת אשמה על חשדנותי היתרה הצבעתי באדיבות לעברה השני של הכיכר הקטנה. האיש, בשנות הארבעים לחייו, הצטרף אליי לחציית הכביש בכיוון

החנות ושאל בדאגה מופגנת: "זה עסק הגון? אפשר לסמוך עליהם?"
עצרתי לחשוב לרגע. לא היה לי שום מושג מי ומה בחנות הזאת,
ועד כמה שידעתי קשה לסמוך על מחשבים גם כשאנשים הגונים
מוכרים אותם. אמרתי שאני מצטערת, אינני יודעת.

הוא לא הבין מזה שהשיחה נגמרה.

"את עובדת עם מחשבים?" שאל לפתע.

"כן", אמרתי, "אבל זה לא אומר שאני מבינה בהם משהו".

"אז איפה כדאי לי לקנות?" ירה לעברי שאלה נוספת.

ממש רציתי לבוא לעזרתו. חרדים המגיחים מתוך הגטו של ההלכה
ומתחילים לרכוש מיומנויות בטכנולוגיה מודרנית הם בשורה טובה
לכל מי שמשלם מיסים. ניסיתי להבין איזה מין מחשב הוא מחפש.
האם הוא מתכוון להפעיל אותו בעסק? האם המחשב נועד לילדיו?
לעיבוד תמלילים, לגרפיקה?

בישראל שומעים לא מעט סיפורים מתפעלים על הצלחותיהם של
בחורי ישיבה לשעבר, שעברו הסבה לתכנות אחרי שהחליטו להתחיל
להתפרנס למחייתם. שנים של למדנות ותרגול המוח בסוגיות הלכתיות
מונוטוניות הן כנראה הכנה מצוינת לעבודה המשתלמת על שורות
אלגוריתמים ארוכות ומונוטוניות לא פחות. הנחתי שבן-שיחי הוא
אחד מאותם אנשי מחשבים מתחילים בשחור, המחפש ציוד חדש.

החרדי הצביע על הקטע בעיתון שהביא אותו להדר יוסף. זה היה
עמוד גזור מתוך מוסף המחשבים והאינטרנט של "מעריב", ובו הסבר
וצילום של צג פלזמה דק מסוג חדשני, שהושק לאחרונה על-ידי אחד
מענקי היצרנים בחו"ל. "מה דעתך? כדאי לי לקנות את זה?" שאל
בהתלהבות.

"זה יהיה יקר מאוד", אמרתי בזהירות. לפי מצב הנעליים שלו, הוא
לא היה שייך למגזר שמרשה לעצמו לבזבז יותר מאלף דולר על צעצוע
כזה. בעיתון לא היה שום רמז לכך שכבר ניתן לרכוש את המוצר
המסוים הזה בישראל, וספק רב אם החנות המקומית בהדר יוסף תהיה
בין הראשונות שתציע פריט כל-כך יוקרתי בעתיד הקרוב. לקח לי עוד
דקה או שתיים לקלוט שהקונה הפוטנציאלי לא ידע שיש הבדל בין
מחשב לבין צג. הוא בעצם לא ידע שום דבר על מחשבים. אבל הוא
ידע שחשוב לו להתחיל להבין, ובעיקר רצה לדבר.

"אני קונה את העיתון הזה בכל יום ראשון", הסביר והצביע על
המוסף. "אני קורא את כל המאמרים. הכי מעניין אותי גרפיקה

ממוחשבת. נראה לי שזה ממש מתאים לי". אבל הוא שומר את ההתעניינות הזאת בסוד כמוס, הודה. בישיבה ובבית לא היו מסתכלים על הרעיון בעין יפה.

הוא חזר ושאל באיזה סוג של מחשב אני משתמשת בעבודה שלי, וניסה להבין איזו עבודה זו בכלל. אמרתי לו שאני שותפה במשרד ליחסי ציבור, ובמקרה אני יודעת לא מעט על אנשים במצבו. מזה שנתיים המשרד שלנו העניק בהתנדבות שירותי יחסי ציבור לאגודה בשם "ה.ל.ל. - האגודה לחוזרים לשאלה". האגודה שמה לה למטרה לסייע לאותם בודדים אמיצים המבקשים לעזוב את אורח החיים בקהילות החרדיות ולהשתלב בעולם הפתוח והיצרני. עומק החסכים הקשים של יוצאי העולם החרדי בכל מה שקשור להשכלה כללית הוא נושא מרכזי שאיתו מתמודדים ב"ה.ל.ל."

להפתעתי הרבה, המכר החדש שלי ידע לא מעט על "ה.ל.ל.". הוא גם הניח, ובצדק, שהאגודה הזאת לא תוכל לסייע לאדם במצבו אם יחליט להתנתק מהקהילה החרדית שלו. הוא היה מבוגר מדי, אב לחמישה ילדים ונשוי לאישה שלא היתה מוכנה לשמוע על שינוי באורח החיים החרדי. הוא היה מסור מאוד למשפחתו, אבל חלם להתחבר לאינטרנט, להאזין למוסיקה ולהציץ בעולם הגדול.

היתה לו נטייה מפתיעה להשתמש בביטויים אמריקניים, ומהר מאוד גיליתי את הסיבה. הוא נולד בישראל להורים יוצאי פולין, וכשהיה בן חמש היגרה משפחתו לארצות-הברית. הם הגיעו באונייה לניו-יורק ביום שבו נבחר ג'ון קנדי לנשיאות, עובדה שנתרה חרותה בזיכרונו ואפשרה לי לקבוע את גילו המדויק: ארבעים וארבע. הוא אמר לי גם את שמו. אינני יודעת אם זה היה שמו האמיתי, כאן אקרא לו אהרון כהן.

ככל הנראה להוריו הובטחה פרנסה טובה יותר אם יצטרפו לחסידי סאטמר בברוקלין. אהרון טען כי בילדותו הצטיין בלימודי מתמטיקה, אך נקבע שחריפותו מתאימה ללימודי קודש והוא התקדם יפה בישיבות. בשנות השבעים חזר לישראל כתלמיד ישיבה צעיר, התחתן וקבע את ביתו בבני-ברק. מאז ועד היום הוא חי כמי שתורתו אומנותו. הוא לא חדל לדבר אפילו לרגע. שמחתי שהיה לי זמן להקשיב לו, אך נמאס לי לעמוד ברחוב. מאחר שהייתי ממילא בדרכי לקונדיטוריה המקומית כדי להעביר שלושת רבעי שעה על קפה ועוגה תוך המתנה לפגישה, הזמנתי אותו להצטרף אליי.

הוא סירב לעוגה מפני שתעודת הכשרות של הקונדיטוריה לא הניחה את דעתו, אך הסכים לשתות תה מכוס חד-פעמית. אני הזמנתי תה עם נענע, שהגיע כרגיל עם שפעת ירק בכוס זכוכית. אהרון, מופתע ומוקסם, ביקש מיד לקבל משקה זהה. כשהגיע התה שלו בספל קלקר הוא שאף באושר את הניחוח וזרק בי מבט של מבין עניין: "זה ממכר מאוד, נכון?"

לקח לי רגע להבין מה עובר לו בראש, ואז קלטתי שהוא משוכנע כי בבית הקפה החביב מגישים לאורחים עשבי סמים, אולי מריחואנה, שלוקים במים רתוחים. רק בקושי התאפקתי מלשתף את המלצרית במה שכל כך הצחיק אותי.

"ממכר בדיוק כמו פטרוזיליה", התלתי בו, ומיד התחרטתי על רוע ליבי. הוא היה מאוכזב בעליל. נראה היה שדמיונו הנרגש הרקיע שחקים במצב החדש, הרחק מהסביבה המוכרת שבה כל הכללים ברורים. אם כבר זינק לתוך העולם המתירני והמסוכן הזה, שבו נשים בחליפות מכנסיים מזמינות זרים גמורים לכוס תה, למה שהעלים הצפים בתה הזה לא יהיו סם ירוק ומשכר? בבני-ברק הרי יודעים כולם שהחילונים שקועים עד צוואר במדמנת החטאים של העולם הזה. בשלב הזה עלה בדעתי שאהרון מפרש את התעניינותי בו כרומנטית, ומיהרתי להדגיש את הבדלי הגילים בינינו.

"אז מה אתה עושה", שאלתי.

"לומד בישיבה", הוא משך בכתפיו בצער.

"בטח נורא משעמם לך", לא התקשיתי לנחש. הוא הניד את ראשו

בחיוך חסר אונים.

כבר שנים הוא שובר לעצמו את הראש איך לצאת מהמצב הזה, התוודה. האישה באה ממשפחת רבנים חשובה מאוד, ולעולם לא תסכים לנהל אורח חיים חופשי אפילו בסתר. ויש גם חמישה ילדים לפרנס. כל זמן שהוא מתנהג בסדר, אין שום בעיה, אך פירוש הדבר שצריך להופיע לכל תפילה וללימודים מסביב לשעון. כל שמועה על סטייה מדרך הישר עלולה לערער את מעמדו בכולל ובקהילה, וזה אסון כלכלי, חברתי ומשפחתי. עכשיו גמלה בלבו ההחלטה לפחות לרכוש מחשב. זה יהיה הצעד הראשון. איך להשתמש בו הוא כבר ילמד לבד, הוא שמע שזה בכלל לא קשה. השליטה שלו באנגלית היתה יתרון. אילו גדל בארץ, כמו שאר הלומדים, היה מבין רק יידיש ועברית.

עיניו הבהירות אורו, והוא שלח את ידו לכיסו ושלף משם קופסה זעירה. "קניתי כבר אוזניות", אמר בגאווה. בקופסה היה זוג אוזניות זעירות, מהסוג שמגיע עם כל ווקמן או כמתנת חניס בחלק מחברות התעופה.

"מה דעתך?" שאל. "אמרו לי שזו הפירמה הכי טובה".

"נראה באמת מצוין", שיקרתי ממרומי הסמכות הטכנולוגית שהואצלה עליי פתאום. אהרון הסביר: הכי חשוב שיהיו לו אוזניות טובות. כי ברגע שירכוש את המחשב המיוחל, האוזניות יאפשרו לו להאזין לאיזו מוסיקה שירצה, והוא הרי מאוד רוצה לשמוע מוסיקה מודרנית, ג'אז, רוק ודברים כאלה. כמובן שאין לו מערכת סטריאו בבית. אשתו לא מסכימה להכניס אפילו רדיו. זה לא מקובל בקהילה ועלול לקלקל את הילדים ולהוציא שם רע למשפחה. אבל מחשב זה משהו אחר. אף אחד לא יידע מה הוא שומע במחשב. הוא יאזין דרך האוזניות המשובחות האלה. הצעד הראשון בדרך אל החופש כבר נעשה.

בהיתי בפנים העדינות, הנלהבות, בתוך מסגרת הזקן הבהיר המתולתל. זה היה מחזה מכמיר לב. כל התקוות והחלומות התמקדו באביזר הפעוט שנח בכף ידו. כל ההנאות והתובנות שבני דורו מקבלים כדבר מובן מאליו. לא היה לי לב להגיד לו כמה הוא רחוק עדיין מצלילי העולם הגדול, הפתוחים לכל ברשת.

כמתנת פרידה הצעתי לו ספר כיס שהתכוונתי לקרוא. זה היה אוסף של סיפורים משעשעים באנגלית, פרי עטן של סופרות לונדוניות צעירות. חשבתי שישמח להתוודע לעולם שכל-כך מעניין אותו. אהרון דפדף קצת בספר והחזיר אותו לידיי בעצב. הוא לא יכול לקחת את הסיכון שספר כזה יימצא ברשותו, הסביר.

* * *

מחקרים קובעים שלפחות ארבעים אחוז (!) מבני הקהילה החרדית אינם מנהלים את אורח החיים הקפדני שלהם מתוך אמונה דתית

עמוקה, אלא מתוך השלמה עם לחץ חברתי ומשפחתי¹. פעילות חילונית עניפה מתנהלת בצנעה סביב הישיבות. מאחורי דלתות סגורות מופעלים מקלטי טלוויזיה ומכשירי וידיאו אסורים, מקובלים שתייה בחברותא, עישון בשבת ואף בילוי בחברת נשים. בדרך כלל, את הבית והמשפחה אין מערבים בכל זה. רבים מהחרדים מתפרנסים מעצם חרדיותם: משגיחי כשרות, מורים, מדריכים בישיבות (ר"מ) ומנהלי כוללים, פקידים במערכת הצומחת ללא הרף של פקידי השלטון הדתי שתורתו אומנותו. כל חריגה מאורח החיים הסגפני-טהרני המופגן עלולה לשבור את מטה לחמם.

בדור החדש, שמעתי מצעירים שהגיעו ל"ה.ל.ל.", יש התקדמות נוספת: חברות קטנות של זוגות צעירים נפגשות הרחק מהבית ומעיניה הבולשות של הקהילה, יוצאות לבילויים בבתי-מלון ועל חוף הים, "כמו אנשים רגילים". ללא תלבושת אחידה, בלי הקפדה מוחלטת על כשרות, ואפילו בבגדי-ים חושפני. אולם הצעירים האלה אינם מעזים לפרוק עול בגלוי. הם חסרים את הכלים להשתלב במשק היצרני, ונדונים לחיים של תלות כלכלית וחברתית מוחלטת בקהילות שאליהן הן משתייכים.

הכוח לכפות בורות על ילדי הקהילה הוא המשאב החשוב ביותר של הקהילות החרדיות בישראל. בכוח זה משמרות הקהילות האלה את יכולתן לצמוח למרות הפיתויים הרבים של החברה שמסביב, ולהגביר מדור לדור את השפעתן על החברה הישראלית הלא דתית. הממסד החילוני הישראלי הוא המאפשר לממסד החרדי לשמר את הכוח הזה על צאן מרעיתו. זו אינה איולת גרידא אלא תוצאה של אסטרטגיה ברורה.

כשיאסר ערפאת דיבר בשנות השבעים על "הרחם של האישה הפלסטינית" כנשק הסודי של הערבים נגד ישראל, הקשבנו לו בתערובת של בהלה ובוז. והנה ישראל של המאה העשרים ואחת מטפחת את מכונת הילודה החרדית כנשק סודי ייחודי לשמירת היתרון

---

¹ איפיונים של הקהילה החרדית מתבססים בעיקר על מחקריו של פרופסור מנחם פרידמן מאוניברסיטת בר אילן. על הגישה התועלתנית של חלק גדול מחברי הקהילה מעיד גם הרב משה גרינק בספרו "החרדים, מי אנחנו באמת", הוצאת כתר, סדרת "הישראלים", 2002 (עמוד 25).

הדמוגרפי של יהודים מול ערבים¹.

זוהי הסיבה העיקרית לכך שממשלות ישראל לדורותיהן תמכו במערכת האינדוקטרינציה החרדית, שנקראת בשם האורווליאני "חינוך עצמאי", ומטרתה העיקרית ייצור אנשים לא עצמאים. מימון המערכת הזאת הופך את אזרחי ישראל הלא חרדים לשותפים למערכת ענקית של דיכוי רגשי ואינטלקטואלי מהגיל הרך עד גיל ההתבגרות. עשרות אלפי קטינים גְּלִים – על חשבון ממשלת ישראל הציונית ועל אחריותה – לתוך ממסד שאינו מסתיר את כוונתו הברורה למנוע מהם סיכוי כלשהו להתמודד עם החיים בחברה מודרנית ופתוחה. חפים מהיכרות עם נושאים של השכלה בסיסית, חנוטים בתלבושת לא הולמת לגיל הרך והמתבגר גם יחד, מוגבלים במשחק, בפעילות גופנית, מנועים מקריאת דרוור לדמיון ולסקרנות, מפוטמים באמונות תפלות ונבערות, מאולפים לפסגת ההגשמה העצמית שלהם: נישואין מיד עם הגיעם לבגרות מינית על-פי החוק, והקמת משפחות גדולות על-פי הדגם העצוב שבו גדלו.

התינוקות שנשבו

למסגרת החינוך החרדית אין דומה בשום ארץ מתוקנת. "תינוקות שנשבו" הוא ביטוי החביב על אישים דתיים ומסורתיים כשהם מדברים, בפטרונות מתחסדת, על חילונים דווקא. אבל תינוקות של משפחות חרדיות נולדים לתוך מערכת שבמונחי התרבות שלנו מהווה ילדות עשוקה לכל דבר, לא פעם על גבול ההתעללות. מתנדבי "ה.ל.ל." הכינו חוברת הדרכה למשפחות המוכנות לאמץ חרדים צעירים, ש"יצאו בשאלה", כדי לסייע להן בהתמודדות הקשה עם תוצרי המטחנה האנושית הזאת. אל "ה.ל.ל." מגיעים רק האמיצים ויוצאי הדופן. אחרי שהסירו את הסממנים החיצוניים של התלבושת והתספורת, הם נראים ונשמעים כנערים ונערות רגילים לכל דבר, אך לא פעם שמעתי אותם מסבירים כי לתחושתם, הם נחתו אצלנו מוככב אחר.

---

¹ נחום ברנע, ידיעות אחרונות 24 במאי 2002: "שרון החליט שהרחם החרדי הוא הבנק שיפתור את בעיותיה הדמוגרפיות של ישראל".

רוב תוכנה של חוברת ההדרכה לא ניתן לפרסום. הנעזרים בשירותי "ה.ל.ל" הם צעירים רגישים העלולים להיפגע מהדיון הפומבי בחסכים החברתיים וההתנהגותיים שלהם.

"הצעיר מגיע לעולם החילוני עם כלי לימוד טובים מאוד", קובעות המחברות, ד"ר נחמה ילין-ליפשיץ וענת נבו. "יש לו כושר ספיגה אינטלקטואלי בולט, יכולת וכושר לימוד מעולים, תפיסה טובה, רצון חזק ללמוד ולהיות 'הטוב מכולם'.

"חוסר הידע בנושאים כלליים, החל ממושגי היסוד, חובק תחומים רבים של החיים החילוניים, כמו למשל:

- שפה זרה – דגש על אנגלית.
- חוקי הטבע ומדעים מדויקים (מתמטיקה, פיסיקה, כימיה, ביולוגיה, חקלאות, גיאוגרפיה, גיאולוגיה, אנתרופולוגיה, רפואה ועוד).
- חוקי החברה (סוציולוגיה, פסיכולוגיה, כלכלה, מערכת החוקים החילונית, נימוסים, תרבות העולם הגדול, יחסים בינלאומיים, אורחות הגויים ועוד).
- מוסיקה שאינה יהודית.
- מדעי הרוח (ספרות יפה, פילוסופיה, ארכיאולוגיה, היסטוריה ועוד).
- היקום (מערכת השמש, החלל, תאוריית היווצרות היקום, מעשי האדם בחלל ועוד).
- גישה טכנית מוגבלת ('ידיים שמאליות').

"חוסר ידע זה בולט ומפריע לחיי היום יום, בנושא אחד יותר ובנושא אחד פחות. ההפרעה יוצרת תמיד הרגשה לא נוחה ולעתים פוגמת בתפקוד. חוסר הידע של הצעיר מול כל האחרים סביב, פעמים רבות צעירים ממנו בהרבה בגיל, מהווה אחת התרומות הגדולות לחוסר הביטחון. דוגמאות:

- התמצאות במרחב – קריאת מפה/גלובוס.
- הבנת הפעולה של ציוד מכני, חשמלי או אלקטרוני אפילו פשוט ונפוץ.
- הבנה, התמצאות או ידע בתחומי האמנות והתרבות, כמו, למשל, קולנוע, ספרות, שירה, תיאטרון, מוסיקה וכדומה.
- שימוש בספרייה ציבורית, אנציקלופדיה/אינטרנט.

- מבנה ותפקוד גוף האדם (ראה לעיל), קשר ישיר לבריאות הגוף ולספורט.
  - מין ויחסים שבינו לבינה.
  - הבנת תופעות כמו יום/לילה, קיץ/חורף, ליקוי חמה, שינויי אקלים, רעידת אדמה, התפרצות הר געש וכד'.
  - שמות בעלי חיים, פרחים, ציפורים וכד'.
  - שמות מקומות בארץ ובעולם, כולל הרים גבוהים, נהרות גדולים, ימים ואגמים.
  - היסטוריה של מדינת ישראל, עם ישראל, אומות העולם הבנת משמעות הדמוקרטיה.
- והרשימה עוד ארוכה, ארוכה מדי.¹

לילדי החרדים אין חיות מחמד. גידול חתולים, כלבים, או אף טיפוח אקווריום לדגים נחשבים למנהג לא רצוי של גויים. יוצאים בשאלה צריכים לגלות בעצמם בגיל מתקדם מי הן כיפה אדומה, זהבה של שלושת הדובים ושלגיה. חוסר היכולת להבין למה הכוונה כאשר מישוהו אומר "דמבו" או "היפהפייה הנרדמת", בשיחות יומיום עם צעירים חילונים, יכול לגרום לאי-נוחות עצומה. בשנת 2002 שלל בית-דין חרדי מגבר צעיר גרוש שיצא בשאלה את הזכות לארח בביתו את חמשת ילדיו, מפני שאשתו טענה שהם רואים בביתו קלטות וידיאו לילדים (בעיקר של וולט דיסני), המוציאות אותם לתרבות רעה.

לילדים בעלי נטיות אמנותיות הגדלים בקהילה החרדית נכון לעתים גורל אכזר. בחודש מארס 2002 נפתחה במועדון ה"צוללת הצהובה" בירושלים תערוכת צילומיו רבי-ההבעה של רותם וייס. וייס – מקודם שמואל קובאלקין – ביצע את העבודות במהלך אשפוזו בבית-החולים לחולי נפש "איתנים" בירושלים. בראיון ל"קול ישראל" הסביר, שאנשים עם רגישויות כמו שלו מתקשים לשמור על שפיות דעתם במסכת הלחצים שמפעילה החברה החרדית.² בשיחה פרטית הוא גם העריך כי אביו – חסיד קיצוני ואלים שהפליא את מכותיו בילדיו

¹ "חיבוק ראשון", חוברת הדרכה פנימית של אירגון ה.ל.ל., 1998. הציטוטים באדיבות ה.ל.ל.

² שיחה עם ענת דוידוב בתכנית "הכל דיבורים" ברשת ב' של קול ישראל, 25 במרס 2002.

הרבים – היה בעצמו חולה ושבור נפשית, אך מעולם לא קיבל טיפול. רותם לא הצליח להתגבר על נטיותיו האובדניות. בצער רב שמענו כי הוא שלח יד בנפשו.

זה שנים נוהגים ב"ה.ל.ל." לחגוג ליל סדר שני, שבו עושים שימוש בהגדה המיוחדת שכתבו צעירים שיצאו בשאלה. בשירים מתואר המעבר מהחיים בקהילה החרדית לחיים החילוניים כסוג של יציאת מצרים, פשוטו כמשמעו: יציאה מעבדות לחירות. אף אחד מהיוצאים אינו סבור שזוהי הגזמה. בעיניהם, זהו תיאור המציאות שממנה נמלטו.

מוזר רק שהמציאות המשעבדת הזאת מתקיימת בחסותה ובמימונה של מדינה, שההמנון שלה מבטיח להיות "עם חופשי בארצנו".

* * *

ישראלים לא דתיים וגם דתיים מודרניים מרבים להביע כעס ואף תיעוב מול אורח החיים המוזר שבחרו לעצמם החרדים. ההתבטאויות התוקפניות של מנהיגיהם ועיתוניהם כלפי מוסדות המדינה החילונית, לצד התביעות הבלתי פוסקות לתקציבים, לחקיקה דתית ולסיוע חומרי, יוצרות אנטגוניזם המגיע עד פאניקה. אבל התבוננות חסרת פניות מגלה מצוקה עצומה בגטאות, הסובלים מהתפוצצות אוכלוסין מתמדת. לומדי התורה אמנם לא ממש נהרגים באוהלה, כטענתם הצדקנית של רבניהם, אבל הם נכתשים בו יום-יום, ועל לא עוול בכפם.

בהזדמנות אחת התייצבו רבע מיליון מהם לבכות בקולי קולות בהפגנת-ענק נגד בית-המשפט העליון בירושלים. עברתי ביניהם בדרכי להפגנת הנגד – השמאל הליברלי התייצב בגן סאקר כדי להגן על הערכאה המחוקקת מפני שלומי האמונה הזועמים. השלטים דיברו על בית- המשפט האנטי יהודי כביכול, על ההרשאה לשתף נשים במועצות הדתיות, ועל גיור שלא כהלכה של תינוקות מאוקראינה וברזיל – לא בדיוק נושאים להתייפחות של עשרות אלפים. אבל "ים של דמעות" אכן נשפך שם, כפי שתיארו העיתונים למחרת. במבט מקרוב, סיבות לבכי לא חסרו. די היה להתבונן בכגדים הבלויים, בפנים העייפים, בחוסר החדווה, כדי לנחש את הצפיפות בדירות הקטנות, העוני, המזון הגרוע והלחץ החברתי הבלתי נסבל. מאחורי

כסות התלבושת האחידה, מעילים שחורים, פאות ושביסים, גרביים עבים גם בקיץ הארצישראלי, חיה וסובלת עדה גדולה ומאוד מקופחת. אנו מושכים כתפיים מול הקשיים שלהם. שילכו לעבוד. שיתגייסו לצבא.

נוח לנו לשכוח, ששניים-שלושה דורות לאחור, כולנו באנו מהמקום שבו הם נמצאים כיום. אילולא מרדו הורי הורינו באורח החיים הזה, שלשיפוטם ולטעמם אבד עליו הכלח, היינו מן הסתם עומדים שם ביחד איתם, עניים מאוד, ולא רק בחומר.

* * *

נתתי לאהרון כהן כרטיס ביקור, ועודדתי אותו להתקשר אליי למשרד אם יחשוב שאני יכולה לסייע לו במשהו. הבטחתי לדבר עם ספק המחשבים של המשרד, אולי ישיג לו מחשב אישי מיד שנייה במחיר מוזל, או אף בחינם. אמרתי לו שיוכל בוודאי להתקבל לקורס תכנות של משרד העבודה והרווחה, והתנדבתי לחפש עבורו את הכתובת של הלשכה המתאימה.

להפתעתי הגמורה הוא התייצב אצלנו במשרד כבר ביום המחרת. טוב שהספקתי בבוקר לספר לעמיתי לעבודה על המפגש המוזר שלי ביום הקודם, אחרת איש מהם לא היה מבין מה פתאום צועד לחדרי אברך שכזה ופותח בשיחה ארוכה.

הוא הביא לי מתנה. גמול, כך הסביר, על כוונתי הטובה ביום הקודם להעניק לו ספר שלא יכול היה לקבל. לי לא היתה שום בעיה לצרף לספריית המשרד עותק של ספר הזוהר בכריכה דמוית עור.

אהרון התעקש לפתוח את הספר ולקרוא באוזניי את פרשת היום עם ביאור. הקשבתי, תחילה בעניין מוגבל, אחר כך בגועל. הפרק עסק בפרטי פרטים של הפרשות גופניות הקשורות בליבידו הגברי והדרכים הנאותות לטפל ולשלוט בהן. אם אהרון התכוון להפגין בפניי עד כמה חופשית ומשוחררת היא הרוח היהודית, ששום דבר אנושי אינו זר לה, הוא לא ממש הצליח. הדיון לא היה סתם בלתי הולם ומביך, אלא גם טרחני ומשעמם. הצעתי שנניח את הספר הקדוש בצד ונעבור לנושאים יותר ארציים, כמו ניסיון להשיג עבורו מחשב זול או קורס תכנות על חשבון המדינה.

אבל הוא היה להוט יותר לדבר על עצמו, על הרפתקאותיו בעבר

וניסיונותיו הקודמים לרעות בשדות זרים. גאוותו הגדולה היתה על כך שלמד פעם טיפול בשיטת רייקי – "שיטת ריפוי אלילית", כהגדרתו - ממורה שהפכה לאהובתו לתקופה מסוימת. לדבריו אפילו קיבל הסמכה כמטפל. הסמלים ה"אליליים" ריתקו ומשכו אותו, ואולי משום כך פסלו הממונים עליו מכל וכל את תכניתו להציע טיפולי רייקי לבני הקהילה.

לצד להט מרדני ילדותי והערות שגילו אינטלקט ערני, אהרון חשף בורות מדהימה ודעות גזעניות מגוחכות. שחורים וערבים "הגעילו" אותו. באמריקה, התגאה, "גם היהודי האומלל ביותר יכול להביט לפחות במראה ולהגיד תודה לבורא עולם שלא עשה אותו כושי". במה שנוגע לסינים, חוכמתם דווקא נראתה לו ראויה להערכה, אך הם הגיעו אליה משום ש"את הכל הם העתיקו מהיהדות" (!).

זרם המילים ששטף ממנו חשף אדם מדוכדך ולחוץ. מפעם לפעם עצר להתוודות בעצב, שהוא מרגיש כי החיים פשוט הולכים ונשמטים מידיו. גברים רבים מתייסרים במשבר גיל הארבעים, אבל אהרון הרגיש שהגיע לגיל הזה בלי שהספיק לחיות כלל. נכון שכל אחד מאיתנו חושד שהדשא של השכנים ירוק יותר, אבל אהרון חי בלי דשא בכלל. הוא דיבר על שעמום מדכא ועל עוני מנוון, חיים של חסר גמור מכל מה שיש לעולם המפותח להציע לבני האדם באלף השלישי.

הוא היה אדם נבון, אולי אפילו מבריק, אכול סקרנות, התלהבות ומקוריות, והיה ברור שהוא נמשך לסביבה החילונית בחבלי קסם. ועם זאת הרעיון שהוא יכול פשוט להיזרק אל הסביבה הזאת נראה לו בלתי אפשרי. עם כל אי-הנחת שלו ותסכוליו הגדולים, הוא סבר, מן הסתם בצדק, שלעולם ובשום מקום לא יוכל לצפות לסביבה כל-כך תומכת ודואגת כמו בישיבה, בשכונה ובמשפחה הקרובה. הוא ידע להעריך את השגרה הנוחה, את האווירה הטובה בחגים ובשבתות. לילדיו היה מסור עד מאוד. שניים מהם סבלו מקשיי למידה, והוא קיווה לעזרה מהקהילה. בסופו של דבר, משרת המשגיח בישיבה היתה העוגן היחיד של חייו.

האם ניסה אהרון אי-פעם לעשות צעד מעשי לקראת שינוי כלשהו בחייו, האם עשה שימוש במספרי הטלפון, בכתובות, בשמות ובשעות הקבלה שאספתי עבורו באותו בוקר, או שכל הרעיון היה לבלות עוד שעה או שתיים של שיחה בטלה, להתפאר בידע שאסף פה ושם במפגשים עם הֶדְוֹנִיזְם החילוני ולשאול המון שאלות מוזרות? לעולם

לא אדע. בשלב מסוים, כשרמזי לא הועילו, נאלצתי לומר לאורח שהביקור נגמר. בדרכו החוצה הוא לחץ את ידי בהפגנתיות. שנינו ידענו שהוא מבצע עוד עברה לתיאבון על הקוד האוסר כל מגע גופני מסוג זה בין שני אנשים שאינם בני אותו מין. עודדתי אותו לדווח לי בעתיד על התקדמותו, אך לא שמעתי ממנו יותר.

המקום הכי קדוש

ביום שבו הגיע למשרדי, הסביר אהרון כי זכיתי בביקורו משום שהוא זכה ביום חופש. החופש נפל בחלקו הודות להלוויה חשובה. גופתו של רב גדול מארצות-הברית הוטסה ארצה על מנת להיטמן בהר הזיתים, ואלפים רבים של חרדים, בהם כל תלמידי הישיבות מבני-ברק השייכים לקהילה, נסעו בעשרות אוטובוסים וזכו במצוות ליווי ארונו לדרכו האחרונה.

ככהן, היה אהרון פטור מן המצווה. בתי-קברות הם מחוץ לתחום לכהונים, העתידים לשמש בבית המקדש אחרי ביאת המשיח. כדי לשמור על טהרתם, על הכהונים להזהר מטומאתם של המתים. בשנת 2001 היה אפילו ניסיון להורות לחברת "אל על" שלא לטוס מעל בית-הקברות בחולון, כדי שהטומאה משם לא תדבק, חס וחלילה, ביהודים ששם כהן, או כגן, או כץ, או כהנא, שבמקרה נמצאים במטוס. מאחר שהנסיון נכשל ונתיבי האוויר לא שוננו, הורו כמה רבנים לצאן מרעיתם בני משפחת כהן המורחבת מאוד להתעטף בשקיות אשפה שחורות גדולות בעת הטיסה מעל המקום האסור¹.

סביב הר הזיתים, הנחשב למקום הקבורה הנחשק ביותר ליהודים

---

¹ "ידיעות אחרונות", 26 באוקטובר 2001 (עמוד אחרון): "25 בני משפחה חרדים ביקשו לקבל שקי פלסטיק שחורים כדי להתעטף בהם במהלך טיסת 'אל על' העוברת מעל בית-הקברות בחולון. זאת בהתאם לפסיקת הרבנים שטומאת המתים, האסורה על כהונים, עולה עד השמים, וכשם שאין לעבור בבית-הקברות על פני האדמה אין לחדור לשטח הטומאה אשר מעליו, אלא תוך כדי הגנה עצמית שאותה היו שקי הפלסטיק אמורים לספק."

באשר הם, סללה המדינה היהודית שאך זה כבשה את המקום "דרך עוקפת לכוהנים" כבר בשנת 1968. כאשר יבוא המשיח, כאן תבצע תחיית העצמות היבשות מחזון יחזקאל. יהודי העולם, שעצמותיהם לא יהיו באזור ביום הדין, ייאלצו לעבור את "גלגול המחילות" הקשה והמכאיב. מי שלא רוצה ששלדו וגולגלתו ייגררו במחילות התת-קרקעיות מכל מקום על פני כדור הארץ עד הר הזיתים, חייב להשקיע ברכישת חלקת קבר באתר הזה.

המשיח, כידוע, יגיע להר הזיתים רכוב על חמור לבן. על-פי המיסטיקה היהודית המודרנית, החמור כבר הגיע – ומגולם על-ידי המדינה הציונית החילונית. זו אכן ממלאה בנאמנות את תפקידה, ומבצעת את המטלות שיביאו אותנו אל יום הדין הגדול¹.

הר הזיתים הוא הנקודה החביבה על מדריכי תיירים בירושלים. לצד מלון "אינטרקונטיננטל", שבנו הירדנים, נמצאת נקודת התצפית המרהיבה ביותר על העיר ועל אזור "גראונד זירו" של שלוש הדתות הגדולות בעולם. מן הסתם אין עוד מקום בעולם שממנו קל כל כך להשקיף על יכולתן האינסופית של כל הדתות לסכסך ריב ומדנים. על הנוף שולטות כיפות הזהב והכסף של מסגדי אל-אקצה וכיפת הסלע, שנבנו על חורבות בית המקדש. יהודים לאומנים אינם חדלים לרקום תוכניות להשתלט או לפחות להרחיב את זכויות הביקור שלהם באזור הקדוש הזה, וכל ניסיון בכיוון זה מצליח לעורר מהומת-אלוהים, פשוטה כמשמעה, בעולם מוסלמי המונה כמיליארד נפש. קיצונים יהודים אינם מסתירים את שאיפתם לפוצץ את המסגדים השנואים, ואילו מוסלמים קנאים מוכנים לעשות הכל כדי לאטום כל שריד לתפארת היהודית, שנבנתה, אגב, על-ידי המלך האדומי הורדוס, שנוא נפשם של היהודים. גם מתחת למסגדים רוחשים תככים ויצרים. כאן חפרו הישראלים את "מינהרת הכותל" שהציתה אש בירושלים ואילו הוואקף המוסלמי בנה מסגד באורוות שלמה תוך זלזול בתחינותיהם של ארכיאולוגים להמנע מפגיעה בעתיקות.

על-פי המסורת המוסלמית, מהאתר הזה זינק השמימה הנביא מוחמד, על גבו של הסוס האציל אל-בורק. קודם לזינוק נקשר הסוס החשוב לחומה המערבית של המקדש היהודי ההרוס, כיום הכותל

---

¹ "חמורו של משיח", מאת ספי רכלבסקי, הוצאת ידיעות אחרונות/ספרי חמד.

המערבי. המוסלמים מתעבים, על כן, את העובדה שאתר הכותל הפך למקום התפילה היהודי הקדוש בעולם. רבני הכותל, מצדם, מנהלים מלחמת חורמה גם בנשים יהודיות דתיות רפורמיות המגיעות מפעם לפעם להתפלל במקום, מה שנחשב בעיניהם חילול השם. בכנסת ישראל אושר בקריאה טרומית חוק המטיל שבע שנות מאסר על כל אישה שתפלל ברחבת הכותל כשהיא עטופה בטלית או מניחה תפילין¹.

על המדרון המערבי של הר הזיתים מתנוססות כיפות הבצלים הזהובים של כנסיית גת שמנים, אתר הסעודה האחרונה של ישוע, הנשלטת באופן בלעדי על-ידי הכנסייה הרוסית אורתודוקסית. מערבה מאל-אקצה בולטות הכיפות האפורות הענקיות של כנסיית הקבר. במאות השנים האחרונות מתנהלת במקום זה מלחמה בלתי פוסקת בין שתיים מהכנסיות הנוצריות הנידחות בעולם, הכנסייה הקופטית-מצרית והכנסייה החבשית-אתיופית. המריבות על שטחי השליטה הגיעו לא פעם לתגרות אלימות בין נזירים חסודים שהצריכו את התערבות המשטרה הישראלית ודיפלומטים זרים.

שאר הכנסיות הנוצריות הוותיקות נאלצות להסתפק בפיסות זעירות מאדמת אזור כנסיית הקבר. ראשי הכנסייה האנגליקנית, שגילו כי שום הון שבעולם לא יאפשר להם לרכוש מדרך רגל במקום, הוכיחו תושייה פרוטסטנטית והכריזו כי מדע הארכיאולוגיה הוכיח שישוע בכלל נקבר במקום אחר. כך הוקם "גן הקבר", שאליו מגיעים שוחרי ישוע דוברי האנגלית.

ישראלים המרבים להתעצבן על הצדדים הבלתי הגיוניים בדת שלנו שואבים קורת רוח מסוימת מההוכחות החיות שמספקת ירושלים לעובדה שטירוף דתי, איוולת דתית, רשעות, צביעות ואלימות על רקע אמוני מאפיינות גם דתות חשובות אחרות. הם נוטים להתעלם באלגנטיות מהעובדה שמכל מטורפי ירושלים, היהודים הם היחידים שאצלם חוקי הדת הם גם חוקי המדינה.

---

¹ החוק התובע להטיל מאסר על נשים המתפללות בכותל המערבי אושר בכנסת בקריאה טרומית (מאי-יוני 2000). ר' להלן פרק 11

ניני הרבנים

"מה ששמר על היהודים במשך מאות שנים
 כקבוצה דתית-אתנית היא פיתוחה של בדלנות
 קיצונית".

פרופסור עוזי אורנן, מעריב, 30.1.1974

אני זוכרת שהופתעתי מאוד לשמוע מדודתי מילכה לוצקי, שאביה
 – אבי-סבי ממשפחת יתום – היה רב. כיום אני מבינה שיותר מפתיע
 לגלות יהודים בני דורנו שאין להם רב או עסקן קהילתי חשוב, או
 לפחות "כהן", בעץ המשפחתי במאה השנים האחרונות.

סבא שמואל מת הרבה לפני שיכולתי לנהל איתו שיחות, ולכן לא
 אדע לעולם מה גרם לו להפנות עורף לחצר הרבנית – אני מניחה
 שהיתה זוטרה למדי – של אביו. לעומת זאת, שמעתי בבית הרבה על
 מה שגרם לחותנו נחום, אביה של סבתא חיה, להפוך ליהודי חילוני
 בעשור האחרון של המאה התשע עשרה. סבא-רבה נחום גדל
 במשפחה יהודית שהתגוררה בכפר אוקראיני. איכשהו ניצתה בו אהבה
 גדולה למוסיקה. הוא הצליח להשיג כינור קטן, וכדי להתאמן היה
 בורח מן ה"חדר" אל השדות, לנגן בהיחבא, מוסתר בתוך החיטה
 הגבוהה. הוא נתפס שוב ושוב, וחטף מכות רצח פעמים רבות מדי
 בעוון הנגינה שהיתה כאש בעצמותיו. בשלב מסוים אביו שבר לו את
 הכינור.

לסיפור היה מוסר השכל, שנועד להשפיע עליי להתאמץ יותר
 בשיעורי הנגינה על כינור שנכפו עלי מגיל תשע. זה שלא היינו דתיים
 לא אמר שלא פותחו אצלנו מסורות משפחתיות. הייתי אמורה להבין
 ששיעורי נגינה הם זכות נפלאה שנפלה בחלקי, אבל בגיל שלוש עשרה

אזרתי עוז סופית והודעתי שלא אגע יותר בכלי המאתגר. בגיל הזה בערך סבא רבא נחום כבר ברח מהבית.

נתיב המנוסה הוליד אותו לעיר הגדולה אודסה. הוא התגלגל שם ברחובות ושלח ידו בכל עיסוק, כמו שעושים עד עצם היום הזה נערים מורדים שנמלטו מבתים קשים. באודסה התוססת שגשגה כלכלה יהודית מפותחת, שלפחות חלק ממנה היה שייך לעולם התחתון היהודי. ביקרתי באודסה בשנת 1988 והופתעתי לגלות במוזיאון העירוני באיזו חיבה שימר השלטון הקומוניסטי את זיכרונות קהילת הפשע היהודית של העיר, כפי שהונצחו בסיפוריו של יצחק באבל. הכרישים ודגי הרקק העברייניים גם יחד באו ממשפחות אדוקות ושימרו את הנאמנות הסנטימנטלית לסממנים החיצוניים של הדת היהודית, שלימים אפיינה קבוצות חשובות במאפיה של ניו-יורק.

סבא-רבא נחום היה כנראה אדם שומר חוק. איני יודעת באיזה שלב מחייו אימץ את שם המשפחה הרוסי צ'סטנו, שסבתא חיה (צ'סטניה) שימרה עד יום מותה. פירוש השם הוא "הגון וישר". נחום התחתן עם צעירה מקומית מודרנית, והקים ביחד איתה עסק משפחתי קטן לייצור ממתקים. מוצר הדגל שלהם היה רחת לוקום.

בילדותי, די היה במראה קופסה של המעדן התורכי הדביק הזה כדי שסבתא חיה תתמוגג בדמעות. הוא הזכיר לה את הוריה האהובים, שטרחו שעות וימים על דוודים מהבילים בחצר האחורית של הבית כדי לתת לילדיהם סיכוי לקנות את ההשכלה שהם עצמם לא זכו לה. עסקי הממתקים קיימו את המשפחה מעל לקו העוני. גם בתקופות הקשות שעברו על אודסה במלחמת העולם הראשונה ובמהפכה הבולשביקית, היתה מגיעה לבית המלאכה אספקה מסוימת של סוכר, פרג ובוטנים לצורך הייצור, מה שחסך מהמשפחה לפחות חלק מחרפת הרעב ששררה בעיר.

חמשת ילדי המשפחה קיבלו חינוך רוסי-עברי קלאסי במערכת החינוך היהודית המצוינת של אודסה. חיה-גיטל, שנולדה בשנה שבה מת הרצל, התגאתה בדמיון החיצוני שמצאו אנשים בין חוזה המדינה היהודית לבין אביה, שהיה איש יפה תואר, בעל זקן עבות שחור ועיניים חודרות מתחת לגבות עבותות. ההערצה היתה הדדית. חיה גיטל – בגימנסיה קראו לה "קלארה" – היתה בבת עינו של אביה. היא היתה הצעירה בילדיו והיחידה שזכתה לשיעורי נגינה בכינור. היה לה

כישרון מוסיקלי בולט, ואבא נחום היה המאושר באדם כאשר החלה להופיע, בהצלחה ניכרת, בקונצרטים לחובבים. הוריה מיררו בבכי כאשר נפרדו ממנה על כבש האונייה באודסה, בשנת 1925. הם לא ראו אותה יותר. היא מיעטה לכתוב להם, בעיקר כי לא מצאה דברים טובים לספר. אחרי תקופה קצרה מאוד בארץ ישראל הפכה חיה-גיטל, שבבית הוריה לא למדה להכין אפילו חביתה, לאם חד-הורית שהתפרנסה מעבודה בניקיון כעוזרת בית. בשוק הזה, המתחרות העיקריות של יוצאות אודסה משכילות כמוה היו ערביות ותימניות. אחת מהן היתה סבתי השנייה, מרים.

* * *

אבי חולל את המרד הראשון שלו בדת כאשר היה בן שמונה. זה היה בערך ארבעים שנה אחרי ההתקוממות המוסיקלית של אבי חותנתו, סבא-רבא נחום, אבל העונש היה דומה וצפוי: מכות רצח. הוא היה ילדם השלישי של הוריו, שהתגוררו בשכירות בבית בבעלות ערבית בכרם התימנים. בגיל שלוש נשלח, כנהוג, ללמוד ב"חדר", אצל ה"מורי". ל"מורי" היה תמיד רק ספר אחד, ואבי אישר שהילדים, שישבו תמיד מולו במעגל על הרצפה, למדו תחילה להכיר את האותיות במהופך.

בוגרי ה"חדר", התחליף של אותם הזמנים לגן הילדים, עברו לבית-הספר התימני הדתי ברחוב קלישר, צמוד לשוק הכרמל של היום. בשנה השנייה ללימודים הודיע המנהל להוריו הגאים של משה הקטן, שהילד המוכשר נבחר לקידום משמעותי. הוא הוזמן להפוך לתלמיד בית-ספר דתי מן הטובים בעיר, תלמוד תורה אשכנזי בשדרות רוטשילד.

אפשר רק לנחש שביורוקרט חינוכי כלשהו עם כוונות טובות החליט לבצע אינטגרציה בחינוך בראשית שנות השלושים, לטובת ילדים תימנים מצטיינים. מה בדיוק קרה בתלמוד תורה? אבי טען בתוקף שכבר אינו זוכר. אבל סכתא מרים סיפרה לי את המעשייה המשפחתית יותר מפעם אחת. הילד משה הגיע הביתה יום אחד מתייפח בסערה, סירב לענות לשאלותיה המבוהלות של אמו והצליח לחטוף את מספרי התפירה שלה. תוך דקה, ובלא שאיש הצליח לעצור

בערו, הוא גזר בהפגנתיות את שתי הפאות המסולסלות הארוכות שקישטו את פניו.

"נתתי לו כאלה מכות, עד שלא היה לי כוח יותר", התוודתה סבתא שנים רבות אחר כך, בתערוכת של השתאות והתפעלות. "כשאבא שלו בא מהעבודה, סיפרתי לו והוא הרביץ לו עוד יותר. גם מאחיו הגדול הוא קיבל מכות. אבל הוא רק אמר שהוא לא הולך לשם יותר, לא הסכים להסביר למה. בכה ורק אמר: 'כל האדוקים גנבים'."

משה הנער חזר ל"קלישר", ולקראת סיום כיתה ח' כבר חזו לו עתיד רבני גדול. הוא העדיף לעבוד ולהרוויח כסף, והתפקר בחברת נערים עובדים אחרים, רובם בניס למהגרים קשי יום ממדינות שונות. החבורה כינתה את עצמה "שיפור הים". כך תיאר את התקופה בזכרונותיו אהרון ספקטור, ידידו הקרוב של אבי: "חבורת שיפור הים היתה קבוצה גדולה של נערים. כ-40-30 גברכים, שהרוב גרו בחלק הצפוני של ת"א, משכונת נורדיה – הצריפונים (כיום כיכר דיזנגוף) שכונת מחלול – בית הקברות הערבי וגבעות החול של שפת הים, וכיום מלונות הפאר כמו הילטון ושרתון, ונערים נוספים שהתגוררו סתם ברחובות שדרות קק"ל (בן גוריון), טרומפלדור, פרישמן, ארלוזורוב, כרם התימנים ועוד. כאשר המאחד אותנו אהבה לים, לשפת הים, לטיילת, לחסקות שהנערים ממחלול בנו אותן בעצמן, ולא פחות חשוב בתי הקפה בעיר, מקומות שכולנו נפגשנו בהם. מרביתנו נאלצנו לעבוד בגיל צעיר כדי לעזור להורים וגם ללמוד. רובנו היינו לבושים 'פרנגי' ובימי שבתות וחגים גם עניבות. ובילינו בכתה הקפה, גברכים בני 12 עד 15, בתחילה קפה חרמון, לבנון, אמריקן בר, עטרה, גינתי, ויותר מאוחר צפונה כמו פינתי, רוול, כסית. ולא הססנו להשתעשע ואפילו לצבוט למלצרות בישבן.

"היינו חבורה של פושטים תל אביבים עם קרבות רחוב ושכונות, אבל יחד עם זאת, ולמרות, בניס להורים מתרבויות שונות – רוסיה, גרמניה, תימן, ספרדים של אז, ועוד. היינו חבורת שיפור הים, חברים טובים, מגובשים, נחמדים שאהבו להיות ביחד, לבלות ביס, בטיילת, ובבתי הקפה השונים".¹

---

¹ תודתי לאהרון ספקטור שהרשה לי לצטט מחוברת זכרונות פרטית שנכתבה עבור בני משפחה וחברים.

עם הקמת הפלמ"ח גויסה הקבוצה לפלוגה התל אביבית, שיצאה לאימונים בכך שמן. אבי, מהצעירים שבחבורה, היה אז בן שש עשרה. מאימון של שבועיים נשארו הנערים שנתיים, רוב הזמן בהכשרה בקיבוץ תל יוסף. חברים מ"שיפור הים" בפלמ"ח חגגו איתנו את ימי הולדת השמונים של אבי ואמי, הבודדים שנותרו הגיעו לנחם אותנו אחרי מותו. "אני זוכר היטב את כולם", כותב ספקטור. "את בנץ, שאול, בולו, מיורקה, עקיבא (את שניהם), מנדל, נחציה, מוסה, ראובן, חיים, רבים וטובים, כולם אידיאליסטים ומעמודי התווך בעתיד של הישוב באותם הימים". כולם, ואבי בתוכם, בני מהגרים שנוצקו מחדש בקיבוץ ובפלמ"ח על פי הדגם של כור ההיתוך העברי והטרום צבאי.

רוב אחיו ואחיותיו של אבי התרחקו מהדת באופן פחות דרמטי. הצעיר שבהם, דודי יצחק, זוכר שהיה זה אחיו אברהם שפשוט תלש את הכיפה מראשו יום אחד תוך כדי נסיעה על אופניים. זה הספיק. יצחק היה פעיל בנוער העובד ובראשית שנות החמישים, כשהגיע זמנו להתגייס, יצא עם חבריו להגשמה בקיבוץ, תקופה שהוא זוכר באהבה עד היום.

פעילים דתיים מזרחיים מטפחים כיום בזעם קדוש את זכרון המקרים שבהם ילדים תימנים, עולים חדשים, שהובאו לקיבוצים, אולצו לקצץ פאות, להסיר כיפות ולאכול טריפה. באמת חבל. אילו הניחו להם לנפשם, רוב הילדים האלה היו מגלים בעצמם שנחמד יותר לרכוב על אופניים בשבת ולהפליג בחסקה מאשר לבלות בבית-הכנסת. ועוד לא שמעתי על ילדה תימנייה שהתלוננה על שלימדו אותה קרוא וכתוב, בניגוד למסורת הרעה של העדה.

* * *

כל היהודים החילונים מכל העדות בישראל יכולים להצביע במידה זו או אחרת של ודאות על השלב שבו נטשו בני משפחתם את אורח החיים הדתי. באופן טבעי, הרבה מאוד יהודים שגדלו כדתיים מגיעים בשלב מסוים של חייהם להחלטה שאפשר לוותר על שמירת מצוות. החינוך הדתי לסוגיו עושה מאמצים כבירים לעצור את התהליך הזה, והמדינה מסייעת לו ביד נדיבה. בלא הסיוע הזה, החברה היהודית היתה נראית אחרת לגמרי.

"לאן" מאת מרדכי זאב פיירברג הוא סיפורו האוטוביוגרפי הסוער של איש צעיר ומוכשר, שנחנק בשעמום הארכאי של החיים בבית-המדרש המסורתי של סוף המאה התשע עשרה. הנובלה הנרגשת מכילה, בלי שמץ של סנטימנטליות דביקה, כל מה שצריך ילד ישראלי יהודי לדעת על עולם הישיבות שממנו נחלצו הוריו והורי הוריו.

"לאן" מתאר בחינניות רבה את המבוי הסתום שאליו גדלו צעירים בעולם החסידי של זמנו. יותר מכל מתקומם הגיבור הצעיר על דלות התפריט הרוחני שמציעים כתבי הקודש וההלכה, ומשווע לידע על העולם האמיתי ולחיים בריאים בטבע. "אינני רוצה להיות השומר של הקברים העתיקים... רוצה אני לחיות, לחיות כמו כל אדם אחר! אינני רוצה להקבר חיים!"¹ הוא זועק בינו לבין עצמו. מכוח נאמנותו ואהבתו לאביו הרב, נחמן אינו מסוגל למרוד בגלוי בייעוד היהודי המסורתי שהוצב לו משחר לידתו, וסופו שיגעון ומוות.

פיירברג מת בשנת 1899, בגיל עשרים וארבע, זמן קצר אחרי שיצירת המופת שלו פורסמה על-ידי אחד העם (1856-1927), שגם כתביו נעלמו בדרך מסתורית מתוכניות הלימודים, ביחד עם "אלטנוילנד" של הרצל ו"הכוזרי" של רבי יהודה הלוי.²

אדם שלמד ברצינות את "לאן" בנעוריו לא יוכל לעולם להיות "שונא חרדים". באמצעות נחמן האומלל למדנו כיצד נקלעו צורות החיים היהודיות המסורתיות למבוי סתום, לצד סביבת העולם המודרני של סוף המאה התשע עשרה. התסכול העצום של בחורי הישיבות תאבי החיים, הצורך והכישרון שלהם להמציא את עצמם מחדש, הביאו לרתיחה בעולם היהודי ושיחררו את האנרגיות האדירות שהולידו את הציונות החילונית. בגיל שש עשרה יכולנו להתחבר בקלות לנרטיב הגועש, שהתאים מאוד לאינדוקטרינציה הציונית שהיינו אמורים לקבל בבית-ספר.

האפשרות שבסופו של דבר, האנרגיות של בית-המדרש ישתלטו על היצירה המדינית של התנועה הציונית, בתמיכתם המסיבית של נכדי המורדים ב"שממה" וב"בטלנות" שבהם מאס נחמן הצעיר, לא היתה יכולה לעלות על דעתנו אז אפילו כהזיה.

¹ "לאן", מתוך "כתבים" מאת מרדכי זאב פיירברג, ספריית "דביר לעם" הדפסה ט', אלול תשל"ח

² המידע על ספרים הכלולים בתכניות הלימוד בספרות מתוך שיחת טלפון עם משרד הממונה על בחינות הבגרות במשרד החינוך, 2002

* * *

בני דורם של הרצל, חיים נחמן ביאליק וברל כצנלסון ראו בציון מקלט מדיני מפני הגורל היהודי המסורתי. ההתפרצות הרצחנית של האנטישמית האירופית חייבה למצוא מקום מקלט מפני הגויים. "שלילת הגלות" כאבן יסוד בציונות הלכה ונמוגה לטובת הכאב העצום על העולם היהודי שהושמד ונעלם. איתה הלכו ונעלמו, לאסוננו, הרצון והכוח של היהודים בישראל להתנגד לכמה מן העקרונות היהודיים הפחות מוצלחים. רוב המהגרים היהודים שהגיעו לישראל משנות השלושים של המאה הקודמת ואילך היו פליטים. הם הצטרפו בהתלהבות לפרויקט הציוני אך לא עברו את התהליך של שלילת שלטון הדת, שהיה הבסיס לצמיחתה המוקדמת של האידיאולוגיה הציונית¹. כך סיפקה שואת יהודי אירופה, באופן מוזר ועצוב, את המנוף החשוב ביותר לניצחונה של התפיסה היהודית הדתית על הציונית החילונית, ובלמה כל סיכוי שהציונות תתפתח, בסופו של דבר, לתנועה אזרחית שאינה תלויה-דת. שלוש שנים אחרי השואה העניקה הממשלה החילונית של מדינת ישראל זכות לחינוך עצמאי לכל החרדים ופטור מגיוס לתלמידי הישיבות המועטים. זו היתה מחווה אנושית מתבקשת לשארית הפליטה של עולם הולך ונעלם. בהעדר אלטרנטיבה לתפיסה יהודית אחרת, מנגנוני ההישרדות המופלאים של האורתודוכסיה הזניקו אותה תוך דור אחד למוקד ההוויה הישראלית. החברה החילונית הישראלית תמכה בזינוק הזה בעיניים פקוחות לרווחה. בתמיכתה ובמימונה המלא של המדינה החילונית כביכול, דאגה האורתודוכסיה להנצחתה העצמית בשיטה העתיקה ביותר: ריבוי טבעי חסר גבולות. בספרו "הכיפה השלטת" מתאר העיתונאי לוי יצחק הירושלמי מפגש בשנת 1995 עם ארבעה חברי ילדות שאיתם גדל בעולם החרדי. ב"ספירת מלאי" הצאצאים מתברר לנוכחים שלוי, החילוני היחיד מביניהם, הוא סב לארבעה נכדים. לעומתו, כל אחד

---

¹ שלילת הדת כמרכיב מרכזי באידיאולוגיה הציונית המוקדמת אופיינית הן לזרם הרוויזיוניסטי והן לזרם הסוציאליסטי בציונות.

מהם העמיד כמאה נכדים ולרובם כבר היו כמה עשרות נינים.
פחות משלושה אחוזים מילדי ישראל נכללו במערכת החינוך
החרדי העצמאי בשנות הששים של המאה שעברה. בעשור הראשון
של שנות האלפיים המערכת הזאת חינכה יותר מ-20 אחוז מהילדים
היהודים במדינה, ובירושלים השתייכו אליה 60 אחוזים. אלה הם
המוסדות המייצרים חרדים מבוגרים כמו אהרון כהן ונוער מבולבל
כמו "נערי הגבעות" של ההתנחלויות וה"שבאבניקים" של ירושלים.
רבים מהצעירים הצומחים שם נושרים בסופו של דבר מאורח החיים
החרדי, אבל סיכוייהם להשתלב בשכבות המובילות את המערכת
הכלכלית הישראלית מצומצמים יחסית לבוגרי החינוך הממלכתי או
הממלכתי דתי.

***

בציבור הישראלי מקובל לחשוב שהחרדים והדתיים הלאומנים
משיגים את תקציביהם המנופחים הודות לכשרונם להפעיל לחץ
פוליטי ותחכומם הפרלמנטרי בהשראת הרבנים. ספרות ענפה מתעדת
את הפוליטיקה הישראלית-דתית, שהתבססה על היותו של המיעוט
הדתי "לשון מאזניים" במשטר הפרלמנטרי¹.

האמת היא, כמובן, ששום מיעוט לא היה מצליח לכפות עצמו על
הרוב בהצלחה כזאת. אלמלא סברו כל קבוצות הרוב (היהודי) שיש
להן אינטרס קיומי משותף עם המיעוט הזה, הן לא היו נענות לשום
גחמה שלו. עובדה היא, שלערבני ישראל, קבוצת מיעוט היסטורית
אחרת, לא היה אף פעם סיכוי להוות "לשון מאזניים" במדינה.

הישראלים החילונים קידמו במשך יותר מחמישים שנה את הרגליה
הרעים של האורתודוקסיה בדיוק מאותה סיבה שהם לא הצליחו (וגם
לא רצו) למצוא דרך לחיים הרמוניים עם האוכלוסייה הלא יהודית
בישראל. רוב מוחלט של הישראלים היהודים הפנים באופן מלא את
תפיסתה המסורתית של האורתודוקסיה, שעל פיה כל שיתוף פעולה
הדוq מדי עם לא יהודים הוא סכנה לעצם הקיום היהודי. הרי לא

---

¹ סטטיסטיקה על ממדי החינוך החרדי: שחר אילן, "חרדים בע"מ –
התקציבים, ההשתמטות ורמיסת החוק", הוצאת כתר, 2001. על פוליטיקה
חרדית ר' גם צביה גרינפלד, "הם מפחדים", ידיעות אחרונות, ספרי חמד,
2001, וכן לוי יצחק הירושלמי, ספי רכלבסקי ואחרים

חסרים מחללי שבת וזוללי טריפות, פובליציסטים נכבדים, אנשי ציבור ומחנכים המתריעים בשער ללא הרף מפני "סכנת ההתבוללות". המציאות מוכיחה שחלק גדול מן הנפשות שנולדו למשמעת הקהילתית הקשה של הגטאות החרדיים, מוצאות את דרכן אל החיים הפחות תובעניים של ישראל החילונית-לאומית או חובשת הכיפה הסרוגה. צאצאי החרדים המצטרפים בהתגנבות יחידים אל האוכלוסייה היצרנית, העובדת והמשרתת בצבא, משתחררים מחלק גדול מהציוויים והדרישות של הדת בגרסתה הקנאית, אך נושאים איתם את המורשת המשמעותית ביותר של בית הגידול שלהם: החרדה העמוקה מפני חיים משותפים עם לא יהודים.

הם אינם משתחררים מתחושת העליונות הלאומית-דתית המזויפת שמעניק החינוך האמוני. רוב בוגרי המערכת הזאת מגיעים לבגרות כשהם נעדרי כל עניין בדמוקרטיה המבוססת על שוויון ועל זכויות אזרח, ונגררים בקלות לתמיכה במניפולטורים לאומניים בנוסח תומכי ה"רב" כהנא ומקדשי זכרו של הרוצח ברוך גולדשטיין. אפשר לפגוש אותם יום יום באינטרנט, כותבים חרוצים של טוקבקים עמוסי גידופים ושנאה לכל מי שחשוד בעיניהם כמאיים על משטר הכוח היהודי.

לבדידות בחרתנו

הן עם לבדד ישכון, ובגויים לא יתחשב

פרשת בלק, במדבר כ"ג, 9

"עם לבדד ישכון זה המפתח לאור לגויים. עם לבדד ישכון – רוצים להשכיחו, חס ושלום, המנהיגים והציונים למיניהם."

הרב נחום רבינוביץ ממעלה אדומים*

"לעתים קרובות התפתחות ורכישת עצמאות מתרחשות מתוך בידוד; אבל כמו בני אדם, גם אומות נעשות קהות-חושים כאשר הן פורשות מן העולם."

וינווד ריד, "תולדות התענות האדם"

בנמל התעופה של קהיר, מכל המקומות שבעולם, שמעתי לראשונה הסבר מקורי לחשיבותו של אוכל כשר. "אל תאכלי את האוכל שלהם, זה מטמטם", הזהיר אותי ברצינות גמורה יהודי נחמד שפגשתי בתור לבדיקה הביטחונית לקראת הטיסה הביתה, אחרי ששמע ממני שפניי מועדות אל הקפטריה. חברי למסע היה לבוש בתלבושת ש"ס – חליפה כהה, זקן בינוני, ומגבעת ששלף מהמזוודה כשהגיע לטרמינל וחבש במקום כובע הקסקט ששימש אותו במהלך ביקורו המסתורי באלכסנדריה, בעיצומה של האינתיפאדה ובתקופת שפל ביחסי ישראל עם מצרים. הוא הציג עצמו כמאיר כהן, ירושלמי תושב שכונת רב-נוף, לא הסכים לגלות לי

---

* הציטוט מתוך "הכיפה השלטת" מאת לוי יצחק הירושלמי, הוצאת הקיבוץ המאוחד/קו אדום

מדוע ביקר במצרים בגפו, והזמין אותי בחביבות להתכבד באגוזים ובבוטנים הקלופים שנשא איתו כדי להימנע ממאכלי הפיגולים שהציע בית-הקפה בטרמינל. לא הצלחתי לערער את אמונתו בפוטנציאל ההרסני לתאי המוח של מה שנראה כדברי מאפה תמימים.

"אז איינשטיין היה מטומטם?" שאלתי בתדהמה.

"כן", ענה מר כהן בלי הנד עפעף. הוא היה אדם כריזמטי ומשכנע, ולא התפלאתי לגלות שהוא מתפרנס מעבודה כמשגיח כשרות. מחשש שאיענה בחיוב גם לא העזתי לשאול אותו אם הטריפות שזללתי לתיאבון בחמישים ושתיים השנים שלפני פגישתנו גזרו גם את דיני לטמטום נצחי. במקום זה נתליתי באילן גבוה ושאלתי: "ומה עם אריק שרון?"

אופס, פגעתי בעצב רגיש. ר' כהן לא היה מוכן לגדף את הגיבור הלאומי הקשיש, למרות שחיבתו של ראש הממשלה לזלילת שרצים היתה מן המפורסמות. הוא העמיד אותי במקומי: "יש מחילת עוונות, יש שכר ועונש. ליהודי כזה, שהציל את עם ישראל, הכל נמחל בתחיית המתים".

הטיסה התאחרה והיה הרבה זמן להרוג. היינו שני יהודים חובבי ויכוחים וכל אחד מאיתנו השתוקק שהשני יפקח את עיניו להכיר במשוגותיו. שררה בינינו אי-הסכמה כמעט על כל נושא שבעולם, אבל שיחתנו קלחה בנעימות, שזורה קנטורים הדדיים, אם כי בכל פעם שעברתי לדעתו את הגבול במתיחת ביקורת על התבטאויות מפורסמות ומטופשות ביותר של רב חשוב קפץ מר כהן כנשוך נחש וזעק לעברי "אל תגעו במשיחי".

הטפותיו דמו באופן חשוד לתוכן הקלטות של הרב אמנון יצחק, שמדי כמה חודשים היו נוחתות בתיבות הדואר בשכונה שלי. היו לו המון ראיות מוצקות לניסים ונפלאות שנעשו לחסידי השם בזמן אמיתי הודות לדבקותם בתורה. אחרי ששמעתי על כמה התרחשויות פלאיות כאלה התעורר בי דחף בלתי נכבש לספר לו גוזמאות עוד יותר גדולות שהמצאתי בעצמי. לא נעים לי לגלות אבל בשלב הזה שלפתי מזכרות בצורת חתול, מומיה וחיפושית, שקניתי במוזיאון של קהיר, וסיפרתי בתמימות מעושה שחיקויי הפסלונים של אלילי מצרים העתיקה נחשבים לקמעות המביאים מזל טוב בין אנשים שאני ממש מעריכה. הוא היה מזועזע מהתועבה, וממש נבהל כאשר שמע שהטיוול שערכתי בפירמידות כלל טיפוס קשה בתוך המחילה המובילה לעמקי

קברו של פרעה היאופס.

"זה מאוד מסוכן! יש שם טומאה גדולה מאוד!" פסק בידענות והתבונן בי במבט נוקב, שהבהיר כי הוא לא יתפלא אם האדמה תבלע אותי בקרוב ללא כל הודעה מוקדמת.

"אבל הרי האמונה של הפרעונים שהם עתידים לקום לחיים אחרי המוות מאוד דומה לאמונה היהודית בתחיית המתים וגלגול מחילות", סנטתי בו. "אחרי הכל, משה רבנו הביא ליהדות הרבה מחוכמת מצרים".

על ההתחצפות הזאת חטפתי עוד שטיפה מילולית רהוטה ונגזת. להגיד שמשה רבנו הושפע ממלמדיו המצרים הטמאים זה חילול השם. תורת ישראל נמסרה ישירות מהשם, וישראל הוא העם הנבחר, הזכיר לי ר' כהן מתוך שכנוע עצמי עמוק והתפעלות עצמית מוכרת היטב. הפעם הגיע תורי להתקצף. "נבחר למה?" שאלתי בייאוש, מפני שידעתי את התשובה.

"אתה בחרתנו מכל העמים" הוא מסוג הרעיונות היהודיים המפליגים קרוב מדי על הגבול הדק שבין הנשגב למגוחך. מתגלם בו, במקרה הטוב, שיאה המוסרי של הפילוסופיה היהודית, אך בדרך כלל הוא מנוצל למניפולציות אויליות, אם לא מרושעות. "אתה בחרתנו" מוביל את המאמינים ואת הנאמנים לגבהות לב מזויפת, וגם להשלמה כנועה עם הסבל האינסופי המתחייב מן הבחירה האלוהית.

למזלי, או למזלו של מאיר כהן, שעת הטיסה הגיעה לפני שאחזנו זה בגרונה של זו. המטוס היה כמעט ריק, ושנינו בחרנו מקומות רחוקים זה מזו ככל האפשר, כדי לא להמשיך ולמתוח את גבולות חוסר הסובלנות ההדדית שלנו. ישבנו בשקט איש בפינתו עד לנחיתה בישראל, ושם נפרדנו כידידים.

* * *

ויליאם וינווד ריד היה הרפתקן וחוקר-ג'נטלמן אנגלי צעיר, שהקדיש מחשבה רבה לתפקידה של הדת בתרבות האנושית. הוא ראה באמונה באלוהים ובצורך הפנימי לעבוד את הבורא כוח מניע חיובי רב עוצמה, המונח ביסודן של כל התרבויות ודוחף אותן קדימה לקראת קדמה והתפתחות. הוא גם זיהה את נטייתו של המנוע הדתי להסתאב ולנוון את החברות שבהן צמח ככל שכוהני הדת צוברים

עוצמה פוליטית.

ספר פופולרי שפירסם ריד לפני מאה ושלושים שנה והיה רב מכר בסוף המאה התשע עשרה¹ סקר, בין השאר, את התפתחותן והסתאבותן של הדתות החשובות במערב. בפרק שהוקדש ליהדות הביע ריד התפעלות מיהודי הגולה שאחרי חורבן הבית השני, בהם ראה קבוצה תרבותית ואינטלקטואלית רבת חשיבות להתפתחות התרבותית של המערב והמזרח גם יחד. הוא השווה אותם בלעג שנון לקנאי יהודה הפרובינציאליים שלא גלו מארצם:

"אותם יהודים מארץ יהודה, העברים שבעברים, ראו בכל הגויים את אויבי השם. בעיניהם חטא הוא לגור מחוץ לארץ, או אף לדבר בשפה זרה, או אף לסוך את בשרם בשמן נכרי. מכל העצים, אדוני בחר רק בגפן האחת; ומכל הפרחים, רק בשושן אחד; ומכל הציפורים רק ביונה אחת; ומכל הצאן רק בטלה אחד; ומכל הערים שבעולם רק בציון; ומבין כל המוני בני אנוש הוא בחר רק ביהודים כאוצר יחיד ומיוחד, והפך אותם לאומה של כהנים וקדושים. למענם ברא אלוהים את העולם. בגינם קמו ונפלו האימפריות הגדולות. בכל עלתה לגדולה מפני שאלוהים כעס על בני עמו; בכל נפלה מפני שהוא סלח להם. אפשר רק לשער כמה קשה היה לשלוט בעם כזה. הם לא הכירו בשום מלך פרט ליהוודה, ובשום חוקים למעט אלה שבספריהם הקדושים."

"רק בעת צרה וסכנה אפשר להעריץ את היהודים", סיכם ריד. "למן הרגע שבו זכו בכוח השלטון העצמי הם הוכיחו שאינם ראויים לו, ובמהלכה של מלחמת אזרחים נפלו בידי השלטון הרומי". (וינווד ריד, "תולדות התענות האדם", עמוד 167).

המושגים "אתה בחרתנו מכל העמים" או סתם "אתה בחרתנו" הושמעו לעתים קרובות בהומור עצמי בישראל של שנות החמישים והשישים. אולם בשנות האלפיים כל-כך הרבה יהודים ישראלים

---

¹ הביקורת של התקופה קטלה את ספרו של וינווד ריד "The Martyrdom of Man" המציע תיאוריה דארוויניסטית על התפתחות התרבות. הספר פורסם לראשונה בשנת 1872, שלוש שנים לפני מות מחברו. ביקורת חיובית ראשונה התפרסמה אודותיו בשנת 1906 ובעשרים השנים שאחרי כן הספר זכה לפופולריות רבה בשכבות רחבות באירופה, תורגם לשפות זרות, ושימש השראה בין השאר לסופרים ה.ג'. וולס, ארתור קונאן דויל, וג'ורג' אורוול.

מאמינים באמונה שלמה שזכויותיהם הפוליטיות והקנייניות הוענקו להם ישירות בחסדו של אלוהים, וכל-כך הרבה אחרים מוכנים לתמוך בזכותם להאמין בכך, עד שזה כבר בכלל לא מצחיק.

פעם, לפני הרבה שנים, מחנכינו הציוניים הנבונים היו כנראה ערים לסכנה שתפיסת ה"עם הנבחר" עלולה לקומם נוער חילוני בריא בנפשו, שהתחנך על ברכי הסוציאליזם האוניברסלי, ולנַפֵּר את ילידי הארץ הצעירים מהתרבות היהודית. כהקדמת תרופה למכה, הוקדש השליש הראשון של כיתה י' ללימוד מעמיק של ספר "הכוזרי" של רבי יהודה הלוי.

"הכוזרי"¹ הוא אגדה תיאולוגית המציעה הסבר פילוסופי למהותה הבסיסית של היהדות: מלך הכוזרים מחליט שהגיע הזמן לזנוח את עבודת האלילים ולהעביר את הממלכה לאמונה באל אחד. הוא מזמין אליו את נציגי שלוש הדתות החשובות, שומע את נאומיהם של חכם נוצרי וחכם מוסלמי בזכות אמונותיהם, ומשתכנע בסופו של דבר שהיהדות היא הדרך הנכונה ביותר לעבוד את בורא העולם, כפי שממליץ ה"חבר" היהודי.

על פי ההסבר של ה"חבר" אלוהים אכן בחר את עם ישראל, אך זאת לא כדי ליהנות מהבלי העולם הזה אלא כדי שישא על כתפיו את נטל צרותיהם של כל בני האדם, יתחבר לבורא עולם ויסייע לו במלחמה המתמדת בין בני אור ובני חושך. אינסוף המצוות הקשות, האיסורים והחרמות לא באו אלא כדי להבטיח את קיומה של קבוצת אנשים עם מחויבות טוטאלית לרוחניות האלוהית ולכל מה שטוב ומוסרי עלי אדמות.

זו היתה קבוצה שאפשר היה להתגאות בה. "החבר" היהודי הצליח לשכנע גם אותי לחשוב טובות על הדת שלנו. במשך שנים ראיתי ביהדות דת המבוססת על ראייה אנושית-כללית נעלה ואלטרואיסטית. שמחתי לגלות, כי אלפי שנים לפני שרעיונותיו של קרל מרקס עירערו את הביטחון בלגיטימיות של הקניין הפרטי, כבר פתרו חכמי היהדות את הוויכוח בין הסוציאליסטים לקפיטליסטים: הם הכירו בזכותו של היחיד להשתמש בכשרונו וחריצותו על מנת להתעשר ולצבור נכסים. אך הם התנגדו ליצירת מעמד של בעלי הון המנציח את עצמו. אחת לשבע שנים חוייב כל בעל אדמות להעמיד את מלוא היבול מאדמתו

---

¹ בתרגום יהודה אבן שמואל (הספר נכתב ערבית במקור), הוצאת דביר תשנ"ד.

לרשות הקהילה, ב"שנת השמיטה". ואילו אחת לחמישים שנה, בשנת היובל, אמורה להתקיים רפורמת קרקעות מלאה. בני עניים ובני עשירים אמורים להתחיל את חייהם מנקודת שוויון מלאה.

לא יכולתי אז לדעת שכל קשר בין האלטרואיזם האוניברסלי של היהדות בנוסח "הכוזרי" וכמה מצוות מקראיות לבין המציאות הדתית והחברתית שבה חיות קהילות יהודיות הוא מקרי בהחלט. בזרמים המרכזיים של היהדות האורתודוקסית המוכרת לנו לא שרד כמעט דבר מנטייתם האינטלקטואלית של משוררי תור הזהב בספרד לראות את היהדות כחוד החנית של הקדמה והמוסר האנושי באשר הם. יהדות ימי הביניים היתה אולי "תרבות של שכל ורגשות" שהקדימה את הפילוסופיה והתיאולוגיה של הנוצרים בשני דורות לפחות, כדברי ההיסטוריון הגרמני פרידריך הר שהתמחה באספקטים שונים של "ימי הביניים ותרבותם". אולם כבר לפני כמה מאות שנים החלה יהדות זו לגלות "סימני התאבנות הדומים להפליא לאלה שנראו במחשבה הנוצרית". כניסוחו החד של הר: "היהודים התחפרו ... בתוך אדיקות מסתגרת וצרה שלא הכירה, אף לא חפצה להכיר, בקיומם של חלונות קרועים אל העולם החיצוני¹".

כאשר קמו ביהדות גורמים מתקדמים שניסו להוציא אותה מן "ההתאבנות" המחשבתית, זה בדרך כלל עלה להם ביוקר. חסידיה האדוקים של האורתודוקסיה התקוממו כל-כך על הפופולריות של חידושי הרמב"ם, עד שהלשינו על חסידיו (בשנת 1233) בפני האינקוויזיציה במונפליה. "מחמת הרדיפות נעשתה האורתודוקסיה היהודית קשוחה וקודרת עוד יותר", הסביר הר את ניצחונה של הגישה השמרנית ביהדות במאות הארבע עשרה והחמש עשרה. הפרשנות הזאת נשמעת אקטואלית לגמרי בשנות האלפיים.

המהגרים לפלסטינה בראשית המאה הקודמת היו, רובם ככולם, בעלי זיקה לקהילות האורתודוקסיות האדוקות. יהודים משכילים ורפורמיסטים התנגדו לציונות, שבעיניהם היתה גורם שעלול להעמיק עוד יותר את הבידול היהודי המסורתי. רק מעטים מהם עלו לארץ והעשירו אותה עם פרשנותם האישית למוֹדֶרְנָה האירופית. כל זה מסביר לא מעט מהתבניות שאליהן נוצקה דמותו של הישראלי החדש, שנחת לחילוניות היישר מן האורתודוקסיה.

---

¹ פרופסור פרידריך הר, ימי הביניים ותרבותם, הוצאת הדר" תל אביב תשכ"ה

ר' מאיר כהן הגיב בנחרת בוז עוינת כאשר שאלתי אותו אם קרא פעם את "הכוזרי". כך נודע לי שיהודה הלוי כבר לא נחשב ראוי לבוא בקהל המאמינים האמיתיים. מעניין מי דאג להרחיק אותו מתודעתם של התלמידים החילונים.

* * *

"עם נבחר" הוא עם סגור ונעול. מזה מאות שנים מטפחת היהדות את עצמה כמועדון אקסקלוסיבי למי שנולדו לאמהות יהודיות, עם ועדת חריגים נוקשה במיוחד. רק הארה דתית עמוקה ולימוד מפרך יכולים להפוך לא-יהודי ליהודי, והמערכת משקיעה מאמצים רבים להקשות על מתגיירים.

דרך האוכל

חוסר המיסיונריות של היהדות נחשב בעיני רוב היהודים כהוכחה ניצחת לעליונותנו המוסרית. שלא כמו הנוצרים על מפעלי המיסיון והאינקוויזיציה שלהם, או המוסלמים ומצוות הג'יהאד, יהודים לעולם לא יבקשו ולא ידרשו מזרים להמיר את דתם ולהצטרף אלינו. לדימוי העצמי הסובלני והנאור הזה יש כמובן גם צד שני. היהדות אינה מסוגלת לסבול מגע אינטימי מדי עם זרים בני דתות אחרות. הדחייה יכולה להיות בסגנון עדין ומסתגר, בעיקר כאשר הזרים באים משכבת רוב האוכלוסייה בעלת הכוח והדעה. כאשר היהודים הם בעלי העוצמה ואף מחזיקים בשלטון, הדחייה הזאת עלולה להיות כוחנית, כואבת ואטומה.

את עיקר כוחה ומרצה מקדישה היהדות כדי להבטיח שבניה ובנותיה לא ינסו לנטוש אותה לטובת התבוללות וטמיעה. היא עושה זאת באמצעות מנגנוני בידוד משוכללים ויעילים, המבטיחים ששלומי האמונה לא יקיימו מגעים קרובים כלשהם עם גורמים חיצוניים. מנגנוני הבידוד האלה מקובעים בהלכה היהודית, ומעסיקים את היהודי הדתי רוב שעות היממה. יהודים לא דתיים בישראל מושפעים מהמנגנונים האלה בעיקר דרך חוקי המדינה.

למתבונן מבחוץ ריבוי החוקים והמצוות ביהדות נראה מייגע ומוזר. אולם כמעט כל אחד מהכללים המחייבים של דתנו משרת היטב את שתי מטרות העל שלה: שימור הקהילה בבידול מסביבתה ושימור

שליטתם של ראשי הקהילה על היחיד.

מוטת השליטה הגברית עוברת מראש הקהילה דרך ראשי ה"כוללים" ואל ראשי המשפחות. חיי החברה סובבים סביב בית-המדרש, וחיי המשפחה מאורגנים סביב צורכי האב. לאם יש תפקיד מרכזי וחיוני במערכת הזאת, בהיותה האחראית הכמעט בלעדית על המזון הכשר.

הדיאטה הכשרה המסובכת היא הציר המרכזי של החיים היהודיים. הטרחה בשמירה על מטבח כשר מבטיחה תעסוקה מלאה לאישה, בצד סיפוק ויוקרה כמי שאחראית לטהרת המשפחה. צומות ואיסורים – כמו איסור אכילת חמץ בפסח – מעסיקים את האומה היהודית ישראלית על פני עונות השנה והחגים. שומרי כשרות עסוקים ללא הרף בספירת מספר השעות שעברו מאז ארוחתם האחרונה, לוודא שלא חטאו בערבוב מאכלי חלב ובשר. הפאניקה מפני פירווי חמץ העלולים להישאר בבית במהלך חג המצות מוציאה משפחות שלמות לבתי-מלון למשך ימים ארוכים. דתיים צעירים ומודרנים גילו את נפלאות כלי האוכל החד-פעמיים, המקילים על החרדה מפני זיהומים בלתי נראים של לחם ועוגות, ומתחילים להשתמש בהם כבר שבוע לפני הפסח, תוך ניפוח עצום של כמות האשפה הבלתי ניתנת למיחזור.

ההתעסקות במזון ביהדות היא אובססיבית ממש. מאכלים בלתי כשרים נחשבים טריפה ופיגולים, ויהודי מאמין יעדיף לרעוב בסביבה שאינה יכולה לספק לו מזון כשר. יהודים רבים שכבר אינם דתיים ממשיכים לחוש גועל ודחיה מפני אכילת מזון לא כשר, כפי שאולפו בילדותם. ואילו תחושת הגיבוש והשייכות של מי שהצליחו להיות חלק מההישג העצום של שותפות בארוחה משפחתית טהורה, מזינה וטעימה, עם זמירות שבת ותחושת אינטימיות עם "אבינו מלכנו" בורא העולם, היא חוויה שהגעגועים אליה אינם נמוגים אף פעם.

* * *

רעיון הדיאטה הכשרה הוא גאוני כתרגיל שיווקי. אין דומה לו בבניית שווקים סגורים ואוכלוסיות שביות¹. יהודי מאמין אינו יכול

---

¹ בתורת השיווק, captive market הוא מגזר אוכלוסייה "מוכרח" לצרוך מוצר מסויים אשר אין לו תחליף. חברות מסחריות השולטות בשוק כזה אינן חוששות מתחרות ויכולות להעלות מחירים ולתת שירות גרוע כאוות נפשן.

לסעוד בחברתם של לא יהודים וחייב תמיד להישאר קרוב למקורות המזון היהודיים המופרים. הענקת ההכשר מתורגמת בקלות לעוצמה פוליטית וכלכלית בידי בתי-הדין הרבניים, שבידם האפשרות להכריז על בית-עסק או אף בית-דין אחר כ"טרף" עבור בני קהילתם. מפעם לפעם מתלקחת מלחמה מקומית על סמכויות והכנסות, ורבנים מדגימים את שליטתם בבני עדתם בהכרזה חדשה על צורך בעוד בדיקה מחמירה של המזון לפני שמותר לצרוך אותו.

לפני יותר ממאתיים שנה התחוללה מלחמה כזאת באמסטרדם של סוף המאה השמונה עשרה. יהודים שואפי קדמה התלהבו מהצווים הנפוליאוניים שהעניקו, לראשונה בתולדות אירופה, זכויות אזרח גם ליהודים. הם הקימו "קהילה חדשה", אך הממסד הרבני האורתודוכסי התנגד נחרצות לרעיון המודרניזציה יהודית שסיכן את ההגמוניה שלו. מאחר שלאורתודוכסים לא היו נימוקים משכנעים כנגד שיפור רמת החיים של היהודים או הרחבת השכלתם של ילדיהם, התמקדה רוב המריבה בשאלה אם השחיטה של "הקהילה החדשה" מספיק כשרה.

שני הצדדים גילו מיומנות תקשורתית יוצאת דופן. תוך ניצול הטכנולוגיה החדשה של הדפסת עלונים, הם החלו לפרסם פשקווילים עמוסי השמצות על אויביהם, בצורת דיאלוגים שנונים בין בני שיח דמיוניים. למרבה המזל השתמר סט שלם של הפרסומים האלה, שנדפסו ביידיש הולנדית עתיקה שנכתבה באותיות עבריות. מומחים לתולדות היהדות הוציאו אותו בספר שיצא בארצות-הברית תחת השם "סערה בקהילה"¹.

מי שקורא היום כיצד פרנסי הקהילה הוותיקה הכריזו בזעם שכל השחיטה ב"קהילה החדשה" טריפה ומי שטועם ממנה מתחייב בנפשו; וכיצד פרנסי ה"נוייע קהילה" השיבו להם בחריפות לא פחותה והאשימו את ראשי ה"אלטע קהילה" ברדיפת בצע סביב זיכיון השחיטה – יכול לטעות בקלות ולחשוב שמדובר בפשקווילים טריים מבני-ברק או מאה שערים במאה העשרים ואחת.²

"Storm in the Community – Yiddish Polemical Pamphlets of 1 Amsterdam Jewry 1797-1798", Jozeph Michman and Marion Aptroot, HUC Cincinnati, 2002

² לא רק בישראל. במארס 2010 רעשה קהילת יהודי ארה"ב כשרבנים מחמירים הוציאו פסק הלכה נגד אכילת דג הסלמון, מהמעדנים היהודיים

כמחצית מאוכלוסיית ישראל (בעבר כמעט שלושת רבעי האוכלוסייה) אינה מתעניינת כלל בדיני כשרות, אך משלימה בדיעבד עם הצורך לסבסד את מערך ההשגחה על ייצור המזון ושיווקו לכלל האזרחים, עם תווית של הכשר רבני. העתונאי זאב חפץ כתב פעם שהרוב הלא דתי בארץ הוא "האוכלוסייה הכנועה ביותר בתבל" לגחמות השלטון, אם מביאים בחשבון את תג המחיר ורשימת האיסורים המוצמדים לצלחתו של כל אזרח¹.

אולם בני אדם הם יצורים רציונליים למדי. וגם ישראלים לא היו מוכנים להשלים עם כל הקשיים והמגבלות של דתם הקשוחה אלמלא היה פרס אמיתי בצד. הפרס הזה הוא "השמירה על הזהות היהודית" של המדינה. האורתודוקסיה היהודית הצליחה לשכנע רוב גדול מאוד של היהודים בישראל ובתפוצות שבידה המפתח היחיד לשמירת הזהות הזאת.

מאות שנים התקיימו היהודים בקהילות דתיות שהשתמרו היטב בפורמלין ההלכתי, אותו קוד מחמיר ומחטא שמנע פריצה כלשהי מהנוסח האחיד של אורחות חייהם והצדיק בדיעבד את התחושה שכולנו "בני עם אחד", גם אם חיינו בפינות שונות ונידחות של התבל וניהלנו צורות חיים שונות לחלוטין בשפות שונות². ברגע שהפורמלין הזה נספג למארג חוקי המדינה, הוא הפעיל מגננונים שבהכרח מנפרים את תושבי ישראל היהודים מכל מי שאינו יהודי על-פי ההלכה.

על המחיר האמיתי – הפוליטי והביטחוני – של הבידוד הקרמטי הזה מרצון, כלל לא מתקיים דיון. אולי משום שהרבה לפני שמגיעים אליו, החילונים הישראליים נמצאים מותשים לחלוטין במאבק הישרדות על פרטי הפרטים של חיי היומיום שלהם.

כמעט שאין רגע בחיינו בלי השפעת הקודקס הארכאי של ההלכה היהודית, שמשרתה החרוצים מקפידים להעמיס את אותותיו על כל היבט של קיומנו היום-יומי. החל מהגבלות טורדניות על מזון ושתייה, דרך סגירתם של בתי עסק ומוקדי בידור בשבתות, מניעת תחבורה

האהובים ביותר. חוסר הפופולריות של הפסק – שהסתמך על זיהוי טפיל זעיר נפוץ בבשר הדג הטעים – גרם לאיסור החדש לשקוע במהירות.

¹ Holy Cow, מאת זאב חפץ, Jerusalem Report 18 בנובמבר 1993.

² על האנומליה הזאת עומד ספרו של שלמה זנד "מתי ואיך הומצא העם היהודי" שיצא בהוצאת רסלינג בשנת 2008

ציבורית בשבת (שפירושה תחבורה ציבורית נחותה בכל ימות השנה, בשל הפגיעה בכדאיות הכלכלית של הקמת מערכות הסעה מסילתיות!), קשיים והשפלות בכל הנוגע למעמד האישי (נישואין וגירושין), ואפילו עלבונות בבת-הקברות. עוד לא נרגעה המלחמה על שעון הקיץ וכבר מתחילה מערכה על משחקי כדורגל בשבת. הצקות קטנות ובלתי פוסקות בשם "אחדות העם" עולות על סדר היום בהתמדה, כשכל עניינן לייצר הזדמנויות חדשות לחזור בקול גדול על המנטרה הדתית ולחזק את מעמדם הנכבד של המשרתים בקודש. שום התארגנות פוליטית נגד ה"כפייה הדתית", לא הצליחה לכרסם באופן משמעותי במעמדה של ההלכה השומרת על "הזהות היהודית של מדינת ישראל". בעצם מעולם לא היה כאן נסיון ממשי בכיוון זה. בני אדם מן השורה, המבקשים להתנער מחלק מן ההצקות ההלכתיות, עלולים למצוא עצמם במחזות על גבול האבסורד, שכולם קשורים לצורך לְשַׁמֵּר את בידודו הנבחר מרצון של צאן הקודשים היהודי. כמו רוב הישראלים הלא דתיים, נקלעתי לעתים קרובות למחזות כאלה, פעם אחת אפילו בתפקיד ראשי.

שער שלישי/מצוות

כל שנוכל לצפות לו לקראת העתיד הוא העבר שלנו.

דורון רוזנבלום, "תוגת הישראליות",
הוצאת עם עובד, 1996

"מותר לאישה לתת בשבת אבקת פודריא
צבעונית על פניה, כיוון שאינו דבר המתקיים, אך יש
להחמיר באודם שפתיים, שלא לתיתו בשבת, וכן
בהעברת סומק על הפנים, יש להחמיר. אולם אין כל
איסור לאישה לאכול תותים ולפת אדום, ושאר פירות
הצובעים, אף שעל ידי אכילתה היא צובעת את
שפתותיה"

הרב עובדיה יוסף בדרשה שבועית, 1996
(על פי "מעריב")

שלוש חתונות

"הנישואין הם איחוד בין שתי אלוהויות שמהן יכולה להיוולד האלוהות השלישית על פני האדמה. זהו איחוד בין שתי נשמות באהבה אמיצה כדי לבטל את הפירוד."

גי'וראן חליל ג'י'וראן, "הנודד", הוצאת אסטרוולוג

יותר ממאה אנשים הביטו בי בציפייה. הם ישבו סביב שולחנות ערוכים לתפארת עם פרחים ונרות צפים. היה ערב נעים של חודש מאי, והכל לבלב סביב "הבית הירוק" היפה של אוניברסיטת תל אביב, שהיה פעם ביתו של האפנדי העשיר ביותר בכפר הערבי שיח' מוניס. כחכחתי בגרוני במבוכה קלה, ואמרתי למיקרופון שהעביר את קולי במערכת ההגברה:

"האם אתה, אבי¹, לוקח לך את נחמה להיות בת זוגך לחיים? האם, בפני כל הקרובים הללו, אתה מבטיח לאהוב אותה, לכבד אותה, לתמוך בה בימים טובים ובימים קשים ולהיות נאמן לה?"

אבי אמר: "אני מבטיח."

המשכתי להקריא מתוך שבועת הנישואין שהכינה הכלה: "האם את, נחמה, לוקחת לך את אבי להיות בן זוגך לחיים? האם, בפני כל הקרובים הללו, את מבטיחה לאהוב אותו, לכבד אותו, לתמוך בו בימים טובים ובימים קשים ולהיות נאמנה לו?"

נחמה, בשמלת כלה לבנה מעוצבת להפליא ופרחים לבנים קטנים שזוררים בשערה הבלונדיני השופע, אמרה: "אני מבטיחה."

ביקשתי מבני הזוג לחזור אחרי על עוד כמה שבועות ונדירים, ניהלתי החלפת טבעות, ולבסוף הכרזתי: "כיוון שאבי ונחמה קיבלו

¹ שמותיהם של ידידי בני הזוג שונו כדי שלא לפגוע בפרטיותם

עליהם את שבועות הזוגיות שלהם עכשיו, בפני בני משפחתם וחבריהם... אנחנו רואים בהם בעל ואישה, זוג אוהב ומחויב, ומאחלים להם אושר ועושר לכל ימי חייהם."

היה זה מן הסתם התפקיד המוזר ביותר שהתבקשתי למלא אי פעם. נזקקתי אמנם ללגימה של שתי כוסות יין לפני שקמתי לבצע אותו, אבל למזלי אף אחד – חוץ מבעלי ובתי, שהתפתלו מצחוק בשקט ליד אחד השולחנות הצדדיים בחוסר התחשבות טיפוסי – לא נתן לי להרגיש שיש משהו מגוחך בעובדה שאני מנהלת טקס נישואין, בפעם הראשונה והאחרונה בחיי.

האמת היא שנחמה ואבי כבר היו נשואים כאשר נערכה מסיבת החתונה. כשבוע לפני כן הם טסו לקפריסין ומיסדו את זוגיותם אצל רשם הנישואין של עיר קטנה ורומנטית. למרבה הצער, הצילומים מהטקס ההוא הושמדו בטעות. לחתן ולכלה לא נותרה שום מזכרת מהרגע המרגש, שאותו עברו בגפם, בלי ההורים והידידים שכמובן לא יכלו להגיע בהמוניהם לקפריסין לכבוד החתונה. מאחר שממילא תיכננו לחגוג את הנישואין עם שובם, הגתה נחמה את רעיון הטקס הנוסף, והטילה עלי לנהל אותו בידיעה הברורה שלא אעז לסרב.

נחמה בנתה את הטקס וכתבה את נוסח ההבטחות שקראתי על פי הדגם המקובל בחתונות אזרחיות שבו ניתן, כדבר המובן מאליו, מעמד שיויוני מלא לכלה ולחתן. במקום אמירות קפדניות בארמית על חוקי הדת, זכר לחורבן בית המקדש, שטרות קניין עם סכומים נקובים ומחוייבות למסורת העבר, בחתונה שלה דובר על אהבה, על רומנטיקה, ועל מחוייבות הדדית לעתיד. כאשר חזרתי לשולחן שלנו בפנים סמוקות, נכונה לי ולבני משפחתי הספקנים הפתעה. כמה מן האורחים ניגשו להגיד שהם ממש התרגשו מהטקס, ושתי נשים אפילו הזילו דמעות. כולם חשבו שזו היתה חתונה הרבה יותר נחמדה מהרגיל.

כמעט לכל הנוכחים במסיבה היתה זו הזדמנות ראשונה בחייהם להיות ב"חתונה" בלי ההתחכמויות, הפטרונות, והגישה השוביניסטית הבוטה של אחד הגברים בשחור, המחזיקים במונופול על עריכת נישואים לזוגות יהודיים בישראל. השבט הגדול והמקופח שלנו, הישראלים הלא-דתיים, סובל ממחסור אמיתי במחוות חגיגיות פשוטות, היכולות להפוך את הרגעים החשובים של החיים לאירוע מכובד ונוגע ללב.

ישראל היא מהמקומות הבודדים בעולם שבהם אין שום אפשרות להינשא כחוק ללא תיווכה של הדת. יהודים לא דתיים בישראל חדלו מזמן להתלונן על ההגבלה הזאת של חריות הפרט שלהם. יותר מעשרים אחוזים מן הישראלים, שאינם מעונינים או אינם מורשים להתחתן בארצם, מתחתנים בנישואים אזרחיים בחוץ לארץ. רק מעטים מהם טורחים להעמיד גם חופה "אלטרנטיבית" עם רב או רַבָּה רפורמיים או קונסרבטיביים. בישראל, חופה כזו היא הצגה חסרת תוקף חוקי, ממש כמו הטקס שערכתי אני. כמה מוזר שרוב יהודי העולם, המזוהים עם הזרמים הרפורמיים והקונסרבטיביים, מצליחים עדיין להזדהות עם מדינת ישראל שחוקיה פוסלים באופן גורף את ההגדרה שלהם ליהדותם.

בשאר חלקי העולם המפותח, ההפרדה בין דת למדינה מאפשרת לכל אדם לבחור רשם נישואין וטקס חתונה על פי טעמו. את המחוקק מעניינת רק התעודה החוזית של ההתחייבות ההדדית לחיים משותפים. בישראל מתעניינת המדינה לא רק בנוסח השבועות שיש להשמיע בחתונותיהם של אזרחיה, אלא גם בפיקוח על התפריט לקרואים (מטבח עם הכשר רבני), על האבזרים הנלווים (חופה, כוס, כתובה) ועל תלבושתם של בני הזוג (כלה צנועה, חתן בכיסוי ראש). הטקס מותנה גם בקבלת אישור שהכלה פעלה על פי הוראות הדת: הקפידה על ניקיונה האישי לקראת הערב החשוב (טבילה במקווה) וקיבלה הדרכה מינית חסודה מרבנית מוסמכת. הרבנית קובעת גם את תאריך החתונה, שכן אסור להתחתן סמוך מדי למחזור החודשי או במהלכו.

בידי האורתודוקסיה נתון מונופול גמור על חיתון אזרחיה היהודים. מוסדותיה מקדישים משאבים עצומים, מסירות גדולה ומאגרי מידע שקדניים כדי להבטיח שצאצאי גויים או ממזרים לא יסתננו אל העם דרך החופה. כל חשד שמהשוו בעץ המשפחתי אינו "כשר" ויהדותו של אחד מבני הזוג אינה ברורה כל צרכה מביא לסירוב סופי ומוחלט של הרבנים להעניק רשיון נישואין. עבור אדם לא דתי, חוקי הנישואין של מדינת ישראל מהווים מבוך ענקי של הוראות תמוהות, שהיו יכולות להיות משעשעות מאוד אלמלא גרמו כל כך הרבה צער וסבל לכל כך הרבה חפים מפשע.

תעשיית הנישואין עוקפת הרבנות פורחת, ולא רק בגלל סלידה עמוקה של חלק מהצעירים מפני המונופול הרבני או רצון להמנע

ממטחנת הצדק המסובכת של בתי הדין הרבניים במקרה שהנשואין ייסתימו בגירושין. יותר ויותר ישראלים פשוט אינם יכולים להינשא ברבנות, מפני שהם "פסולי חיתון", "חסרי דת" או חשודים כלא יהודים.

הבעיה הנפוצה ביותר היא זו של בני זוג שאחד מהם אינו יהודי, אך שניהם רוצים לחיות כיהודים. הרבנות האורתודוקסית רואה זאת כחובתה הקדושה למנוע כניסתם ליהדות של זרים שאינם באים אליה מטעמים דתיים טהורים.

לא פעם, בתמימותם, מגיעים זוגות מעורבים רבים לרב עם בקשה לגייר את הלא-יהודי שביניהם כדי לאפשר את הנישואין. רב אורתודוקסי המקבל משאלה להמרת הדת שהמניע שלה הוא אהבה ליהודי או ליהודיה, מחויב על פי הדין לא סתם לסרב לגייר את המועמד או המועמדת, אלא גם לתעד את הראיון, הכולל את המידע המרשיע הזה, בספרי הקהילה הממוחשבים, כדי שגם רבנים אחרים לא יסכימו בעתיד לבצע את הגיור. רוב הישראלים יודעים כבר, שאם הם מבקשים לצרף למשפחתם כלה או חתן שאינם יהודים, עליהם לשנן שורה של שקרים בבואם לפתוח בתהליך הגיור של בן הזוג.

על המתגייר(ת) הפוטנציאלי(ת) לשכנע את הרב שהוא או היא משתוקקים להפוך ליהודים דתיים על פי הנוסח האורתודוקסי. צפוי להם תהליך ארוך (לפחות שנתיים), יקר ודי משפיל, הכולל שורה של מטלות משונות כמו חיים בביתה של משפחה דתית (בדרך כלל תמורת עבודות חנם במשק הבית). גם אז לא מובטח למועמדים שבסופו של התהליך יזכו לעבור את הבחינה המסובכת ולזכות בגיור המיוחל.

מאחורי הוראות הדין המחמירות של הדת היהודית עומדת מסורת רבת שנים של שאיפה להשיא את צאצאי הקבוצה הלאומית בינם לבין עצמם. שאיפות כאלה אינן מיוחדות ליהדות. קבוצות לאומיות מסורתיות מקיימות מנהגים כאלה בכל העולם. ערבים ישראלים מעודדים נישואים בתוך החמולות ואף זיווגים של בני דודים מדרגה ראשונה. הם משלמים מחיר גנטי יקר, ממש כמו משפחות אירופיות אריסטוקרטיות שהתנוונו במהלך הדורות מרוב שמירה על ייחוס.

בכל חברה מסורתית נוטה המשפחה להתקומם כאשר הילדים בוחרים להם בני זוג מגזע, לאום או דת אחרת. כל הקהילות הדתיות חוששות מהתבוללות ואובדן צאצאים לטובת דתות אחרות. אולם ספק

אם קיימות עוד כתות אזוטריות כלשהן המקשות על כניסת חברים חדשים באפקטיביות כה רבה כמו היהדות האורתודוקסית. האנומליה הישראלית מחייבת גם תושבים נוצרים ומוסלמים להזקק לכמרים ולקאדים כדי להינשא, גם אם הדבר מנוגד להשקפת עולמם. כך מבטיחה המדינה את החידוד המתמיד של ההפרדה בין הקהילות הדתיות השונות, החוזר אליה כבומרנג של ניכור ושנאה, ומעניק כוח עצום לקנאים של דתות אחרות. למרות הכל, מצבם של הלא יהודים אינו כה קשה, מפני שבקהילות שלהם לפחות אין חסמי כניסה. כוהני דת נוצרים ומוסלמים מקבלים בברכה זרים המצטרפים אל הקהילה. כומר נוצרי ידרוש טבילה סמלית ורישום בספר הקהילה. קאדי מוסלמי יתעקש שהמועמד יגיד: "אין אלה מבלעדי אלה ומוחמד הוא שליח אלה". נוצרים, מוסלמים וגם יהודים, יכולים לפיכך להינשא אלה לאלה בישראל בחתונה נוצרית או מוסלמית מוכרת על ידי המדינה ללא טירחה מרובה. אין זה נדיר כלל למצוא אנשים המוכנים ברצון לנטוש את הקבוצה הדתית-לאומית שלהם למען האהבה. קנאותה של האורתודוקסיה להגדרה המגבילה של הזהות היהודית הובילה לשרשרת מאבקים היסטוריים הידועים בשם הכולל "שאלת מיהו יהודי". גם כאשר היתה עדיין קבוצת מיעוט זניחה יחסית מבחינה מספרית הצליחה האורתודוקסיה להביא להחמרה הולכת ונמשכת בחוקי המדינה של מבחני הכניסה אל היהדות הישראלית ואל מדינת ישראל, המעניקה אזרחות אוטומטית על פי "חוק השבות" לכל מי שמוכר כ"יהודי" על פי האורתודוקסיה. עיוות גורר עיוות עוד יותר גדול. הבירוקרטים הישראליים נאלצו להצמיד לחוק השבות תקנות הנוגעות לבני משפחה לא יהודים של היהודים העולים לישראל. הודות לתקנות אלה מגיעים לישראל מדי שנה עשרות אלפי לא-יהודים ומקבלים אזרחות אוטומטית וסל של הטבות כלכליות. למגינת ליבם הרבה של האורתודוקסים, הגולם הדמוגרפי הדתי בהחלט עומד לקום על יוצרו, ויש לו כבר אפילו כוח אלקטורלי!

---

¹ בראשית 2010 החלה חקיקת חוק "ברית הזוגיות" שיאפשר בפעם הראשונה בישראל ל"חסרי דת" להנשא – אך רק ביניהם לבין עצמם. הם לא יוכלו להנשא כחוק לבני זוג יהודים. החוק הוא פשרה משונה בין נציגיהם בכנסת של העולים הלא-יהודים מחבר המדינות לבין המפלגות החרדיות.

שדולה רבת השפעה הולכת ומתארגנת בדרישה להקל על חוקי הגיור. אף אחד לא נדהם כאשר בעיתונים מדווחים שצבא ההגנה לישראל (!) התחיל לארגן לעצמו בתי דין פרטיים לגיור, לנוחיותם של עולים חדשים שהתגייסו לצבא¹. לא נראה שבתי הדין האלה מוכנים לטפל גם בחיילים בני העדה הברווזית או הדרוזית, או בנוצרים מדרום לבנון שבמשך שנים שירתו את המדינה כחיילים נאמנים. הם מן הסתם ידחו על הסף כל מי מהם שיבקש להמיר את דתו כדי לזכות בסטאטוס המועדף של יהודי במדינה היהודית. הוא הדין בערבים פלסטינים שהגישו סיוע ושיתפו פעולה – מרצון או מאונס - עם כוחות הביטחון. עם הזמן הם מגלים, כל אחד בנפרד, כי לא חשוב כמה נאמנות יגלו למדינה היהודית ואף יסכנו את חייהם למענה, הם לעולם לא יוכלו לצרף את ילדיהם אל קבוצת הרוב במדינה.

אז איך בכלל מסתבכת מדינה עם כל כך הרבה פינות דתיות שלא נועדו לה בכלל? איך הצליחה ישראל להתעלם במשך עשרות שנים מכל האמנות הבינלאומיות שאינן מרשות למדינות להכריח אזרחים להיות מוגדרים כ"בני מיעוטים", בוודאי לא בעלי סטטוס נמוך מזה של קבוצת הרוב, אם הם אינם רוצים בכך?

אנשים דתיים באמת, חרדים אורתודוקסים בעלי אמונה, מבינים היטב את המילכוד המשונה שאליו נכנסה ישראל בגין הסנטימנט היהודי של אזרחיה החילונים. הרב משה גרילק, שבמשך שנים רבות כתב טור ב"מעריב" בנסיון לקרב את הקוראים לתורת ישראל, זעק על כך במרי ליבו בספר שפירסם לפני שנים אחדות:

"מדוע לא נוטלים כל חברי הכנסת החילונים פעם אחת ולתמיד את היוזמה לידיהם ובאומץ לב מחליטים להפריד את הדת מן המדינה? ושיניחו לנו לנפשנו!"²

גרילק נעים ההליכות נתן את התשובה בעצמו: הוא מצטט מחקר שנערך מטעם מכון גוטמן בשנת 1993, ובו נקבע ש-79 אחוזים מן הישראלים היהודים הם "מסורתיים" במידה זו או אחרת.

---

¹ קיומם של בתי הדין הצבאיים-רבניים המיוחדים האלה נחשף בידיעות אחרונות , 20 במארס 2003.

² "החרדים, מי אנחנו באמת", מאת הרב משה גרילק, הוצאת כתר, סדרת "הישראלים", 2002 (עמוד 25).

המידה ה"זו או האחרת" מספיקה כדי למנוע כל ערעור על מקומה של המערכת ההלכתית בספר החוקים.

* * *

פחות משנתיים אחרי מסיבת החתונה השמחה שלהם ב"בית הירוק" ברמת אביב התייצבו ידידיי נחמה ואבי בבית הרבנות הראשית של תל אביב וביקשו להינשא בשלישית – הפעם עם חופה, כתובה וקידושין. הם לא עברו שום הארה דתית של חזרה בתשובה, אבל תעודת הנישואין על פי ההלכה הפכה לפתע למסמך שבלעדיו האושר המשפחתי שלהם היה נתון בסכנה. מוקד האושר הזה היה תינוק חמוד מברזיל.

כדי שהילד הפעוט לא יסבול מנידוי וזרות כל ימי חייו במדינת היהודים (ובעיקר כאשר יגיע לפרקו ויבקש להנשא), וגם כדי שיוכלו להתבונן בפניו החמודים ולהבטיח לו, כאשר יגדל, שהוא יהודי ממש כמו הוריו האוהבים, ברור היה לנחמה ואבי שעליהם לגייר את התינוק שהפך לבנם. הם הצטיידו, כמו אלפי הורים מאמצים אחרים בישראל מדי שנה, בשמו ובמספר הטלפון של אחד הרבנים האורתודוכסיים הבודדים, המוכנים לבצע את תהליך הגיור של תינוקות מאומצים במינימום של טירחה ועלבונות למשפחה. אבל גם הרב הזה, עם כל רצונו הטוב, ונכונותו (השערורייתית ככל שזה נוגע למסד הרבני) להעלים עין מכך שבני הזוג לא התכוונו לנהל משק בית כשר למהדרין, לא היה מסוגל אפילו להתחיל לטפל בהם כל זמן שלא היו נשואים על פי ההלכה.

ברבנות לא מיהרו לברך ב"מזל טוב" את שני האזרחים הישראלים ילידי הארץ שהתייצבו לבקש רשיון נישואין. נחמה ואבי נשלחו אחר כבוד להוכיח קודם כל שהם עצמם יהודים. אבי, שהיה נשוי בעבר, כבר היה מופר במערכת הממוחשבת של ה"אח הגדול" הרבני. נחמה הרווקה, לעומת זאת, נדרשה לספק מסמכים, וקודם כל את הכתובה של אמה. היא נתקלה במסלול מכשולים מתיש וככל הנראה די טיפוסי. הוריה של נחמה, ניצולי שואה, נישאו באירופה בטקס אזרחי, ומעולם לא טרחו לגשת לרב. שעל כן, הודיעו הדיינים בחגיגות, חייבת אמה של נחמה להוכיח שהיא עצמה בת להורים יהודיים, ולא

סתם שיקסע שתפסה בחור יהודי בגרמניה של אחרי מלחמת העולם השנייה.

רשם הנישואין ממש רצה לעזור, והיו לו המון רעיונות יצירתיים, אבל הוא הבהיר שאם לא תימצא ההוכחה שאמה יהודייה, נחמה עצמה תצטרך לעבור גיור לחומרה לפני שמישהו ישקול לאפשר לה להנשא ליהודי במדינת ישראל. בינתיים, כמובן שלא היה בכלל מה לדבר על סיכוי לגייר את בנה הקטן.

המשפחה נכנסה ללחץ. למרבה האירוניה, אביה של נחמה הוא ממשפחה מתבוללת ודווקא האם נולדה למשפחה יהודית אדוקה מאוד. רוב קרוביה ניספו באושוויץ, והמעטים ששרדו והגיעו לארץ כבר הלכו לעולמם בשיבה טובה. האישה הקשישה ובתה החלו במסע נמרץ של חיפוש קרובים רחוקים שיוכלו להעניק עדות מסייעת בשבועה לטענתה של האם שהיא לא בילתה יותר מחמישים שנה בהתחזות ליהודייה.

החיפושים נתקעו במבוי סתום, עד שאמה של נחמה הצליחה לאתר כתובת של דודן מדרגה שנייה שהיה יכול לאשר את זהותה הכשרה. למרבה הצער, התברר לאם ובתה שהקרוב האחרון הזה, תושב נהריה, נפטר שנתיים לפני כן. הן חזרו לרבנות ודיווחו בצער על הכשלון לרשם הנישואין. הפקיד טוב הלב הוכיח תושייה יהודית ראויה לציון. הוא טרח ואיתר את אלמנתו של הנפטר, ומצא כי היתה נשואה לדודן כדת משה וישראל. רישום הנישואין בספרי הקהילה העירוניים והוכיח את יהדותו של המנוח.

עתה נותר לאמה של נחמה רק להוכיח את קרבת המשפחה לאותו יהודי ז"ל: היא הוזמנה לחקירה ברבנות שבה אמנם הוכיחה, לרווחת הכל, כי היא אכן דודנית שנייה של המנוח, שהרי זכרה היטב את שמם הפרטי של אביו, אמו וסבו.

סוף טוב הכל טוב. החתונה ברבנות נערכה בשעה טובה, בלי מוזמנים אבל עם מצלמה דיגיטלית. בצילום שקיבלתי באי-מייל כיכב אורון התינוק בזרועותיה של אמא נחמה במהלך טקס החתונה השלישי והאחרון של הוריו, שהפך אותם לבית יהודי לכל צורך ועניין, כולל גישה נוחה לבית הדין הרבני כאשר התפרק הקשר לאחר שנים אחדות. רוב הישראלים לא חושבים שהסיפור הזה מפתיע או מצחיק במיוחד. ככה זה אצלנו. אם המדינה מנוהלת על פי חוקי הדת; ואם הדת היהודית מחייבת להדיר מן האומה כל מי שאינו עונה על

הקריטריונים המחייבים שלה – אז לא נורא אם פה ושם קורה שמישהו נפגע או נעלב¹. אחרי הכל, אלה הם הדברים ששימרו אותנו ביחד באלפיים השנים האחרונות, והרי לא נרצה לוותר על המנגנונים שישמרו את העם באחדותו גם באלפיים השנים הבאות. כמובן שאין מנוס מכך שגם מי שאינם יהודים או שיהדותם מפוקפקת יצטרכו פה ושם קצת לסבול, ולא לתר דרכים אלטרנטיביות כדי לממש את שאיפתם להקים משפחות. הרי בכל העולם כולו יש רק מדינה יהודית אחת, ועכשיו גם ברור לגמרי מדוע.

---

¹ ב-21 בפברואר 2003 חשף העיתון "ידיעות אחרונות" את העובדה, שבמשרד הפנים יש הנחיה לאפשר רק למשפחות של יהודים דתיים לאמץ תינוקות לא יהודים (צאצאים לא רצויים של עובדים זרים ומהגרים לא יהודים בתוקף חוק השבות). בכתבה צוטטה אלה בלאס, הממונה הארצית על האימוץ: "העדפת משפחות דתיות על פני חילוניות באימוץ ילדים לא יהודים נובעת מטובת הילדים עצמם, כי רק בדרך זו ניתן יהיה להבטיח כי הם יגויירו בסופו של דבר."

מנוחה נכונה

”בני האדם חשבו שהאדמה היא מפלצת רדומה. לפעמים קמה עליהם מעט כאשר התהפכה בשנתה. הם התהלכו על גבה במהלך ימי חייהם, והוכנסו לתוך בטנה כאשר מתו.”

”ינווד ריד, ” תולדות התענות האדם”

לא במקרה היה זה מצחיקן יהודי שהודיע כי לעולם לא יסכים להיות חבר במועדון שמקבל אנשים כמותו. מי שנולדו יהודים לפי ההלכה, זכאים אוטומטית לחברות בקבוצה האקסקלוסיבית שבפניה פתוחים לא רק בתי הדין הרבניים לצורך נישואין וגירושין, והזכות לגור ביישובים הקהילתיים שעל ”אדמת הלאום”, אלא גם בתי הקברות הממלכתיים. מאחר שבתי הקברות שלנו מנוהלים ביד רמה על ידי ממסד דתי חרדי, מקפידים שם מאוד על הייחוס המשפחתי של הגויות המגיעות להיטמן בהם. כדי להקבר שלא על פי כללי הדת היהודית חייבים ישראלים להיות מיוחסים במיוחד, או די עשירים. משאלתה האחרונה של סבתי מצד אמי היתה שלא להגיע לידיהם של קברני ה”חברה קדישא”, או שלפחות לא ייערך טקס דתי על קברה. המשאלה לא מולאה, לא מפני שלא רצינו לעשות את רצונה אלא משום שלא הצלחנו.

סבתא חיה בזה כל ימיה לאמונות דתיות מכל סוג שהוא. זו היתה מורשתו של אביה, וגם מורשת החינוך העברי-ציוני-סוציאליסטי באודיסה הבולשביקית, שאותה עזבה בשנת 1925 על מנת להגשים את חלומותיה במקום אחר.

היא הגיעה לנמל יפו בספינת מטען עם סבא שמואל. אין לי מושג מתי הם טרחו להתחתן, אם בכלל. תמיד נקראה בשם נעוריה, צ'סטניה. בגיל 21 היא תיכננה לבנות במולדת היהודית החדשה קריירה אמנותית, שהיתה אמורה להיות מבוססת הן על יכולת הנגינה המרשימה שלה בכינור והן על כשרונה בדקלום פואמות רוסיות ארוכות בעל פה. לחילופין, תמיד יכלה להיות גננת, לאור הכשרתה האקדמית: היא למדה באוניברסיטה פדגוגיה לגיל הרך.

היא היתה יפיפיית המחזור. דודתי מילה היתה בת כיתתה והשתיים נותרו ידידות נפש שנים רבות אחרי שהתפרקו נישואיה של סבתי לשמואל, אחיה של מילה. כשביקרנו אצל משפחת לוצקי בהרצליה היתה דודה מילה נוהגת לבחון את פרצופי בעיון ולפסוק שאני די מזכירה את חיה בצעירותה "אבל חיה... היא היתה כל כך יפה!"

להיות מלכת הכיתה באודסה ובת הזקונים המפונקת בבית, היה הכנה גרועה מאוד למציאות הקשה בתל אביב של שנות העשרים. עלמות רוסיות יפות רבות, כולן ברוכות כשרון ומשכילות, התחרו על המשרות המועטות בעיר. עם הולדת בתה היחידה גברה מרירותה של סבתא על בעלה הצעיר שלא עמד בציפיות, ותוך זמן קצר היא הפכה לאם חד הורית ופירנסה את ילדתה בעבודות ניקיון. אחת המעסיקות הראשונות שלה היתה מנהיגת פועלים חשובה בעלת שיער ג'ינג'י, שנודעה כרוזה האדומה. היא היתה נשואה לפקיד בכיר בשם נחמיה רבין והיה להם בן ג'ינג'י בשם יצחק, שהיה מבוגר מאמי בכמה שנים. סבתא התגאתה בתרומתה הצנועה למשק הבית של הרבינים, שממנו יצא בחור כל כך מוצלח. היא מתה שנתיים לפני שראש הממשלה הטוב ביותר שהיה לישראל אי פעם נרצח על ידי יהודי עם רגשות דתיים עזים.

סבתא מעולם לא התגברה על אכזבתה המרה מהעובדה שיופיה, תבונתה, השכלתה וכשרונה המוסיקלי הניכר לא הביאו לה קריירה משום סוג שהוא. היא לא פעלה כלל בנדון, אלא ציפתה לשווא שמישהו "יגלה" אותה, כמו באגדות, והיתה אכולת קנאה באמנים ושחקניות שלדעתה היו פחות מוכשרים ממנה אך ידעו להפעיל מרפקים, לותר על גאווה ולקדם את עצמם. כשהייתי ילדה היא עדיין סבבה בשולי הבוהמה התל אביבית והתרגשה כששחקן כלשהו זיהה אותה.

"שנה טובה" עם זהרה, 1929

שמואל יתום וחייה צ'סטניה עם זהרה בת 73 יום, מרס 1928

רפרטואר הדקלומים שלה כלל ציטטות ארוכות מפושקין, טולסטוי, שלום עליכם (באידיש) ומקסים גורקי, לצד שירי עם רוסיים. בכינוור היה לה קטע וירטואוזי אחד – קדנצה של סראסטה. "האמת היא", התוודתה לפני פעם, "שכל חיי הייתי בטוחה שעוד מעט יגיע 'פרינץ' שייקה אותי איתו בחזרה לאודסה, ושוב אראה את אבא שלי".

בכל תלאות חייה, תמיד היו סביבה ידידות מעריצות שהתפעלו מאופייה הרומנטי ומאישיותה הדרמטית, ומפעם לפעם השיגו או תפרו בעבודה בגדים יפים ודאגו לה לכרטיסים לקונצרטים ולמופעים. כמה משמלות הנשף הישנות שלה נשמרו שנים בתוך שק בד גדול בביתנו, ושימשו אותי ואת חברותי למשחקים בתקופה שבה בגדים כאלה נראו רק בסרטים. מאחר שנראתה תמיד צעירה בעשרים שנה מגילה האמיתי וצעדה תמיד נמרצת וזקופה, אנשים היו נוזפים כי ברחוב כששמעו אותי קוראת "סבתא" למי שנראתה כמו אמי.

בשלב כלשהו היא מצאה עבודה כמרכזנית ב"ניר", מהמוסדות הפיננסיים רבי העוצמה של המדינה שבדרך. פנחס ספיר ולוי אשכול ניהלו את "ניר", שעסק בעיקר בהעברת כסף גדול של יהודים אירופים לישראל. בגיל חמישים וארבע אולצה לפרוש לפנסיה מוקדמת מהתפקיד הצנוע. שנים אחדות אחרי שפרשה לגימלאות זכתה סבתי לאושר גדול כאשר אשכול, שכבר היה ראש ממשלה, הגיע עם כמה מאבטחים לחוף פרישמץ בשעת בוקר מוקדמת ונכנס לטבול בים. שוב ושוב היתה מספרת איך זיהה אותה בשמחה בתוך קבוצת המתעמלים הקבועה שלה על החוף והתעניין בשלומה.

היא מצאה עבודה כמטפלת בביתו של העיתונאי הצעיר דוד ליפקין, אז כתב "דבר", והדהימה את רעייתו שרה כאשר הגיעה לעבודה עם הכינוור וניגנה לפני התינוקת שהופקדה בידיה. שרה ז"ל העריכה מאוד את תרומתה של המטפלת האינטליגנטית ובמשך שנים היתה טורחת לצלצל לסבתי ולאחל חג שמח פעמיים בשנה.

לסבתא חיה היה יחס מיוחד לחגים. פעמיים בשנה היתה מגיעה איתנו לביתה של סבתא מרים שבכרם התימנים, לחגוג את ליל הסדר ואת ערב ראש השנה עם משפחתו המורחבת של אבי. הברכות על התפוח בדבש, הדלעת והתמר בראש השנה, קריאת ההגדה של פסח, וטקסי טעימת המרור, המצה והחרוסת, היו מעוררים בה התלהבות שבעיניי היתה מוגזמת ומביכה כאחד.

“איזה צלילים נפלאים, איזו מוסיקליות!” היתה מתפעלת באנינות מהתפילה בנוסח התימני המונוטוני. “כמה יפה השולחן ערוך, מאכלים כאלה אין בשום מקום בעולם!”. הסחפותה גברה משנה לשנה. “למה הטלוויזיה לא באה הנה? כל שנה הם מצלמים שם סדר באיזו משפחה, אבל כאן הרבה יותר מרשים! ממש יוצא מן הכלל!”

סבתא מרים, בראש השבט הגדול שכלל תמיד לפחות ארבעה או חמישה מתוך שבעת ילדיה שנותרו בחיים, על בני משפחותיהם, התייחסה בסבלנות מרובה אל קרובתה המוזרה. שתי הנשים היו בערך באותו גיל, אך קשה לחשוב על ניגודים גדולים יותר בין המחוננות עתירת החנחונים, עם תלתלי הפרמנט הצבועים ומחשופי ה”דה-קולטה” בשמלות הקיץ האופנתיות, לבין בעלת הבית, תמיד בשמלת חלוק דהויה על גופה הקטן ובכיסוי ראש לבן, שניהלה את משפחתה המורחבת ביד רמה ומעודנת כאחד. העובדה שסבתא מרים לא ידעה קרוא וכתוב רק הגבירה את הערצת כולנו לעובדה שהיתה תופסת את בניה בכל ניסיון לבצע קיצורי דרך בתפילות, שאותן הכירה בעל פה.

האוכל התימני ריגש מאוד את סבתא חיה. כטבעונית אדוקה, האמינה בסגולותיהם הרפואיות המופלאות של החילבה, הסחוג ושאר עשבי התיבול, שבזכותם, כך טענו אז כמה רופאים מלומדים, נהנו התימנים משיעור נמוך במיוחד של מחלות לב. “אתם משפחה פשוט מדהימה, אין לכם מושג איזו אושר זה להיות כאן”, היתה מנדנדת לדודיי ודודותיי, שכבר אז היו די מפולגים ומסוכסכים ביניהם כמו רוב המשפחות התימניות. לא פעם תפסתי אותם מחליפים מבטים משועשעים ומשיכות כתף, אך איש לא דיבר אל החוננת של משה בחוסר נימוס. היא היתה קצת משונה, אבל לכל משפחה יש את המג'נון שלה.

בדיעבד אני מבינה כיום שלשווא חשדתי בה אז במין סנוביות אינטלקטואלית הפוכה. בדרכה המתחננת היא פשוט ניסתה להתקבל אל מה שנראה הלב החם של החמולה, להפיג ולו לערב אחד את בדירותה הקשה, ואת הגעגועים למשפחה הגדולה שבה גדלה פעם, כאחות הקטנה והאהובה.

* * *

עם גברים ידעה שורה של אכזבות מרות. היא נמשכה לאינטלקטואלים, מדענים וסופרים שהיו תמיד שרויים במאבקי השרדות אכזריים והתייחסו אליה ברוע לב. אין פלא שהוריי, שנאלצו לטפל בכל ענייניה כמעט למן היום שנישאו, פיתחו אלרגיה חריפה ליומרות אמנותיות ואינטלקטואליות מכל סוג שהוא.

החבר לחיים שהתאכזר אליה יותר מכולם היה סופר-משורר-עיתונאי ביידיש, שאותו סעדה עד יום מותו. הבנתי שזכה להצלחה מסוימת בשנות העשרים והשלושים כשהיה כתב העיתון "פורווערטס" בניו יורק ופירסם גם סיפורים ושירים. תל אביב לא היטיבה איתו, והוא היה אדם מתוסכל וממורמר שאיש לא התעניין ביצירתו האוואנגארדית. קובץ סיפוריו הקצרים, "עראבעסקן", אמנם זכה לשבחי המבקרים, בהם סופר היידיש החשוב אברהם סוצקובר, כאשר פורסם בשנת 1966. אבל לא היה מי שיקרא אותו. רוב קוראי היידיש נרצחו בשואה, ואלה שנותרו בחיים דאגו שילדיהם ילמדו היטב עברית או אנגלית.

בשנות הארבעים נטש אברהם בליי-ציפורי למען חיה היפה את משפחתו האמידה בפתח תקווה, וילדיו נידו אותו מאז. אחרי כעשר שנים של חיים משותפים מאס בה וסילק אותה מדירתו ברחוב דיזנגוף 26 בתל אביב. סבתא המדוכדכת נחתה אצלנו וחלקה איתי את חדרי כמעט שנה תמימה כשהייתי בכיתה ב', עד שהצליחה לרכוש לעצמה דירה קטנה ברחוב ארלוזורוב, שעבורה שילם בליי מקדמה צנועה אחרי מאבק משפטי מכוער שבו הוכח כי סבתא היתה ה"ידועה בציבור" שלו. שתים עשרה שנים אחר כך, כשבליי היה כבר בן שבעים ויותר, והיא בשנות הששים לחייה, הוא ביקש שתחזור אליו, והיא הסכימה מיד להפתעת משפחתה ומכריה. במשך שלוש שנותיו האחרונות היתה נוסעת באוטובוס מדי יום שעה וחצי לכל כיוון כדי לבקר אותו במוסד שבו אושפז, והתמידה בכך גם כאשר הוא כבר לא הכיר אותה כלל.

בערב שבו נמסר לה על מותו, בשנת 1975, היתה סבתא מדוכאה מהמחשבה שרק מעטים יטרחו להגיע להלוויתו. כדי לסייע לה כתבתי הודעה קצרה לעיתונות תחת הכותרת "מת הסופר אברהם בליי-ציפורי", וביקשתי מעורך הלילה של העיתון "לעצטע נייעס" לפרסם אותה. השכם בבוקר הצלחתי לשבץ את הידיעה גם בעמוד המיועד לכך ב"מעריב", שאותו במקרה ערכת בעצמי. ואכן שוחרי אידיש

ווחיקי פ.ק.פ. הפגינו נוכחות מרשימה בהלוויה. "כתבו אפילו במעריב", שמעתי אנשים אומרים זה לזה בהברה מלעילית. מותו של בליי הותיר את סבתא חופשייה מהטיפול בו, אך בודדה מאי פעם בדירת החדר שבה התגוררה עם בליי ברחוב רמז. היא קשרה ידידות חמה עם אישה בודדה אחרת שגרה בדירה הסמוכה.

השכנה היתה אלמנה חשוכת ילדים ממוצא הונגרי, שלא ידעה לקרוא עברית. היא באה ממשפחה אדוקה, וחסרו לה מאוד תפילות השבת שבעלה המנוח נהג לקרוא לפניו. בניגוד לסבתא חיה, האלמנה היתה בשלנית חרוצה ואהבה מאוד להאכיל אחרים. זה היה זיווג מן השמים. סבתא מצאה סוף-סוף קהל אוהד לכשרון הדקלום שלה. מדי יום ששי בערב היתה שכנתה מארחת אותה לארוחה מפוארת של תבשילים צמחוניים מוקפדים שהוכנו במיוחד עבורה. סבתא היתה מקריאה לפני הארוחה ואחריה קטעים ארוכים מהסידור בהטעמה וברגש, ולפעמים גם נתנה את קולה בשיר.

אבל ככל שנהנתה מהופעות היחיד אצל שכנתה, גבר והלך התיעוב שחשה סבתא לטקסטים המשעממים, המהווים חלק בלתי נפרד מתפילות יום הששי. ביקורתה החריפה על כמה מתפילות הסידור הלכה והעמיקה ככל שלמדה להכיר אותן כמעט בעל פה. מדי שבת היתה מגיעה לסעודת הצהריים שנערכה במטבח שלנו, ומדווחת לנו בכעס על רמתו הנמוכה, לדעתה, של סדר התפילות, שאותו קראה מאלף ועד תיו בערב הקודם. פיוטי השבת המסורתיים היו עמוסים, לטעמה, בחרוזים תפלים וחנפנים.

היא הציבה לעצמה בכל הרצינות אתגר חדש: לפקוח את עיני השכנה האלמנה – שאליה נקשרה מאוד – להכיר בטבעה האמיתי של הצביעות הדתית.

"אני אומרת לה: זו תפילה? שטויות שכאלה! איזה מין אלוהים גדול זה, שכל הזמן צריך להתרפס לפניו ולספר שוב ושוב כמה הוא חשוב וגדול? מה, הוא לא יודע את זה בעצמו? חסר לו ביטחון עצמי? איזה מין חנפנות אידיוטית. כל הזמן צריך להודות לו: מודים אנו לך שאתה הוא אדוני אלוהינו ואלוהי אבותינו לעולם ועד, לדור ודור נודה לך ונספר תהילתך.. אתה קדוש ושמך קדוש, וקדושים בכל יום יהללוך סלה, ברוך אתה אדוני האל הקדוש... אתה ואתה ואתה!" סבתא ציטטה מהזיכרון בקול דרמטי וברוב פאתוס מלעיג. "כמה אפשר? אני

אומרת לה: הרי אלוהים בוודאי כבר מקיא מכל המחמאות התפלות האלה שלכם. איזו טרחנות. אני מנסה להסביר לה שזה פשוט עלבון לאינטליגנציה. כל הזמן 'בנו בחרת ואותנו קידשת מכל העמים'. נו באמת. וממש חבל. הרי יש שם גם פסוקים יפים, בייחוד מהתנ"ך. שירה אמיתית. אבל הנדנודים הקשקשניים האלה ממש מקלקלים!"

פסוקים יפים היא באמת ידעה להעריך, כמו טובי האמנים והמלחינים בארץ, שחיברו להם מלודיות מודרניות. פעם בשבוע היתה סבתא חיה הולכת לבית ברנר לשיר במקלהל ההסדרות. בכל הזדמנות היתה מזמרת גם לנו בכוונה גדולה. אני יכולה עדיין לשמוע את קול הסופראן שלה, שהתרונון צלול גם אחרי גיל שבעים, בקטע שהיה אהוב עליה במיוחד, קינות מספר ירמיהו שהפכו ל"לידר" ישראלי מקורי:

”מִי יִתֵּן רֹאשִׁי מַיִם וְעֵינַי מְקוֹר דְּמָעָה
וְאֶבְכָּה יוֹמָם וְלַיְלָה אֶת חֲלָלִי בַת עַמִּי...
עַל הַהָרִים אֲשָׂא בְכִי וְנָהִי וְעַל נְאוֹת מְדָבָר קִינָה
וְהִפְכֹתִי אֶבְלָם לְשִׁשׁוֹן וְשִׁמְחָתִים מִיגוֹןם.”¹

סבתא חיה מתה בשנת 1993 בגיל 89, חולה בשיטיון הזקנה ומצומקת מבריחת סידן, שמן הסתם החמירה מאוד בגין הטבעונות שאימצה בשנות החמישים. ככל שעברו השנים רק גדל רוגזה על ההשפעה הגוברת והולכת של הדת על חיי היומיום סביבה. היא היתה מחפשת עימותים אישיים אפילו עם אחיות שנתפסו מנשקות את המזוזה במוסד הגריאטרי שבו אושפזה, או עם רופאים חובשי כיפה. כדרכם של זקנים התמקדה בדברים שהיו חשובים לה בנעוריה, ולא חדלה להתלונן על הצביעות והשחיתות של מקצועני הרבנות. גילויים של פוליטיקה דתית היו מביאים אותה לזעם עיוור.

”אנחנו עצבנו את הגולה כדי להתרחק מכל אלה, להקים ארץ חדשה בפלסטינה,” אמרה לי פעם. ”ירקנו דם, היו לנו חיים קשים שאי אפשר לתאר, ועכשיו אלה, שבאו אחרינו, אומרים תודה לאדוני שהביא להם

---

¹ ירמיהו ח'-כ"ג; ט'-ט; לא'- יג.

את ארץ ישראל, מפני שאנחנו העם הנבחר? איזה טמטום! איזו חוצפה!"

שוב ושוב דיברה על ילדותה ועל הוריה. היטב חרה לה עלבוננו של אביה האהוב, שנידון לשנים ארוכות של בישול עיסות סוכר צמיגות מפני שהרבנים אסרו על הוריו לאפשר לו לפתח את כשרונו המוסיקלי. גם את הזיקנה שנאה בלהט. "טוב לו לאדם שלא נברא משנברא", היתה מצטטת את עצמה. היא הביעה תיעוב עמוק לפניה הקמוטים ושערה הלבן הכמוש, שלא נותר בהם שריד לאישה הפורחת שהיתה פעם. "חכו חכו", נהנתה ברשעות לנבא לאמי ולי, ולהבטיח שגם לנו עוד מצפות "זוועות הזיקנה". שנים טענה שהיא משתוקקת למות, חרף בריאותה התקינה למדי. את חייה הגדירה ככשלון גמור, ועתה עמדה לסיים אותם בכעס. את כל האנרגיות שעוד נותרו לה השקיעה במלחמה האחרונה שהחליטה לנהל. היא דרשה שלא נניח לה להיקבר בידי האדוקים שנואי נפשה.

הנושא הזה הפך לשיגעון לדבר אחד שהשתלט על כל מחשבותיה, בשעות הצלילות שהלכו והתמעטו.

"שלא יגידו את הקשקושים האידיויטיים שלהם על גופתי!" היתה מתרה שוב ושוב באמי, כמו לא נותרו לה נושאים לשיחה, בכל פעם שבתה היחידה הגיעה לביקור בבית האבות בירושלים.

אמי, שמשחר ילדותה סבלה בגבורה את השיגיונות המיוחדים של האם המעייפת הזאת, החליטה לכבד את בקשתה האחרונה כלשונה. כאשר נראה היה שקרוב המועד שבו נצטרך ללוות את סבתא חיה לדרכה האחרונה, החלה אמי לבדוק את האופציות להלוויה בלי חובשי המגבעות השחורות. באותה תקופה התפרסמו ברבים כמה מפרשיות השחיתות של "החברה קדישא", והתברר איזה סכומים מדהימים גרפו אנשי החברה החסודה לכיסיהם בתוקף מעמדם המונופוליסטי כקברנים של האומה.

גילינו שקבורה חילונית קיימת אמנם בקיבוצים, אך מדובר בלוקסוס נדיר השמור לסלבריטאים, בעלי קשרים ובעלי ממון. אמי אפילו עלתה לשידור בתכנית רדיו ברשת א' שהציעה סיוע לאנשים המחפשים פתרונות למצבים מיוחדים, הסבירה את בקשתה האחרונה של אמה על ערש דווי ושאלה אם מישהו יודע על אפשרות לקיים קבורה חילונית. למומחי התכנית לא היה שום רעיון לאן לפנות, אך הם

שידרו את מספר הטלפון של אמי. הטלפונים היחידים שקיבלה היו מנשים דתיות שנופו בה בחומרה¹.
כשמתה סבתא, הובאה גופתה לקבורה בבית העלמין ירקון. החלטנו לדרוש מהקברנים להימנע מעריכת הטקס המקובל. הסברנו להם שזה היה רצון הנפטרת.

חיה צ'סטניה, בדירתה ברח' ארלוזורוב בת"א, 1960

גילינו, כצפוי, כי רצון הנפטרת לא עניין אותם כלל. התפתח ויכוח מר, שעיקרו היה השאלה מהו "כבוד המת". לדעתי ולדעת אמי, צריך היה לכבד את בקשתה האחרונה של האישה המתה. קברני "החברה קדישא" היו משוכנעים שלטמון אותה בלי תפילת קדיש ואל מלא רחמים הוא עלבון שבגיננו עלולה נשמתה של סבתי לבוא איתם חשבון ר"ל. או אולי חששו שיפטרו אותם אם יוודע שלא פעלו לפי ההנחיות. לאחר דין ודברים מרגיז ומייגע הצלחנו בקושי להזיז אותם קצת מהקבר. שלושה קברנים התאספו למלמל את התפילות במרחק כמה מטרים מאיתנו. מבחינתם, הם בסך הכל עשו את מה שהיה מוטל

---

¹ חוק הזכות לקבורה אזרחית חלופית התקבל בכנסת רק בשנת 1996.

עליהם. מבחינתנו, הרעיון שאסור לנו אפילו להחליט כיצד יקברו אותנו בבוא יומנו היה מקומם ועצוב. כך ניגפה סבתא חיה גם בהתרסה האחרונה שלה נגד שליחי הדת. עצמותיה הדקות יישארו לנצח בכדידותן מתחת למצבת האבן הגדולה שאמי הזמינה עבורה, בתוך עיר המתים הענקית שעל גדת נהר הירקון. עיר שכמו הגטאות העתיקים של יהודי אירופה, כמו ההתנחלויות בשטחים הכבושים של פלסטין, כמו הקיבוצים והמושבים של הציונות הסוציאליסטית, מנועה מלקבל אליה תושבים שאינם יהודים על פי ההלכה.

* * *

חוקי הקבורה האורתודוקסית מסמלים באופן בוטה את עקרון הבידול של היהדות. במותם, כמו בחייהם, יהודים מסרבים לשכון לצד מי שיש ספק בשאלת זהותו הלאומית. לא-יהודים או ספק-יהודים אינם יכולים להיקבר בבתי הקברות הציבוריים. בני משפחות "מעורבות", ידידים וחברים לגורל מופרדים במותם גם אם נרצחו יחד בפגיעה חבלני. מפעם לפעם קמה זעקה על האבסורד הנורא הזה ונתפרים פתרונות זמניים. בסופו של דבר, גם גבולות הגטו המקאברי הזה נפרצים בכוח ההכרח. פה ושם קמו חלקות מיוחדות ללא-יהודים ו"חסרי דת". הרי גם אנשים כאלה נוהגים למות וצריך לקבור אותם באיזה מקום.

האובססיה היהודית לחוקי הקבורה קובעת כי קדושתם של קברים יהודיים היא "לנצח". גם אחרי אלפי שנים אי אפשר לבנות או לסלול או לחיות מעל אדמה שנקברו בה בני אדם מדת משה¹. בעידן הצפיפות ההמונית ובמדינה הצפופה בעולם יוצרת הדוגמטיות קצרת הראות של ההלכה סכנה חמורה ביותר למרחב המחיה של האומה. "ערי המתים" שלנו צומחות ומתפשטות בקצב מבהיל. ישראל ההולכת ומצטופפת זקוקה לשטחים נרחבים לא רק לצורך "מרחב מחיה" אלא גם כפתרון

---

¹ במרס 2010 אישרה ממשלת ישראל הוצאה של יותר ממאה מיליון שקלים לבניית חדר המיון של בית חולים באשקלון הרחק מבית החולים עצמו (!) בגין טענה שבמקום התקני והמיועד לבניה נמצאו "קברות יהודים" מימי הפלישתים.

”נצחי” למליוני השלדים הצפויים של תושביה הנוכחיים. לאחרונה הונהגו קברים דו-קומתיים, ויש כבר תכנון למגדלי קבורה רב קומתיים. בינתיים אפילו בבתי הקברות החילוניים המעטים שקמו בינתיים בישראל עדיין קוברים את בעלי המאה והפרוטקציה בסגנון היהודי זולל השטחים.

בכל העולם מכירים כבר בעובדה שבני האדם גורמים נזק מספיק לסביבה בחייהם, ומנסים למצוא דרכים לצמצום הנזק שהם גורמים אחרי מותם. הרעיון להפוך את המתים לאפר מקובל כבר ברוב התרבויות העירוניות, ובתי עלמין ישנים נחרשים. כאשר העליתי פעם את הרעיון שבית הלוויות עם מתקן לשריפת גופות בישראל עבור האוכלוסייה הלא דתית עשוי להיות עסק מצויין ותומך באיכות הסביבה, נתקלתי במבטים שהוכיחו כי נשמעתי לידידי כתמהונית גמורה.

”זה יותר מדי מזכיר את אושוויץ”, אומרים הישראלים בחלחלה, כאילו הנאצים לא קברו יהודים גם באדמה.

(מאז פורסמה המהדורה הראשונה של הספר הזה קם מיזם ”עלי שלכת” הישראלי לשריפת גופות, אך מיקומו נשמר בסוד כמוס לאחר שורת התנכלויות אלימות מצד שוחרי מונפול הקבורה האמוני.)

חזון האופניים

“ביום כיפור עלה ברל [כצנלסון] לקברו של קרל מרקס בהייגייט.”

אניטה שפירא, “ברל”

חבורת ה”שכונה” שלנו כללה חמש או שש ילדות. למדנו בבתי ספר שונים ובכיתות שונות, אך את שעות אחר הצהריים וסופי השבוע העברנו יחד ברחובות השקטים שביץ בן-יהודה לדיזנגוף פינת קרן-קיימת, כיום בן-גוריון. שיחקנו קלאס וחמש אבנים במגרשים הריקים של רחוב וייס פינת רנ”ק שעדיין לא נבנו עליהם בתים, ורבענו על המדרגות החיצוניות הרחבות של גימנסיה “שלווה”. רוב חברותי היו גדולות ממני בשנה או שנתיים, אך בדרך כלל לא התקשיתי להתמודד עם המדנים הקטנים המאפיינים כל חברת בנות.

זה היה, על כן, מחזה בלתי רגיל לראות אותי פורצת לדירה שלנו בקומה השלישית ברחוב גרץ מספר 5, בקול התייפחות קולנית אחרי טיסה במדרגות. תחילה סירבתי בכל תוקף לספר להוריי המבוהלים איזה אסון פקד אותי. לאט ובסבלנות הם הוציאו ממני את הסוד האיום שגעיתי בגמגום שטוף בדמעות שלישי. כל החברות שלי עשו יד אחת נגדי והכריזו שאנחנו, כל המשפחה שלנו, בכלל לא יהודים.

מסכת הראיות אכן היתה מרשיעה. זה היה ערב יום כיפור. בכל הדירות שבשכונה התכוננו ההורים לסעודה המפסקת ולתפילת כל נדרי, אבל היה ברור שאבי ואמי לא יראו את פניהם בבית הכנסת הצפוף ברחוב ביירון הסמוך, ממש כשם שלא הופיעו שם גם בראש השנה או בשנה הקודמת. חברותי הטיחו בפני באכזריות את העובדות שחשפו את הכתם המשפחתי, וסיימו את ההוקעה במילות המחץ: “כולם יודעים”.

”כולם” בשכונה שלנו, באזור שהיה אז ”צפון תל אביב”, לא היו אנשים אדוקים. לא היה אפילו גבר מבוגר אחד עם כיסוי ראש חוץ מאדון בלומנפלד הזקן מהקומה הראשונה שדווקא חיבב אותנו, ואחת לשנה הקפיד לעלות לסוכה, שאבי נהג לבנות למעני על המרפסת, כדי לברך על ארבעת המינים. על מגש הארוחה הקלה שסחב איתו במדרגות כדי לקיים אצלנו את מצוות האכילה מתחת לסכך היתה מונחת גם קופסת כסף הדורה וריחנית ובתוכה אתרוג, ולצידה זר של הדס, ערבה ולולב. כל השכנים האחרים לא נמנעו מבישול, עישון והדלקת אור בשבת. נסיעה בשבת (במוניות שרות, כמובן, ”פרייבט” היה רק לשני עשירי השכונה) היתה דבר מובן מאליו. אבל יום כיפור – הטיחו בי הבנות – זה משהו אחר. אולי לא כולם צמים, אולי לא כל היום, אבל אוכלים ארוחה מפסקת, ואחר כך מתייצבים בחצר בית הכנסת בבגדים חגיגיים ומחכים בחוץ עד שבפנים גומרים להגיד את תפילת כל נדרי. שנים או שלושה מהאבות השתתפו בתפילה, עטופים בטליתות. מאחר שהיה צריך לשלם כסף על מקום ישיבה, והיה חבל לשלם על שנה שלמה רק בשביל יום כיפור וראש השנה, רובם עמדו בחוץ וניהלו שיחות חולין ערות. אחר כך היו חוזרים לדירות הקטנות ומתארגנים בקבוצות למשחקי קלפים אל תוך הלילה על המרפסות המוארות. עוד לא שמענו אז על מזגנים.

כל ההורים האחרים בשכונה היו מבוגרים מהוריי בעשר שנים לפחות, כולם עד אחד דוברי אידיש שעלו לארץ ממזרח אירופה. המפגש ליד בית הכנסת היה אירוע חברתי ייחודי וחשוב עבורם. הוריי הצעירים ניהלו חיי חברה ערים ביותר, אך איש מידידיהם לא גר בשכונה. בהתאם לאתוס הסוציאליסטי שעליו חונכו, הם בזו בגלוי לאנשים שהעבירו את זמנם הפנוי במשחקי קלפים. הרעיון שנעלבתי בגלל שהשכנים אמרו לבנותיהם שאנחנו ”לא יהודים” פשוט הצחיק אותם. אמי הורתה לי להתעלם מהשטויות של הרכלניות הקטנות, לרחוץ פנים ולהירגע.

זה לא עזר בכלל. חרם חברתי הוא חוויה מפחידה בכל גיל, ולי עוד לא מלאו אפילו שבע שנים. ליבי נשבר בקרבי. אם הבנות צדקו, ואמא שלי טועה, הייתי אדם פגום, שלא שייך לאומה. למזלי, אבי העריך נכון את מצבי הקשה. הוא ידע בדיוק מה נחוץ לי.

”בואי”, אמר לי, ”יש עוד מספיק זמן. אני אקח אותך לתפילת כל נדרי”.

לרגע חשבתי בתדהמה שהוא אכן יבוא איתי לבית הכנסת בשכונה, אבל זה אפילו לא עלה על דעתו. ירדנו למטה והוא התיר את האופניים החלודים שלו שהיו נעולים ליד הכניסה. מקומי הקבוע היה על ה"סבל" שמעל הגלגל האחורי. הרחובות היו כבר ריקים, ואנחנו גלשנו ביעף לאורך כל רחוב בן-יהודה הדומם, דרך אלנבי אל רחוב הכובשים, דרומה, ישר לכרם התימנים. הגענו בדיוק בזמן לביתה של סבתא מרים, שכבר עמדה לצאת לתפילה בבית הכנסת הקבוע שלה, "עזרת אחים", ושמחה מאוד להופעתנו הבלתי צפויה.

אבי הוציא מהארון את תיק הטלית שלו שנשמר שם מאז שקיבל אותו לבר המצווה, והצטרף לאחיו שהקדימו אותנו בדרך לבית הכנסת. סבתא ואני עלינו במדרגות אל עזרת הנשים. קיבלתי סידור ועקבתי בעניין רב אחרי התפילה. לא היה שום מקום לספקות. היינו יהודים. בעזרת הנשים עשו כבוד לסבתא, ולכל הדודים שלי היו מקומות ישיבה קבועים. ואם לא די בכך, תאורת הניאון המודרנית בבית הכנסת היתה מעשה ידיו להתפאר של אבא שלי, שהיה באותם ימים חשמלאי. גבוה מעל ארון הקודש התנוסס מגן דוד פלואורוצנטי לבן וזוהר, גאוות בית הכנסת, וחידוש מרשים בכרם. אבא חיווט את הבנין הישן והתקיין בו שעון שבת משוכלל. הוא עבד, כך סיפר לי בתום התפילה, ממש בתוך קודש הקודשים, בארון הקודש, כדי לסדר מנגנון אוטומטי מתוחכם שהדליק את האור ברגע שהדלתות נפתחו להוצאת ספרי התורה. כאשר רכבנו בדרך הביתה על האופניים, שום עננה לא ריחפה עוד מעל הלגיטימיות של זהותי הלאומית.

אבל תלאות הערב טרם נגמרו. הדרך חזרה איימה להפוך לסיוט מסוג מפחיד חדש. אחרי רדת החשיכה מלאו הרחובות מחסומים שבנו שומרי טהרת החג. ברחוב הכובשים, באלנבי ובבן-יהודה השתוללו נערים מאחורי בריקדות של ענפים וגרוטאות. אופניים היו, בימים ההם, כלי רכב לכל דבר, וחששנו שהצדקנים הקטנים יסקלו אותנו במטר של אבנים. חמקנו ברחובות הצדדיים של הכרם, הצלחנו לעבור דרך פינסקר עד ככר צינה דיזנגוף, אז עדיין עם דשא ומזרקה נאה בגובה הכביש. הקפנו את הככר. כשאבא ראה שגם רחוב דיזנגוף חסום, הוא ירד לריינס, ונעצר בחסות החושך ועצי הפיקוס העבותים לחשב את צעדו הבא. בפנית ריינס-אסתר המלכה היה מחסום קטן יחסית מארגזים שביניהם היו רווחים קטנים. "תחזיקי חזק", הזהיר אבא. המחסום היה מיועד למכוניות. האופניים טסו במהירות למרכזו,

לפני שהנערים משני עברי המדרכה, שלא שמעו אותנו מתקרבים, הספיקו לזנק אלינו, מקללים בקולי קולות, חלק מהם עם מקלות מונפים.

אחזתי במותניו של אבא בלב קופא מפחד. כל העניין לקח שניות ספורות. אחד משומרי החג האלימים הצליח להתקרב למרחק נגיעה אך אבא היה מהיר ממנו, כבר היינו במרחק בטוח ורק צווחות נזעמות ליוו אותנו. עד כמה היה אבי מזועזע מהסכנה שמישהו יפיל אותנו ואולי יפצפץ את קודקודי, למדתי מהדיווח שמסר על ההתקלות לאמא בערב, ומהגרסה הממוחזרת של הסיפור ששעשעה גם את האורחים שהגיעו אלינו למחרת לארוחת צהריים.

ארוחת יום כיפור חגיגית בצהריים היתה מסורת משפחתית החל מהשנים הראשונות לנישואי הוריי. אמי בישלה מרק קרפלאך, עוף ודגים בנוסח אשכנז לאחיו הרווקים של אבא שכאו ברגל מביתה של סבתא בכרם התימנים ולכמה ידידים שלא היה להם נעים לאכול בבית ביום הצום. זו היתה אחת הארוחות החגיגיות ביותר שלנו במהלך השנה.

זיכרון הילדות החזק הזה יכול להסביר את דביקותי הרבה, עד עצם היום הזה, במסורות יום כיפור התל אביבי שהתפתחו מאז. בקונסנוזס הלאומי הנוכחי יום השבתון חל רק על כלי רכב עם מנוע. השקט הנעים ברחובות ללא תנועת מכוניות והאוויר הנקי פותחים את העיר לחגיגה ענקית של אנשים מכל הגילים על גלגלים בהנעה עצמית מכל הסוגים – אופניים, רולר בליידס, סקייט בורדס וקורקינטים. כאדם שמרני מטבעו אני מקווה שהמסורת של סילוק מכוניות מהכבישים, לפחות פעם בשנה, תישמר גם בדורות הבאים. חבל לי שיש אנשים המאפשרים לילדיהם להפר את השלווה עם טרקטורונים קטנים ורעשנים, חלקם עם מנועי בניזן מזהמים, שהפכו לסמל סטאטוס חדש של נוכח רישים בשכונות הצפוניות.

סוחרים האופניים בישראל מבצעים את מחצית העסקות השנתיות שלהם בין כסה לעשור, שפעם נודעו כ"ימים הנוראים" שבין ראש השנה ליום כיפור. גם שלושה זוגות האופניים המשפחתיים שלנו היו יוצאים מן המחסן ביחד כמעט רק לרגל היום החגיגי הזה. בליל כל נדרי הייתי נוטה לדווש דרומה, אל עבר הגשר הנמוך (לשעבר גשר ביילי) שעל הירקון ומשם לרחוב ירמיהו, ודרך רחוב הירקון והטיילת כמעט עד יפו. בדרך חזרה, אחרי הדולפינריום, אני פונה לרחוב

הכובשים. מן הבית הערבי הגדול שבו גרו סבתא מרים ושכניה נשאר רק מגרש חניה, אך הבית שהיה צמוד אליו ניצל מהרס, עבר שיפוץ אופנתי ונצבע בוורוד.

בצוהרי יום כיפור, אפילו בחום כבד, נהגנו במשך שנים להגיע על האופניים לבית הוריי, שציפו לנו תמיד עם הארוחה המסורתית בת שלוש מנות לפחות. שומרי הצום ברחבי הארץ מצפים בשקיקה לסיומו של היום וסופו של העינוי ברעב וצמא. לי דווקא חבל כשהשמש שוקעת בערב, ומנועי המכוניות מחזירים את הרעש והזוהמה לעיר ללא הפסקה, עד היום הירוק הבא בשנה הבאה.

רחוב ריינס פינת אסתר המלכה הוא פינה המזכירה לי תמיד את הניצחון הקטן שלנו על בריוני המחסומים. נחמד לחשוב שאבי ז"ל ואני היינו מחלוצי המסורת של רכיבה על שני גלגלים ביום הכיפורים. מי אמר שלא היו חידושים בדת היהודית בדורות האחרונים? כאשר החילונים הישראלים באמת רוצים, הם מצליחים לתת למסורת היהודית תכנים חדשים, מקסימים ובלתי צפויים. תחשבו על פורים, על ל"ג בעומר, על "תיקון שבועות" עם יין וגבינות, ועל טקסי הבר/בת מצווה עתירי המתנות, חגיגות הדיסקו והטוילים.

טליתות המריבה

”ישראל היא לא דמוקרטיה. היא דיקטטורה דתית.“

דורית מוסאייף, ישראלית לשעבר, רעייתו של נשיא איסלנד
אוליבר גרימסון, בראיון למוסף ”הארץ“, 7 בפברואר 2004

את חגיגת בת המצווה שלי ציינו הוריי בסעודה עם ריקודים סלוניים לידידיהם ב”בית החייל” שבכיכר דיזנגוף, אולם נאה עם גלריה שכיום משמש סניף של הבנק הבינלאומי הראשון. עוד מסיבה – שכללה ריקודי עמים ובשר על האש במסורת הקומזיצים – נערכה לילדי הכיתה שלי ב”בית החינוך” שבצפון.

כאשר מלאו שלוש עשרה לאחי, תשע שנים מאוחר יותר, הוא כמובן עלה לתורה בבית הכנסת הקבוע של סבתא מרים, והתקבל במטר של סוכריות, כנהוג. בלי להרגיש בכלל, משפחתי החילונית למהדרין הפנימה כמובן מאליו את הפער המגדרי המוכתב על ידי האורתודוקסיה. חגיגת בת מצווה בבית כנסת, הכוללת עלייה לתורה והתקבלות סמלית כחלק מהקהילה, היא עדיין בגדר אופציה נדירה בעבור ילדות ישראליות.

לראשונה בחיי הוזמנתי ”לעלות לתורה“ במסיבת בר מצווה שערכו ידידים קרובים לבנם בקהילה הרפורמית של רמת השרון. הערכתי את הקהילה על שהכירה בכך שזכותי לסחוב את מגילת הקלף הארוזה אינה נופלת מזכותו של כל אדם אחר. טקסי בר מצווה בקהילות הבודדות ליהדות מתקדמת שומרים על המשמעות העמוקה של טקס החניכה העתיק, בלא לחייב את הנערות, הנערים, בני משפחותיהם וידידיהם בהעמדת פנים צבועה של שמירת מצוות שמהן הם מתעלמים כל ימות השנה. הבעיה היחידה היא שצריך להזמין תור חודשים רבים ולפעמים שנים מראש כדי למצוא מקום לטקס באחת הקהילות האלה.

זהו תענוג שאינו שמור למי שהפרוטה אינה מצויה בכיסו, מפני ש"בתי הכנסת" הלא אורתודוקסיים אינם זכאים לתמיכה מהקופה הציבורית. רובם מתכנסים – כמו הקהילה היהודית המתקדמת ברמת השרון – באולם המבוא של בית ספר מקומי, העומד לרשותם בסופי שבוע.

הפינות הספורות האלה הם מקומות התפילה היהודיים היחידים שבהם מותר לגברים ונשים להתפלל זה לצד זה במעמד שווה. בשאר מאות ואלפי בתי הכנסת בישראל מצפים מהנשים להסתיר את פניהן ב"עזרת הנשים" המנציחה את מעמדן החברתי הנחות.

מערך בתי הכנסת, הישיבות והכוללים, הממומן מקופת המדינה, מהווה תשתית אדירה לתחזוקה ולהנצחה של אורח החיים החרדי והדתי-לאומי. הוא מפרנס עשרות אלפי ראשי משפחה, החבים את לחמם לחיבור שבין הדת למדינה: עסקנים, משגיחים, דיינים, רבנים, שוחטים, מוהלים, מלמדים, ולצידם גדודים של פקידים. המערך הזה מהווה גם בסיס איתן לתרבות פנאי עשירה של הגברים בקהילה, מקום מפגש ותמיכה חברתי וקהילתי, וללא ספק גם מוקד תמיכה רוחני. ישראלים שאינם מסוגלים להתאים את עצמם לדרישות האורתודוקסיה, אינם יכולים לצפות לתמיכה כזאת.

לכאורה, ניתן היה לצפות שיהודים לא אורתודוקסים בישראל יתגייסו מיוזמתם לקידום הזרמים היהודיים האלטרנטיביים, המעניקים שירותי דת וקהילה בגובה העיניים לאנשים המנהלים אורח חיים חופשי ומתקדם. במציאות, קשה לתפוס פוליטיקאים חילונים המאמצים את האג'נדה הרפורמית ואת הגרסה הבלתי מתלהמת של היהדות. אולי מפני שהיהדות המתקדמת לא הצליחה עד כה למצב עצמה ככוח פוליטי במדינת היהודים. הממסד הדתי האורתודוקסי, המתייחס אל החילונים הישראלים בזלזול גמור, אחוז חרדה מפני הפופולריות הזניחה של הרפורמים והקונסרבטיבים ומתנכל להם בכל דרך אפשרית.

רוב הישראלים סבורים, ולא במקרה, שהיהדות המתקדמת היא אמצאה אמריקאית-קליפורנית. לא מופרים אצלנו שורשיה האירופיים בני יותר ממאתיים השנים. הציונות לא קנתה לה מעריצים רבים בקהילות היהודיות המתקדמות של אירופה. היהודים הרפורמים והקונסרוטיביים, שהיו משולבים היטב בעילית הבורגנית והמשכילה של ארצות מגוריהם, לא מצאו עניין בלאומיות היהודית שהתאימה יותר להמונים הסובלים בקהילות האורתודוקסיות הצפופות והעניות.

הרפורמה ביהדות אכן מאיימת על הבידול היהודי המסורתי. היהדות המתקדמת, בניגוד לאורתודוקסיה, מאירה פנים לאנשים שלא נולדו יהודים ומקילה עליהם את ההשתלבות בקהילות. משפחות האצולה והממון היהודיות של אירופה לא התקשו כלל לגייר בנות זוג הולמות לבניהן שלא חיפשו כלה יהודיה דווקא. גיור קונסרוטיבי ורפורמי ממשיך להביא אל היהדות מצטרפים חדשים בכל דור ודור ברחבי העולם. בשנות הששים והשבעים היו אליזבת טיילור וסמי דייויס ג'וניור שהתגיירו מקור לגאווה בישראל הצעירה.

בישראל פורחת האורתודוקסיה באקסקלוסיביות גמורה בחסות ההגנה והתמיכה של ספר החוקים הישראלי. סייענים חילונים מן המפלגות הלאומיות מתגייסים באופן אוטומטי למלחמת החורמה כנגד כל ניסיון לסדוק את חומות המונופול שלה.

* * *

הממסד החרדי מתעב את המעמד ההלכתי השווה שמעניקה היהדות המתקדמת לנשים. מראה נשים המתפללות בציבור מביא את עסקני הדת להשתוללות זעם של ממש. מהומות אלימות מתעוררות ליד הכותל המערבי בכל פעם שקבוצה קטנה של נשים דתיות מתעטפת שם בטליתות על מנת לקיים תפילה על פי דרכן.

לא מדובר, חלילה, בנשים המבקשות להתפרץ לשטח השמור לגברים. אלה הן גברות מן התנועה הרפורמית שחזרו והגישו בקשות רבות להקצאת פינה משלהן, שם יוכלו לעלות לתורה ולקיים טקסי בת מצווה לנערות. האדונים הרבנים כה התחלחלו מהפוטנציאל החתרני של התפילה הנשית, עד שכמה מהם הגו חוק ממלכתי בכנסת כנגד תפילת נשים ליד הכותל. החוק היה אמור לקצוב עד שבע שנות מאסר (!) לכל אישה שתניח על עצמה טלית ותפילין, תתקע בשופר או תקרא בקול רם בתורה ברחבת הכותל המערבי. רק החשש כי החוק ירגיז את מגייסי התרומות של המפלגות הדתיות בארצות הברית בלם את מהלכי החוק הזה בשנת 2000. הרוב החילוני בכנסת לא היה טורח להפעיל את כוחו כדי לעצור את מי שהגו חקיקה מרושעת ומבישה כזאת.

אין זה פלא שישראל חזרה להיות חברה המאפשרת כיום ביטויי שובניזם גברי בוטה. הרעיונות של "עזרת הנשים", דרישות הצניעות

ופסילתן של נשים לשורה של תפקידים קהילתיים ביהדות, זולגים אל הפוליטיקה ואל הצבא. באירועים חגיגיים של הכנסת וצה"ל ויתרו לא פעם ברגע האחרון על הופעתן של זמרות מפני ש"קול באשה ערווה" על פי הפסיקה הרבנית המשפילה. אוטובוסים שבהם נשים חייבות לעבור לספסלים האחוריים ותכניות למדרכות רחוב על בסיס הפרדה בין גברים ונשים נתקלים במחאה רפה.

על הרקע הזה צומח סוג של פמיניזם ישראלי מקורי דווקא בחיקה של האורתודוקסיה. יותר ויותר נשים שצמחו בבתים דתיים לאומיים או אף חרדיים, מגלות את הצורך לרפורמה פנימית בתוך העולם השמרני שבתוכו גדלו. "נשים חרדיות מהוות מקור של ממדים אחרים, מהפכניים דווקא, היוצאים מתוך המקום המוקצה להן בשולי החברה החרדית, והקשור אל העולם החילוני הסובב", טוען לפחות אחד החוקרים המלומדים של החברה הזאת.¹

זוהי מגמה מעניינת, אך עם כל הכבוד לא הייתי בונה על הציפייה שמהנשים הטובות האלה תצא ישועה אמיתית לחברה שלהן או לשלנו. נחמד לשמוע שיש נשים חרדיות התובעות לעצמן זכות תפילה בציבור ושיתוף בתפקידים קהילתיים. מרשים שיש כבר טוענות רבניות ודיינות. אולם הרוב הגדול של הנשים במגזר החרדי פשוט עסוקות מדי בטיפוח משפחותיהן הענקיות, או בקרבות השרדות מול מצוקות חומריות וגחמות הילכתיות.

* * *

אפשר לתאר את היהדות כדת פטריארכלית ושוביניסטית. אפשר, לחילופין, להתפעל מהמעמד המיוחד של האישה במשפחה היהודית וממערכת החוקים העתיקים המעניקים לנשים הגנה וזכויות.

אבל שום דיון ביהדות לא יהיה שלם בלי להתבונן, בלי מורא ובלי משוא פנים, בדרך המיוחדת שבה מתקבלים אליה הגברים, ומה הטקס החשוב הזה אומר על תפקידן של הנשים.

---

¹ י. גודמן מתוך הקובץ "חרדים ישראלים, השתלבות בלא טמיעה", בעריכת עמנואל סיוון וקימי קפלן, הוצאת הקיבוץ המאוחד ומכון ון ליר, עמ' 163

שער רביעי/קיצוץ

”בכל מקרה האירוע הוא חגיגי מאוד, עם הרבה מוסיקה, אוכל משובח ומגוון, והרבה אורחים. במהלך ביצוע החיתוך מתפללים בקול רם, בין השאר, ככל הנראה, כדי להחריש את צעקותיו של הילד. אך הניתוח הוא בטוח באופן יחסי, ומבצעים אותו אנשים בעלי ניסיון וידע רב.”

<http://www.circlist.com/circhome.html>
על מנהגי ברית המילה בתורכיה, מלזיה, ומדינות ערביות אחרות

ברית דמים

”אחרי שכבר מסירים, קשה מאוד להחזיר את זה”

(מתוך תוכנית על מנהג ברית המילה
בי.בי.סי, 31 ביולי 2000)

אחי נולד שבועות ספורים אחרי מותו של סבא שמואל. הניה, אלמנתו של סבא, וקרובים אחרים הניחו שבאופן טבעי אמי תקרא לרך היילוד על שמו של אביה שאך זה נפטר. הצרה היתה, ש”שמואל” היה שם שיצא מהאופנה. אם כבר רצית לתת שם תנ”כי לתינוק, הוא היה צריך להיות בעל צלצול של גבורה או עם ניחוח של שפה זרה. משהו כמו אבנר או גדעון, דן או יונתן. אמי עמדה איתנה מול הלחץ הרגשי הכבד שהופעל עליה, והגנה על זכותו של בנה הקטן לקבל שם הולם לרוח הזמן. אחרי הכל, טענו הוריי, שמו של התינוק החדש צריך ללוות אותו כל חייו, ועתידו של הילד חשוב יותר מרגשותיהם של קרובי משפחה, חשוב אפילו יותר משאיפותיו של הנפטר, אם אמנם היו כאלה.

הילד אכן קיבל שם עברי עדכני עם צלצול שכולנו אהבנו. כמחווה, “שמואל” נרשם כשמו השני בתעודת הזהות.

אבל לא היתה שום העדפה הברורה לטובתו של התינוק על פני שימור העבר המשפחתי בכל הנוגע לטקס הכנסתו של הילד לחיק העם היהודי בגיל שמונה ימים, שבו מסירים את העורלה בטקס פומבי, בלא הרדמה מקומית.

על פי חוקי מדינת ישראל, אין שום חובה למול תינוקות זכרים. למרות זאת, מילת בנים היא הפולחן האחד באמונה היהודית שנשמר ללא עוררין על ידי כל היהודים הישראלים, כמעט ללא יוצא מן הכלל, גם מי שנחשבים בעיני עצמם כחילונים גמורים ואפילו אנטי דתיים.

מטבע הדברים, הוריי היו מודאגים ומתוחים ערב ביצוע הברית. אוזניי הסקרניות קלטו שיחות מתחבטות סביב השאלה, מי בעל המקצוע שייבחר לבצע את הניתוח העדין, הדורש מיומנות רבה. במוקד החרדה עמדו סיפורי זוועה על הנזק האפשרי – זמני או אף קבוע – לאיבר הזעיר והחשוב, במקרה של תקלה בהליך המילה. הדילמה היתה: מוהל או רופא-מנתח? אלה היו שנות החמישים המודרניות, ומקצוע הרפואה נהנה מיוקרה עצומה. המוהלים, המבצעים המסורתיים של ברית המילה במסורת היהודית והמוסלמית, אינם אנשי רפואה. כמו השוחטים, הם לומדים מהניסיון. לעיתים קרובות המקצוע עובד מאב לבנו. בני המשפחה המבוגרים יותר יעצו להוריי לבחור במוהל ותיק, שניסיונו הרב הבטיח את איכות הביצוע. מוהל רציני יכול לבצע ארבע מילות לפחות בכל יום, וכישוריו נבנים על פני שנים רבות של פרקטיקה. הרופאים, לעומת זאת, עם כל השכלתם והידע התיאורטי שלהם באנטומיה, אינם מרבים לעסוק בהסרת עורלה של תינוקות, ולא נראה רצוי שהתינוק שלנו יהיה אחד משפני הניסיון הראשונים שלהם.

הבעיה הנפוצה ביותר בניתוחי מילה היא דימום יתר. מוהל מסורתי מנוסה משתמש בשפתיו למציצת שתת דם מופרז, אבל יש גם בעיה של היגינה וזיהומים אפשריים. את הכף הכריע מידע על תקלה שאירעה לקרובי משפחה שלנו, זוג צעיר ופרוגרסיבי, שמתוך דאגה לאיכות הניתוח של בנם הבכור וסלידה מהפרקטיקה הפרימיטיבית של המוהלים בחרו בכירורג ילדים ידוע, שביצע את המילה בבית חולים רב יוקרה. לתינוק נגרם נזק, שלמרבה המזל לא היה בלתי הפיך. אך כאב הלב היה גדול והסכנה הפוטנציאלית הומחשה לכל באופן המאיים ביותר.

לא היה שום דבר מיוחד בהיסוסי החרדה שחשו הוריי. כל זוג צעיר שנולד לו תינוק זכר מכיר את החרדות האלה ואת הצביטה שבלב. ללא ספק גם ליבן של האמהות היהודיות האדוקות ביותר נקרע מצער לשמע צרחותיו של הרך היילוד, עם ביצוע החיתוך הכואב והבלתי צפוי בחלק הרגיש ביותר של גופו הזעיר והחדש. קרה כבר שאחד ההורים התעלף במהלך החגיגה. מסיבה זו בדרך כלל אין מניחים לאב

להחזיק בעצמו את התינוק בעת הטקס, והכבוד להגיש את הילד למוהל מוענק לקרוב משפחה אחר שלפעמים קוראים לו "סנדק".

הדירה שלנו (שלושה חדרים, שבאחד מהם התגוררה דיירת משנה) היתה צפופה מאדם באותו יום אביב מוקדם של שנת 1958, שבו נערך טקס ברית המילה של אחי הצעיר. על השולחן נערם הכיבוד המקובל – בעיקר עוגות טורט, סוכריות ומיצים מלאכותיים. דודה מילה הבחינה שנמלטתי עם חברותיי למרפסת, שלפני עידן התריסולים היתה פתוחה לאוויר הצח. חבורת הילדות היתה מוקסמת ומבוהלת כאחד ממה שעושים לבנים בהיולדס. מילה הבקיעה דרך בין האורחים וזינקה אלי לחיבוק גדול. "מזל טוב עפר'לה!" שאגה ונשקה לי בעוז. "עכשיו יש לך אח יהודי!" היהודי הקטן החדש השמיע את מחאתו בזעקות שבר, שהתקבלו בסיפוק כללי.

בשנות החמישים היתה קבוצה גדולה של רופאים בארצות המערב, שייחסו יתרונות בריאותיים מובהקים לנוהג ברית המילה. היהודים לא היו לבד בעניין הזה, הגם שיש להניח שמספרם הנכבד בצמרת מקצוע הרפואה סייע לקבוע את הטון הדומיננטי. הוריהם של רבים מילדי המעמד הבינוני באמריקה, ועל פי השמועה אפילו המשפחה המלכותית בבריטניה, בחרו לבצע את הניתוח ביילודים זכרים. הנימוקים "בעד" כריתת העורלה משתנים מדור לדור. במאה ה-19 נטען שסילוקה "ירפא" את הנטיה המגונה של נערים צעירים לאונן; שקיומה של עורלה "מזיק לבריאות" ומגביר בין השאר נטיה לאפילפסיה, שלשולים, שחפת, הרטבות לילה, מחלות מין ואין אונות. הכאב מהחיתוך נחשב "מחשל" ובריא. במאה ה-20 הואשמה העורלה בגרימת סרטן באבר המין של הגבר ובסרטן צוואר הרחם של נשים. במלחמת העולם השניה חיילים בריטים ואמריקאים אולצו לעבור הסרת עורלה בטענה שחול המדבר חודר תחתיה וגורם מחלות קשות. עם פרוץ מגיפת האיידס עולות שוב ושוב דרישות למען ביצוע ברית מילה כהליך מניעתי כנגד המחלה הקשה, למרות שהיא נפוצה גם באוכלוסיות הנימולים.¹

---

¹ www.nocirc.org <http://www.youtube.com/watch?v=srGTtm56R2A>
[/http://www.icgi.org](http://www.icgi.org)

מדע הרפואה עשה בינתיים דרך ארוכה. ההמלצה לסלק עורלות של תינוקות נגנזה ביחד עם המלצות אחרות מאותה אסכולה, שהאמינה בכירורגיה יזומה והטיפה כעיקרון לבצע ניתוחים וסילוקים גם של אברים בריאים אחרים שנחשבו מועדים לפורענות – שקדים, פוליפים, תוספתן, ורחם של נשים מבוגרות. זכורים עדיין הרופאים שהעדיפו להפוך כל לידה לניתוח קיסרי, וגם המהדרים שהמליצו לכל אדם על ביצוע חוקן יומי.

העובדה שמאז השתנתה לחלוטין המגמה בחוגים המדיציניים בעולם הגדול נשמרת עדיין כמעט כסוד מדינה בישראל. לרוב הישראלים אין בכלל מושג על כך שלפני שנים לא מעטות קבעו הגופים הרפואיים המוסמכים בארצות הברית ובאירופה, שאין להמליץ על ברית מילה ביילודים מטעמי בריאות. כתבה נדירה במוסף "הארץ"¹, שהעניקה במה למתנגדי ברית המילה, הניבה גל של מכתבים ארוכים וזועמים של קוראים, בהם רופאים ישראלים הממשיכים להאמין בסגולותיה הרפואיות המסתוריות של מילת תינוקות. ככל שקוראי "הארץ" יכלו להבין, הדעות בנושא המילה נותרו חלוקות. בעיתונים האחרים הנושא נותר טאבו, אך אפשר למצוא מידע באתר ההסברה של מתנגדי ברית המילה בעברית <http://www.britmila.org.il>.

* * *

גברים שלא עברו ברית מילה מגלים סקרנות מהולה ברחמים לתחושותיהם של גברים נימולים.
אצל גברים נימולים, מצבו של אבר מינם הוא נושא לבדיחות בלבד, חלקן מצחיקות מאוד וכולן מתייחסות בעקיפין לתחושה של אובדן כפוי.

---

¹ יגאל משיח, "הניתוח הכי נפוץ בישראל", מוסף "הארץ" 23 במאי 1996

גם מי שאין לו שום ידע ברפואה צריך להיות מסוגל להתמודד עם הטענה הרווחת כיום במערב, שאבדן העורלה הוא בבחינת הטלת מום לכל החיים.

למתנגדי ברית המילה בארצות הברית יש שדולה גדולה וחזקה. האינטרנט מלא וגדוש בדיונים מלומדים בנושא. באתר הרשמי של המתנגדים מצאתי רשימה מאוירת המייחסת לעורלה לא פחות משניים עשר תפקידים שונים, ואני מביאה אותה כלשונה:

1. חיבור והגנה על הרקמה הפנימית *synechia* כדי לאפשר את התפתחותה התקינה של שכבת הלחות *mucus* המחברת בין האיבר הפנימי לבין העורלה.
2. הגנה על אבר המין של התינוק מפני זיהום צואה ואמוניה בשתן מתוך החיתולים.
3. הגנה על ה-*glans* (החלק הפנימי של אבר המין, בעברית: ראש העטרה) מפני חיכוך ומגע עם גורמים חיצוניים (כולל בגדים) במהלך כל החיים הבוגרים.
4. הפרשת שמן לחות השומר על אבר המין הפנימי לח ורך.
5. הפרשת שמני סיכה לתנועת האיבר הפנימי.
6. הפרשת חומר שעוותי מגן על האיבר הפנימי.
7. תוספת עור הנמתחת ומכסה את האיבר הפנימי גם במצב של זקפה.
8. תפקוד מסייע לאוננות ומשחק מקדים.
9. סיוע לחדירה עם קיום יחסי מין.
10. הפחתת שפשוף וגירוד במהלך קיום יחסי מין.
11. הגברת ההנאה הארוטית הודות לכמות הגדולה של קולטנים ארוגניים.
12. מגע וגירוי נקודת הג'י של בת הזוג.

[/http://www.cirp.org/pages/anat](http://www.cirp.org/pages/anat)

11 הסעיפים הראשונים נוגעים להנאתו ורווחתו של הגבר בעל העורלה. רק הסעיף האחרון כולל טענה, שגבר כזה יכול לגרום עונג רב יותר לבת זוגו.

למרבה הפלא, לטיעון הזה של מתנגדי ברית המילה נמצאו תימוכין דווקא בהלכה היהודית. מתברר שחז"ל פסקו כי נשים נהנות יותר ממגע עם ערלים!

במקורות היהודיים ניתן למצוא כמה וכמה הוכחות לדעתם הטובה של חכמינו על העורלה ויתרונותיה לחיי המין. על דינה, אחותם האומללה של בני יעקב שנאנסה על ידי שכם בן חמור, סיפרו הרכלנים מן התלמוד שבעצם סירבה לעזוב אותו ואחיה התקשו להפריד ביניהם כי "אמר רבי הונא: 'הנבעלת לערל קשה לפרוש'." הרמב"ם ב"מורה נבוכים" מדבר על "האבר ההוא" אשר "תחסר בו התאוה היתרה על הצורך, והיות המילה מוחלשת כוח הקושי ופעמים שתחסר ההנאה (כלומר: כוח הזיקפה נחלש וההנאה מתמעטת). לדעת הרמב"ם, שתמך בהסתייגות מעודף הנאות גופניות, זוהי סיבה טובה ביותר לקיים את מצוות ברית המילה. כרופא מומחה אישר הרמב"ם כי ברית המילה היא מנהג העלול גם להביא במקרים מסוימים למות התינוק!¹ חוות הדעת הסקסולוגית הזאת של גדולי ההלכה – גיליתי אותה באדיבות אתר האינטרנט של אגודת "דעת אמת" – לכל היותר חושפת את בורותם בעוד אחד מתחומי החיים. יהודיות ולא יהודיות חיות באושר רב עם גברים נימולים, ועדיין לא נתקלתי בהוכחה שנשים מעדיפות ערלים, או שהנימולים אינם די תאוותנים. קשה, לעומת זאת, שלא להתרשם מהטענה שלגברים בעלי עורלה קל יותר להפיק הנאה מינית לעצמם לעומת הנימולים.

אגב, צבא ההגנה לישראל קיבל עליו את האבחנה הרפואית שעל פיה ברית המילה היא מום גופני. הפרופיל הרפואי של גבר נימול העובר את הבדיקות הראשוניות בלשכת הגיוס אינו יכול לעלות על 97. כל חיילינו היהודים והמוסלמים מאבדים שלוש נקודות בסולם החוסן הרפואי בגלל חסרונה של העורלה.

* * *

---

¹ חוות הדעת של הרמב"ם מופיעה במורה נבוכים חלק שלישי פרק מ"ט; בראשית רבה (וילנא) פרשה פ אות י"א (מראה המקומות לפי אתר דעת אמת, www.daatemet.org.il).

התינוקות הזכרים אכן מחלימים במהרה, הפצע מגליד. שום מחקר אינו יכול להוכיח שחייהם של גברים יהודים מבוגרים, או של אותם בנים למשפחה המלכותית של אנגליה, שעברו ברית מילה בינקותם, מתפתחים באופן מאושר פחות או מוצלח פחות בגין הסרת העורלה. לעומת זאת, קשה מאוד להתווכח עם הטענה שהניתוח הכאוב והמסוכן עלול להשאיר צלקת על נפשם הרכה של הבנים הנימולים.

תורת התפתחות התינוקות מתייחסת ברצינות עצומה לחוויות העוברות על בני אדם בשלבים המוקדמים ביותר של היווצרותם. אמהות צעירות ומשכילות לומדות ששלוות הנפש, תחושת הביטחון וההנאה של היילוד מתחילה עוד בשלב העוברי. כל יצור אנושי חדש מגיב ומפנים את התרשמויותיו מן העולם, כולל תחושות של כעס, חרדה וכאב, הרבה לפני שהוא מגיח מרחם אמו. את הטענה הזאת אימצו בחום דווקא אנשי דת שמרנים, יהודים ולא יהודים, שלמדו לנמק את התנגדותם להפלות מלאכותיות בין השאר בטענה שרצח העובר הוא מעשה אכזרי הפוגע בישות אנושית בעלת תחושות ורגשות.

הרעיון שכבר למן היום הראשון של החיים כעובר מתחילה האישיות שלנו להתעצב הביא גם אצלנו, כמו בכל הארצות המערביות, לפריחה של תעשייה שלמה ועתירת ממון לשיפור איכות חייהם של הרכים הנולדים ושל העתידיים להוולד. ככל שהאמהות לעתיד משכילות ומתקדמות יותר, כן רב הסיכוי שהן מרבות להשמיע קטעים נבחרים של ברהמס ומוצרט לבטנן התופחת. הן ידברו עם העובר הצומח וישירו לו, כדי להרגיל אותו לקולה של אמא.

"טראומת הלידה" נחשבת לתופעה מרכזית ברפואת הילדים ובפסיכולוגיה. הפסיכיאטרים סבורים שאנשים לא מעטים אינם מצליחים לעולם להתגבר על החרדה והסבל הגופני הבלתי מובן שהלמו בהם כאשר נדחפו בלחץ אלים, פתאומי ומכאיב אל העולם הרועש והמסנוור אחרי חודשי החיים הטובים הראשונים בכטנה של אמא. הורים ואנשי מקצוע רואים להם כמטרה עליונה להקטין ככל האפשר את הטרואמה הזאת, שכל תינוק עובר על לא עוול בכפו, ומנסים לפצות ולהרגיע את הרך הנולד בימיו הראשונים עלי אדמות. יש בישראל ובעולם סדנאות שחיה ותנועה ליילודים, ובני חודש נחשבים ראויים להקשבה למוסיקה ולהתעמלות מיוחדת. קלטות

משמיעות לתינוקות זעירים את המיית האוקייאנוס, כדי להרגיעם ולהזכיר להם את נועם החיים שלפני הלידה. "דברי אל ילדך", אומרים ספרי העצות המלומדים לאם הצעירה. "שירי לו וחבקי אותו בכל עת. זו הדרך לבנות את עתידו כאדם הבטוח באהבת הזולת, עם חוסן רגשי, בעל חשיבה חיובית ואמונה שהעולם הוא מקום טוב, נעים ובטוח".

אם התינוקות הם אותם יצורים מופלאים בעלי רגישות פנטסטית וכושר קליטה פנומנלי, שאפילו הרמת קול נזעם ופתאומי בסביבתם עלולה לגרום להם צער קיומי לכל חייהם, מה בדיוק עובר עליהם כאשר מסירים חלק מאבר המין שלהם בלי הרדמה? איך ישפיעו עליהם הימים והשבועות עד לאיחוי הסופי של הפצע, החבישות המיוחדות, תחושת הצריבה?

כמה מוזר ועצוב שאין איש חס על הזכר היהודי הקטן. בקושי שבוע אחרי שלמד לנשום כבר פוצעים אותו באחד האזורים הרגישים ביותר בגופו, אם לא הרגיש מכולם, ומסלקים, בלי הרדמה, פיסת רקמה עשירה מאין כמוה בחיישני עצב. רוב המוהלים הישראלים מסתפקים בהרגעת התינוק הפצוע במטפחת מהולה באלכוהול שנותנים לו לינוק. אין למוהלים עניין להמליץ על ביצוע הניתוח בהרדמה, שהיתה מאפשרת לרופאים לחדור לטריטוריה המקצועית שבה קנו לעצמם מונופול. הם גם צודקים בקביעה שגם הרדמה, מקומית או כללית, היא פתרון זמני בלבד. תוך שעה או שעתיים חוזר הכאב בכל עוזו, עד שהפצע מגליד. כל מי שטיפל פעם בתינוק אחרי ברית מילה יודע כמה קשה להניח לפצע להגליד באזור הנשטף בכל כמה שעות בשתן חומצי, או עלול לבוא כמגע עם הפרשות צואתיות.¹ מן המהדורה העברית של הספר הפופולרי מאוד בעולם, "התינוק והילד, מדריך להורים" מאת ד"ר פנלופה ליץ, נעלמו באופן מסתורי שני העמודים שבהם שופכת ד"ר ליץ אש וגופרית על רעיון ברית המילה. במקומם הושתלה הדרכה לאם איך לטפל באיבר החבול בימים הקשים שאחרי הטקס.²

---

¹ באוקטובר 2002 התברר כי לפחות שלושה תינוקות נפגעו מהרפס מפיו של מוהל. לאחד מהם נגרם נזק מוחי קשה מהמחלה.

² התינוק והילד, מדריך להורים, מאת ד"ר פנלופה ליץ, כתר 1989. להשוואה: Your Baby and Child, by Dr. Penelope Leach, Alfred Knopf, 1977

* * *

קבוצה זעירה של ישראלים, שהקימה את ה"עמותה למניעת חיתוכים באברי מין של תינוקות", עשתה בשנת 2001 ניסיון בודד לשכנע את בית המשפט העליון שברית המילה היא פגיעה אלימה בזכויותיהם של היילודים. הניסיון – שהשופטים המלומדים דחו אותו על הסף – עורר בעיקר צחקוקים, תגובה רגילה בישראל למנהג המסוים הזה. הרושם שעלה מהדיווחים הלעגנים בתקשורת היה שמדובר בקיצונים מפקפקים, פוסט ציונים או "ירוקים" מטורפים, או שניהם גם יחד.

ברוב הארצות הקוראות לעצמן נאורות שוב אין זה מקובל כיום להניח שלהורים זכות מלאה על גופם של ילדיהם. לברית המילה בנשים (כריתת הדגדגן) יצא שם רע כבר לפני שנים רבות, ממש כמו למנהג המאוס של קשירת רגליהן של ילדות קטנות, שנשמר בסין המסורתית עד לראשית המאה שעברה. משום מה, הפגיעה הגופנית בזכרים הצעירים זוכה ביחס סובלני הרבה יותר. רק הנורווגים כבר הכריזו על ברית מילה בקטינים כעל הליך לא חוקי.

בשנות השבעים היו כמה מידידי סטודנטים לרפואה, וכמה מחברותיי הפכו אז לאמהות בפעם הראשונה. נדהמתי כבר אז לגלות שכולם דיברו על הנושא בתערובת של צער ורתיעה, אך למרות חילוניותם המוצהרת, מלו את ילדיהם, תוך שהם מסתפקים במשיכת כתפיים והנד ראש ביקורת, משל מדובר בגחמה של הטבע ולא פעולה יזומה, מבוקרת ומכאיבה שניתן להמנע ממנה.

מדובר באנשים המתעלמים מכל המצוות האחרות של היהדות: שמירת כשרות, שמירת השבת וגם הצום ביום הכיפורים. גדלנו לחיות בנוחיות רבה עם הזהות הלאומית שלנו: השפה, החוויות המשותפות בבית הספר ובצבא, האהדה המשותפת לקבוצת הספורט הלאומית, המוסיקה, הדגל, ההיסטוריה, וכל שאר הפרטים הקטנים והגדולים המעצבים את חיינו כישראלים לא דתיים. למעשה, שום דבר לא היה נגרע מאותה זהות יהודית או אף מהסולידריות הלאומית, אילו חדלנו מההתערבות במעשה הבריאה בגופם של כל התינוקות הזכרים. המון ישראלים חילונים מגיבים בזעם על כל איום על זכותם לאכול חמץ

בפסח וחזיר בכל ימות השנה, אך ממשיכים משום מה לדאוג שבניהם ונכדיהם יעברו מילה כהלכתה.

רבים אינם נלהבים לבצע את המצווה. בתה של אחת מידידותי סיפרה לי באושר רב, שהתמזל מזלה ובנה בכורה נולד ללא עורלה. כל שעליכם לעשות – הודיע להם המוהל בבית החולים לילודות – הוא להקיז מעט דם מן האבר הקטן. ההורים דחו את הרעיון בשאט נפש. הם הודו, עם זאת, שאלמלא הדפורמציה הגופנית הקטנה, הם היו עורכים לילד ברית מילה.

על מה ולמה הדביקות במצווה המסורתית הזאת דווקא? לא קשה לנחש, שגברים היו מגלים נאמנות פחותה לשמירת המצווה המסוימת הזאת, אילו היה עליהם להסכים להקריב קטע רגיש זה מגופם אחרי שכבר הגיעו לבגרות. לרוע מזלם של התינוקות הזכרים בישראל, הסכמתם להסרת העורלה אינה נדרשת.

רוב הישראלים החילונים משוכנעים כי ילד שלא נימול, אחת דינו לסבול רדיפות והצקות מחבריו. "פשוט צריך לעשות את זה וזהו", אומרים ההורים בהשלמה, משל מדובר בעקירת שן חולה. המונח "ערל" בעברית פירושו טיפש וגם רשע. ההגיון הקבוצתי הגורף קובע שעדיף לדון את התינוק לסבל גופני ונפשי בגיל שמונה ימים מאשר לחשוף אותו לרדיפות ועלבונות שיימשכו שנים רבות, מארגז החול ועד סיום קורס קצינים.

יש כבר כמה מאות ישראלים שלא נימולו, למרות הכל. מכר הולנדי שנישא לאם ישראלית וחי בישראל שכנע בקלות את רעייתו להימנע מבצוע ברית לילד. הוא הודיע למשפחה כי ילמד את בנו להימנע מחשיפה לעיני ילדים אחרים כאשר יגדל, כדי לחסוך ממנו התעללויות במגרש המשחקים. ממש כמו שעשו ילדים יהודים באירופה האנטישמית. אינני יודעת אם הייתי מוצאת בי את העוז, לפני יותר מעשרים שנה, לנהוג כמו ההולנדי האמיץ הזה. למרבה המזל, לנו נולדה בת.

תמיד נכון

“האמריקנים לוחמים כדי שיוכלו לחיות וליהנות מדברים חומריים. אנחנו [המוסלמים] לוחמים כדי שנוכל למות למען אלוהים.”

מנהיג מהטאליבן מתדרך את רשת סי.אן.אן, 26 בספטמבר 2001

מאמו של ידידי התיכון, שניהלה פעוטון בביתה, שמעתי בפעם הראשונה שיש גם משמעות אסתטית לעיצובו של אבר המין הגברי באמצעות ברית המילה. ערב אחד חלקה איתי הגנת חוויה בלתי נעימה שעברה עליה באותו יום. אל הפעוטון הצטרף באותו שבוע זאטוט ממשפחת דיפלומטים שגרה בשכנות. הוא היה עדיין זקוק לעזרה בשירותים, כמו ילדים אחרים בגן. “ואז ראיתי את זה”, היא נאנחה. “ילד מסכן, זה כל כך מגעיל, את יודעת. כמעט הקאתי.”

לא הקדשתי לשיפוט הזה מחשבה מעמיקה אך נזכרתי בו לפתע שנים אחדות מאוחר יותר, כאשר יכולתי להתבונן בפעם הראשונה, בנסיבות ידידותיות, בעורלה במצבה הטבעי אצל אדם בוגר. הרושם הראשון שלי היה שהאבר הגברי הלא נימול במצב של חוסר זיקפה נראה פחות חשוף – ומשום כך כאילו פחות מביך בערומו – מהאבר הנימול, במצב מקביל.

הדרך הטובה ביותר לתאר את ההבדל הוא להשוות את אבר המין הגברי לבננה בקליפתה. במצב המקורי העורלה, ממש כמו קליפת הבננה, מכסה את החלק הרך והרגיש שמתחתיה (ראש העטרה) ושוליה נאספים מעליו. ברית המילה מסלקת את הקצה העליון של “קליפת הבננה”, וחושפת באופן קבוע את ראש העטרה.

במצב של זקפה, ראש העטרה בולט גם אצל בעלי העורלה. כיסוי העור הדק נמתח מסביב. ידיד ישראלי אמר לי פעם להפתעתי, שאם

אתבונן בסרטים פורנוגרפיים או בעזרי מין איווכח ש"כולם מעדיפים גברים נימולים, מפני שזה יותר יפה". הוא טעה, כמובן, וקל להבין מדוע. במצב של זקפה אין הברדל ויזואלי משמעותי בין הנימול והלא-נימול.

ההפך דווקא נכון. אבר המין הגברי הנימול מחקה בצורתו מצב של "זיקפה", גם כאשר הוא רפוי. ראש העטרה של הנימולים חשוף תמיד. "זין", השם העברי המודרני לאבר הזה, הוא מילה נרדפת לכלי נשק. כפל המשמעות הזה יכול לרמז על סוג מסוים מאוד של חשיבה בכל הנוגע לפעולת החדירה המינית. אולי הוא גם מעודד את הצורך לקיים את ה"זין" במודוס הנראה תמיד נכון לפעולה.

* * *

המקורות המיתיים של רוב הפולחנים העתיקים מסתירים בדרך כלל תובנות חברתיות מעשיות.. הטלת מומים וצלקות בצעירי הקבוצה השבטית היתה מקובלת במספר עצום של חברות עתיקות¹.

בהשוואה לצילוק בדרך של כוויה או חיתוך, וגרימת נזקים לפנייהם וגופם של נערים ונערות (בין השאר: מילת בנים מבוגרים, כריתת הדגדגן של בנות, או הנוהג הסיני האיום של חבישת רגלי ילדות תוך שבירת עצמותיהן, כדי לייצר כפות רגל פעוטות) אכזריותה של ברית המילה היהודית אינה יוצאת דופן. האספקט החשוב באמת שלה הוא משמעותה הסימבולית. הברית, כשמה כן היא, שמה חותם בגוף הנימולים וממתגת אותם לקבוצה המתאפיינת בלכידות לאומית גבוהה ובציטנות מוחלטת לשררה.

הציטנות הזאת מקורה בריטואל המייצג סירוס סמלי על ידי האב לטובת האומה.

אלוהים ציווה לאברהם למול כל זכר מגיל שמונה ימים (בראשית י"ז, ט). מאז, אחראי כל גבר עברי לביצוע ה"ברית" בבניו הזכרים. יחסי אבות ובנים, אולי הציר הרגשי העמוס והבעייתי ביותר בחיי כל גבר, מתחילים, עבור העם הנבחר, בפעולה סמלית זו של החתמה ומיתוג תוך חיתוך בזכרותו של הנער. המיתוג (branding) הוא פעולה

---

¹ ר' לדוגמה

Malinowski, Myth in Primitive Psychology, 1927

המסמלת בעלות והכנעה מוחלטת של הדור הבא אל הדור שקדם לו. לא במקרה, היהודים נאמנים לעברם יותר מכל עם אחר. יצחק הצדיק, הנימול הראשון, הצטיין על פי התורה במידה אחת בלבד. הוא היה הבן הצייתן לדוגמה עבור אביו הפטריארך רב העוצמה. האירוע הזרמטי ביותר בחיי יצחק היה עקידתו בגיל רך, לקראת העלאתו כקורבן אדם על מזבחו של אלוהי אברהם. יצחק היה שותף פסיבי באירוע החשוב הזה, שבו הוכיח אביו את נאמנותו המוחלטת לצו האלוהי עד כדי נכונות להרוג כמו ידיו את בנו יחידו אשר אהב. שביעות הרצון של אלוהים מקבלת המרות הטוטלית של אברהם הניבה הבטחה אלוהית לנאמנות הדדית נצחית. ההבטחה הזאת (בראשית פרק כ"ב) זזה בכל להבטחות האלוהיות בגין ה"ברית"¹.

זכרים צעירים מורדים באבותיהם כחלק מהתפתחותם הטבעית. בעולם החי, בכל חברות החיות הנבונות, זכרים שהגיעו למלוא אונם קוראים תגר על השררה והשלטון של הזכר הבכיר, או מוכנעים באלימות. חברות אנושיות נאלצו תמיד למצוא מנגנון שיאפשר לחוכמת הזקנים לשרוד מול מרד הנעורים, ואין דת שלא פיתחה לעצמה מנגנון יעיל לשימור הקיים. הקרבת העלמים הצעירים לטובת הכלל – על מזבח האל או במלחמה – מאפשרת לגברים המבוגרים לשמור על מעמדם החשוב, ועל הלכידות והמסורת. לא במקרה, הקרבת הבן הבכור היא תופעה מופרת בכל העולם העתיק, ונותר לה שיור סמלי גם ביהדות ("פדיון הבן"). להקרבה הזאת יש משמעות סמלית עמוקה לחוויה השבטית לדורותיה.

היחסים בין אברהם ויצחק משקפים יפה עקרון בסיסי ביותר ביהדות. אנשים צעירים נולדים להורים יהודיים קודם כל לתפארת השם יתברך ולתפארת העם (או מדינת ישראל), ולא למען הגשמתם העצמית. בעשרת הדיברות יש "כבד את אביך ואת אמך". לא מוכר לי חוק ביהדות המחייב הורים להגן על ילדיהם ולדאוג לעתידם. כולנו מניחים, שזה קורה לנו באופן "טבעי".

האב היהודי אינו אמור לשבת בחיבוק ידיים בציפייה למרד של בנו המתבגר. הוא שם בו את חותמו מראש. המיתוג המיידית של זכרותו של

---

¹ על פי הקוראן, הקרבן המיועד לעקידה היה ישמעאל, האח הבכור.

הנער בשלב המוקדם ביותר של חייו, מצמיד אותו למסורת הוריו באפקטיביות שקשה מאוד להשיגה בדרך אחרת. בראשית שנות השבעים רעשה ישראל כאשר המחזאי חנוך לוין השתמש במיתוס העקידה כדי לתאר את האב הישראלי הקנאי מקריב את בנו על מזבח המלחמה חסרת התוחלת של הזמן ההוא¹. מאז הוקרבו אלפי נערים וצעירים על מזבח גאוותם של זקני השבט כדבר שבשגרה, והיד האלוהית עוד נטויה. אם היה פעם ספק באשר למשמעותה הדתית של העקידה הזאת, נוסחה בינתיים מחדש תפילת ה"יזכור" הישראלית לזכר נופלי צה"ל ומערכת הביטחון. במקום: "יזכור עם ישראל את בניו ובנותיו, אנשי העבודה והשלום, אשר נפלו למען כבוד ישראל" שעליו התחנכנו, מדקלמים כיום ליד האנדרטאות: "יזכור השם את בניו ובנותיו"²...

* * *

נשים אינן עוברות את הריטואל ה"הופך" בן אדם ליהודי, ממש כשם שהן משוחררות ממילוי הרוב המוחלט של מצוות "עשה" ביהדות. כקבוצה נאורה יחסית בזמן העתיק, העברים לא עסקו כלל באופציה המתועבת של ברית מילה לבנות (ועל כך יאה לומר: ברוך השם).

בעוד הבנים עוברים את הסימון הגופני הכואב, רק הנשים יכולות להוריש את היהדות לדור הבא. גבר יהודי יכול להיות אדוק ושומר מצוות ככל שיהיה, ילדיו לא ייחשבו ליהודים אם לא נולדו לו מאישה יהודיה. תינוקת יהודיה, לעומת זאת, מובטחת שילדיה יהיו יהודים בלא קשר לשאלה באיזה נוסח תחיה את חייה ומי יעבר אותה. המערכת הזאת של תנועה חד סטרית אל תוך העם היהודי היא עוד פן של הבעיה הדמוגרפית שמטרידה את הישראלים ואת יהודי העולם. היהדות היא אולי דת פטריאכלית לכל דבר, אבל הזכרים בדת הזאת אינם חופשיים לבחור להם נשים נכריות – כנטייתם של גברים בכל

---

¹ "מלכת אמבטיה" של חנוך לוין, הועלה בתיאטרון הקמרי בשנת 1970.
² את ההחלטה לשנות את הנוסח חשף תום שגב בספר "ימי הכלניות", הוצ' תר 1999 (הערה בעמוד 107). בתל אביב יש מוסדות חינוך חילונים שעדיין משתמשים בנוסח הישן.

העמים, בעיקר בתקופות של נדודים – אם הם מעונינים שילדיהם יתקבלו כחברים בתוך הקבוצה הדתית-הלאומית שאליה נולדו. זוהי מגבלה חמורה, שללא ספק מחזקת עד מאוד את מעמדן של הנשים בקהילה ואת המוטיבציה שלהן לשתף פעולה עם הטקס הפולחני המכוון כניסה ליהדות.

על מסירות הנפש הגדולה של האם היהודיה לילדיה אין צורך להכביר מילים. היא זוכה לאינספור איזכורים בספרות ובמקורות, ולפעמים נראה שיש בינינו המאמינים שאהבת אם לבניה היא פיתוח יהודי מקורי. מעניין לבחון את מסירות הנפש העמוקה והמוחצנת הזאת על רקע הטראומה המשותפת העוברת על האם ובנה הרך היילוד בתחילת דרכם. טראומת ברית המילה רותמת את הנשים הצעירות ביעילות חסרת פשרות למשימת שימור הזהות הלאומית-דתית של בניהן. לאחר ששיתפו פעולה במסירת היילוד לידי חבורת הגברים המבוגרים הטובעת בו את מיתוג הקבוצה בצורה כאובה ביום השמיני לחייו, מובטח שהאמהות ימשיכו להגן ולשמר על הזהות הייחודית שנקנתה בדמעות.

לכריתת העורלה יש השלכה מעניינת נוספת על יחסי האמהות עם בניהן הזכרים. בין היתרונות שמייחסים מצדדי המילה לניתוח הפעוט, מרבים להדגיש את נושא ההיגינה. אצל בעלי העורלה, הפרשות גופניות לעתים קרובות נאספות בקיפוליה ועלולות להיות מוקד לריח רע וזיהומים. אמהות לילדים שלא נימולו חייבות להקפיד גם על ניקיונו של החלק הזה בגופם. קל להפשיל את העורלה לאחור במהלך רחיצה באמבט או במקלחת וברגע שהילד מתבגר אפשר ללמד אותו לנקות את קפליה, ממש כשם שמלמדים אותו לצחצח את שיניו הקטנות ולנקות את אוזניו (במקרים של מבנה עורלה צר מדי, והזנחת האזור, ניתוח המילה חייב להתבצע מטעמים רפואיים).

אמהותיהם של תינוקות נימולים פטורות מן הצורך לעסוק בניקיון החלק הזה של גוף התינוק אחרי שהצלקת מגלידה. נחשכת מהן האינטימיות היתירה הזאת, ממש כשם שמן הבנים נשללת האופציה הקלה ביותר ליצור הנאה מינית בדרך של אוננות. קיצוץ העורלה הוא, במובן הזה, עוד ריטואל של ניקוי ועיקור בדת, שממילא מחזיקה בשיא עולמי של הוראות היגינה פולחניות.

הרבה ישראלים לא-דתיים ידחו על הסף כל קריאה להפסקת נוהג ברית המילה מסיבה רגשית מאוד. הם יראו בכך בגידה בזכר הנספים בשואה.

הנאצים ניצלו את מנהג ברית המילה כדי לזהות יהודים שניסו לברוח ממכונת הרצח וההשמדה שלהם. אלפי גברים ונערים חפים מפשע שילמו בחייהם בגלל שברית המילה סימנה אותם כקורבן. הזיכרון הקולקטיבי הכאוב של זוועות השואה באירופה משכנע שחובה לשמר את המנהג העתיק, ולו כדי לשמור על ההזדהות שלנו עם בני עמנו ששילמו עליו בחייהם. כל תינוק שבא בבריתו של אברהם אבינו מאשרר את הסמל הלאומי של ההגדרה העצמית שהביאה אותנו עד היום. גם יהודים חילונים גמורים אינם מרגישים שהם חופשיים להתעלם מהחותם האמור לסמן את הגברים שלנו כחלק מהעם היהודי. הם רואים בנוהג ברית המילה חלק בלתי נפרד מהווייתנו החדשה כעם חופשי בארצו, המתריס בשמירת סמליו הלאומיים כנגד כל מי שהתנכל לו בעבר.

לקו המחשבה הזו יש רק חולשה אחת. העם היהודי הישראלי חי במזרח התיכון, שהוא האזור שבו צמחו כל המסורות העתיקות שלנו מלכתחילה. בחבל ארץ זה שאליו מתנקזת הכרתנו כאומה, אי אפשר ללמוד הרבה על דתו של אדם ממיין זכר על ידי בדיקת תוכן מכנסיו. מאות מיליוני בני אדם באזור – רבים מהם אמורים להיות אויבינו בנפש – מלים את בניהם הצעירים (ולפעמים, למרבה הצער, גם את בנותיהם).

המוסלמים נאמנים למצוות המילה לפחות כמו היהודים, ובוודאי מתוך אותו הלך מחשבה סימבולי, הדורש ומקבל נאמנות מוחלטת מבן לאב. כמו היהודים, חוגגים מוסלמים את טקס הניתוח במסיבות גדולות עם הרבה מוסיקה ואוכל. ההבדל היחיד הוא שהנערים המוסלמים, בניגוד לתינוקות היהודיים, אמורים להשתתף באירוע מתוך הבנה והסכמה מלאה, שכן הוא מתרחש כאשר הם מתקרבים לבגרות מינית ואמורים להפגין גבריות ונכונות לשאת בסבל למען המיתוג הדתי.

האם החוויה עצמה יוצרת מיין סוג של סולידריות גברית בין מוסלמים צעירים? האם היא משפיעה על הדרך שבה הם מתייחסים

לאלימות, להקרבה עצמית, ולנכונות המצ'ואיסטית לסבול כאבים גופניים? אפשר להריץ ספקולציות בכל הכיוונים. אין ספק שילדים מוסלמים רגישים סובלים מתחושת אימה קשה לפני האירוע – הנחסכת כמובן לתינוקות היהודים. מעניין שערכים בישראל אימצו לפני שנים רבות את הנוהג היהודי ומלים תינוקות רכים כדי לחסוך את הטקס הקשה בגיל מבוגר יותר.

לא מופרך להניח שברית המילה עלולה להשפיע לרעה על שמחת החיים הטבעית של נערים שעברו אותה בגיל ההתבגרות, והופכת אותם סובלניים מדי לכאב ולתוקפנות. אפשר שהמנהג הרע הזה תורם למה שנראה כיחסים מנוכרים בין גברים לנשים בחברה האיסלמית, ולקושי העצום של נשים בחברה הזאת לתפוס את מקומן השוויוני הראוי.

דבר אחד בטוח. הברית שכרת אלוהים עם ילדיו של אברהם לא פקחה את עיניהם לגלות כמה הם דומים אלה לאלה, ובוודאי שלא לימדה אותם לחיות באושר אלה לצד אלה.

היא הצליחה להבטיח לדורי דורות את נטייתם של העמים הנימוליים לכניעות וקבלת הדין, להפנמת עליונותם של אבות על בנים, סבים על נכדים, ודורות ראשונים על אחרונים. היא השליטה קיבעון מחשבתי קשה, מדכא ומסוכן על בני כל המין הזכרי לדורותיהם בדתות המזרח תיכוניות. אין דרך טובה יותר להסביר את ההשלמה הפסיבית של יהודים ומוסלמים כאחד עם הייררכיות שלטוניות מדכאות, הגוררות אותם לפעול בניגוד גמור לאינטרסים האמיתיים שלהם.

עם כל הכבוד ללכידות החברתית, הלאומית והדתית שמנהג ברית המילה מעניק לחברה היהודית ולכל העולם המוסלמי, אולי הגיע הזמן להמציא דרך אחרת למתג את הזהות הקבוצתית. אם אנחנו מוכרחים להשיג מצג פיזי ללכידות המועדונים הלאומיים שלנו, ניתן להנפיק כיום כרטיס מגנטי אקסקלוסיבי, שבכ תת עורי מזהה או מדליון על הצוואר.

בשתי החברות, נראה שרק נשים מסוגלות להתדיין על הנושא הזה בלי שהוא יעורר בהן אמוציות ותסכולים קשים מדי.

שער חמישי/אחים

...ואתם, אחי, בלכתכם עתה מזרחה, עליכם לזכור תמיד, כי מזרחיים אתם מלידה; בעת שהמערב כולו הולך מזרחה לרשת נחלת המת, עליכם ללכת שם בשביל להחיות את המת ולבנות את בניין החברה החדשה. השונא היותר גדול של היהדות הוא – המערב, ולכן הנני חושב כדבר בלתי טבעי שהעם העברי, המזרחי, יפיל גורל על המזרח ביחד עם עמי המערב. הנני מאמין, כי העם העברי יחיה ויעמוד על רגליו; הנני מאמין, כי העם הגדול הזה, אשר אי אפשר לנו לצייר במחשבתנו את מצב העולם בלעדי ספריו ורוחו הגדול, יתן עוד הפעם חיים להחברה; אבל החברה הזאת תהיה מזרחית. המזרח הגדול יתעורר משנתו ויחל לחיות חיים טבעיים, אז יעמוד העם בראש גויים, בראש המזרח החי... לכן, אחי, בנסעכם מזרחה, אל תסעו כאויבי המזרח, אך כאוהביו ובניו הנאמנים. התחזקו נא להחיות אותו ולא להמיתו. [...] יקום נא דור חדש וחי, והוא ילך לפני העם... אם אמת הדבר כי יש תעודה לעם ישראל, יצור נא את תורתו ואת תעודתו וישא אותם אתו אל המזרח... לא אך ל"ארץ ישראל" אך אל המזרח כולו... אז ידע עמי, כי הולך הוא בדרך סלולה וטבעית. ואל נא יתאמר הדור הזה בגאון ורוח, כי יוכל לגמור את המלאכה על רגל אחת. כתבו נא, אחי, על דגלכם, "אראנו ולא עתה, אשורנו ולא קרוב." מזרחה! מזרחה!

נאום נחמן המשוגע, "לאן", מאת מ. ז. פאיירברג,
תרל"ה (1875)

איך גנבו לנו את המדינה

אותו חלק בחברה הנוטל
לעצמו הכי הרבה, הוא זה היודע
לשמר לעצמו, ובמידת האפשר גם
עבור כל השאר, את האשליה
הנמשכת של סדר, קביעות
ובטחון.

דוריס לסינג, "זיכרונותיה של
שורדת", 1974

אנשים נהגו להרים את גבותיהם בהפתעה נרעשת כששמעו שאני
נוסעת לבלות את סוף השבוע בבית הוריי באשדוד. "מה, את
אשדודית, עפרה?" היו שואלים בטון מזועזע, בהדגשה על ההברה
האמצעית, כאילו נחשפו שלא בטובתי שורשים מפוקפקים. הייתי
מסבירה שהוריי עברו להתגורר באשדוד אחרי שכבר סיימתי את
לימודיי באוניברסיטה והתחלתי בשירות הצבאי, כך שבעצם לא ממש
"באתי" מהעיר הדרומית, שבאותם ימים לא הצמיחה הרבה יאפים.
אשדוד היתה שם נרדף לצרות ופרעות. בשיכונים שנבנו על
הדיונות של עיר הנמל הצטופפו משפחות גדולות של מהגרים עניים,
רובם מצפון אפריקה. לרובם היו יותר ילדים ממיטות בדירות הקטנות.
המצוקה הצמיחה, בין השאר, זעם, עבריינות, ועוד זעם.
בשנות הששים המאוחרות של המאה הקודמת צץ בעיר מנהיג
מקומי כריזמטי שהעז לקרוא תגר על סמכותה הבלתי מעורערת של
ההסתדרות בכל הקשור ליחסי העבודה בנמל המודרני, שאך זה

הסתיימה בנייתו בעיר. יהושע פרץ נולד במרוקו, אך ילדיו גדלו באשדוד – אצל שתי נשים שונות, שלמרבה השערוריה חיו בשלום ובשלווה זו עם זו, אם כי בבתים נפרדים. הוא הוביל את הפועלים שבנו את הנמל לסדרה של שביתות ששיתקו את מחצית היצוא והיבוא של ישראל למשך חודשים רבים, תוך הפרת המשמעת ההסתדרותית, בתביעה להעניק להם קביעות במקום העבודה החדש. רוב דרישותיהם של פועלי אשדוד נענו, בסופו של דבר, על ידי הממשלה וההסתדרות, שהיו חסרות אונים מול התמיכה המוחלטת שפרץ נהנה ממנה בעיר. צמד המילים "אשדוד" ו"יהושע פרץ" היו התגשמות חלום הבלהות של ישראל הוותיקה והמפ"איניקית. המנהיג המזוקן והקירח וועד העובדים שלו היו אנשים עם מבטא מרוקאי כבד ומנהגים צפון אפריקאים, והם הרשו לעצמם לתבוע תביעות לתועלתם האישית ולרווחת בני ביתם. המדינה – כלומר העיתונות, הפוליטיקאים וכל מי שגרו מחוץ לגבולות אשדוד – היתה מאוחדת בזעם והזעזוע מול ההתנהגות החבלנית הזאת, שגונתה כפוגעת באינטרס הלאומי.

הוריי הגיבו ברתיעה מסויימת כאשר הוצע להם, בשנת 1968, לעבור להתגורר בעיר המושמצת. עם זאת היה קשה לסרב לחבילת ההטבות שהוצעה לאבי, שעבד אז כטכנאי אלקטרוניקה במפעל בטחוני חשוב. ממשלת ישראל החליטה להעביר מקומות עבודה מתוחכמים לערי המצוקה כדי לשפר את מצבן. אנשי מקצוע שהסכימו לעבור להתגורר באשדוד עם משפחותיהם קיבלו מענקי דיור והלוואות לא צמודות. עבור משפחתנו, שהתגוררה שנים בתל אביב בדמי מפתח, הסתמן סיכוי חד פעמי לרכוש דירה בבעלות פרטית.

אתר הבנייה שבאנו לבחון צמח מתוך גבעת חול לבנה שהשקיפה על חוף נקי להפליא וים עם מים צלולים מאוד. קבלן פרטי הציע למכירה דירות ברמת גימור גבוהה, ארבע בכל בניין, עם מרפסות חמודות וגינות קטנות. זו היתה עיסקת נדל"ן מן האגדות. הטבות כאלה למימון דיור הורעפו בשנים שבאו אחר כך (ועד עצם היום הזה) אך ורק על משפחות שהסכימו לחיות בשטחים שנכבשו על ידי מדינת ישראל בשנת 1967, בגדה המערבית וברצועת עזה.

שלא כהרצליה, ששמרה את חופיה היפים לעשירים ולחשובים, או תל אביב, שהסתירה את הים מאחורי חומת מלונות בצורה, אשדוד תוכננה היטב כעיר השוכנת על חוף, וצמחה להיות עיר ים תיכונית

שוקקת. מאפייני הלוואנט הצפון אפריקאי עם ניחוח צרפתי הפכו אותה למקום נעים לחיות בו.

הוריי גרו באשדוד יותר מעשרים שנה. בכל ביקור בביתם הרגשתי כמו בנווה נופש פרטי. פעמיים בסוף שנות השבעים נטלתי חופשה ארוכה מהעבודה ועברתי להתגורר מספר שבועות בחדר הקטן שנשמר בעבורי, כדי לסיים עריכת שני ספרים שתרגמתי. תקתקתי שם על מכונת הרמס בייבי את הנוסח העברי של "משפחתי וחיות אחרות" מאת ג'רלד דארל ואחר כך את ספר ההמשך "חיות, ציפורים וקרובים"¹. זה היה המקום הנכון להתמסר לסיפורים על המשפחה האקסצנטרית חובבת השמש והחיים הנוחים. יכולתי לתאר את אשדוד שלי כגרסה מקומית של קורפו בנוסח דארל: "עץ הלימון הפרטי שגדל בחצר שלנו היה הדבר היחיד שחצץ בין החלון שלי למרחבים הכחולים של הים. מדי פעם ירדתי לשחיות ארוכות בגלים הנוחים והחמימים של חודש ספטמבר, לפעמים עם ידידים שהצטרפו לפיקניקים עצלים על החוף הריק מאדם".

ביקור קצר בקורפו הממוסחרת בראשית שנות השמונים שכנע אותי שמכמה בחינות ההעתק האשדודי היה עדיף.

ב 1980 נישאתי ועברתי לגור בחו"ל. כשבאתי ארצה לביקור גיליתי לצערי שנחסם הנוף מחדרי הישן אל הים. במורד הגבעה נבנה בית פרטי בן שלוש קומות, יחיד ומיוחד ברחוב שכל בתיו היו בני שתי קומות. הבית הגדול נצבע בצהוב אוקר וירוק לימון, עוד חריגה לא נעימה מהבתים הלבנים שלנו שהיו נמוכים וקטנים ממנו למרות שבכל בית התגוררו ארבע משפחות.

הורי משכו בכתפיהם בחוסר אונים. הם הסבירו שהבית שייך לקרובו של שר הפנים מר אהרון אבוחצירה, הכוכב העולה במפלגה הדתית הלאומית. כולם ידעו שהשר הצעיר עצמו מגיע לעתים קרובות במכונת השרד שלו לבית הזה. על פי השמועה הבית היה בעצם שייך לו, והקרוב היה איש קש. אבוחצירה, צאצא ישיר לרב מרוקאי קדוש שיוחסו לו כוחות על טבעיים, ידע כנראה להעריך ממש כמונו את הפינה היפה הזאת לחוף הים התיכון.

---

¹ הוצאת ספרית פועלים, 1978 ו-1980.

”בית אבוחצירה” הפך למקום מפורסם באשדוד. מעולם לא פגשתי את כבוד השר לשעבר, ולא שיניתי את תחושתי השלילית כלפי הבית הצהוב-ירוק שלו. אבל בשנות השמונים המוקדמות מצאתי את עצמי יוצאת לא פעם בהרמת קול, סמוקת פנים מזעם, דווקא להגנתו. זה היה בוויכוחים הלוהטים על ”פרשת אבוחצירה” שכבר היתה בעיצומה.

* * *

פרשיות שחיתות ישראליות היו לפני ואחרי פרשת אבוחצירה, אבל הסיפור הזה, שבו נשפט והורשע שר ישראלי על שימוש לא נאות בכספי ציבור, היה אירוע תקדימי.

הריכוזיות של הכלכלה הישראלית היוותה מראשיתה כר נוח למרפדי כיסים פרטיים. ישראל הסוציאליסטית היתה רגילה להזדעזע באופן סלקטיבי מחדדנותם של משרתי ציבור, ועם זאת פיתחה סובלנות ראויה לציון כלפי התופעה. בהתבטאות שהפכה לסמל ציטוט ראש הממשלה המנוח לוי אשכול פסוק תמוה מהמקורות, שנועד להגן על גבאי קהילה שסרחו: ”לא תחסום שור בדישו”.

בשנות החמישים הוקמה תנועת המחאה הראשונה נגד הסיאוב, ”שורת המתנדבים”. בשנות השבעים נחשפו, בזו אחר זו, פרשיות שחיתות ומעילה בתיאטרון ”הבימה”, בחברה הממשלתית ”נתיבי נפט”, וכמובן בקופת חולים הכללית שמנהלה הכל-יכול עמד להתמנות לנגיד בנק ישראל לפני שהתנפצה בפניו ”פרשת ידלין” שהובילה אותו לכלא. חשדות שהדליפה המשטרה, שעל פיהם שר השיכון אברהם עופר היה מעורב באי סדרים קשים שהתגלו במשרדו, גרמו להתאבדותו.

היה מגזר אחד שנותר חסין לחלוטין מחיטוטיהם הלא נעימים של מבקרים פנימיים וחיצוניים ומהלשנות פנימיות של פקידים מתוסכלים. תקציבים למוסדות הדת נותרו תחום שמעצם הגדרתו אי אפשר לפקח עליו. למי מגיעים כספים מהמדינה שתוקצבו לשם שמים, ולמה, ולאן בעצם מוזרמים הכספים האלה? רוב הפוליטיקאים הישראלים ופקידיהם הממונים לא כל כך רצו לדעת.

לאוטונומיה הפיננסית של מוסדות דתיים יש הגיון רב. במשך מאות שנים תרמו ושילמו יהודים לקהילותיהם כדי לממן את אחזקתם של רבנים, חזנים, מורים, שוחטים, משגיחי כשרות ושאר בעלי תפקידים

ועסקנים קהילתיים, בנוסף לתמיכות שהוענקו לתלמידים הנצחיים בישיבות ובכוללים, וכמובן לגמילות חסדים.

ראשי ציבור דתי רגילים לתת דין וחשבון רק לעצמם ולקדוש ברוך הוא. כך עשו במשך אלפיים שנות גלות. אחרי הכל, מי שהקהילה לא התאימה לו, מצא את עצמו בחוץ, או הקים "כולל" מתחרה בעברו השני של הרחוב. אבל כאשר מדינת ישראל, שהכריזה על סיום הגלות, החליטה לקבל על עצמה גם את המימון של השירותים הדתיים בישראל, השתנה משהו יסודי מאוד בהגדרת התפקיד של גבאי בתי הכנסת והישיבות.

אי שם בהיסטוריה הישראלית נפלה ההחלטה הגורלית הזאת, שקיבעה את האופי הדתי של מדינת ישראל ואת הערוב הנצחי של ענייני דת וממשל¹. אחרי אלפיים שנות גלות ואחריות קהילתית, הפכו רבנים ועסקנים דתיים לעובדי מדינה מקבלי משכורות.

הערבוב בין היררכיה דתית לבין ממשל ריבוני דמוקרטי היה בעייתי מלכתחילה עבור רוב משרתי הקודש. מבחינתם, התערבות המדינה החילונית בדרך שבה הם מנהלים את ענייני הדת היתה ונשארה בלתי נסבלת. היהודים החרדים, שבשנות המדינה הראשונות חששו בצדק שכל מגע עם הישות הריבונית החילונית ירופף את המשמעת הקהילתית הפנימית שלהם, סירבו מלכתחילה לשתף פעולה עם הממסד, ודחו בגאווה גם את הצעות המימון הנדיבות של הממסד הציוני כדי לשמור על עצמאותם. הגרעין הקשה של העדה החרדית ממשיך לדבוק בגישה האידיאולוגית הזאת, וזוכה על כך להערכה עמוקה. לא במפתיע, מדובר במספר קטן יחסית של משפחות.

את ביצוע הסינרגיה העדינה בין הציונות לדת היהודית קיבלה על עצמה המפלגה הדתית לאומית. ביושר יש להודות, שהתפיסה הדתית-לאומית שבעבר נחשבה לנחלת מיעוט ברחוב היהודי, היתה מאז ומתמיד האידיאולוגיה הפוליטית היחידה שלא עמדה בסתירה עם הציונות ועם מהותה של מדינת ישראל. לצד טיפוח המורשת על פי דרכה שקדה המפד"ל במשך שנים ביעילות מופתית על המצאת שיטות יצירתיות לתקצוב המגזר התלוי בה: ישיבות, רבנים, מוסדות דת

---

¹ על פי שולמית אלוני (במאמר במוסף "ספרים" של עתון "הארץ" מיום 27 באוגוסט 2001) דוד בן גוריון הסכים לסידור המקבע הלכה דתית בחוקי המדינה בגלל אולטימטום של מועצת רבני ארצות הברית בשנת 1947.

ואינספור שירותים דתיים. בהסכמה שבשתיקה היה ונשאר ברור לכל ממשלות ישראל, שתקציבים שעסקנים דתיים מצליחים לעגן למטרותיהם הייחודיות יוזרמו על פי שיקול דעתם הכמעט בלעדי. הפוטנציאל לנהנתנות אישית ומוסדית דרך חלוקת תפקידים והקצבות היה אינסופי.

כאשר החלו להתפרסם, בשנת 1980, הידיעות הראשונות על תיק שחיתות ענקי שנחקר במשטרה ובו היה קשור לכאורה, בין השאר, מנהיגה הכל יכול של המפד"ל, שר הפנים הנצחי ד"ר יוסף בורג, ההפתעה לא היתה גדולה. הארץ גם לא ממש רעשה כאשר התברר כי "תיק אפרסק", כפי שכונתה החקירה העדינה, נגזז לאחר שהממשלה הפעילה לחץ בלתי מתפשר על המשטרה והפרקליטות. הקשר המסואב בין דת, פוליטיקה וכסף היה טעון מכדי שמישהו ירצה לפוצץ את המורסה. בסוף שנת 1980 נאלץ מפכ"ל המשטרה הרצל שפיר להתפטר בעקבות היחסים המעורערים שלו עם שר הפנים שהיה אז גם הממונה על המשטרה.

בתקופה שבה עלתה הפרשה הזאת לכותרות כבר סבלה המפד"ל מתהליך נטישה כאוב של הדור השני לבחירה המסורתיים, אשכנזים דתיים-מודרניים. חלקם איבדו את העניין בדת, רבים הקצינו והתחרדו. הגרעין הקשה של "גוש אמונים" נמשך למפלגות ימין עם אידיאולוגיה לאומנית יותר קיצונית.

במקרה או שלא במקרה, זכתה המפלגה הוותיקה באותה תקופה ממש לעירוני רציני של דם צעיר ורענן. יותר ויותר ישראלים מדור המהגרים הראשון מארצות ערב וילדיהם שגדלו בארץ גילו שהם לא מוכרחים להצביע מפא"י בבחירות. כיהודים מזרחיים מבתי מסורתיים הם הרגישו בנוח בין חובשי כיפות אחרים, ובעלי הנטיות הפוליטיות שביניהם התרגלו לראות במפד"ל את ביתם הטבעי. הבולט בין אלה היה אהרון אבוחצירה הצעיר והכשרוני, שירש מד"ר בורג את משרד הדתות ואת המערך המשוכלל לריפוד כיסיהם של המוסדות והמקורבים. נצר הרבנים הכריזמטי התגלה בבחירות של שנת 1977 כמגנט קולות שהצליח להכפיל את כוחה של המפד"ל בכנסת.

לאבוחצירה ולמקורביו היו כל הסיבות שבעולם לראות בעצמם את דור ההמשך של המפלגה הדתית לאומית. קריאת התגר שלו ושל חבריו על מנהיגותם של הוותיקים היתה טבעית ובוטה. הגיע הזמן לחלוקת השלל. כל המשרות במשרדי הפנים והדתות, מעוזי המפד"ל,

היו עדיין בידי אשכנזים, אך לא היתה שום סיבה שבמצב הזה לא יחול שינוי לטובת המפד"לניקים החדשים, המזרחיים. הכוכב הפוליטי העולה היה נחוש בדעתו להטביע את חותמו על משרד הדתות עתיר התקציבים וההשפעה. לתדהמתם של יריביו הוא לא היסס להתחיל בסדרה של מינויים פוליטיים במשרד מבין מקורביו, רובם יוצאי מרוקו, על חשבון כמה מהאשכנזים הוותיקים נאמני המפלגה.

זה היה מהלך אחד יותר מדי. לפקידים הוותיקים של ההגמוניה המפד"לית האשכנזית נותר רק נשק יום הדין כדי לטפל בצער המרוקאי החצוף. אל המשטרה הגיע מידע שהזמין אותה לחקור כמה עסקות כספיות שהיטיבו עם משק ביתו של השר. החשד היה חמור: שוחד.

הממסד הישראלי התגייס למערכה ללא פשרות למען "שמירת טוהר המידות". זאת למרות שלפחות חלק מההאשמות נגד אבוחצירה היו בדויות ומגמתיות.

עדת יהודי מרוקו ואיתה כל המזרחים היהודים בישראל עמדו כמוכי רעם. איש לא היה יכול להסביר את המהפך הפתאומי שחל במנגנון אכיפת החוק הישראלי. משטרת ישראל, שזה עשרות שנים לא גילתה שום עניין בנחלאות הפוליטיות של היהדות הדתית במדינה; שהמפכ"ל שלה עמד לעוף הביתה על שניסה לחטט יותר מדי במקום האסור הזה, קמה בוקר אחד בקול תרועה רמה למלחמת חורמה בפוליטיקאי דתי מזן חדש שבסך הכל ניסה, כמקובל, לגרד משהו מהקופה הציבורית לטובת עצמו ומקורביו.

דן מרגלית, שהיה אז כתב בכיר בעיתון "הארץ", סיכם כך את הפרשה בספרו "ראיתי אותם"¹:

"היועץ המשפטי לממשלה יצחק זמיר והממשלה שקעו בכולמוס כמעט כפייתי להביא להרשעתו [של אבוחצירה]. היו לכך סימנים. לראשונה בתולדותיה הדליפה המשטרה מידע כוזב כאילו נמצאו כבר ששה עדי מדינה המוכנים להפליל את אבוחצירה מעל דוכן העדים. זה היה שיא המאמץ להכשילו, וכפי שאישר המפכ"ל הרצל שפיר, לא רק מדובר המשטרה

---

¹ "ראיתי אותם", מאת דן מרגלית, הוצאת זמורה ביתן.

יצאה התקלה אלא גם מחוקרים בכירים. השקר כאילו היו ששה עדים נחשף מיד".

* * *

על רקע עשרות המיליונים שהתאדו, על פי החשדות שהודלפו רק חודשים ספורים קודם לכן, ב"תיק אפרסק" הגנוז, "תיק אבוחצירה" היה אמור להתגמד לאירוע של רשלנות פעוטה. אבל בציבור הישראלי הוותיק שמוצאו ממזרח אירופה אחזו זעם קדוש. הקצף יצא על טענת מקורבי שר הדתות הצעיר, שלוותה בזעקות שבר מכל קצווי העדה המרוקאית, שאין באמת צורך דחוף למצות את הדין עם שר הפנים הצעיר. הזעקות האלה עוררו פאניקה של ממש בעדת האשכנזים. ה"שסע העדתי" באוכלוסייה היהודית בישראל והתיעוב ההדדי על בסיס ארצות המוצא של המהגרים וילדיהם, מעולם לא נחשף בבוטות כזאת בראש חוצות.

במאי 1981 זופה אבוחצירה במשפט השוחד שלו מחמת הספק. כצפוי, עדת היהודים המרוקאים יצאה לחגוג בהילולה רבתי. אפשר היה להבין שכוח מזרחי חדש נולד, ושום דבר לא יעצור אותו בדרך לצמרת השלטון במדינת ישראל. תגובת הממסד האשכנזי היתה מהממת בזריזותה. ביום הזיכוי כבר הגיש היועץ המשפטי זמיר כתב אישום חדש נגד השר. דן מרגלית מתאר:

"אפילו בגין, שהקפיד בכבודם של יועצים משפטיים, לא יכול היה להתאפק וגער בזמיר. כיצד זה לא הניחו לאבוחצירה אפילו יום אחד של אושר, לילה חריג לשינה שאינה טרופה? אז, ב-1981, איבדתי את תומתי ושוב לא האמנתי כי למערכת התביעה אין אינטרסים ואין חשבונות אישיים, וכי היא נקייה מנקמנות קטנונית."

ביחד עם העיתונאי הבכיר איבדו אז את תומתם עשרות ואולי מאות אלפי ישראלים יהודים ממוצא לא-אשכנזי. אלה היו אנשים שלא יכלו להשלים עם הצורך הפתאומי של המשטרה, הפרקליטות והתקשורת "לנקות את האורוות". הם הביעו בקולי קולות את החשד שלפעילות

הנמרצת נגד אהרון אבוחצירה היה קשר לעובדה שכל הדרגים הבכירים בשלוש הישויות הנכבדות האלה היו מרקע אתני-עדתי משותף.

ההתגייסות על בסיס עדתי-מזרחי למען השר שנאשם במתן שוחד הצליחה בעיקר להגביר את הלכידות האשכנזית ולהזניק את המיתוסים הפנימיים של יוצאי מזרח אירופה לשיאים חדשים. הרציונל שנבנה סביב פרשת אבוחצירה היה מבנה לוגי מרתק. עיתונאים ופרשנים, שניזונו מתדרוכים של שוטרים ופרקליטים, כולם עד אחד מעדת יוצאי מזרח אירופה, טענו בשכנוע עצמי עמוק כי אם מערכת אכיפת החוק הישראלית תעלים עין מהעובדה, שאהרון אבוחצירה בנה קיר ותריסול בביתו ברמלה על חשבון משלמי המיסים, תהפוך ישראל לדיקטטורה פופוליסטית המבוססת על הרוב הדמוגרפי של עדות המזרח.

המזרחיים, נטען בריש גלי, הינם אחרי הכל מגזר אוכלוסין נטול תודעה של נורמות שלטוניות תקינות, תוצאה ישירה מה"מנטליות המזרחית" שהביאו איתם מארצות מוצאם המפגרות; כניעה לעלבונם העמוק תהווה לא פחות מסופה של הדמוקרטיה היחידה במזרח התיכון. לעובדה שהדמוקרטיה הזאת עצמה היא שהצמיחה, בין השאר, את תרבות השטעטל עתירת ה"הקצבות המיוחדות", לא יוחסה כמובן כל חשיבות.

הציבור נקרא אל הדגל מפני שעל כף המאזניים עמדו כביכול "הסטנדרטים האירופיים" של מדינת ישראל, שעמדו ליפול קרבן ל"מנטליות" המסוכנת של בני עדות המזרח. העובדה שבסך הכל היה מדובר ב"מנטליות" של עסקנים דתיים שיובאה לארץ מעיירות פולין וליטא, לא השאירה רושם על בני עדתם שדרשו למצות את חומרת הדין עם המרוקאי שנתפס – על פי החשד - עם היד בקופה.

שום דבר לא עיצבן את המזרחים כמו ההסברים המלומדים שעבריינותו של אבוחצירה והתגייסותם של תומכיו הם ביטוי למוצא עדתי נחות. "לפנינו תערובת מסוכנת של הרגשת קיפוח צודקת לגבי מקומם של בני עדות מזרח בחברה הישראלית (הניתנת לתיקון) עם תחושת נחיתות בלתי רציונלית הקשורה בעבר ובהיסטוריה (שאינה ניתנת לשינוי)", גילה העיתונאי יואל מרקוס הבנה לבעיות הפער העדתי, בנוסח הליברלי של עתון "הארץ": "העובדה שיש יהודים

שבאו מארצות עם אלף שנות תרבות מערבית אינה באשמתם של היהודים שבאו מארצות פרימיטיביות שלא היתה בהן שום תרבות¹. את אלף שנות התרבות המערבית גילם החוקר הראשי של מחלקת חקירות ההונאה במשטרת ישראל, בנימין זיגל, שהפך לגיבור אשכנזי. שמו היה במשך שנים רבות שם נרדף ליושר חסר פשרות ולסמל של טוהר מידות. למרבה הצער, כאשר זיגל הנ"ל פרש מהמשטרה הוא הקים משרד חקירות פרטי ונקלע לקשרים עם אלמנטים מפוקפקים שהתפרנסו מהימורים על גבול החשד הפלילי. שוב הוכח שבחיים, כמו בתרבות, לא תמיד הגיאוגרפיה משפיעה.

אהרון אבוחצירה נעלם מהנוף הפוליטי הישראלי לאחר שהורשע, ב-19 באפריל 1982, בשיפוץ מרפסת ביתו ברמלה על חשבון קופת הציבור. המוניטין המשפחתי הקסום של משפחתו בגין אב המשפחה הרב הקדוש אבוחצירה לא הלך לאיבוד. גרף אותו לעצמו בן דודו של אהרון, ברוך אבוחצירה, שאחרי קריירה קצרה כעבריין זעיר שבילה תקופה מסויימת בבית הכלא, המציא את עצמו מחדש כרב עושה נפלאות, הלא הוא הבאבא סאלי מנתיבות.

* * *

שמונה עשרה שנה אחרי שאהרון אבוחצירה הלך ברוח נמוכה לרצות את עונשו על פרשת השוחד שלו, רעדו אמות הסיפים כאשר מאות אלפי אוהדים ליוו פוליטיקאי צעיר ומוכשר אחר יליד מרוקו לכלא רמלה בשירת "הוא זכאי". רבי אריה דרעי נראה כמי שהרוויח ביותר ארבע שנים "בפנים"². היהירות שבה סירב במשך שנים לשתף פעולה עם המשטרה, סוללת עורכי הדין היוקרתיים ועדת הפוליטיקאים המתוחכמים מימין ומשמאל ששיחרו לפתחו הוכיחו, שתוך דור אחד הצליחה קהילת יוצאי צפון אפריקה להפוך לבשר מבשרו של הממסד במדינת היהודים.

הלקח מניסיונו הכושל של אבוחצירה נלמד היטב והופנם. תנועת ש"ס, יציר כפיו של הגאון הפוליטי דרעי בחסות הרב הגאון עובדיה

---

¹ "דגנרציה עדתית", מאת יואל מרקוס, הארץ, 23.4.1982.
² אריה דרעי נכנס לכלא בספטמבר 2000. חקירתו החלה ביוני 1990.

יוסף, היתה התוצר המושלם הטבעי ביותר של כור ההיתוך במדינת היהודים.

דרעי, בניגוד לאבוחצירה ושורה של עסקנים ספרדים לפניו ואחריו, לא נפל בפח של עסקנות עדתית. תנועת ש"ס אמנם צמחה על בסיס חברתי-תרבותי הומוגני, אך האידיאולוגיה המרכזית שלה היא קודם כל יהודית-חרדית-לאומית. לא במקרה, ש"ס יצאה לדרכה הפוליטית המפוארת בגיבוי המלא ובברכתו של גדול הרבנים האשכנזים, הרב הדגול אליעזר ש"ך ז"ל, שהיה מנהיג החרדים הליטאים.

ישראל החילונית המודרנית, או מה שנותר ממנה, לא חדלה לפעות בתדהמה לנוכח התחרדותם הבלתי מובנת של כל כך הרבה יהודים מזרחים דווקא על פי המודל הליטאי-אשכנזי שעדיין גורס התבדלות מן ה"ספרדים". ואכן, יש משהו מוזר מאוד במופע של מרוקאים ותימנים הבוחרים להתחרר בלבוש פולני עתיק. אבל המוזרות הזאת היא בסך הכל מקרה פרטי של סתירה פנימית זניחה בתכלית בהשוואה לסבך הכשלים הלוגיים שבו חיים רוב הישראלים החילונים.

כמו המפד"ל לפניו, שהפכה בינתיים ל"בית היהודי", ש"ס היא הדבר האמיתי כאשר מדובר בפוליטיקה הישראלית. המפלגות הדתיות מפרשות את צמד המילים "מדינה יהודית" על פי קריטריונים ברורים. אבירי הדמוקרטיה החילונית נוהגים להתפלץ על בסיס קבוע נוכח הפרשנות שמעניקה ש"ס לנושאים כמו אזרחות וזכויות אדם במדינה היהודית. אולם הפלצות הזאת איננה אלא מופע מיתמם – אולי אפילו תמים – של צביעות והכחשה עצמית.

מי שבנה, ייסד וטיפח במשך שנים ארוכות את המבנה הלקוי מוסרית של מדינה, שמוסדותיה מעדיפים ומטפחים בני קבוצה אתנית סגורה על בסיס דתי, לא היו חרדים ואפילו לא דתיים לאומיים, ובוודאי שלא ילדיהם של מהגרים מארצות ערב. את מסגרותיה של המדינה היהודית קיבעו יוצאי אירופה המזרחית, חילונים, אשכנזים.

מגמת ההתחרדות האגרסיבית של יהודים יוצאי ארצות ערב צריכה להיחשב עונש משעשע למדי, מעין צדק פואטי, לאלטיה הישראלית הוותיקה, האשכנזית, זו שאינה יודעת את נפשה מרוב צער מול התחושה המסתכמת בביטוי הנפוץ: "גנבו לנו את המדינה".

מי שהלך לישון במדינה שטיפחה מאז ומתמיד, בחסות החוק ורשויות השררה, מועדון אקסקלוסיבי על בסיס תרבותי-גנטי כביכול, מתעורר לגלות שהבסיס התרבותי-גנטי הזה עשוי גם להשתנות, ועוד

מעט קט הוא מוצא עצמו בקבוצת מיעוט אליטיסטית העלולה לסבול חס וחלילה מקיפוח עדתי.

הסוציולוג המנוח ברוך קימרלינג הצמיד לאליטה הישראלית הוותיקה את הכינוי "אחו"סלים" (ראשי תיבות של אשכנזים חילונים סוציאליסטים) והקדיש ספר הגות לתקופת הדמדומים של שלטונם¹.

תמיד תהיתי מדוע אין האחו"סלים מסוגלים לזהות את מקורותיה העמוקים של הנחשלות הלאומנית הישראלית השנואה עליהם במגזר היהודי-חרדי-אשכנזי, שבו נטועים, אחרי הכל, שורשיהם המשפחתיים. מדוע הם רגישים כל כך לדמיון הרב בין הפונדמנטליזם היהודי-חרדי-מזרחי לבין הפונדמנטליזם הערבי-מוסלמי, אך אינם מזהים את חותם דחית הזרים הבסיסית והקשה שמקורו בציווי הדת הנשמרים היטב באוכלוסייה החרדית-אשכנזית.

הרגישות הסלקטיבית הזאת היא חוליה חשובה במנגנונים שדחפו כל כך הרבה יהודים יוצאי ארצות ערב בישראל אל הימין הפוליטי ואל סוד הקסם החרדי.

הפערים בין יוצאי המזרח התיכון ומזרח אירופה הולכים ונמוגים עם השנים, ואמורים היו כבר לצאת מהאופנה בדור השני והשלישי של ילידי הארץ. אבל ה"שד העדתי" הישראלי חוזר מפעם לפעם להופעות אורח מאיימות, ומשחרר שוב ושוב מטענים כבדים של כעס, קיפוח ויצרים. ישראלים עדיין לא סיימו לדבר על עצמם כעל "שחורים" ו"לבנים". לתמונה האמיתית יש צבעים אחרים.

---

¹ "קץ שלטון האחו"סלים", מאת ברוך קימרלינג, הוצאת כתר, 2001

איזה צבע זה יהודים?

אך הם תמיד קוראים לעצמם אנשים לבנים, יהיה צבע עורם שחור ככל שיהיה.

וינווד ריד, "תולדות התענות האדם"

אמה של אחת החברות שלי – היינו אז בנות שש בערך – תיחקרה אותי אודות המשפחה שלי. קודם כל נשאלתי מה "עושים" ההורים. אבא טכנאי רדיו וחשמל, אמא מורה, דיקלמתי. "ומאיפה הם?" נורתה השאלה הבאה. עניתי בבטחון עצמי רב שהורי לא באו משום מקום. הם נולדו בתל אביב.

בכיתה שלי למדו ארבעים ושניים תלמידים, כמעט כולם ילידי הארץ, אבל ידעתי כבר שאני היחידה ביניהם עם שני הורים ילידי ישראל.

רוב ההורים היו ילידי פולין, רוסיה והארצות הבלטיות, שהצליחו לעזוב את אירופה בעוד מועד. חלקם הגיעו ארצה כילדים בעצמם לפני מלחמת העולם השנייה והיו כבר ישראלים ותיקים לכל דבר. מעטים היו ניצולי שואה. בקיץ אפשר היה לראות מספרים כחולים מקועקעים על זרועותיהם, אבל על זה כמוכן אסור היה לדבר.

ברוב הבתים דיברו קצת יידיש, פולנית, גרמנית או רוסית. הילדים, כמו ילדי מהגרים בכל העולם, לא אהבו את הצלילים הזרים. (וזהי תגובה טבעית. גם בתי סירבה לדבר אנגלית עם אביה בשנותיה הראשונות ושינתה את דעתה רק אחרי שגילתה שכך מדברים גם שלגיה ומיקי מאוס). עבור הוריי עברית היתה שפת אם, וזה היה די חריג בסביבה שבה גדלתי.

בחברה הישראלית הספרטנית והשוויונית של שנות החמישים, כשרוב האנשים גרו בדירות שני חדרים, נסעו באוטובוסים של אגד

ואכלו סלט וביצה בבוקר ובערב, הורים צברים צעירים עם רקע לוחם היו סמל סטטוס לכל צורך ועניין. היו אמנם משפחות יותר עשירות בשכונה, עם רהיטים יותר יפים, אבל הוריי, חניכי "הנוער העובד" ו"השומר הצעיר", התייחסו בזלזול למעמד הסוחרים.

כנכה צה"ל ממלחמת השחרור, לאבי היו מספר זכויות יתר. זה התבטא בכרטיסי הזמנה, בעיקר ביום העצמאות, לאירועים חשובים של הצמרת הבטחונית. ישבנו על כמת הכבוד של מצעד צה"ל, ואפילו הלכנו לקבלות הפנים עם נשיא המדינה יצחק בן צבי ורעייתו רחל ינאית, שליטפה את פניי. ידעתי היטב שלכבוד כזה לא זכה אף ילד אחר בכיתה שלי.

האשה שתיקרה אותי בכלל לא התרשמה מגאוותי על מקום הולדתם של הוריי. היא היתה נחושה לברר מי אני באמת. "אז מאיפה באו ההורים של אמא וההורים של אבא?" תבעה לדעת.

היתה לי תשובה מנצחת גם על השאלה הזאת. כבר ידעתי שיש בהרכב המשפחתי שלנו משהו מיוחד. "ההורים של אמא שלי באו מרוסיה, וההורים של אבא שלי באו מתימן", אמרתי וציפיתי להתחנפות המקובלת: "אה, בגלל זה את ילדה כל כך חמודה". עד עצם היום הזה אנשים טורחים להתמוגג מה"שילוב הנדיר" של מוצאי האתני הכפול.

השואלת הנידה בראשה, סקרה אותי היטב בחמלה מוקפדת, ופסקה בטון מרגיע: "אין דבר. יש לך מזל, בכלל לא רואים עלייך." כוונתה היתה ברורה לי לחלוטין. אילו "ראו עלי" שסבא וסבתא שלי נולדו בתימן היתה אמורה להיות לי בעיה אמיתית בצפון הישן של תל אביב. אוזני, שהתחדדו מאז, שמעו "מזל, בכלל לא רואים עלייך" יותר מפעם אחת.

גדלתי בסביבה חברתית שבה כמעט כל ארץ מוצא היתה שם גנאי עם סטיגמה. "רומנים" היו שם נרדף לגנבים, "פולנים" לאנשים שלא הקפידו להתרחץ, "יקים" לאווילים חסרי הומור ו"איגן מיגן" להונגרים נודניקים. "שחורים" היו בתחתית הסולם. מאחר שרק מעטים מהם, אם בכלל, היו בסביבה ה"צפונית" שלנו, יכלו כל האחרים להתנשא עליהם. לא יכולתי שלא להיות ערה לכך שאילו היה צבע עורי כגוון שחום מעט יותר – או, גרוע מזה, אילו דיברתי בשמץ של מבטא גרוני, בדומה לזה של בני הדודים שלי שגרו בכרם התימנים

— לא היה לי סיכוי לשמור על מיקום נוח בסולם החברתי הקשוח של ילדי השכונה ובית הספר.

ילדים ומבוגרים כאחד בעידן שלפני התקינות הפוליטית הפגינו בחופשיות את הסלידה הקולקטיבית מכל מי שמוצאו לא היה "אשכנזי". רוב ההערות שולחו מאחורי הגב, כחלק מהקוד של הקהילה הסגורה, שארבעים וחמישים שנה מאוחר יותר יתפקדו צאצאיה על המאפיינים ה"אחוס"ליים שלה. בגלל ש"לא ראו עלי" הושמעו לידי בחופשיות הערות מבזות על שווארצעס (שחורים), או "פרענקים". בשמורה האשכנזית שבה גרנו, הכינויים לישראלים יוצאי ארצות ערב התפתחו מ"שווארצע חייס" (חיות שחורות) פרעחים, מרוקן-סכין, פיגמות עירקיות וצ'חצ'חים.

צריך לזכור, שבשנים התמימות והיפות ההן, שכל כך אוהבים להתגעגע אליהן, לא הוטלו סנקציות על לעג ובוז פומבי לשונים ולחלשים.

היה נהוג להזהיר חברים ושכנים מפני אנשים לא מוכרים חדשים שחלילה אפשר היה לטעות במוצאם. "ער איז נישט פון די אונזרע" (הוא לא משלנו) היתה אינדיקציה מספקת לכך שהחבר החדש לעבודה, או השכן, או הפקיד בבנק, איננו מעדת אשכנז. בגולה האשכנזית, אגב, האזהרה "נישט פון די אונזרע" נועדה במקורה לזהות אדם שאינו יהודי (ואם זה לא מסובך מספיק: בראשית המאה העשרים הביטוי העברי "אשכנזי" תיאר גוי גרמני¹).

לילדים הטובים היו הוראות ברורות לא לשחק איתם. בגיל ההתבגרות, החלו הסקנדלים ושברוני הלב כאשר כמה מהטובות שבכנות התפתו לקסמיהם הפרועים של בנים מהעדות ה"אלה".

* * *

עד היום מקובלת בישראל הטרימינולוגיה המדברת על "לבנים" מול "שחורים", הד לאפליה הגזעית שהיתה נורמטיבית שנים רבות כל כך במקומות רבים בעולם. העניין הוא, שבישראל ה"צבע" הוא שם קוד לדברים אחרים. רבים מהילדים בכיתה שלי היו בעצם יותר שחומים ממני או מיוצאי מרוקן או עיראק. זה כמוכן לא הפך אותם

---

¹ לדוגמה: בסיפורים של יוסף חיים ברנר.

ל"שחורים", לא עליכם, בעיקר מפני שהוריהם היו דוברי יידיש ופולנית.

היהודים האשכנזים הם קבוצה אתנית מגוונת למדי בכל הנוגע לפיגמנטים של עורם ושערם. במשך הדורות נטמעו, למרות כל האיסורים, לא מעט נוכרים ונוכריות בהירים לתוך היהודים והורישו את הגנים שלהם לצאצאיהם הכשרים. ההתגיירות המשווערת של שבטים סלאבים שלמים הביאה ליהדות המון ג'ינג'ים ובלונדינים, אבל רבים מהיהודים האשכנזים שימרו את הגנים שהביאו איתם מן הנוף האנושי הים תיכוני.

זר כי יבוא לכאן לא יוכל להבחין בין הקבוצות האתניות השונות. העיתונאי הבריטי בריאן ויטאקר סיכם פעם את נושא "המראה הישראלי" בכתבה לעגנית שפירסם ב"גארדיאן". החקירה הביטחונית הצולבת שנאלץ לעבור בצאתו מהארץ כנמל התעופה בן גוריון עצבנה אחד מידידיו. "האם באיזה שהוא שלב של שהותך בישראל נפגשת, שוחחת או באת במגע עם ערבים מקומיים?" נשאל על ידי הסלקטורית, כמקובל. "תשמעי", הוא נבח עליה, "בעיניי כולכם נראים אותו הדבר!"¹

קשה להבדיל בינינו לבין איטלקים, ספרדים או ערבים. בשנות השמונים, כאשר מריבות "השד העדתי" הרעישו את המדינה על בסיס יומיומי, גרתי בבון, שהיתה אז בירת גרמניה המערבית. כמה מנשי הדיפלומטים הישראליים בשגרירות – רובן ככולן ממוצא פולני – סיפרו לי בזעזוע על התקלויות מעליבות עם מקומיים. משום מה היו תמיד טועים וסבורים שהן תורכיות.

כולנו גדלנו על סיפורי שואה שבהם יהודים ויהודיות עם "מראה ארי" הצליחו לעתים להתחמק מהגורל האכזר של המיליונים שלא שרדו. לרוב היהודים האשכנזים לא היה "מראה ארי". המראה הים-תיכוני הכהה שלהם הסגיר אותם בקלות רבה מדי לידי הקלגסים. בדרום גרמניה כינוי הגנאי "יהודי לבן" (Weisse Jude), היה גידוף לגרמני נוצרי הנחשב רודף בצע או לא הגון. ללמדך שיהודים אמיתיים לא נחשבו שם כלל ללבנים.

Fight or flight? by Brian Whitaker, ¹
The Guardian, June 25, 2001

זקנו השחור העבות, שערו השחור המלא וגבותיו הסבוכות של הווינאי האלגנטי ד"ר תיאודור הרצל יכלו להיות שייכים גם למנהיג בחיזבאללה או לרב עיראקי. רבי אריה דרעי, סמל הקיפוח המזרחי, הוא בעל עור בהיר מזה של אהוד ברק, שפעם מצא לנחוץ (בצדק) להתנצל בפומבי על העוולות שגרמה תנועת העבודה ליוצאי ארצות ערב. לשר לשעבר פרופסור שלמה בן עמי יש עיניים כחולות כמו לאלי סוויסה מש"ס ולמאיר שטרית מהליכוד. שלושתם ילידי מרוקו ועל כן שייכים ל"שחורים". חזותו של שמעון פרס, האושייה המרכזית של השמאל הישראלי האחר"סלי מזה עשרות שנים, משתלבת כל כך יפה במרחב המזרח תיכוני עד שאויביו הפוליטיים המציאו לו בעבר "אמא ערבייה". את ג'רי סינפלד וחבריו היהודים מניו יורק, קריימר (מייקל ריצ'ארדס) וג'ורג' (ג'ייסון אלכסנדר) אפשר היה ללהק בסדרה ישראלית על תקן של פרסי, כורדי ותוניסאי. מי בכלל בהיר יותר, זהבה בן או צביקה פיק? ואם ג'ניפר לופז לא נחשבת "לבנה", איך זה שהיא נראית כל כך יהודייה?

מיתוס התדמית הבלונדינית המדומיינת של האשכנזים תוגבר מדי פעם בדמויות בדיוניות. בשנת 1960 בחרה הוליווד (היהודית) בפול ניומן היפוף, "שייג'ן" טיפוסי, לגלם את הגיבור הישראלי האולטימטיבי ב"אקסודוס" על פי ספרו של ליאון יוריס. ארי בן כנען זהוב השיער והנאור הוא היפוכם של הקיצונים הלאומנים היהודים, המגולמים על ידי סאל מינאו כהה העור ומספר שחקנים ישראלים. חזותם של אלה דומה להפליא, כמובן, לזו של הלאומנים הערבים בסרט, שאותם גילמו ישראלים-יהודים אחרים.

בני הדור השני והשלישי של היהודים הערבים מגדירים עצמם בגאווה "שחורים", בחיקוי ישיר לשחורים האמריקאים שלמדו במאוחר לזקוף ראש ולהתגאות בצבע עורם, אך "שחור" ישראלי יכול להיות גם ג'ינג'י. האמת היא שב"ישראל השנייה" – כך כונו עולי ארצות ערב בשפתם האנינה של מורי הדור – היה זיהוי מלא בין מעמד כלכלי נמוך, משפחות גדולות וצפופות, מערכת חינוך לקויה, וארץ המוצא. ידיד מעדת יוצאי פולין סיפר לי פעם בכנות ראויה לציון: "בטיול הראשון שלי לאירופה קיבלתי שוק כשבפעם הראשונה ראיתי בלונדינים עובדים בזבל."

* * *

השד העדתי שהמציא את הדיכוטומיה הברורה בין יהודים שחורים ויהודים לבנים היה עיוור צבעים, אבל הוא לא היה חרש. לאסונם של העולים החדשים מארצות המגרב והמזרח התיכון, שפת האם שלהם היתה גם שפתו של האויב, והמאפיינים התרבותיים שלהם היו דומים מאוד לאלה של ערביי ישראל.

שימוש "לא נכון" בשפה ובמבטא גוזר גורלות בכל חברה. ברנרד שו סיכם את הרעיון הזה היטב ב"פגמליון" שהפך ל"גבירתי הנאוה". בעיני הלונדוני בן המעמד הבינוני, מבטא אירי או קוקני "לא תקני" מעלה מיד אסוציאציות של בורות, עוני, רגשנות יתר, חוסר שליטה עצמית, ונטייה לעבריינות ואלומות. מצחיקנים ישראלים, כמו קומיקאים בריטים, בנו קריירות ענקיות על היכולת לחקות בלגלוג את המבטא הנחות של העניים. כתגובה, אינטלקטואליות מזרחיות צעירות, עם מודעות עדתית לוחמנית, מתריסות נגד הסטיגמה ומתאמצות להדגיש בהפגנתיות ח' וע' בנוסח מזרחי אותנטי כביכול. לפעמים הן מתבלבלות ומשמיעות גם "כף" ו"אלף" בהיגוי גרוני עמוק.

ברחוב הישראלי בשנות החמישים לא נשמע כמעט מבטא עברי נקי מהשפעות זרות. הולעגו והוגחכו גם מבטאים כבדים של "יקים" או הונגרים. אבל מבטאו של האויב איננו סתם נלעג. הוא גם דוחה ומפחיד. חיתוך הדיבור העברי של דוברי ערבית בישראל לא היה סתם "לא תקני", אלא שנוא ומבוזה.

המורה שלנו לכימיה בתיכון, עיראקי משכיל, היה בצרות גדולות מול כיתה של בני טיפש עשורה שהתפוצצו מצחוק בכל פעם שפתח את פיו. בהפסקות היינו מתמוגגים מחיקויים אמינים של קריאתו: "יבוא אל הלוח!". החקיין הראשי המוכשר של מבטאו הערבי היה בעצמו בן למשפחה עיראקית, שכבר אימץ את המבטא התקין של האליטה האשכנזית¹.

---

¹ המבטא הישראלי התקני הגבוה מאופיין באינטונציה ותחביר שמקורו ביידיש – תובנה זו נלמדה בשיעוריו של חוקר הספרות והבלשן פרופסור איתמר אבן זוהר.

המורה שלנו לביולוגיה היתה מרשעת ידועה. אחת מקורבנותיה הנבחרים היתה ילדה תימנייה חולמנית בשם חבצלת חבשוש, שלמדה כיתה מתחתינו. פשעה החמור של חבצלת היה נטייתה לכתיבה רגשנית אפילו כאשר נדרשה לתאר ניסויים במעבדה. הגברת ל. טענה בשצף קצף כי אינה מבינה "מה אנשים כאלה" בכלל עושים בגימנסיה. כאשר התאבדה חבצלת שנים אחר כך, בנסיבות המתקשרות של אהבתה האומללה לסופר פנחס שדה, חשבתי שבין האשמים גם המורה שהתעללה בה בתקופה הקשה של גיל ההתבגרות. שנים אחר כך התפרסמו יומניו של שדה. לא ממש הופתעתי לגלות בין הגיגיו, שכאשר אחד מידידיו סיפר לו שהוא שוקל להתחתן עם תימנייה, יעץ לו הסופר החשוב "להימנע מכך"¹.

* * *

על גאווה ודעות קדומות אפשר להתגבר. אבל אפלייתם לרעה של העולים מארצות ערב לא היתה רק על בסיס תרבותי וחברתי. אין כיום עוררין על כך שהם סבלו, קודם כל, מקיפוח כלכלי ומעמדי. בראשית שנותיה של המדינה נמחצו כאן חייהם של מאות אלפי עולים חדשים תחת הנסיבות הקשות. הוויכוח היחיד הוא על השאלה, עד כמה היתה האפליה הזאת מכוונת וזדונית, כפי שטוענים מיליטנטים מזרחים; או תוצאה טראגית של נסיבות מצערות, כפי שמאמינים עדיין רוב האשכנזים.

האמת היא, שהיהודים הערבים שילמו את מחירו הכבד של הפְּשָׁל הרעיוני הבסיסי של המדינה היהודית: השתתת החזון הלאומי על בסיס דתי.

---

¹ הרישום ביומי פנחס שדה מיום 7.5.1969; פורסם במוסף "7 ימים", ידיעות אחרונות, 30.1.2004.

קפיצת הדרך

אפשר טבעו של עולם בכך, שהוא עשוי כמין סולם, וכל מי מבריותיו שהוא עליון על חברו באותו סולם אינו עשוי להשפיל מבטו לזה שלמטה הימנו.

מרדכי טביב, "דרך של עפר"

סבתא מרים לא שכחה מעולם את החייל התורכי הבודד שנכנס לחצר וליטף את ראשה כאשר שיחקה בגפה ליד בית הוריה. החייל היה לבוש קרעים, ונראה כחוש מרעב, חלוש ומלוכלך. הוא התיישב ליד הילדה הקטנה והחל לדבר אליה בהתרגשות בניב מוזר. "אמא שלי יצאה מהבית בצרחות. היא צעקה עליו וייללה בקול גדול: מה זה, תסתלק, אין לך בושה", סיפרה לי סבתא, פעם ופעמיים, אחרי ששים וגם אחרי שבעים שנה. שום תרבות אינה סובלנית כלפי גבר זר הנוגע בילדה.

החייל, למרבה ההפתעה, געה בבכי מר. הוא ביקש סליחה מאום מרים, והתחנן שתבין לנפשו. "הוא אמר שבבית שלו, בתורכיה, הוא השאיר תינוקת קטנה שעכשיו צריכה להיות בגילי. הוא היה בטוח שהוא ימות פה, בתימן, לפני שהוא יראה אותה שוב. הוא בעצם אמר שהוא הולך למות."

ממרחק השנים, עיניה של סבתא היו מתמלאות דמעות כאשר זכרה את הסצנה העצובה. ליבה של אמא שלה התרכך. אולי חשבה על בעלה, שגם אותו נשאו החיים הרחק מהבית הדל ומבתו הפעוטה המקסימה. "היא נתנה לו חלב, הרגיעה אותו ונתנה לו ברכה, שיזכה לראות את המשפחה שלו. הוא היה איש מסכן, בן אדם. אמא שלי הסבירה לי אחר כך שהוא היה איש טוב, אפילו שהוא לא יהודי."

אלה היו שנים של מלחמות ושל רעב, במהלך גסיסתה האיטית של האימפריה העותומנית התורכית. אום מרים ציפתה בגפה חודשים ארוכים, שהתארכו לשנים, להודעה מאב המשפחה. בעלה יצא מביתם

בעיר איב (Eub) לבדוק את האפשרות להשתקע בארץ ישראל. הוא היה מורי (מורה) צעיר, שלא קנה את ההבטחות הציוניות כחתול בשק. בשלב הראשון, הוא השאיר מאחור את אשתו ואת הצעירה בבנותיו (סבתא נולדה ככל הנראה בשנת 1900), תחת חסותם של ילדיו הגדולים שכבר תרמו לפרנסת המשפחה, כמקובל, מגיל עשר או שנים עשרה. לבדו – אולי ביחד עם השיירה הרגלית המפורסמת של יהודים תימנים משנת 1907 – עשה את הדרך הארוכה והמפרכת לציון.

עברו שנים עד שהגיע המסר המיוחל שציווה על האם והילדה לצאת לדרך. סבתא לא ידעה אם זה היה מכתב – נשים ממילא לא למדו קרוא וכתוב – או הודעה בעל פה. אין לי מושג כיצד הבינה אם סבתי את סידורי הנסיעה, שכללו את ההוראה שהבנים הגדולים יישארו בינתיים בבית. המורי הזהיר לא רצה לאבד את הבסיס בתימן, למקרה שההתערות בציון לא תצליח.

בהיסטוריה המשפחתית נרשם כי האחים הגדולים של סבתי הגיבו בהתפרצות של תסכול וקנאה, שתורגמה לגילויי אלימות כלפי האחות הקטנה. בין השאר היא טולטלה בזעם והושלכה על הקרקע, כעונש על שזכתה להעדפת האב. האם הצליחה רק בקושי לשחרר את בתה מידי בניה הגדולים. סבתא מרים לא שכחה את ההתעמרות ואת ההשפלה, וגם האחים לא שכחו. אבי ואחיותיו זוכרים קשרים קלושים בלבד עם הדודים, שבסופו של דבר הגיעו לפלסטינה בכוחות עצמם כמבוגרים והשתקעו בפתח תקווה.

שכן ערבי מוסלמי התנדב ללוות את האישה הבודדה והילדה במסע הרגלי הארוך מאיב עד עיר הנמל עֶדֶן. הם צעדו בערב ומוקדם בבוקר, נחו בחום היום ובקור הלילה. השכן עזר לשאת את הצרורות המעטים ואת חמת המים. אום מרים מחתה רפות על כך שהוא התעקש לסחוב גם את ילדתה התשושה. אפשר להניח שהן לא היו לבד, אך סבתא לא זכרה דבר מהמסע הזה. שום דבר חוץ מטוב לבו של הגבר החסון שנשא אותה רוב הדרך על כתפיו. היא היתה נרגשת מנדיבותו גם אחרי יותר מששים שנה.

“איך יכולים להגיד שכל הערבים רעים?” היתה סבתא מרים שואלת בהתרסה. “הלוואי שהיו עוד הרבה יהודים טובים כמו השכן הערבי שהוא שעזר לנו, אללה ירחמו”.

על מה שהתרחש בעדן היה לה סיפור ממש מוזר. אמה לא הצליחה משום מה לקבל אישור לעזוב את תימן ולנסוע לפלסטינה, ונתקעה

לבדה בעיר הנמל ימים ושבעות. לדברי סבתי, אום-מרים היתה הולכת איתה כל בוקר לרחוב הראשי, ומחכה שיעבור שם ה"מליץ" היהודי המקומי, שרק הוא נתן אישורי יציאה.

"מה את מדברת, סבתא? מלך יהודי בתימן?" ניסיתי להבין. פעם באתי אפילו עם מכשיר הקלטה. רצייתי מאוד לאגור את זיכרונותיה. אבל מה שאמרה לא נשמע הגיוני, וגם עמד בניגוד למה שלמדתי בבית הספר: שבתים מעמדם של היהודים היה כל כך נחות, עד שאסור היה להם אפילו ללכת על המדרכות כאשר מוסלמי היה עובר מולם.

"כן כן, אני לא יודעת", התעקשה סבתא בתוקף. "היה שם אחד, הוא היה המלך של כולם, גם של המוסלמים. בטח שהוא היה יהודי. היה עובר ברחוב עם הסוס שלו, כולם היו משתחווים".

אמה של סבתי ארבה מדי יום להזדמנות ליפול לרגליו של ה"מליץ", וכאשר עשתה זאת, כשילדתה הרועדת והמבוהלת אחוזה בידה, פרצה בצעקות. היא הסבירה לאיש החשוב שהיא אישה לבדה, שבעלה מצפה לה בפלסטינה, ומצבה נואש. התרגיל הצליח, וסבתא-רבה שלי הצליחה, למזלי הטוב, לצאת מתימן.

תהיתי לא פעם על מקורו של הזיכרון הבלתי מובן הזה. סבתא מרים לא היתה פנטזיונרית, והיה ברור שמדובר באירוע שהותיר עליה רושם אדיר. כילדה, היא הבינה שהיה שם איזה יהודי חשוב שבידו היה הכוח לאפשר לאמה לעזוב את תימן. אני יכולה רק לנחש שהאישיות המלכותית שהרשימה את סבתי היתה מישהו שבסמכותו היה להעניק כרטיסי נסיעה למסע בספינה דרך תעלת סואץ עד יפו. מן הסתם פקיד ציוני נכבד – אולי פעיל העלייה הידוע שמואל יבניאלי בכבודו ובעצמו.

המורי ומשפחתו השתקעו בשכונת התימנים של פתח תקווה. כשהגיעה מרים לגיל חמש עשרה היא עברה אירוע טראומטי שילדות יהודיות בתימן יכלו לצפות לו הרבה יותר מוקדם.

"היינו משחקות ברחוב. פתאום חברה אחת שלי באה אלי בצעקות: מרים, מרים, הביאו לך חתן מיפו," סיפרה סבתא, בחיקוי מושלם של צווחות השמחה נוסח תימן.

"הן היו צוחקות עליי, 'מרים, מרים, איזה בחור גבוה, איזה יפה', אני מה-זה נעלבתי, מה-זה התרגזתי. למה שלא אקח אבן גדולה, אזרוק על זאתי חזק בראש? ממש ירד לה דם. כולם צרחו, אמרו, זאתי – משוגעת! תיזהרו ממנה!"

גילויי הפראות של הכלה המיועדת לא הרתיעו את החתן הנבחר, קרוב משפחה רחוק של הוריה, או את ההורים שיזמו את השידוך. מרד הנעורים נחנק באיבו, ותשעה חודשים אחרי החתונה כבר כרעה הנערה ללדת בפעם הראשונה. התינוק נולד מת. עברה שנה ונולד עוד תינוק מת. ועוד אחד.

לסבתי היה חשוב לספר לבנותיה ולנכדותיה את הסיפורים על ראשיתם האומללה של נישואיה ועל שלושת עולליה הראשונים שמתו, כדי להגיע לסוף הטוב, שהיה בו גם מוסר השכל והדרכה אמונית. אחרי שביקשו לשווא עצה והדרכה מרבנים ופוסקים בני העדה, הגיעו בני משפחתה לחכם אחד שידע בדיוק איך להרחיק את המזל הרע. החכם נתן ברכה, ופסק כי מדי שבוע תתרום האישה הצעירה כמה פרוטות לתיבת הצדקה בבית הכנסת, יען כי צדקה תציל ממוות.

העצה התגלתה כיעילה ביותר. או שאולי סבתא התחזקה מעט, התבגרה, וקיבלה תזונה יותר טובה. בשנת 1919 נולדה דודתי מזל, בתה הבכורה. אחר כך נולד סוף-סוף בן בכור, ישראל, ואחריו משה, אבי. לא כל ההריונות נגמרו בהצלחה, ואני מעריכה שבסך הכל עברו על סבתא מרים לפחות חמש עשרה לידות, כולל זוג תאומים, שרק אחד מהם, דודי הצעיר יצחק, שרד. אחותו התינוקת רבקה מתה בשנתה; אז עדיין לא קראו לזה מוות בעריסה. בן נוסף, מאיר, מת בגיל שש עשרה ממחלה קשה. נותרו לה ארבעה בנים ושלוש בנות, משפחה ברוכת ילדים טובים ובריאים שכולם הקימו משפחות משלהם. סבתא מרים הקפידה להעביר את התרומה השבועית לקופת בית הכנסת גם כשרגליה כבר היו חלשות מכדי לשאת אותה לשם.

על סבא דוד ישועה לא שמעתי ממנה הרבה. "זכרונו לברכה" מת חודשים אחדים אחרי שנולדתי, משחמת הכבוד, מחלתם של המכורים לאלכוהול. הוא התפרנס רוב ימיו מעבודה ביציקת בלוקים ומדרגות. זו היתה עבודה גופנית קשה, ששכרה המועט שולם על פי מספר היחידות. את הבלוקים היה סבא מסוגל להרים מהתבניות בעצמו, אבל כדי להוציא את המדרגות הכבדות מתבניות היציקה היה זקוק לעזרת אחד מבניו. הבנים היו באים בחוסר חשק מהבית ברחוב הכובשים אל המגרש שהיה בסוף רחוב זרובבל, ממש על שפת הים. כולם למדו ממנו את אמנות הכנת תערובת ה"מוזאיקה" הקשה, אך רק דודי

ישראל המשיך את דרכו שנים אחדות במקצוע לפני שהפך לכרטיסן בקו 4 של קואופרטיב דן.

לפני העבודה ואחריה היה סבא דוד מקפיד להתפלל ולעייין בפרשת השבוע. כמו לכל התימנים בני דורו היתה לו השכלה תורנית בלבד, ומאחר שלא גילה שום כישרון למסחר או לרוכלות, נאלץ להתפרנס מעבודה גופנית כל ימיו. דודתי מזל זוכרת אותו באהבה כאיש עדין שהניח לילדיו הקטנים לטרוף את רוב ארוחת הבוקר הטעימה שאשתו היתה מכינה רק למענו כדי שיצליח להתחזק. אולי הוא בכלל איבד, בשלב מסוים, את התיאבון. אינני יודעת אם אי פעם הביע תסכול, זעם או השפלה על הסדר החברתי-כלכלי שהציב אותו בתחתית הסולם של תל אביב המשגשגת בשנות העשרים והשלושים. על הירדרדותו האיטית והעצובה לשתיינות כרונית דיברה בחופשיות במשפחתי רק דודתי אסתר, שגם לבעלה הבוהמיין יליד רומניה היו בעיות שתייה חמורות.

בשנותיו האחרונות, סבא דוד ישועה לא גר בבית. נוכחותו בשני החדרים הצפופים שבהם התגוררה המשפחה על שבעת ילדיה, בהם מתבגרים צעירים, הפכה בלתי אפשרית. אחרי שכילה בשתייה את הסכונותיה המעטים של המשפחה, דרשו הבנים הגדולים שימצא לעצמו פינה מחוץ לבית ויניח לאמם המותשת. הוא שכר לעצמו חדרון פעוט במעלה שוק הכרמל, וסבתא היתה שולחת אליו את הבנים הצעירים עם ארוחות מבושלות. בחגים היה מגיע הביתה, וכאשר מת בנו מאיר ישב "שבעה" עם כל המשפחה בדירה השכורה ברחוב הכובשים. הוא לא האריך ימים אחריו.

* * *

דוד ומרים ישועה

על מדף מאחורי זכוכית בראש הארון הקטן, שבו שמרה סבתא מרים בגדים וסדינים בחדר המגורים, נשמר תמיד צילום דיוקנו של בעלה המנוח. בשנים האחרונות, בכל פעם שאני רואה תמונה של מנהיג ארגון אל קעידה, אוסאמה בין לאדן, שגם הוא ממוצא תימני, אני נזכרת בתווי הפנים העדינים, המוארכים, הזקן האפור, הכובע והמבט חסר החדווה שנשקף מהתמונה של סבי מצד אבי.

ישוב יהודי תימני התקיים בירושלים מאמצע המאה התשע עשרה. בשלב מוקדם של ההתיישבות הציונית אומצו התימנים אל לבה של ההתיישבות הזאת. בני העדה היו שחומי עור, עניים מאוד, נכונים לכל עבודה קשה, ממושמים ו"מסתפקים במועט". הם בעצם היו ערבים לכל צורך ועניין, והתאימו על כן לעבודה כפועלים שחורים. בו בזמן, על פי דתם הם היו יהודים אדוקים. השמחה היתה גדולה כי התברר, שמדובר בקבוצת אוכלוסייה המעניקה פתרון אמיתי לצורך של המתיישבים הציוניים החדשים בידיים עובדות עם תג מחיר נמוך, וכביכול בלי מחיר דמוגרפי-דתי. ה"הסתפקות במועט" של התימנים הילכה קסם על המתיישבים מאירופה המזרחית. כאשר נודע שאפשר בקלות לייבא עוד המון ערבים-יהודים כאלה מארץ רחוקה שנקראה תימן, העלאתם ארצה הפכה למשימה ציונית חשובה.

העסקנים הציוניים התגייסו קודם כל להתגבר על ההתנגדות של רבנים אשכנזים בני התקופה, שלא היו מוכנים לשמוע על יהודים שחורים והערימו לא מעט קשיים. התימנים היהודים ורבניהם הסובלנים נאלצו לעבור שורה של חקירות ומבחנים, שבסופם הודה הממסד הרבני-האשכנזי בהפתעה רבה שיהודי תימן אכן "מקפידים בכל קלה כחמורה", ושמים בראש דאגתם את הצורך להתבדל מן הגויים. ואכן התימנים, בדיוק כמו אשכנזים אדוקים ופחות אדוקים, לימדו את ילדיהם לתעב כל מגע עם מי שאינו יהודי. כדי למנוע כל סיכוי שבנותיהם הקטינות ימצאו להן בני זוג מן הגויים, טרחו להשיא אותן בגיל שבו ילדות מעדיפות עדיין לשחק בחול ובכובות.

אני חייבת את כואי לעולם לקו היבוא הראשון של יהודים-ערבים לצרכים דמוגרפיים וכלכליים ציוניים. התימנים של ראשית המאה שעברה באו לארץ ישראל מרצונם וביוזמתם. איש לא הבטיח להם גן של ורדים. ההתלהבות הדתית היתה כמובן חלק מהסיפור, אבל אין ספק שהבסיס להגירה היה כלכלי. כמו עובדים זרים כיום, וכמו

היהודים שנדרו במשך דורות רבים מארץ לארץ בחיפוש אחר מקלט מדיני וכלכלי, המהגרים טרחו לשלוח חיל חלוץ ולברר בדיוק מה מצִפָּה להם, כמו שעשתה משפחתה של סבתי. לא כולם היו מרוצים מהתוצאות. המיתולוגיה המשפחתית מספרת כי סבא דוד, שהגיע ארצה כנער יתום עם אמו האלמנה, העריך מיד שעדיף להביא ארצה קבוצת תמיכה גדולה ככל האפשר מהבית בתימן. הוא מיהר לשגר לקרוביו באיב מכתבים נלהבים שתיארו את המצב בארץ הקודש בצבעים ורודים, והאיץ בהם לבוא בעקבותיו. במשך שנים רבות נהגו הקרובים האלה – בהם הוריו של דודי שלום, בעלה של דודתי מזל – להטיח בו את אשמת חייהם הקשים בתל אביב.

המרוויחות הגדולות ביותר מהמעבר לפלסטינה, על פי רוב הדיווחים, היו הנשים התימניות, שכמו סבתא שלי, גילו את מנעמי היציאה לעבודה מחוץ לבית, בדרך כלל בנקיון או בבישול, ויתרונות העצמאות הכלכלית¹. עבור הגברים, המעבר לציון גרר ירידה לא רק בסולם המעמדי החברתי אלא גם נפילה כואבת ממעמד השררה המוחלט בתוך ההיררכיה המשפחתית הפאטריארכלית. במבחן התוצאה ניתן לקבוע כי הגירת יהודי תימן היתה מהלך מוצלח, למרות כל התלאות. עובדה: כמעט אף יהודי תימני לא ביקש לשוב על עקבותיו לארץ המוצא, בצד הדרומי מערבי של חצי האי ערב.

* * *

מבקריה של הציונות משמאל מרבים לגנותה כתנועה "קולוניאלית". בקונטקסט ההיסטורי הנכון זהו גינוי לא רלוונטי. בתקופה שבה עשתה הציונות את צעדיה הראשונים, הקולוניאליזם נחשב עדיין להליך של קדמה, והיה מקור השראה מרכזי לתיאודור הרצל. חוזה הציונות היה משוכנע שהטרגדיה של היהודים המזרח אירופים תיפתר אם הם ימציאו את עצמם מחדש כעם קולוניאלי נאור. היתה רק בעיה אחת. הדת היהודית מנעה כל סיכוי להתפתחות של

---

¹ על יציאתן של נשים תימניות לעצמאות כלכלית הודות לעליה לישראל כתב בהרחבה הסופר יוסף צוריאל ברומן "חלמתי יונים". הוצאת זמורה ביתן, 2002.

דינמיקה קולוניאלית מהסוג המביא תועלת אמיתית גם לתושבים הילידים של המחוזות החדשים.

החלוצים היהודים, ממש כמו הוריהם בעיירות ובתחומי המושב, נשאו איתם את הגנים הבדלניים והמסתגרים של האורתודוקסיה.

ראש החץ של האוואנגארד היהודי ההתיישבותי הצטייד בכל הפטנטים הטכנולוגיים שסיפקה הקידמה העולמית, לקראת העלייה על הקרקע, השוממה ברובה, של ארץ ישראל. אבל המתיישבים היהודים נאלצו לוותר מראש על אחד הכלים היעילים ביותר של מייסדי הקולוניות לדורותיהם. מהיוונים והרומאים דרך הכיבושים המוסלמים והאימפריות האירופיות והאמריקאיות, עמים בתנופת השתלטות תמיד הפעילו לטובתם גם את האלוהים הפרטי שלהם על כל גרסאותיו. מיסיונרים וכוהני דת שימשו חיל חלוץ יעיל לרכך את התנגדות המקומיים. הדת היהודית, שבמשך מאות שנים עסקה בהתגוננות פעילה מפני "סכנת טמיעה והתבוללות", לא היתה מסוגלת להציע אפילו מראית עין של נכונות לפתוח את שורות הקבוצה הלאומית החדשה, הדינאמית והמצליחה, בפני התושבים הוותיקים של פלסטין. כמו צרפתים, אנגלים והולנדים בהודו ובאפריקה, עשו היהודים המהגרים אבחנה מיידית בין מתיישבים לבין "ילידים". אבל בו בזמן, על פי האידיאולוגיה הציונית, הם גם ראו בעצמם את ה"ילידים האמיתיים", ופיתחו חששות עמוקים מפני ה"ילידים" הלא יהודים. כך החל הפרדוקס הציוני את דרכו המסובכת והמסוכסכת.

הבסיס החקלאי של המושבות היהודיות שהוקמו בפלסטינה בסוף המאה התשע עשרה חייב עבודה פיזית קשה וידיים עובדות זולות. ערביי פלסטין היו המועמדים הטבעיים למשימה. ל"בועזים" של העלייה הראשונה לא היה שום קושי למצוא פועלים חקלאים חרוצים, ששמחו להפוך את הנחלות החדשות לגנים פורחים, תמורת שכר זעום שאיפשר לבעלי הקרקעות החדשים לשגשג.

כל בית אב יהודי מזרח אירופי שקם במושבות החדשות ובפרוורי הערים, הביא איתו רווחה כלכלית משמעותית לכפרים הערבים העניים. בניהם היו הבנאים, הגננים ופועלי התחזוקה של המתיישבים החדשים. עם ההון והידע הטכנולוגי שהביאו איתם המתיישבים חל שיפור חד בתנאים התברואתיים, הרפואיים והתזונתיים של העובדים המקומיים, ומספרם צמח. תמותת התינוקות הקטסטרופלית בכפרים הערבים אכן נבלמה הודות לטיפול הרפואי שהעניקו רופאים יהודיים.

הפריחה הכלכלית משכה ארצה עוד ועוד ערבים מחוסרי פרנסה ובית ממחוזות העוני הסמוכים, בעיקר מסוריה (החורן). התנועה המסיבית של מהגרי עבודה ערבים לפלסטין הזניקה מיד את ה"בעיה הדמוגרפית" לראש התודעה היהודית-ציונית המודאגת. הגירה ערבית לפלסטין הוגדרה תמיד כ"סכנה" על ידי הציונים ועד היום מתייחסים אליה כבלתי לגיטימית. זאת בניגוד להגירה יהודית שתומרצה, טופחה וסובסדה מאז ועד היום תוך הקצאת משאבים אדירים.

בשום שלב לא היו המתישבים היהודים פתוחים לרעיון, שניתן פשוט לפתוח את החברה היהודית בפני אותם פועלים מסורים בני המקום שיהיו מעוניינים בכך, לעודד חלק מהם להמציא את עצמם מחדש כיהודים, ולבנות חברה חדשה, מעורבת, הבנויה על שיתוף הדדי וחיים אלה לצד אלה. תפיסה כזאת מנוגדת לעצם מהותה האורתודוקסית של היהדות, העסוקה באובססיות בשמירה הזויה על טוהר תורשתי.

בעלי נטיות רומנטיות מקרב בני העיירות המזרח אירופיות אמנם ידעו לזהות בערביי פלסטין את קרוביהם העתיקים, צאצאי העם היהודי ההיסטורי שחי כאן פעם. הם חיקו כמה ממנהגיהם האקזוטיים יותר כמו צליית בשר על האש, דהירה על סוסים אצילים והרתחת קפה בפנינג'אן, ואימצו גם את קוד הלבוש הנוח של כאפיות על הצוואר וסנדלים לרגלים. אבל רומנטיקה לחוד וגבולות לאומיים לחוד. הציונים מכל הזרמים האידיאולוגיים אימצו את העיקרון הבסיסי ביותר של מנטליות ההסתגרות הקהילתית. גם הסוציאליסטים הרדיקלים, שבזו בכל פה ל"גלותיות" המכוערת בעיניהם ותיעבו את מסורת הגטו היהודי באירופה, הקפידו עד מאוד להשמר מפני "סכנת ההתבוללות".

הקונספציה חסרת ההגיון הזאת מחזיקה מעמד כבר יותר ממאה שנה. גם בישראל של שנות האלפיים, כל ניסיון של ערבי מקומי לאמץ לעצמו את המנהגים, השפה ואורח החיים של הישראלים היהודים, או חלילה לבקש לחיות ביניהם, נתפס כאיום קיומי. השגים אינטלקטואליים או ספרותיים של ערבים בעברית נתפסים כקוריוז בלתי מובן, אם לא כחוצפה מאיימת. השגים דומים של יהודים מהגרים וצאצאיהם במדינות מערביות מועלים על נס כעוד הוכחה ל"גניוס היהודי".

הדת היהודית, שידעה לנהל קהילות מיעוט משגשגות בלב אוכלוסייה מנוכרת, אינה ערוכה כלל להתמודד עם אוכלוסייה המעוניינת להצטרף אליה ולהיטמע בתוכה על בסיס שאיננו דתי. לרוב הישראלים נוח הרבה יותר להתמודד עם האיסלאם בצורתו הפנאטית והתוקפנית מאשר עם ערבים דוברי עברית, שרבים מהם – בדואים, צ'רקסים, דרוזים ולאחרונה גם לבנונים – אפילו מתגייסים לצבא הגנה לישראל.

זה הרקע לזרועות הפתוחות שהציעה הציונות מראשיתה ליהודים התימנים. המתיישבים המזרח אירופים לא חלמו כמובן על התבוללות לתוך העדה כהת העור, חסרת האמצעים ובעלת התרבות הערבית העשירה, שהתנחלה בשולי המושבות והערים. למרות כל זאת, הם הועדפו על פני ערבים לא יהודים. ואילו התימנים, שזיהו בתבונה את קפיצת הדרך שהציעה להם הציונות, מאחד החלקים הנחשלים ביותר של העולם אל הבונזה היהודית החדשה בארץ הקודש, מיהרו ברצון לאמץ את כללי המשחק שהציעו אחיהם האשכנזים. הם היו מהגרי עבודה, והם עבדו בחריצות וברצון, למען הדור הבא. חלקם נזקקו, כמו סבא שלי, לעראק בכמויות מסחריות כדי להטביע את יגונם על הסטאטוס החברתי והמשפחתי שאבד בדרך. בתימן, אחרי הכל, רובם היו בעלי מלאכה זעירה או סוחרים קטנים, ולא עובדי כפיים, ונשיהם נשארו בבית וצייתו לכל מוצא פיהם. אחרים המשיכו להילחם בחריקת שיניים. כמו אלפי אקדמאים מרוסיה, מהנדסים מסיין, ורופאים פיליפינים, המוכנים להיות קופאים בסופרמרקטים, מניחי בלוקים, פועלי ניקיון ועובדי סיעוד בתל אביב של שנות האלפיים כדי להבטיח עתיד טוב יותר לילדיהם.

* * *

אני זוכרת כמה נעלבתי והתרגזתי כאשר אישה זרה ניסתה לגייס את סבתא מרים לעבודה במשק ביתה.

ישבנו על המרפסת שלנו, במהלך ביקור נדיר שלה אצלנו – היא הגיעה כדי להיות איתי במהלך מחלה אמיתית או מדומה שהשאירה אותי לבד בבית. היא היתה אישה קטנה ודעתנית עם כשרון מולד לספר מעשיות, חוש הומור דק והבנה עמוקה בבני אדם. השכנות התייחסו אליה בהערצה, ובני משפחתה היו תלויים בכל מוצא פיה.

מן הצד השני של רחוב וייס נפנפה אלינו אישה בעוז ממרפסת ביתה. ניחשתי מה כוונתה, ונבהלתי שסבתא תיפגע מאוד כאשר תגלה שהאישה מן העבר השני של הכביש סבורה שהיא עוזרת הבית שלנו, רק מפני שראשה היה עטוף בכיסוי הראש התימני המקובל. אבל האישה ממול לא חדלה, והחלה לצעוק "הלו! הלו!" כדי למשוך את תשומת לבה.

"מה האישה המטומטמת הזאת רוצה מאיתנו!" אמרתי בעצבנות, למרות שידעתי יפה מאוד.

"היא בטח מחפשת עובדת משק בית", הסבירה לי סבתא במאור פנים, והחזירה לאישה המנפנת סימן מוסכם של "לא פנויה, תודה". כל חייה עברו עליה בנקיון בתיהם של אנשים אחרים לפרנסת ילדיה. בעיניה לא היה שום דבר פסול בעובדה, שמי שרואה אשה תימנייה על מרפסת בצפון תל אביב מניח מיד שהיא באה לעשות שם כביסה וספונג'ה.

ידיים עובדות ולוחמות

”כל תימני שרוצה מקבל אצלי תמונה חינם....
 למה? כי אין לו במערכת התרבותית שלו מושג כזה,
 כמו לתלות תמונת אמנות בבית. יש לו קדושים, יש
 לו רבנים, הוא כנראה מעדיף גובלנים. אבל אין לו
 תמונת נוף או תמונה חברתית. ואני יודע שזה גם
 עניין של מסורת. לא תעשה לך פסל ותמונה, והם
 רובם מסורתיים...”

הצייר אורי ליפשיץ מסביר את הפער התרבותי
 לעיתון "תל אביב", 27 בספטמבר 2002

ילדיו של סבא דוד, שגדלו בתל אביב, הצליחו בחיים הרבה יותר
 מאביהם. כולם למדו מקצוע. הבת הבכורה מזל, שנאלצה לסייע
 לפרנסת המשפחה בעבודות ניקיון מגיל רך, הפכה די מהר לטבחית
 מבוקשת בבתי תל אביבים מהמאיון העליון. היא השתלטה באופן
 מעורר השתאות על עקרונות הבישול האשכנזי, וניהלה ביד רמה פסי
 ייצור של געפילטע פיש ועוגות שטרודל עם שלאגזאנה¹. אחיו ואחותו
 הצעירים של אבי כבר רכשו השכלה אקדמית. הוא עצמו, היחיד
 במשפחה שסומן לקריירה רבנית, העדיף תחילה את הפלמ"ח.
 תקופת החניכה שעבר שם בגיל שש עשרה וחצי, אחרי שגוייס עם
 חבריו ל"שיפור הים", שינתה את חייו. אחרי שנתיים חזר לתל אביב
 וחיפש עבודה. השנה היתה 1944. מזל עבדה אז במשק ביתה של
 משפחת פרומצ'נקו, מבעלי בית החרושת לשוקולד "עלית". היא
 ביקשה לסייע לאחיה, ואדון פרומצ'נקו נענה ברצון. אבי הוזמן לבוא
 למשרדו.

¹ במשך כארבעים שנה היתה דודתי מזל ישועה הטבחית של גברת אסתר
 רובין, רעייתו של הצייר המנוח ראובן.

הוא התייצב אצל מזכירת האדון המנהל ומילא טופס עם פרטים אישיים. האישה התבוננה בטופס, הנידה את ראשה בכעס, מחקה ותיקנה בכוונה גדולה.

"השווארצעס האלה", סיננה באידיש לפקידה השנייה, "אפילו את השם שלהם הם לא מסוגלים לכתוב כמו שצריך". במקום שם המשפחה שלנו "ישועה" היא כתבה "יוהושוע" בכתב יד גדול ונמרץ.

את אבא שלי זה הצחיק. כבוגר תלמוד תורה, העברית שלו היתה מושלמת. כתל אביבי שאמו ואחותו עבדו במשק בית הוא שלט היטב גם ביידיש, ואילו בפלמ"ח למד גרמנית מחבריו העולים החדשים. הפקידה ב"עלית", בעצמה עולה חדשה עם עברית עלגת, לא היתה היחידה עם דעות קדומות.

כשהוריי הודיעו על החלטתם להינשא, חברותיה של סבתא חיה שאלו אותה ברוב טקט אם בתה מתחתנת עם תימני "מפני שהיא מוכרחה". סבא שמואל, כנזכר לעיל, מצא תירוץ שלא להגיע לחתונה. הורי הנמרצים לא נתנו לקשקושים האלה להפריע להם להתחיל חיים משותפים שנמשכו ששים ושתים שנים טובות, והסתיימו בצער גדול עם מותו של אבי היקר בנובמבר 2009, חודשיים לפני שמלאו לו 86.

הם נישאו באפריל שנת 1948. לחתונה שנערכה באולם של הרבי ברחוב פינסקר, מול קולנוע מוגרבי, הגיע החתן ישר מהקרבות באזור מודיעין, באיחור שהספיק לגרום לכלה לפרוץ בבכי. הזוג הצעיר מצא חדר בשכירות משנה בתוך דירת קרקע צפופה של משפחת חייט סימפטי ברחוב ש"ץ בתל אביב. בהמשך הקרבות נפצע אבי קשה. שנה לאחר שהחלים, כנגד כל הציפיות, נולדתי אני, ואבי הפך את המרפסת הקטנה שהובילה לחצר לפינת מטבח.

זו היתה תקופת הצנע. באלבום התמונות שלנו יש צילום של הורי עם עגבנייה, מצרך נדיר שהושג באופן חד פעמי בעסקת חליפין. בחצר הוצב כלוב ארנבות (אז קראו להן: שפנים), שהיו חיות המחמד הראשונות והאחרונות שלי, והפכו לאטרקציה בין ילדי השכונה. המטרה האמיתית, שהתגלתה לי רק אחרי שנים, היתה להוסיף בשר לתפריט הדל שאיפשרו תלושי המזון. את המיומנות בשחיטת שפנים ובישולם רכש אבי בפלמ"ח, כחלק מתוכנית "הר הכרמל", שהיתה אמורה לאפשר התבצרות האוכלוסייה היהודית האזרחית בשטח הררי

לא מיושב למקרה שפילדמרשל רומל יצליח לגבור על בנות הברית
ויכבוש את מצרים ואת ארץ ישראל. כשהרב ש"ך הישיש כינה את
החילונים הישראלים "אוכלי שפנים"¹ ידענו שהוא מתכוון אלינו.

בקיץ של שנת 1952 עברנו לרמת החייל, בפאתי תל אביב. כנכה
צה"ל, אבי עמד בקריטריונים לרכישת דירה בשיכונים שאך זה נבנו
שם. היו לנו שלושים וחמישה מטרים רבועים מרוצפים באריחי מלט
אפורים, וסוף-סוף שירותים פרטיים בחדרון שהיה בו גם ברז למקלחת
וחור ניקוז ברצפה. במטבח של אמי עמד לתפארת המקרר החשמלי
היחיד בכל השיכון, לוקסוס כמעט שערווייתי שנרכש עוד ברחוב ש"ך
מיד שניה לתדהמתן של רוב השכנות. אמי העדיפה לצאת לעבודה
מאשר לחכות לעגלת הקרח פעמיים בשבוע.

סביב רמת החייל שררה שממה גדולה. בלילה שמענו היטב את
לילות התנים. בשבתות בחורף אפשר היה לצאת למסעות רגליים
בעקבות כלניות, נרקיסים ורקפות. זה היה גן עדן לילדים הרבים שגרו

---

¹ כינוי גנאי שטבע הרב שך ב"נאום השפנים והחזירים", מרס 1990.

בשיכון, ולי היתה ילדות מאושרת במיוחד, אולי מפני שבשנה הראשונה שגרנו שם ניסתה אמי את כוחה בניהול גן ילדים בדירה הפעוטה שלנו. כבתה של הגננת פיתחתי ביטחון עצמי מרשים, ושלטתי על מאגר צעצועים חסר תקדים בהיקפו.

מבחינה עסקית הגן היה כישלון גמור, ובתום שנה העדיפה אמי לקבל עבודה כמורה בבית הספר השכונתי שהלך ונבנה. אני נשלחתי לגן אמהות עובדות, מרחק כעשרים דקות הליכה מהבית, בחול הלוחט בקיץ ובבוץ של החורף.

* * *

כמאתיים מטרים של חולות ולפחות שנת אור אחת הפרידו בין השיכון שלנו לבין המעברה. הצריפים המכוסים נייר זפת היו חדשים יחסית לצריף של סבא שלי בנוודיה, אבל בניגוד לנוודיה הצריפים לא נבנו על כלונסאות שמנעו הצפות בגשם. הסידורים הסניטריים של ברז ושירותים משותפים בחוץ היו זהים. המעברה, ששנים ספורות אחר כך חשבתי שזיהיתי אותה כאתר ההסרטה של הסרט "סלאח שבתי", היתה מקום מפחיד, וידענו שמהאנשים שגרו שם אפשר לצפות לצרות. אנשים סיפרו באימה כי כמה מהגברים והנערים של המעברה נצפו קוטפים ירקות בחלקות הגינה של השיכון.

ילדי המעברה לא למדו בגן אמהות עובדות, אם הלכו לאיזה שהוא גן בכלל. האמהות והאחיות שלהם דווקא רצו לעבוד. הן נהגו להסתובב בשיכון שלנו ולהציע עצמן לעבודות מזדמנות בכביסה ובניקיון. עקרות הבית הצעירות של הבלוק, חלקן שכירות כמו אמי, יכלו להרשות לעצמן את הפרוטות המעטות שנשי המעברה ביקשו בתמורה. נכון שכולם היו כאן עניים בראשית שנות החמישים, אבל כמו כל דבר, גם עוני הוא עניין יחסי.

איך לקרוא שעון למדתי ביחד עם נשים שגילן היה כגיל הסבתות שלי. אמי הסבירה לכל עוזרת חדשה איך מודדים זמן. היא היתה מציירת עיגול גדול על נייר, ומסבירה שהתמורה לעבודה קשורה למספר הסיבובים שעושה המחוג הגדול ולמספר הספרות שיעבור המחוג הקטן.

באחד הימים הגיעה לבלוק ילדה מהמעברה. היא לבשה שמלה סמרטוטית והחזיקה ביד בקבוק "אָמָה", תומר הניקוי היחיד שהיה

מוכר לנו באותה תקופה. שיחקתי בגינה ועקבתי אחר מעשיה. היא דפקה על דלתות בשיכון, שנפתחו בפניה ונסגרו כעבור דקות אחדות. נראה לי מוזר שהיא סוחבת איתה בקבוק, כי לכולם היה "אמה" בבית. אולי רצתה להוכיח שהיא מבינה בנקיון. אולי לא ידעה עברית. היא היתה מבוגרת ממני, כבת עשר, אבל ידעתי היטב שהיא קטנה מכדי לבקש עבודה של גדולים מאנשים שהיא לא מכירה.

אמי זוכרת אותה היטב עד היום, וגם את נקיפות המצפון שעוררה בה. היא העסיקה אותה כשעתיים, לימדה אותה איך עובד שעון, והרשתה לה לשוב. בערב ניהלו השכנות שיחה בנושא המנקה החדשה, וגיננו פה אחד את הוריה חסרי האחריות ששלחו את בתם לנקות בתים ומדרגות, במקום ללכת לבית הספר. מצד שני, נראה אכזרי לא פחות לסרב לה. אולי יכו אותה בבית אם לא תביא כסף. לפחות היא קיבלה משהו לאכול.

המשפחות שגרו במעברת רמת החייל היו בנות מזל יחסית לעולים החדשים שנשלחו לגור במושבים החדשים של פרוודור ירושלים. מסיוור מורים באזור נשאה אמי זיכרונות קשים על צריף בית ספר שאפילו לא היה אטום לרוחות הקרות ולגשם. לחלק מהילדים לא היו נעליים. חלקם ישבו על הרצפה הקרה בחורף הקשה, כי לא היו מספיק כיסאות בכיתה. המורה היתה חיילת, ללא כל הכשרה חינוכית.

"זה היה מזעזע", נהגה אמי לומר, שנים רבות אחר כך, כשנושא "הפער העדתי" והטענות על ניצול והזנחה של העולים הפכו למוקד פוליטי בוער. כחניכה של תנועת נוער ציונית היו לה רגשי אשמה על שלא התגייסה מיד לעבוד בבית הספר האומלל הזה ולתרום מהמוטיבציה החינוכית שלה במקום שבו יכלה להביא הכי הרבה תועלת. אבל היא כבר לא היתה אז רווקה אידיאליסטית אלא אמה לילדה. "לאנשי צבא שהתבקשו לחיות באזורים מרוחקים מהמרכז הוצעו כמובן מאליו תנאים חלומיים בדיוור ובשכר. אבל אף אחד לא חשב שגם מורים הם אנשים חיוניים במקומות האלה", קיטרה אמה שלי. בעשרות השנים שעברו מאז נשחק שכרם של המורים במדינת ישראל פי שלושה לעומת התיגמול לקצינים ונגדים¹.

---

¹ בשנת 2003 הגיע הפער בין משכורתו של נגד לבין משכורתו של מורה בתיכון במדינת ישראל ל-200 אחוזים. מאיר שטיגליץ, "מחיר הפניקה" גלובס,

שלוש שנים ברמת החייל המרוחקת הספיקו להורי. בהזדמנות הראשונה מכרו את דירתם בשיכון ורכשו תמורתה זכויות בדירה שכורה ב"דמי מפתח" בצפון תל אביב. הם העריכו נכון שבית הספר הוותיק של תנועת העבודה יהיה מקום טוב יותר לבתם היחידה להתחיל בו את החיים, הרחק מהשיכון, מהמעברה, מהמושבים העניים ומעצירות הפיתוח, שבהן צמח בינתיים הדור השני של המצוקה.

* * *

על כל איזכור נזעם בדיעבד של קורבנות הימים הקשים ההם, העולים החדשים מארצות ערב וילדיהם, מתעורר גל מחאה נגדי נזעם לא פחות של אשכנזים וצאצאיהם, הנעלבים עד עמקי נשמתם מההאשמה, שיש להם חלק באחריות לקיפוח. לרובם יש סיפורים קורעי לב על חייהם הקשים של עולי מזרח אירופה בשנות הארבעים והחמישים. סדרה מושקעת בת ארבעה פרקים בטלוויזיה בשם "רוח קדים" (מאת דוד בן שטרית)¹ שתיעדה היטב את סבלם של עולי מרוקו בתקופה ההיא, לא שכנעה אשכנזים שהיה משהו מיוחד בסבל הזה. למה המרוקאים כל כך כועסים?

עם מהותם האמיתית של אסונות העלייה ההמונית גם בני הדור השלישי מתקשים להתמודד, מפני שהגירת שנות החמישים לא היתה סתם בעיה של עוני, צפיפות דיור ומחסור במסגרות חינוכיות. עיקרה היה ההנמכה הממוסדת בסולם החברתי.

התקדמותם של בני המהגרים מהדור הראשון בסולם הכלכלי פינתה, בדרך הטבע, מקום בתחתית. בראשית שנות החמישים, רוב הפועלים האשכנזים שהגיעו לישראל כבר הפכו לבעלי מקצוע ובעלי בתים, התימנים הוותיקים היו מיעוט מבוטל בשלבי התברגנות, ואילו הערבים, שעסקו עד קום המדינה ברוב עבודות הכפיים בחקלאות, בכנייה ובענפי השירותים, גורשו והוכרחו מהארץ בהמוניהם. כמה

מוסף "כסף", 18.9.2003. הציטוט המדויק: "במדינת היהודים דהיום, נגד בכיר בצבא משתכר בערך פי שלושה ממורה בכיר בתיכון. לו הרצל היה חוזה את המצב הזה, סביר מאוד שהיה מבקש לא להתחיל את האגדה"

1 "רוח קדים", סדרה מאת דוד בן שטרית, "בהפקת "טלעד" בערוץ השני.

מאות אלפי יהודים שניצלו מהתופת באירופה נחתו בחופי המדינה החדשה, שנאלצה לקבל על עצמה את תפקיד קליטתם בתנאים לא קלים.

העולים החדשים מאירופה היו ברובם בעלי מקצועות או סוחרים, על פי מיטב המסורת המעמדית של יהודי היבשת במאות השנים האחרונות. מספרם לא הספיק כדי לתגבר את האוכלוסיה היהודית של מדינת ישראל, שעדיין חשה נחיתות מספרית. הם לא התאימו כדי לתפוס את המקומות שהתפנו בשדות, בכבישים, ובמפעלי התעשייה החדשים.

מדינת היהודים שאך זה קמה היתה זקוקה למאגר אנושי נוסף. העומדים בראשה אך זה השלימו בהצלחה הרחבה עצומה של גבולות תכנית החלוקה, ולצידה מהלך של טיהור אתני גדול. אולם ה"רוב היהודי" לא היה די מבוסס. בזריזות מפתיעה הותוו יעדים חדשים ושאפתניים ביותר ליישוב המתגבש. המדינה הצעירה מאוד שיגרה את מיטב בניה, מגובים במנגנון שירות חשאי ואחוז מוטיבציה אדירה, לשורה של מדינות ערביות על מנת ליבא משם אוכלוסיה יהודית בכמויות גדולות. הרעיון היה מבריק, והתבסס על פרקטיקה שכבר עבדה בהצלחה כמעט ארבעים שנה מול יהודי תימן. המוני יהודים ערבים יכלו לפתור בבת אחת שורה של בעיות מרכזיות: תוספת למאזן הדמוגרפי היהודי, שכבה נחוצה של פועלים יצרניים, ותגבור משמעותי של גברים צעירים לשנתוני גיוס החובה לצבא ההגנה לישראל.

"יהודי ארצות ערב נדרשו כידיים עובדות ולוחמות", כהסברו המדויק של תום שגב¹.

פעולת השכנוע בארצות היעד הצליחה מעל המשוער. שליחי המוסד דיברו על פעמי משיח ועל תחיית עם ישראל בארצו. הלחץ הקהילתי לא איפשר לאיש להשאר מאחור. מערכת הסעה המונית הובילה מאות אלפים על פני הים התיכון על טפס ונשיהם. הם הביאו איתם ציפיות גדולות לחיים חדשים בארץ חמדת אבות. כאשר נחתו כאן, לתוך המאהלים והפחונים שהוכנו בעבורם בדיונות שלצד הערים הגדולות, חיכה להם משהו חמור מסתם מצוקה ומחסור.

---

¹ תום שגב, "ילדי גן העדן". "הארץ" 20.9.2002

יהודים היו מזוהים מאז ומתמיד עם המעמד הבינוני, ולא לחינם התעמתו ראשוני הסוציאליסטים הציונים עם "קללת הפירמידה ההפוכה". הציונות הסוציאליסטית שמה לה למטרה "להפוך את הפירמידה" ולבנות חברה בריאה על יסודות מעמד עובדים יהודי. בדיעבד, ההמצאה החדשה הזאת החזיקה מעמד רק כל זמן שהמוני יהודים לא מצאו דרך להתפרנס ממשוהו שלא היה עבודת כפיים. "הפירמידה ההפוכה" עלתה עם היהודים לפלסטינה.

הסיבה פשוטה: מעצם טיבה מעודדת היהדות את בניה להשכלה ולמצויינות – עקרונות יסוד של המעמד הבינוני בכל החברות המודרניות. באירופה היו יהודים מזוהים תמיד עם השכבה הבורגנית של הסוחרים ובעלי המקצועות החופשיים¹.

מה שהיה נכון בערים ובעיירות הקטנות של מזרח אירופה ומרכזה היה נכון גם בשכונות היהודיות של אפריקה הצפונית, בפרס, תימן ועיראק.

עד שנקראו אל הדגל הציוני על ידי היהודים המזרח אירופים, יהודי ארצות ערב היו אנשים שידעו היטב – ממש כמו יהודים בכל מקום בעולם – להבדיל בין דת ללאום. במשך דורות רבים חיו בני משפחותיהם בהרמוניה נוחה למדי בארצות שמהן באו. כמו יהודי אירופה, הם היוו חלק חיוני מהמעמד הבינוני של הארצות האלה, משולבים היטב ברקמה האתנית והתרבותית. אם יהודי גרמניה ראו בעצמם גרמנים נאמנים לכל צורך ועניין, "בני דת משה" כהגדרתם, הרי שגם היהודים המרוקאים ראו בעצמם מרוקנים לכל דבר. הכיבוש הצרפתי ראה בהם מלכתחילה "ילידים" (indigene), אבל לא מעטים מהם כבר החלו בתהליך האירופיזציה כדי להצטרף לקבוצה המועדפת על השלטונות².

החברה הישראלית הצעירה, שטיפחה חלום על אחדות לאומית במונחים של טוהר אתני ושורשים תרבותיים, נכנסה בעיניים פקוחות לאחת הסתירות העמוקות שהכתיבה התפיסה הלאומית היהודית,

---

¹ עוד על מודל החברה היהודית בספר "המאה היהודית" מאת יורי סלזקין, ההוצאה לאור של אוניברסיטת תל-אביב על שם חיים רובין, 2009.

² על יהודי מרוקו, מצבם ערב העליה ההמונית לישראל ומרקם היחסים בינם לבין שאר המרוקאים: ד"ר ירון צור "קהילה קרועה – יהודי מרוקו והלאומיות, 1943 – 1954" בהוצאת עם עובד, ספרית ההעפלה, 2001.

הנגזרת מהתפיסה הדתית היהודית. טבעה המיוחד של הדת שלנו כפה אחדות לאומית פיקטיבית לחלוטין על מהגרים עם רקע אתני ולאומי שונה לגמרי.

לתוך החברה המתהווה של צאצאי דוברי היידיש נחתה מסה אדירה של יהודים שהיו רחוקים עד מאוד מהדגם המזרח אירופי הוותיק. הם דיברו ערבית בדיאלקטים שונים, התלבשו כמו ערבים, אכלו אוכל בנוסח הערבים, וניהלו טקסי חתונות וחגיגות משפחתיות אחרות בנוסח הערבי המקובל, שמינהגי הדת היהודית השתלבו בו היטב. הם היו ערבים יהודים לכל צורך ועניין. ממש כמו ההורים של סבא וסבתא שלי מתימן.

למרבה הצער, ובעצם למרבה האסון, אף אחד באוכלוסייה שהיתה אמורה לקלוט אותם לא חשב שהזהות הערבית היא יתרון, היכול לסייע למדינה החדשה את ההשתלבות הנכספת במרחב המזרח תיכוני. בעיני המוסדות המיישבים וכן בעיני הישראלים הוותיקים לדורותיהם, העולים החדשים היו "חומר אנושי" עם איכויות קצת ירודות. עם קצת רצון טוב, טוריות ושפאכטלים, היה להם פוטנציאל מבטיח לעבודה בבניין, בתעשייה ובחקלאות. עם השנים, אפשר היה לקוות שלפחות ילדיהם יתערו בתרבות הישראלית הקנונית וישילו מעליהם את הסממנים המביכים של מוצאם הערבי.

בינתיים, הם התאימו בדיוק לסתום פער רציני במבנה הסוציאלי של היישוב היהודי הארצישראלי המתהווה. זה היה יישוב ששיווע לתוספת ידיים עובדות למעמד הפועלים. כאשר קמו מהומות והחלה תנועת מחאה חברתית על בסיס עדתי, אף אחד לא הצליח להבין מדוע הסוחרים ובעלי המלאכה המרוקאים לא הסכימו להפוך לפועלי כפיים נחמדים וצנועים "כמו התימנים של פעם".

* * *

לעולים החדשים מארצות ערב לא היה שום ניסיון בטלטלה המעמדית שעברה על האשכנזים בגין התפרצות האנטישמיות האירופית, ושום דבר בתנאי חייהם לא הכתיב צורך אמיתי לפתוח בחיים חדשים בארץ חדשה. בארצות מוצאם הם היוו חלק איתן מעמוד השדרה של הבורגנות המקומית, ולא היתה להם שום מוטיבציה או צורך כלכלי להגיע לציון כמהגרי עבודה, לפי הדגם של

התימנים הראשונים, הסינים של ימינו או יוצאי חבר המדינות אחרי קריסת המשטר הקומוניסטי בשנות התשעים.

אין אפילו שמץ של הגזמה בגרסתם של יוצאי מרוקו שלא היתה להם שום סיבה ממשית לעזוב את ארץ מוצאם, למעט הרגשות הציוניים-דתיים שעוררו בהם שליחי העלייה. ביקרתי במרוקו פעם אחת, בשולי ועידת עסקים מזרח תיכונית שהופקה בחופזה בעקבות הסכמי אוסלו בשנת 1994. העיר קזבלנקה שקקה זרים. להפתעתי, מקומיים – וזה כלל נהגי מוניות, מלצרים וגם אנשים משכילים ופקידים בכירים – הגיבו בהתרגשות עצומה בכל פעם שהצגתי את עצמי כישראלית. אנשים קראו לי "אחותי". שוב ושוב נפלו זרים גמורים על צווארי ואמרו: "אבל את אחת מאיתנו!" – רק מפני שבטעות הניחו שאני יהודיה מרוקאית, חלק מקהילה אהובה ומכובדת שיום אחד קמה כאיש אחד ונטשה את הבית כדי לסייע לאחים אבודים בארץ אחרת.

לא צריך הרבה דמיון כדי לתאר באיזו תדהמה הוכו בעלי המלאכה והסוחרים הזעירים ממרקש, אלג'יר, בגדד וקהיר כשהתברר להם שבני הארץ החדשה, שהזעיקו אותם להקים את בית המקדש השלישי, רואים בהם פרולטריון שנועד לעבודה גופנית חסרת תחכום. הפקידים האשכנזים, שחלקם בילו כמה חודשים מנעוריהם בסלילת כבישים וייבוש ביצות תוך כדי מגורים בקומונות רומנטיות, לא ממש הבינו מה הבעיה. הם התפלאו מאוד שה"פרימיטיבים" לא התלהבו לעבוד קשה תמורת שכר מינימום כדי לפרנס את משפחותיהם הענקיות, שבמקרה הטוב נדחסו בשיכונני-רכבת צפופים. במקרה הרע הם נידונו להישאר שנים רבות בפחונים ובצריפים של המעברות, או לגדל את ילדיהם בעיירות הפיתוח הנידחות שהציעו עתיד מפוקפק בעבודה מפרכת במפעלי טקסטיל כושלים.¹

"הייתי עושה מדרגות. היה מצב קשה בבית", מסכמת את נעוריה העוזרת שלי, שגדלה במעברת לוד. לא פעם, כאשר היא מתקנת את חשבונותי ומעירה לי על פגמים באחזקת הבית, אני חושבת לאן יכלו להביא אותה חושיה העסקיים המפותחים לו ביקרה בבית הספר

---

¹ 50 שנה אחרי עליה ההמונית התברר שהמוסד הישראלי למודיעין נהג לפתוח ולבדוק מכתבים ששיגרו עולים לבני משפחותיהם בחו"ל. מכתבים שכללו תלונות על הפליה אתנית והזהירו מפני עליה לישראל לא הועברו ליעדם ושולחיהם "הזהרו". "דיעות אחרונות", 29 במארס 2010

היסודי באופן יותר סדיר, ואילו בית הספר הזה לא היה תירוץ עלוב למוסד חינוכי, רחוק מאוד מהסטנדרטים של בית החינוך בצפון שבו למדתי אני. הילדה שניקתה את המדרגות שלנו ברמת החייל צריכה להיות כיום בגיל הפנסיה. מעניין אם היא הצליחה לחסוך לעצמה משהו לקצבה, מעבר לגמלת הזקנה ההולכת ומצטמקת שמעניקה לה המדינה. מצד שני, אולי צאצאיה הם בין כרישי הבורסה והנדל"ן הישראליים?

הפליטים המזרח אירופים, כמעט ללא יוצא מן הכלל, מצאו את מקומם בתוך שדרות המעמד הבינוני בערים של איזור המרכז. רובם חיו בצניעות רבה, אך בכך הם לא היו שונים מילידי הארץ. מהוריי בוגרי ההגנה, הפלמ"ח וצה"ל, למשל. בדירתנו השכורה הצנועה בתל אביב הושכר חדר אחד לדיירי משנה שחלקו איתנו את השירותים והמטבח, כדי להשלים את התקציב החודשי. הסלון שלנו הפך כל לילה לחדר השינה של הוריי, ואילו אחי ואני גרנו בחדר אחד גם אחרי שמלאו לי עשרים.

כך חיו אז הרבה אנשים שאחרי שנים יקראו להם "אליטה". לפחות אלה מאיתנו שלא היו קרובים מדי לסיר השומן הממשלתי או הביטחוני, ולא ידעו לספסר ברכש או בעתודות הקרקע הלאומיות. אבל זה היה קיום נאות, מכובד במונחי התקופה, שבצידו מערך מושלם של שירותים סוציאליים: מערכות רפואה וחינוך מהטובות בעולם, תחבורה ציבורית סבירה ומסובסדת, ומקומות עבודה קבועים בשכר הוגן שאיש לא פוטר מהם אף פעם. זו היתה "ישראל הראשונה", והיא היתה רחוקה ושונה מאוד מהמציאות היומיומית במעברות ובעיירות הפיתוח, שם הצטופפה "ישראל השנייה".

* * *

קבוצות אתניות ותרבותיות יעדיפו תמיד את האנשים הדומים להן על פני זרים שונים ועניים שמקרוב באו. אין שום הפתעה בעובדה שבשנות החמישים ניצלו הישראלים הוותיקים, רובם אשכנזים, את יתרונם בשליטה על ההון, השפה, הטכנולוגיה והמערכת הממסדית, וחזקו את מעמדם על חשבון החלשים.

אבל את ה"שד העדתי" הישראלי קשה להבין בלי התבוננות נוספת במנגנוני הבידול והדחייה הייחודיים שיצרה ושכללה ההלכה היהודית.

אם גדלת במערכת המאלפת אותך מיומך הראשון להיזהר מכל מגע מטמא עם מי שאינו דומה לך, מדבר כמוך ומתפלל כמוך, דרוש מהפך מנטלי עמוק כדי להתגבר על הרתיעה מקבוצה גדולה של אנשים עם מאפיינים אתניים שונים לחלוטין. אותם מנגנונים עצמם שימרו גם את היהודים המזרחיים בכל רחבי ארצות ערב מפני התבוללות בתוך האוכלוסיה המוסלמית. בתקופות מסוימות, דווקא האשכנזים נחשבו לנחותים כלכלית ותרבותית. בירושלים של סוף המאה התשע עשרה ידעו בעלי הבתים הספרדים לעשות הכל כדי שבנותיהם לא ייצאו עם ה"מוסקובים" הקבצנים.

ביישוב היהודי של ישראל הצעירה, תחושת הזרות של החילונים האשכנזים כלפי היהודים הערבים קיבלה במהירות רציונליזציה "תרבותית-טכנולוגית". המיתוס המקומם על ה"נחיתות התרבותית" של המזרחיים נבנה במהירות עצומה, ושיגשג בקרב הפליטים מאירופה, רובם המכריע חסרי כל רקע אידיאולוגי סוציאליסטי או ציוני, שזכו לתמיכת הוותיקים בתחרות הקשה על המשאבים המעטים יחסית של הארץ החדשה.

"בניגוד לחלום האירופי שטיפחה הציונות, היא נאלצה לקלוט יהודים רבים כל כך שמוצאם מארצות ערביות," הסביר פעם העתונאי וההיסטוריון תום שגב לקוראיו (הארץ, 4.11.2001). בהזדמנות אחרת הרחיב שגב את הדיבור על החלום האירופי שהכזיב:

'התנועה הציונית נולדה באירופה ומדינת היהודים שביקשה להקים אמורה היתה להשתייך אל תרבות אירופה. כמה מהאבות המייסדים של המדינה חלמו על בריאת 'אדם חדש' שיחליף את 'היהודי הישן', אך אף כי ביקשו לדלג על פני אלפיים שנות החיים בגלות ולקשור את 'האדם החדש' אל גיבורי התנ"ך – גם דמותו היתה מעוגנת בתרבות אירופה. עד אחרי השואה לא כללה התנועה הציונית את יהודי ערב בחזונה, לכל היותר גילתה בהם עניין אנתרופולוגי. היהודים באירופה היו הפוטנציאל העיקרי שהיה אמור לאכלס את מדינת ישראל. עם השמדתם, גילתה הציונית את יהודי ארצות ערב. היא עשתה זאת בזרות, כחשש, באי רצון. יהודי ארצות ערב נדרשו כידיים עובדות ולוחמות. הם הובאו במהירות כה רבה, לפני שהוכנה התשתית לקליטתם, גם בהשפעת השואה.'

"התיעוד שנחשף עם השנים מוכיח מדיניות שהיתה מכוונת למחוק את זהותם העדתית של העולים מארצות ערב ומארצות אירופה כאחד. יש גם תיעוד המוכיח מדיניות מכוונת של אפליה כלפי היהודים מארצות ערב. מקצת סבלם של העולים נבע מקשיים אובייקטיביים ומשגיאות שנעשו בתום לב, מקצתו היה מיותר ונבע בין השאר מרצון רע..."
(תום שגב "כתב זר", "הארץ" 20 בספטמבר 2002).

שנים ספורות של מגורים באירופה, מחוץ חלומותיה התרבותיים של האליטה הישראלית רבת הזכויות, והתעסקות שטחית עם ההיסטוריה של המאה העשרים, הספיקו לי כדי לעמוד על הפאתיות של הדימוי העצמי ה"אירופי" של האחוס"לים. מקורותיו היו באותה אידיאולוגיה אירופית עצמה, שוחרת ה"אדם החדש" במתכונתו הארית הנקייה, שחלמה על טיהורה האתני של היבשת מגורמים מזרחיים מפוקפקים, רעשנים ובלתי תרבותיים בעליל, או במילים אחרות, מיהודים "אשכנזים".

"אשכנז" היא שמה העברי של גרמניה. שנים רבות התייחסו יהודי גרמניה המשכילים ל"יהודים המזרחיים" (Ostjuden) ששורשיהם היו בפולין, כאל אבק-אדם שיש להתבייש בו. כאשר הסופר העברי יוסף חיים ברנר ביקש לבטא את סלידתו מהערבים של פלסטינה – הם נראו לו נעדרי הרגלי ניקיון, תגרנים קולניים העומדים על המיקח וחיים בצפיפות מנוונת, שלא לדבר על הרגליהם המיניים שהרעישו אותו – הוא כינה אותם בתיעוב "פולני המזרח"¹. לפני כעשרים שנה פירסם העיתונאי היהודי האוסטרי פטר סיקרובסקי ספר מאלף, על ילדים יהודים שגדלו בגרמניה ובאוסטריה שאחרי מלחמת העולם השנייה². רובם דיווחו על תחושות של "נחיתות תרבותית" בגין המשפחות החמות, הקולניות וחסרות הגינונים הפורמליים שבהן גדלו, לעומת

---

¹ "ברנר והערבים", מאת אהוד בן עזר, הוצאת "אסטרולוג" 2001, עמוד 101.

² Fremde in Eigenes Land Juden in der Bundesrepublik, Frankfurt am Main 1979 ; Strangers in their Own Land: Young Jews in Germany and Austria today, by Peter Sichrovsky and Jean Steinberg, Penguin USA, 1987

חבריהם הנוצרים המגוהצים והמנומסים. (סיקרובסקי, שבעצמו גדל כילד יהודי-אשכנזי כזה, מצא לבסוף דרך מדהימה להתגבר על תסביכיו: הוא חבר ליורג היידר, מנהיג המפלגה הימנית-קיצונית של אוסטריה, ובמשך שנים שימש סגנו ו"עלה התאנה" היהודי שלו).

קבוצות נרדפות, כמו יחידים נרדפים, מאמצות לא פעם את דפוסי ההתנהגות של מי שדחה אותן. לפחות חלק מההתנשאות והבוז שפיתחו יהודים מארצות מזרח אירופה כלפי היהודים המזרחים יכול להיות מוסבר ברגשי הנחיתות והצער שהוטבעו במי שהגיעו לכאן כפליטים.

חווית הפליט היא מרכזית להוויה הישראלית של שנות המדינה הראשונות. בני המזל שבין הפליטים היהודים מאירופה הגיעו ארצה לפני מלחמת העולם השנייה, כשהקרקע כבר בערה מתחת לרגליהם. אלה היו אנשים שנמלטו בעור שיניהם מסביבתם הטבעית. הם נקרעו מבתיהם ומרכושם, ואפילו על שפת אמם נאלצו לוותר. ילידי הארץ חסרי התסביכים לכאורה נראו להם מודל ראוי לקנאה ולחיקוי. רבים מהם נושאים עד היום, או הורישו לילדיהם, כאבים ועלבונות על היחס האדיש או המזלזל שנתקלו בו מידיהם של ה"צברים". חלקם אף הרבו להשמיע את הטענה, שהיישוב היהודי בארץ ישראל ומנהיגותו לא עשו די להציל את יהודי אירופה מהתופת.

בזריזות שהחיים חייבו אותה, אימצו לעצמם הפליטים – לפחות למראית עין – את האתוס הישראלי שאל תוכו נחתו. היה להם במה להיאחז: שפה משותפת (יידיש) ופולקלור יהודי שאיחד אותם עם דור האבות המייסדים. לרבים מהם היו גם קרובים, ידידים, או לפחות יוצאי העיריה והמחוז, שהגיעו עשר או עשרים שנה לפניהם.

לבני ה"שטעטל" הפולני לא היה יתרון תרבותי ממשי על בני ה"מלאח" של קזבלנקה. חלק גדול מן ההמונים הגדולים שהגיעו לכאן כפליטים מאירופה הבווערת גררו פיגור חברתי תרבותי משמעותי, בגין המגבלות שהטילה האורתודוקסיה על הקהילות שמהם באו. כל זה לא מפריע לאשכנזים וצאצאיהם עד דור רביעי לדבוק עד היום הזה בקונספציה שהתקבעה בשנות החמישים, שעל פיה יוצאי ארצות ערב לא תומרנו לתחתית החברה הישראלית כתוצאה ממדיניות כלשהי, אלא כתולדה טבעית של נחיתותם הבסיסית. מי מאיתנו לא שמע את

טיעון המחץ: "מה את רוצה, כשהם הגיעו לישראל הם אפילו לא ידעו איך להשתמש באסלת בית השימוש!"

איזה מזל ששייקספיר, מוצרט והגאון מווילנה לא הועמדו מעולם במבחן הניאגרה ליכולתם התרבותית. במדינת ישראל הסוציאליסטית לא הוענקה אפילו מראית עין של הזדמנות שווה לילדיהם של אנשים שהתרגלו להתפנות בלי מתקן שטיפה אוטומטי. הם הפסידו בגדול בתחרות הקשה על משאביה הדלים של המדינה למי שהגיעו עם כישורי אסלה עדיפים.

בשנת 2003 עדיין תמכה מדינת ישראל ב"הפרדה על בסיס תרבותי": פרקליטות המדינה, במסמך גזעני להדהים, מצאה לנכון להצדיק את בידודם של ילדים אתיופים במערכת החינוך הדתית, בטענה שמדובר במגזר שילדיו "אינם מגיעים להישגים גם אחרי שנים רבות"¹. זהו אותו משרד חינוך עצמו שהניאגרה המשיכה לככב בסל התרבותי שלו: באוגוסט 2001 עדיין ידעו בכירי המשרד להסביר את קיפוחם התקציבי המופלג של תלמידים בדואים (רובם ילדיהם של אנשי כוחות הביטחון הישראליים) בכך שמדובר באוכלוסייה "שאיננה רגילה לבתי שימוש עם מים זורמים"².

* * *

עד כמה שזה נגע למדינה, ה"משימה הלאומית" של שנות החמישים והששים הושלמה בהצלחה עצומה. "יומני גבע" מאותה התקופה מתעדים את מחנות האוהלים והמעברות כמבצע מדהים שהשיג את מטרתו. היהודים שהגיעו מצפון אפריקה, תימן ועיראק, ביחד עם קבוצה גדולה של יהודים רומנים, הצליחו להכפיל את

---

¹ בידודם המכוון של תלמידים אתיופים כחלק ממדיניות משרד החינוך נחשף ב"ידיעות אחרונות", סוף מרס 2003; סקירה גם ב"הארץ" 9.4.2003. משרד החינוך לא הצליח גם בשנת 2010 להתמודד עם תופעות כמו הדרת תלמידים אתיופים ובנות "ספרדיות" מבתי ספר (שאותם הוא מממן) בעיר עמנואל ובפתח תקווה.

² על ה"סיבות" לקיפוחם של ילדים בדואים: אורית שוחט, "הארץ", 17 באוגוסט 2001.

האוכלוסייה היהודית בישראל. ה"רוב היהודי" בגבולות הקו הירוק נראה מובטח.

העלייה ההמונית השיגה את מטרתה: להילחם ב"פער הדמוגרפי" מול הערבים תושבי הארץ. בו בזמן, היא שילשה את מספר דוברי הערבית. הדמיון בין מי שבאו להיות הישראלים החדשים, לבין תושבי הארץ המקוריים, שהוברחו מכאן בהמוניהם, לא חדל להטריד את הישראלים הוותיקים – רובם המכריע ילידי אירופה המזרחית שהגיעו בעצמם שנים ספורות קודם לכן.

בתוך פחות מעשרים שנה עומתו ה"אחוס"לים" המודאגים עם "בעיה דמוגרפית" חדשה: יותר מדי יהודים ערבים, שאינם מתפעלים מהדמוקרטיה הישראלית ומעניקים את תמיכתם הפוליטית לכוחות בלתי דמוקרטיים בעליל. אולי מפני שבתת המודע הקולקטיבי שלהם הם מבינים היטב שהדמוקרטיה הישראלית, על כל קשת גווניה, איננה מיועדת לערבים.

* * *

"גולני זה טיפוס של אנשים. איך נקרא לזה, 'ערבים'. עמך כאלה, מזרחים. גם מי שאשכנזי בגולני, בסוף הופך להיות מזרחי. אנשים שומעים גולני, יודעים שלא מתעסקים איתנו. אפילו הפלסטינים יודעים שגולני נכנסים, יש שקט. בערים הפלסטיניות, עשינו להם דברים שאסור לעשות, שאני מעדיף לא להיכנס אליהם, אבל בגלל זה כשהם רואים גולנצ'יק הם רועדים במכנסיים"

החייל ס' מתאר את הווי חטיבת גולני. "פלוגת האימה",
סופשבוע, מעריב, מאת חן קוטס-בר, 5.9.2003

פנתרים בקפוטה

מה ירוויחו המזרחים מה'שלום' המיוחל שכולם מנסים לדחוף להם בכוח לתוך הגרון? שום דבר! למעשה הם רק יפסידו... את התחת הפלסטיני בו הם הטיבו כל כך לבעוט ועליו הם בנו את הזהות הלאומית שלהם.

סמי שלום שטרית, "השלום, הצדק והחשבון המזרחי". מתוך "מצד שני", המרכז לאינפורמציה אלטרנטיבית, ינואר 2003

בקומה הראשונה של הבית הערבי הגדול שבו גרה סבתי ברחוב הכובשים היו פעם מחסנים ואורות סוסים. הקומה הזאת נחתמה עוד כשאבי היה ילד, וערמת עפר שהוגבהה איפשרה להיכנס לבית ישר מהקומה השנייה. דלת הכניסה הובילה לחצר פנימית שאליה פנו חדרי המשפחות השונות שגרו בבית בשכירות, המטבחונים שהוקצו להם, וגם השירותים המשותפים והמקלחת המשותפת. בית השימוש היה חור ברצפה, ותמיד עמד שם ריח של ליזול. צריך היה לנעול קבקבי עץ כדי להיכנס לשם.

צורת המגורים העירונית הזאת של הפרדה בין חדרי הבישול, השינה והשירותים היתה כנראה אופיינית לכל המזרח התיכון, לפחות לפי התיאורים בספרים של סמי מיכאל ונגיב מחפוז. על פני החצר הפנימית הידסו אנשים ונשים בקבקים, או נשאו סירי בישול מהבילים מפינת המטבח המשפחתית לחדר המגורים והאוכל שהיה כמובן גם חדר שינה. שני החדרים גבוהי התקרה של סבתא מרים היו הדיירה המרווחת ביותר בחצר. כל שאר המשפחות הסתפקו בחדר אחד. יתרון נוסף היה מיקומו הקרוב של המטבח של סבתא, בצמוד לחדר השינה החיצוני. את הרמה הגבוהה של דירתם חבו ילדיה של סבתא מרים לתושייה שהפעילה, כאשר נודע לה שהמעון הנדיר הזה התפנה

מדייריו הקודמים. היא הפעילה את כל קסמה האישי ויכולתה הדיפלומטית כדי להקדים משפרי דיור אחרים בכרם התימנים שלטשו עין על המתחם הנוח. המשפחה עברה לשם אחרי הולדת הילד הרביעי. עד אז גרו כולם בצריף קטן ורעוע, מעין חושה, בעברו השני של הרחוב.

כילד שנחשב רציני ואחראי, היה זה תפקידו של אבא שלי לצאת ליפו ברגל, אחת לשלושה חודשים, כדי לשלם לבעל הבית הערבי את דמי השכירות. קרה פעם שלאמו לא היה די כסף, והיא תדרכה אותו להסביר שאת החסר היא תמלא בפעם הבאה. אבי הגיע אל ביתו של היפואי בלב הולם, והיה אסיר תודה על תגובתו הנדיבה. "הוא אמר לי: אין דבר, אל תשלם בכלל הפעם, תחזיר לגברת מרים את הכסף, אני יודע שהיא תשלם לי בפעם הבאה. תמסור לה דרישת שלום חמה ותגיד לה לא לדאוג."

טוב לבו של בעל הבית – או אולי תבונתו העסקית שגרמה לו להתייחס יפה לדיירים איכותיים – לא נזקף לזכותו בשנת 1948, כאשר, כמו רוב ערביי יפו, הוא גורש והפך לפליט עם כל משפחתו. את שכר הדירה גבו מכאן ואילך פקידי האפוטרופוס על נכסי נפקדים. אבי סיפר לי שלסבתא היתה דעה גרועה במיוחד על ה"פוטרופוס", שפקידיו גערו בה בגסות ואיימו לפנותה מהבית כשנקלעה פעם נוספת למצוקת מזומנים וביקשה דחייה בתשלומים. זה שהערבים גורשו, לא בהכרח שיפר את מצבם של היהודים העניים שגרו ב"חוש מנתוש" (כך קראו אצלנו בלגלוג לשם המכובס והשקרי "רכוש נטוש").

בסוף שנות החמישים אירגנו ילדיה של סבתא, רובם כבר היו בעלי משפחות צעירות משלהם, מהפך לשדרוג דירתה. מחציתו של אחד משני חדרי המגורים הותקנה כמטבח שלא נפל במאומה מהמטבחים בצפון הישן של תל אביב. דלת פנימית נפרצה אל חדרון המטבח החיצוני הישן ובו הותקנו אסלה ומקלחת לצד כיור המתכת העתיק, שבמשך שנים רבות שימש ממילא גם לרחצה ולחפיפת ראש. סבתא מרים, שהתקרבה כבר לגיל ששים, זכתה בפעם הראשונה בחייה ל"נוחיות" פרטית, ולפינת בישול ראויה. הייתי אז בת עשר ויכולתי להעריך את השיפור הדרמטי ברמת החיים של סבתא, בעיקר על רקע התנאים שלא השתנו בחדרים של השכנים האחרים בחצר, שכולם נזקקו למטבחים החיצוניים ולשירותים המשותפים עד זיקנה ושיבה.

בביקוריה הנדירים אצלנו לא הסכימה סבתא מרים אפילו לשתות מים בכוסות הלא-כשרות שלנו. היא היתה אישה מאמינה, שהקפידה מאוד על קיום כל המצוות כלשונן. כשביקרנו אצלה בחגים ובשבתות השתדלנו להחנות את הרכב הרחק מחלונה. אבל היא התייחסה בסלחנות לעובדה שילדיה ונכדיה לא שמרו מצוות. "כל ישראל צדיקים", היתה מושכת בכתפיה, ומזכירה לשכנות, לבנותיה וכלותיה, שהכי חשוב זה לא להתערב בחיים של הילדים: "שישברו לעצמם את הראש, אחרת איך ילמדו?"

במוצאי שבתות, מישהו מהבנים או החתנים תמיד הגיע אל סבתא לקידוש או להבדלה, עם מיני הבשמים והתבלינים שהיא גידלה בסבלנות בקופסאות פח. שנים רבות מאוד אחר כך למדנו שיש לריחן ולזעתר גם שמות איטלקיים אופנתיים כמו בזיליקום ואורגנו.

לא למדתי מסבתי מרים את מומחיותה בגריסת חאווייג' באבן המסחאג או את הבנתה העמוקה בצמחי תבלין, אבל משהו מהצורך שלה באמונות נסתרות בוודאי דבק בי, וחיי הבוגרים משופעים במיני אבנים, סימנים אסטרולוגיים, מגידי עתידות, כוכבים נופלים, קוראים בקפה ובכף היד ומקומות פולחן עתיקים. תמיד ייחסתי כוח מיוחד לברכות שהיא עצמה הרעיפה עליי, בנוסח אחיד וסמכותי.

"ייתן לך אלוהים משאלת לבך, בריאות ואושר", היתה מדקלמת באוזני בחגיגות בסיום כל ביקור, אחרי שנשקתי את ידה או את ראשה. בניגוד למקובל במשפחות אשכנזיות היא הקפידה מאוד שלא לקרב את פיה אל האנשים הצעירים, כדי שלא יסבלו, כך הסבירה, מריח הנשימה הרע של הזיקנה.

ניתוח קטראקט לא מוצלח גרם לכך שהיא איבדה את מאור עיניה. שנים רבות המשיכה להתגורר לבדה ולדאוג לעצמה, למרות העיוורון הכמעט מלא. היא האריכה ימים, אבל בסוף ימיה גאוותה נפגעה קשות מהצורך לקבל סיוע מאחרים. היא גרה עם דודתי ציפורה באופקים שנים ספורות, ואז הועברה למוסד גריאטרי ליד גדרה ומתה עצובה ובודדה. כמו סבתא חיה, היא דיברה בשנאה על הזיקנה. מפעם לפעם, בשנותיה האחרונות, היתה מסננת: "איזה חיים ארוכים". לא העזתי לשאול אם התכוונה למוגבלות של הגיל והנכות, או לכך שכל חייה עברו עליה בין המטבח, הכביסה, הסירים והסבל, שלה ושל אחרים.

ל"פוטרופוס" נמאס בסופו של דבר מהבית הישן. בכל פעם שנפטר או עזב אחד הדיירים הקשישים, אטמו את דלת חדרו בבטון

כדי למנוע פולשים. יום אחד שולחו בולדוזרים לגרוס את הבניין עד היסודות, כולל תלולית העפר והאורות. בצער רב גיליתי שהשטח הפך לעוד מגרש חניה עירוני. בעיתון "העיר" כתבו שהעירייה הפרה את הבטחתה לשכנים שיוקם שם גן ציבורי¹.

* * *

בראשית שנות החמישים הביע דוד בן גוריון בפטרונות אופיינית את התקווה ש"יום יבוא" ולצה"ל יהיה רמטכ"ל תימני. באותה תקופה, תימנים לא מעטים כבר גילו שמסלול הקידום המהיר עובר במקום אחר, ואיכלסו בצפיפות את צמרת העולם התחתון התל אביבי. רשימת "אחד עשר המבוקשים" ראשי אירגוני הפשע, שעשתה רעש גדול בשנות השבעים², הכילה רוב מוחלט של יוצאי העדה שלנו שעסקו בהימורים, בסמים ובהלוואות בשוק האפור, וחלקם קשרו קשרי ידידות חמה עם קצינים בכירים בצה"ל³. כמה מהם היו בני כיתתו של אבא שלי.

שום דבר מכל זה לא הצליח לקלקל את התדמית הנחמדה של התימנים, כעם שמצטיין בעדינות נפש וצניעות, וכן בעליזות המתבטאת בתיפוף על פחים. שנים רבות זכה הפרולטריון כזה העור לאהדת הציבור בהיותו מיעוט כל כך מועיל. לא פעם הושמעו באוזניי מחמאות שהיו אמורות לגרום לי נחת על "אצילותם הטבעית", חריצותם וצניעותם של בני עדתי, הפיליפינים והתאילנדים של פעם. "הסתפקות במועט" כבר הזכרתי?

האמת היא, שיהודי תימן הגיעו מצויידיים בהערכה ריאליסטית של מיקומם בחברת המהגרים הקשוחה של היישוב היהודי הישראלי, בכבוד רב ליתרונות הקניין הפרטי, ובהבנה עמוקה לנטיות בדלניות

---

¹ "מצב הכרם" מאת שאול ביבי, "העיר", 1995

² סדרת כתבות של רן כסלו בעתון "הארץ", 1973-74

³ האלוף במיל. רחבעם זאבי ("גנדי") שאתרי הנצחה לא מעטים נקראים על שמו ברחבי הארץ למרות משנתו הגזענית נודע בקשרי הידידות שלו עם אנשים שנכללו ב"רשימת ה-11". זאבי זכור כמי שאמר "אם צריך" בתשובה לשאלה "אז אתה יכול להגיע?", בשיחת טלפון שהוקלטה על ידי המשטרה בינו לבין טוביה אושרי, כאשר אושרי ורחמים אהרוני ("גומדי"), בני כרם התימנים, הסתתרו אחרי ביצוע רצח.

הנובעות מהמסורת היהודית. הם הוציאו מתוכם אנשי עסקים ממולחים ויזמים מצליחים, מדענים, אמנים וסופרים, וגם רוצחים חסרי מעצורים (יגאל עמיר, דניאל עקוב, טוביה אושרי ורחמים גומאדי) מנהלי בתי זונות והימורים, ותמהונים כאריזמטיים ומסוכנים (עוזי משולם, ישועה בן שושן). ספריו הנשכחים של מרדכי טביב, שנולד בארץ בשנת 1910, מציירים להפליא את הקהילות העניות ורוחשות התככים שהקימו התימנים בשולי היישוב הארצישראלי. טביב, כמו שושנה דמארי, וכמו המייסדת המיתולוגית של להקת "ענבל" שרה לוי תנאי, רתם את כשרונו הבלתי מבוטל לשירות ההווה המפא"יניקית האופטימית של שנות המדינה הראשונות. האמונה ב"כור ההיתוך" היתה יסוד מוצק בהווה הזאת, שהיום יש המאשימים אותה בחלק מהפגעים של החברה הישראלית העכשווית.

הסיפור של הגירת התימנים היהודים לפלסטינה ברבע הראשון של המאה העשרים אינו דומה למה שעבר כמה עשרות שנים מאוחר יותר על מאות אלפי העולים מצפון אפריקה, עיראק וגם על יהודי "מרבד הקסמים" מתימן, שנחתו כאן בהמוניהם, בטרנספר חסר תקדים בהקפו, לתוך קטסטרופה כלכלית וחברתית.

מאז כבר חלפו עשרות שנים. רבים מבני הדור השני והשלישי של היהודים הערבים חיים לתפארת בלב הזרם המרכזי הישראלי. אבל שאלת הזהות שלהם טרם התגבשה סופית, ולא במקרה. עדיין קשה למהגרים שבאו מארצות ערב ולצאצאיהם להתמודד ישירות עם הרכיב הערבי המשמעותי בזהות התרבותית שלהם. זהו הרכיב המחבר אותם – ואת כולנו – עם הסביבה המזרח תיכונית, ועם הערבים הפלסטינים החיים לצידנו בישראל ובשטחים הכבושים. הניסיון העיקש והעקר להפנות עורף למארג תרבותי עשיר ותוסס, שבמשך דורות היו אבות אבותינו חלק בלתי נפרד ממנו, הוא ציר מרכזי בכשלונה הנמשך של מדינת ישראל להשתלב במרחב שבו היא מנסה להתקיים מאז יומה הראשון.

במציאות הלאומית הבעייתית של ישראל, "ערבים" הם קודם כל האוייב האכזר והבלתי מתפשר (קיומם של ערבים בלתי אכזרים ונעדרי שנאה "טבעית" ליהודים מוכחש נמרצות, ובמידה לא מעטה של פאניקה, בשיח הישראלי הלאומי). ליהודים יוצאי ארצות ערב לא לקח הרבה זמן כדי להבין שהם נדחים על ידי הקבוצה האתנית האשכנזית

המובילה, קודם כל בגלל שהם היו כל כך דומים לערבים. עצם ה"ערביות" וסממני המזרחיות הפכו לסטיגמה חברתית קשה, שזוהתה גם עם עוני, חוסר תחכום וחוסר קדמה.

היהודים הערבים מצאו עצמם נאלצים, לפיכך, לשים דגש חזק על אותם מוטיבים במורשתם שיכלו לבדל אותם באופן סופי ומוחלט מכל חשד לערביות "אמיתית". האורתודוכסיה היהודית סיפקה להם מוטיבים כאלה בשפע.

הפנייה אל הדת לא היתה מהלך טבעי ולא התרחשה באופן מיידי. היא הוצאה על ידי שינויים חיצוניים דרמטיים שאירעו בישראל, כאשר המדינה מצאה עצמה לפתע, בעקבות מלחמת ששת הימים, שליטה על גורלם של קרוב לשני מיליון לא-יהודים. הפכנו לאדוני הכיבוש, ובעצם לעבדיו הנרצעים.

לא ביום אחד הפך הכיבוש לאלמנט המרכזי של חיינו כאן. התהליך נמשך שנים רבות, ושטיפת המוח התודעתית שלו השפיעה באופן עמוק אך שונה על כל אחד ממגזרי האוכלוסייה היהודית. תנועת העבודה הישראלית, למשל, הצליחה להתעלם לחלוטין מההבטים הסוציו-אקונומיים של הכיבוש. את היהודים המזרחים תפס הכיבוש בתקופה רגישה של התגבשות התודעה המעמדית שלהם.

* * *

תנועת המחאה החברתית-עדתית האותנטית של ישראל תפסה תאוצה בשנות השבעים, על פי הדגם ובהשראת "הפנתרים השחורים" האמריקאים. לכאורה, היה הגיון רב באימוץ תיאוריות חברתיות רדיקליות על ידי הקבוצה המקופחת בעליל בחברה הישראלית. היה טבעי שהקבוצה הזאת תצמיח עם השנים שכבה משכילה שתימשך לפתרונות מהפכניים. אפשר היה גם לצפות ששכבה כזאת, מגובה בכוחם של ההמונים המקופחים, תהיה מסוגלת לאלץ את הקבוצה המבוססת באוכלוסייה (במקרה הישראלי: האשכנזים הוותיקים) לוותר על חלק מהחסמים האתניים והמעמדיים ובסופו של דבר להגיע לשיווי משקל חברתי חדש.

אבל בישראל המשתנה במהירות, תהליך הרדיקליזציה של צעירי עדות המזרח נבלם על הסף. הציבור העני והמקופח העדיף להיסחף בהמוניו לכיוון המשפך יותר של מחאה על פי דפוסים לאומניים, מינניים ורתיים. פוליטיקה של שנאה והתבדלות מציעה פיצוי מפתח

לשכבות מרוששות ומושפלות, ומופרת היטב גם ממקומות אחרים בעולם. בישראל, הדינאמיקה הטבעית הזאת נתמכה באירועים שבהינף אחד שינו את פניה של המדינה.

מלחמת ששת הימים עם הניצחון הישראלי המוחץ שהגדיל את שטח המדינה פי ארבעה, ואת מספר התושבים בשליטתה פי שניים, הקפיצה בבת אחת את הסטטוס החברתי והכלכלי של כל היהודים הערבים. הם נגאלו כבמטה קסם ממקומם הנחות בתחתית החברה: ברגע שנגמרה המלחמה, התמלאה התחתית החברתית של ישראל בערבים חדשים, לא יהודים, ועוד יותר עניים ומקופחים.

המלחמה הביאה בעקבותיה צמיחה כלכלית אדירה. מאות אלפי פלסטינים בני השטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים, נהרו אחרי 1967 לאלדורדו היהודית הסמוכה והציעו את עמל כפיהם במחירים מצחיקים. למעגל העבודה הישראלי נכנסה בבת אחת קבוצת עובדים חדשה, ענקית, וזולה, שהניעה את גלגלי הכלכלה במשך קרוב לעשרים שנה.

המאגר הענקי של פועלים זרים, שהשכימו באישון לילה בכפרים ובערים שמעבר לקו הירוק כדי להגיע בזמן ליום עבודה ארוך ומשתלם בישראל, תחזק את המדינה היהודית במשך שנים ארוכות. ענפי הבניין, המסעדות, המלונות, הטקסטיל והחקלאות פרחו. את הזבל תמיד סילקו בזמן.

הקריאה ל"עבודה עברית" נשמעה פתאום אנכרוניסטית ומיותרת. לא התעורר (עדיין) מחסור במקומות עבודה. בדרך כלשהי שיכנעו הישראלים את עצמם שפוטנט הכיבוש מסלק את החשש מפני ה"סכנה הדמוגרפית".

אף אחד בתנועת העבודה הסוציאליסטית החילונית, ששלטה ביד רמה בישראל של השנים שאחרי ששת הימים, לא העלה בדעתו שאפשר וצריך להעניק לפועלים החדשים והמסורים מיהודה, שומרון ורצועת עזה גישה אל "כור ההיתוך" העברי. לא בגלל שהם דיברו ערבית, או היו עניים, או שונים, או שחומים מדי לטעמה של האליטה בתל אביב ובירושלים. כאלה, אחרי הכל, היו גם התימנים, המרוקנים והעיראקים מהמעברות. הפלסטינים דווקא למדו עברית מהר, השתכרו היטב, ולחלקם אפילו היה עור בהיר ואמביציה להתקדם באקדמיה. אבל הם לא היו שייכים לדת היהודית ולא היה להם מקום בלאום

היהודי¹. לא היתה שום דרך שבעולם שמישהו מהם יוזמן, אפילו למראית עין, להצטרף לחברה שלנו שקיבלה את שירותיהם כדבר המובן מאליו.

אלה היו השנים הטובות של ישראל, אותן שנים שרבים כל כך מתגעגעים אליהן. בין "צוותא" להיכל התרבות פרחו שנות השבעים והשמונים. תל אביב הפכה לעיר ללא הפסקה, ירושלים צמחה פרא על ההרים שסביב לה ולכל גחמה לאומנית גאה נמצאו תקציבי עתק בהתאם.

לא במקרה, החוויה הדתית הישראלית החלה באותם שנים להפוך לציר המרכזי של חיי המדינה הכובשת.

ישראל גזרה את הקופונים של הכיבוש בשני מהלכים שהתבססו באופן מוחלט על אפרטהייד דתי. היא המציאה, בשיתוף פעולה מגונה עם הסוכנות היהודית, את רעיון ההתנחלויות הבנויות על טוהר אתני דתי: יישובים המיועדים ליהודים בלבד בתוך האזורים הכבושים. והיא איפשרה – בניגוד גמור לחוקי העבודה שלה – העסקת עובדים פלסטינים בישראל בלי זכויות סוציאליות, כולל מגוריהם הזמניים בישראל ללא זכויות אזרח.

שני המהלכים האלה התלכדו להפליא במפעל הבנייה של ההתנחלויות. ביישובים המיוחדים האלה, ששום לא-יהודי אינו יכול לרכוש בהם בית, לא היה אפילו קיר אבן אחד שלא נבנה על ידי פועלים ערביים פלסטינים בני המקום. ואפילו פעם אחת לא הועלתה לדיון השאלה, האם יכול פלסטיני לבנות את ביתו באחד היישובים האיכותיים האלה.

בתוך החברה היהודית בישראל תססו בינתיים מהלכים חברתיים ופוליטיים שהבטיחו להעמיק ולקבע את אחיזתה של הדת ואת כוח ההרס שלה על החשיבה המדינית הישראלית. היהודים המזרחיים התנדבו להיות כוח מרכזי בדינאמיקה הזאת. הם למדו להשמיע את קולם ולהפעיל ביעילות את עוצמתם הפוליטית. הנסיבות גרמו לכך שהם עשו את זה בחסותה של האורתודוכסיה היהודית, ולמענה.

* * *

---

¹ בישראל אין כידוע לאום ישראלי. ר' בג"ץ "אני ישראל" המתגלגל זה 13 שנה בבתי המשפט www.ani-israeli.org

בארצות המגרב היתה הדת סממן מסורתי חשוב בחיי היהודים. הדת לא שלטה באופן בלעדי על כל תחומי החיים בנוסח החרדי-אשכנזי, ולא התקיים שם משטר קהילתי לוחץ המבוסס על עולם הישיבות.

התחנות הפוליטיות הראשונות של המזרחים הישראלים היו בתנועת העבודה. זו גמלה להם ביחס שהונצח בסרטו הקלאסי של אפרים קישון, "סלאח שבתאי". לאחר שהפנימו היטב את הדחייה של הממסד המפא"יניקי הוותיק, הפכו המזרחים לצרכנים נלהבים של ההוד וההדר מתוצרת תנועת החירות, ששורשיה האידיאולוגיים בתסכולי מעמדות הביניים הפולניים¹. מה שהיה לליכוד להציע התאים ככפפה ליד למי שהגיעו לישראל עם מנטליות ברורה של מעמד בינוני וחוו את תחושת הנפילה העצומה והכואבת לתוך מעמד הפועלים.

הליכוד העניק תחושת בית ועוצמה, אבל ההתערות המיוחלת עם הממסד איחרה להתרחש. בצמרת השלטון הימני היהודי היה צפוף מכדי להעניק דריסת רגל משמעותית לעסקנים הפוליטיים שצמחו בעיירות הפיתוח ובשכונות. ותיקי בית"ר, בניהם ומקורביהם המשיכו להעניק גוון אשכנזי מובהק להנהגת המפלגה הלאומית, שנבנתה על תמיכתם הגורפת של מצביעים מזרחים.

לקראת סוף שנות השבעים היה כבר ברור שהמזרחים חייבים להפעיל כוח פוליטי אם ברצונם לעצור את הנצחת הקיפוח העדתי. את הצעד הרציני הראשון התווה אהרון אבוחצירה, אך "תנועת מסורת ישראל" (תמ"י) שהקים דשדשה, בין השאר בגלל בעיותיו האישיות של המנהיג.

רק כאשר קמה להם מנהיגות מתוחכמת ונמרצת בדמותם של הרב עובדיה יוסף ואריה דרעי, זכו המזרחים הישראלים לכוח פוליטי סקטוריאלי, שהצליח לזעזע את האליטה האשכנזית. הנוסחה שרקחו דרעי ועובדיה היתה מופלאה בפשטותה: תחת ססמת החזרה האינטנסיבית לדת ולאמונה, יכלו ההמונים הנעלבים להחזיר לעצמם

---

¹ על רוויזיוניזם יהודי ולאומנות פולנית ר' מחקריו של פרופסור יעקב שביט, בין השאר: Ideology, Weltanschauung and National Policy. The Case of the Likud Government." Leonard Davis Institute's International Annual Conference, January 1985, Jerusalem

את כבודם האבוד בטענה המתריסה, שהם בעצם יותר יהודים מרוב היהודים הישראלים, ובוודאי יותר מכל השמאלנים. כך נפתחה הדרך להצלחתה המופלאה של התנועה שיצרה יש מאין זהות ספרדית-חרדית, ונישאה לגבהים פוליטיים חסרי תקדים על גב האנרגיות הזועמות של היהודים הערבים.

למתבונן מבחוץ, נקמתם של "המזרחיים" בממסד האשכנזי החילוני שנהג כלפיהם באיוולת מתנשאת נראית מוזרה על גבול האבסורד. הם באו על החילונים "בהפוכה": בתחפושת החליפות השחורות והמגבעות המיושנות של אחיהם ב"כוללים" היידישיסטים, קשה לפעמים להבחין בין החרדים החדשים מיוצאי מרוקו, פרס ותימן לבין הוותיקים מבני ברק וירושלים. הופעתה המפוארת של רבי אריה דרעי בפראק משי בהפקת-הענק של חתונת בתו במרכז הקונגרסים של ירושלים, אליה הגיע הישר מבית הכלא, קיבעה את האידיאל היהודי-מזרחי-חרדי החדש.

כל הסתירות הפנימיות של הציונות מוחצנות בש"ס ובתנועת ההתחדדות המזרחית-ספרדית. אין כמו התנועה הזאת לייצג ולאפיין את ישראל המבולבלת בת זמננו: כוח פוליטי שהצליח בו זמנית לאמץ את הרעיון הציוני בגרסתו הפטריוטית הקיצונית, ולתעב את הקבוצה (החילונית-אשכנזית) שהוציאה אותו אל הפועל; לאחד כוחות עם היהדות החרדית האשכנזית, האנטי-ציונית, ולא לחדול להתקומם על האפליה והבדלנות שהנהיגה כלפי עדת היהודים הספרדים; להוביל את הרטוריקה של "אהבת ישראל" וה"פיוס" אל שיאים חדשים, ולהפעיל דורסנות חסרת תקדים של בדלנות וכפייה דתית; להיעלב עמוקות מכל רמז של זלזול או פגיעה על בסיס אתני, ולהטיח עלבונות בוטים כל כך בחילונים, בשמאלנים, באשכנזים ובערבים, ולאחרונה גם בנשיא ארצות הברית, עד שהם יכולים להיות מוגדרים כהסתה גזענית פלילית.

* * *

ה"יהודי החדש" שיצרה תנועת שומרי המסורת הספרדית הביא למרחב דמות חדשה, שזלגה גם לעולם החרדי האשכנזי. ש"ס מוכיחה באיזו קלות ניתן למזג לתוך הדגם של עולם הישיבות המזרח אירופי, על שלטונו הרבני, את מאפייני התרבות המוסלמית שבעצם מעולם לא

היו רחוקים במיוחד מהיהדות האורתודוקסית. עם קצת דמיון חיובי אפשר לגלות כאן פוטנציאל – שעדיין רחוק ממימוש – לסוג חדש של גישור ישראלי בין-עדתי ובין-דתי.

כמו היהדות, גם האיסלאם רואה עצמו של חסד ורחמים אך מבוסס על היררכיה גברית נוקשה. לנשים מכתבות שתי הדתות קוד צניעות חמור והוראות תלבושת המתמקדות בניטרול הפרובוקציה המינית המיוחסת להן. בשתי הדתות הנשים אינן אמורות לקחת חלק פעיל בתפילה הציבורית ובעבודת האל, אלא במסגרת הביתית, תוך מתן שירותים לבעל ולמשפחה. המסגדים שמורים לגברים בלבד, ואילו בבתי הכנסת מוסתרות הנשים בגומחה המיועדת להן.

אין מרחק מנטלי אמיתי בין ה"בורקה" המושמצת, המחייבת נשים מוסלמיות בארצות מסוימות, לבין התפיסה יהודית המסורתית שלא רק "שיער באישה ערוה" אלא אפילו "קול באישה ערוה". ניסיון של נשים חרדיות לשמר את נשיותן תוך שימוש בפאות נוכריות, מותקף שוב ושוב על ידי מורי ההלכה המחמירים, התובעים גילוח הראש וכיסויו במטפחת. בבתי הספר החרדיים נחשבת ילדה בת עשר לחסרת צניעות אם כאשר הצביעה בכיתה נשמט שרוולה וחשף את מרפקה. באוטובוסים בירושלים נדרשות נשים להדחק לספסלים האחוריים, וכבר עולה דרישה לקיים בשכונות החרדיות גם מדרכות נפרדות לנשים וגברים.

שתי הקהילות, היהודית והמוסלמית, מייחסות חשיבות עליונה לקיצוץ פומבי של איבר המין הגברי בטקס ברית המילה הפטריאכלי, המדגיש את הסמכות האבהית. צומות ותעניות, כמו הקפדה על מזון "כשר" ושחיטה בהסמכה דתית, משמשים לאכיפה מושלמת של המשמעת הקהילתית החמורה, ביהדות כמו באיסלאם.

שתי הדתות מתגמלות יפה את המאמינים בשמחות ו"חפלות" על בסיס משפחתי ושכונתי, ומעודדות גם את מי שאינם משרתים בקודש להפגין את אדיקותם בתלבושת מסורתית גם בימי החול. בתחום התלבושות האלה ניכרת כבר מזמן השפעה הדדית. בכפרים הערביים בולטים כיסויי הראש בנוסח ש"ס, שמאמצות נשים מוסלמיות עם תודעה אופנתית. מנגד חובשים נערי הגבעות הפרועים של יהודה ושומרון כיפות תחרה לבנות גדולות, ולפעמים גם גלימות בנוסח הדרווישי המוסלמי.

הקנאים והתמהוניים שבין המתנחלים מגלים עניין עצום ברעיית עזים על פי הנוסח הבדואי ובמסיק הזיתים של הפלאחים. השייח'ים במסגדים למדו לבנות כוח פוליטי המתחיל במסגרות חינוך לגיל הרך על פי הדגם המוצלח של "אל המעיין". האוכלוסייה המוסלמית האדוקה, כמו האוכלוסייה היהודית-חרדית, מתנהלות באופן זהה כמעט בכל מה שקשור להעמדת שיעורי הילודה הפנטסטיים שלהם בראש סולם העדיפויות, ותוך עשיית שימוש יעיל במערכת הרווחה הישראלית הקורסת. משני המגזרים נושרים מדי שנה המוני צעירים מתוסכלים, בורים ואלימים, המצטרפים למעגל הפשע והקנאות הלאומנית.

כך הולכת ונוצרת משני עבריה של החברה הישראלית החילונית שכבה גדולה של אזרחים, יהודים וערבים, המתקרבת במהירות ברמת החיים ואורח חייה אל העולם השלישי ואל מיליארדי תושביו: רובם ככולם צאצאים מקופחים, עניים להחריד, בורים וחסרי אונים של משפחות מרובות ילדים, טרף קל למקצועני השנאה. החילונים הישראלים מגלים סובלנות מדהימה לרוב הגחמות של קנאי הדת שלהם, ומנהלים שיחות מלב אל לב עם החרד'לים (חרדים לאומיים) לסוגיהם השונים. אך הם אינם מצליחים להבין מדוע חילונים פלסטינים אינם עושים שמות בפנאטים המוסלמים.

* * *

גם על עיר הנמל התוססת אשדוד עבר תהליך של התחרדות. קהילות שלמות של חרדים עניים התיישבו במהלך שנות השמונים בשכונות המזרחיות של העיר. צמיחתה המסיבית של התנועה הפוליטית החרדית-ספרדית השפיעה עמוקות על יוצאי צפון אפריקה ושאר האשדודים. מקובלים, מגידי עתידות וקדושים פרחו ברובעים הצפופים. משפחות ותיקות גילו את יתרונות החינוך החרדי, הפנימיות הזולות וההקצבות לשיבות. נראה היה, שתוך שנים ספורות לא יהיה מנוס ממחסומי שבת שימנעו כל תנועה אל העיר וממנה. בראשית שנות התשעים מכרו הוריי, שפרשו בינתיים לגמלאות, את דירתם היפה, וחזרו לתל אביב. נראה היה שלישראלים ותיקים כבר לא היה מה לחפש בין האשדודים. אולם ישראל המשתנה תמיד כבר

החלה לעבור טלטלה דמוגרפית חדשה. התחרדותה של אשדוד נבלמה, ופיחות חד חל גם בזהותה היהודית-מזרחית. בשנות התשעים נחת זרם אדיר של מהגרים חדשים על העיר, ושינה לחלוטין את פניה. שפת אמם של המהגרים האלה היתה רוסית, אך בניגוד לסבי וסבתי מצד אמי, שהיגרו לארץ בשנות העשרים, הם כלל לא מנסים לשכוח את זה. לחרדתם הרבה של הדתיים המקצועיים, רבים מהם כלל אינם יהודים.

ליבלבו אגס וגם תפוח

אם אכן רוסים שאינם יהודים מזייפים תעודות, ואף לומדים יידיש במחתרת, הרי זהו נצחוננו הגדול של הרעיון הציוני. מי האמין, בנובמבר 1917, כאשר ניתנה הצהרת בלפור והמהפכה הבולשביקית יצאה לדרך – שתוך פחות ממאה שנה תהיה המדינה היהודית מושכת כל כך גם בעיני רוסים שאינם ממוצא יהודי. אכן, מפּי עולים ייסדנו עוז.

שר התקשורת והחינוך לשעבר אמנון רובינשטיין, "כוח עולה", "הארץ" 18 ביוני 2001

ילדי שנות האלפיים מכירים היטב את צורתו של מטאטא הקסמים שעליו טסות המכשפות, פריט חיוני לכל מעריציו הצעירים של הארי פוטר. בישראל אף פעם לא ראיתי מטאטא כזה – מקל שבקצהו קשור אגד של סיבי קש כהים – מלבד בספרי הילדים וב"שוליית הקוסם" מתוך "פנטזיה" של וולט דיסני.

הייתי מוקסמת, על כן, במאי 1988, כשגיליתי את גרסתו של מטאטא הקסמים בגודל טבעי, בידיה של רוסייה גבוהה ובהירה בפינת רחוב מוסקבאי. תוך דקות ספורות קלטתי בהשתאות שבעצם בכל פינת רחוב בעיר, שטרם התעוררה משנת הלילה, עומד אדם ובידו מטאטא כזה בדיוק, המופעל כדי לנקות קטע כביש ומדרכה. זה עתה נחתתי בנמל התעופה של העיר בטיסה ישירה מווינגטון, ומונית חבוטה הסיעה אותי למלון. צבא מטאטאי הרחובות החרישיים, חמושים בזרדים מהאגדות, העניק לי הצצה ראשונה על חיי הכלכלה במשטר הקומוניסטי הגוסס, שהתימר לספק לכל אדם את צרכיו

ונאלץ להמציא מקומות עבודה מיותרים. שנה לפני שמסך הברזל קרס באופן סופי ומוחלט, ברית המועצות היתה מקום מרתק ומוזר.

נשיא ארצות הברית באותה תקופה, רונאלד רייגן, קרא למעצמה היריבה "ממלכת הרשע" אבל עוזריו ידעו שמדובר במבנה רקוב על סף התמוטטות. המערב היה בפאניקה מפני סכנת מלחמה גרעינית, שנראתה ממשית בגין ארסנל נשק ההשמדה שנאגר בשתי מעצמות-העל. נשיא ברית המועצות מיכאיל גורבצ'וב הסכים להגיע פעם אחר פעם לשיחות פסגה שמטרתן היתה פירוק הארסנל הזה לטובת שני הצדדים. האמריקאים הבטיחו הקלות סחר וסיוע כלכלי כחלק מעסקת החבילה, והפעילו לחץ עצום על הסובייטים לבצע ויתורים בתחום זכויות האדם. האמריקאים גילו מהר מאוד שנושא יהודי ברית המועצות הוא קלף מנצח במלחמה התקשורתית בין שני הגושים, והזניקו אותו לראש סדר היום של הדיונים. כוונותיהם היו אולי נאצלות, אך לנחישות האידיאולוגית תרמה גם הציפייה שברגע שהמשטר הסובייטי לא יוכל להשתיק את מתנגדיו, ימיו יהיו ספורים.

"מעריב" שיגר אותי פעמים אחדות להצטרף לעדרי העיתונאים מכל העולם שהתגודדו סביב אתרי פגישות הפסגה של רייגן וגורבצ'וב. בעיקרון, העיתונאים באירועים המוניים כאלה יכולים בקושי להתבשם מרחוק ממראה גדולי העולם הלוחצים ידיים, לשמוע מאנשי יחסי הציבור של כל אחד מהצדדים את גרסתם על מה שנאמר בחדרי הדיונים השמורים היטב, ולקוות לאסוף קצת חומרים נוספים בשולי הפקת הענק. לא פעם מצאנו את עצמנו מדווחים הביתה מה שראו עינינו ברשת סי.אן.אן., שהעבירה את דיווחי ה"פול" המצולם, בתוספת קמצוץ "צבע" שכלל בעיקר ראיונות עם עיתונאים אחרים.

למזלם של הישראלים שבינינו, נושא יהודי ברית המועצות סיפק חומר כתיבה מקורי מצוין. בנובמבר 1985 כיכבה אביטל שצ'רנסקי הכריזמטית בפסגת רייגן-גורבצ'וב הראשונה, בזינווה. בעלה אנטולי (נתן) עדיין היה כלוא בסיביר. בפסגה בריקייאווין שנערכה בסתיו שנה אחר כך היה השטח שוקק סובייטולוגים חובכים, רובם יהודים עם עבר רוסי, ספק עיתונאים, ספק מקורבים של הק.ג.ב. ראש הממשלה הנחמד של איסלנד קיבל עיתונאים ישראלים לשיחה אישית במעונו הצנוע, והביע את תמיכתו הנחרצת בסמט "שלח את עמי" שסביבה התמקדה אז מדיניות החוץ של ישראל, בברכתה של ארצות הברית.

הלחץ עשה את שלו ושערי אימפריית הרשע נפתחו לפני מאות ואלפי מבקשי אשרות יציאה. אבל סיפור יהודי ברית המועצות לבש תפנית מביכה. עשרות אלפי יהודים שזכו באשרת היציאה המיוחלת סירבו בתוקף להגיע לישראל. משאת נפשם היתה אמריקה, והם לא התכוונו להסתפק בתחליפים. ממשלת ארצות הברית לא ממש התלהבה. אלפי פליטים יהודים על משפחותיהם, מיטלטליהם וטפם נתקעו באירופה – תחילה במחנות המעבר בווינה, ואחר כך במחנה מעבר ענקי שהוקם למענם בלאדיפולי האיטלקית שעל חוף הים התיכון. היהודים הסובייטים היו מוכנים לחכות שנים עד שיגיע תורם לקבל גרין קארד. רק בודדים הסכימו להגיע בטפטוף קל למדינה היהודית, שחשקה בהם מאוד.

ממשלת ישראל והממסד היהודי הציוני בארצות הברית, לא יכלו להשלים עם כשלון התוכנית לתגבר את מדינת היהודים ביהודים סובייטים. ישראל היתה זקוקה ליהודים הסובייטים כדי להילחם ב"סכנה הדמוגרפית" של היותנו עם קטן בלב אוקיינוס גדול מלא ערבים. ממשלת הימין ושריה ציפו גם שמיליוני יהודים מברית המועצות יבואו להתיישב בשטחים הכבושים. זה היה תירוץ מצויין שלא להחזיר את השטחים האלה. ואילו בשמאל סברו ישראלים מסויימים שהם זקוקים לתגבורת מרוסיה ובנותיה כדי להילחם בבעיה דמוגרפית אחרת, פנים-יהודית, כפי שגיליתי במסגרת עבודתי ככתבת "מעריב" בושינגטון חודשים ספורים לפני שהגעתי למוסקווה.

* * *

על פי השיטה האמריקאית, שר המשפטים הוא גם התובע הכללי הראשי – משרה עצומת כוח בחשיבותה בממשל (עד כדי כך שג'ון קנדי המנוח הסכים להפקיד אותה רק בידי אחיו רוברט). שר המשפטים בממשל של רונאלד רייגן היה איש נחמד וחברותי בשם אדווין מיז. בשלהי כהונתו השניה של רייגן היה מיז מעורב בשורה של האשמות קשות על פרשיות שחיתות ושחד, שלאחת מהן היתה זווית מאוד ישראלית.

בין אנשי אמונו של השר החביב היה עורך דין יהודי מושחת בשם רוברט אי. ואלאק. וואלאק הורשע בהוצאת כספים במרמה מהממשל, דרך חברת היי-טק שהשקיעה כספים, בין השאר, גם בישראל. ואלאק

היה גם ידידו של מי שהיה אז ממלא מקום ראש ממשלת ישראל ושר החוץ, שמעון פרס.

ואלאק הצליח לגייס את תמיכתו של ידידו מיז לתוכנית שאפתנית לבנות צינור נפט מעיראק לעקבה, שאותה דחף לקוח שלו בשם ברוס רפפורט, מיליונר יהודי-שווייצרי. ברוס רפפורט היה חבר טוב של שמעון פרס. תוכנית צינור הנפט עמדה להניב מיליונים למשקיעים. התובע האמריקאי שמונה לחקור את הפרשיות שבהן היה מיז מעורב, העלה את ההשערה שסכומי כסף מסויימים שריפדו באופן תמוה את חשבונו של שר המשפטים הגיעו בעצם כ"מקדמה" על חשבון תמיכתו בהתעשרותם המהירה של משקיעי צינור הנפט העיראקי.

אחד מההישגים של היזמים היה הבטחה של שמעון פרס, בתקופת כהונתו כראש הממשלה, כי ישראל לא תתקוף את הצינור העיראקי לעקבה, לאחר שיונח. בהבטחה הזאת לא היה שום פסול: היה הגיון רב ברעיון שמירת השקט באזור, שהיא אינטרס ישראלי מובהק. השערורייה פרצה כאשר עלתה טענה מגובה במסמכים, שתמורת תמיכתו של פרס הבטיחו יזמי הצינור לתגמל בכסף את ממשלת ישראל - וגם את מפלגת העבודה.

מהפרשה נדף הריח הלא-נעים שכבר היה מוכר בווינגטון מימי פרשת מכירת הנשק הלא-חוקית לאיראן. גם בפרשה החדשה כיכבו בכירים בממשל, קשרים בארצות ערביות עתירות ממון, ויזמים ישראלים ממולחים עם קשרים טובים ב"מוסד". היה מדובר בכסף גדול: התגמולים לישראלים היו אמורים להיות בסדר גודל של 65 עד 70 מיליון דולר לשנה, במשך עשר שנים.

ה"ניו יורק טיימס" שפוצץ את הסיפור ראה בתגמולים האלה שוחד לממשלה זרה, וזעם על שמז הרשה לעצמו להיות מעורב בנסיון שוחד כזה, האסור על פי החוק האמריקאי. אנשי שמעון פרס דחו כמובן את הטענות מכל וכל. ההוכחה המרשיעה היחידה נגד ראש הממשלה פרס היתה פתק שהוא כתב אל מיז בכתב ידו ובו נאמר: "ביקשתי מידידי ברוס [רפפורט] וכוב [ואלאק] להביא לידיעתך את כל הסיפור. אני מסתמך על שיפוטך לגבי הדרך הטובה ביותר לטפל בנושא". שבועיים אחרי שנכתב הפתק הוא הוצמד למזכר מפורט שהגיש עורך הדין ואלאק לידידו הטוב מיז, בשירותו של לקוחו הטוב רפפורט. במזכר היה סיכום של ההבנות שאליהן הגיע עורך הדין ואלאק, לדבריו, עם ידידו שמעון פרס.

מישהו מאויביו של מיז קיווה שהעיתונות הישראלית תקים רעש ומהומה אם יגיע אליה העתק מלא של "מזכר ואלאק". המזכר הוצע לי כ"סקופ" בלעדי למעריב.

"תמצאי שם משהו הרבה יותר מביך לשמעון פרס מהקטע על הכספים למפלגה שלו", הבטיח לי המקור שדאג למסור לי את המסמך במלואו.

בכלל לא רציתי לפגוע בפרס, שהיה בעיני תמיד האדם השפוי היחידי בממשלת האחדות, בכל מה שקשור לסכסוך עם הפלסטינים. אבל גילויים חדשים הם נשמת אפו של עיתונאי, ו"מזכר ואלאק" בהחלט הכיל חומר מרתק.

לתדהמתי, ואלאק, שהתגלה כמומחה לא קטן לפוליטיקה פנימית בישראל, שיתף את ידידו שר המשפטים האמריקאי בשאיפתה של מפלגת העבודה להביא להגירתם לישראל של המוני יהודים אשכנזים, על מנת לאזן את השפעתם הגוברת של יהודים ספרדים מזרחים, אשר פיתחו באותה תקופה את הנטייה הפוליטית המצערת לתמוך בימין ובליכוד.

כך נכתב במסמך מיום 25 בספטמבר 1985, שהיה מסומן "אישי וסודי – לעיניך בלבד":

"יש צורך לספק לישראל זרם הולך וגובר של יהודים אשכנזים (מברית המועצות) לאיזון הזרימה של יהודים ספרדים מזרחיים אשר יש להם נטייה טבעית וקשה עם הליכוד. מנקודת מבט של אינטרסים אמריקניים, היתרון הוא ברור מאליו."

לטעמי, על רקע המתיחות הבין-עדתית העצומה ששררה בישראל של שנות השמונים, הקטע הזה היה מעניין לא פחות, ואולי יותר, מהטענה שכבר לא היתה חדשה, כי יזמי הצינור רצו לשחד מפלגה ישראלית.

עורכיי ב"מעריב" לא היו שותפים להתרגשותי על הגילוי החדש. הם התלהבו דווקא מהציטוט הישיר על כך ש"חלק מן הכספים יגיע לעבודה", שהפך לכותרת הידועה¹, למרות שלא היה חדש ופורסם כבר בניו יורק טיימס. החלק הנוגע לנושא העדתי, שאני הצעתי ככותרת, נדחק לסוף הסיפור עם הבלטה בכותרת המשנה בלבד, ונקבר שם לנצח. איש לא הגיב על הגילוי הזה ולא מחה עליו. ככל הנראה לא

¹ פורסם ב"מעריב" ב-22.2.1988

משום שלא נשמע משכנע, אלא משום שלא הפתיע ולא הפריע לאיש, בטח לא בתקשורת. ימין ושמאל בישראל היו מאוחדים באבחנה, שהסטייה החזקה ימינה של האלקטורט הישראלי היתה תופעה הקשורה ישירות למוצאם המזרחי והבלתי ליברלי בעליל של מחצית מאזרחי ישראל באותה תקופה. בעיניי, "מסמך ואלאק" האיר באור קונספירטיבי לפחות חלק מהלהיטות הישראלית להחזיר בנים יהודיים לגבולם.

* * *

קונספירציה עדתית או לא, ליהודי ברית המועצות היה תפקיד מרכזי בזירה הגלובלית, ופסגת רייגן-גורבאצ'וב במוסקווה במאי 1988 עמדה להיות מערכה מרתקת נוספת בהצגה הפוליטית הגדולה. עורכיי ב"מעריב" ציידו אותי במספרי טלפון שימושיים במוסקווה, וכאשר הגעתי למלון "אינטוריסט" ככיכר האדומה טילפנתי קודם כל לפעיל העלייה יולי קושארובסקי. המזל שיחק לי, ובו במקום הוזמנתי לפגישה חשאית של פעילי עלייה עם סגן שר החוץ האמריקאי ריצ'ארד שיפטר, יהודי נמרץ שהיה הממונה על נושא זכויות האדם בסטייט דיפארטמנט.

הפגישה התקיימה בפרבר מוסקוואי מרוחק. כשלושים איש ואישה נדחסו בדירת השיכון הקטנטנה והדחוסה של פעיל עלייה בשם סרגיי מאקראפצ'ואן, וציפו בדריכות לפקיד האמריקאי החשוב. נסחפתי בקלות בתחושת הסכנה והבידוד, עמוק בלועו של הדוב הרוסי החולה. האם "האח הגדול" באמת לא ידע מה התרחש מתחת לחוטמו, או שפשוט התעייף והחליט שאת הקרב הזה הוא כבר הפסיד? על פי דיווחי המשתתפים, שתורגמו לשיפטר, שניים מהפעילים שעמדו להגיע לפגישה נעצרו כשעלו על הרכבת בלנינגרד. ידעתי שתהיה לי כותרת גדולה ובלעדית.

בתום הפגישה הפליגה הלימוזינה של שיפטר ועוזריו בחזרה אל מרכז העיר, והפעילים התפזרו איש לדרכו. רק אחרי שהתרחקתי ברגל מהשיכון גיליתי שלציפייה שלי למצוא ברחוב מונית שתחזיר אותי למלון לא היה שום בסיס. לא היה לי מושג היכן אני. פרק זמן שנראה לי כנצח תעיתי ברחובות השוממים, שהיו סלולים רק בחלקם, עד שנמצא מישהו שהסכים להראות לי את הדרך אל תחנת האוטובוס

המוביל לתחנת רכבת הפרוורים הקרובה. השמיים היו עדיין בהירים מאוד בערב המוסקוואי הלכן, אבל השעה היתה מאוחרת, וחששתי שייקח לי שעות להגיע לכיכר האדומה. הסיכוי שהעיתון ייסגר בלי ה"סקופ" שלי (בתל אביב התקרבה כבר שעת חצות, ובימים ההם עוד לא היו טלפונים סלולריים) היה מדכדך במיוחד. תחושת הבידוד המוחלט איימה להפוך לפניקה, אבל למזלי נאספתי לבסוף ברחמי נהג מכונית "לאדה" ממורטטת שהסכים לקחת אותי העירה תמורת תשלום. בין אם נשלח על ידי האח הגדול, כפי שדמיינתי, כדי לסלק את נוכחותי המיותרת מהשכונה, ובין אם סתם הזדמן לסביבה, אני הייתי אסירת תודה.

יומיים אחרי הפגישה החשאית הזאת כבר היתה פסגת רייגן-גורבאצ'וב בעיצומה, ופעילי העלייה חדלו להסתתר. האנשים מההתכנסות ה"סודית" בדירה הקטנה הגיעו אחר כבוד לשגרירות ארצות הברית בלב מוסקווה, לפגישה מתוקשרת מאוד עם הנשיא רייגן בכבודו ובעצמו, וכשיצאו משם העניקו לתחנות הטלוויזיה מכל העולם המערבי, כולל הטלוויזיה הישראלית, ראיונות בכיכר האדומה בלא שנפלה שערה משערות ראשם. אשרות היציאה של כולם מן המולדת הסובייטית כבר היו בדרך.

* * *

לא היה קשה כלל להבין מדוע היהודים משתוקקים כל כך להיחלץ מארצם העצובה. שוטטתי במוסקווה שלושה ימים. היו שם הרבה דברים מרתקים ומפתיעים, אבל כבר בהתחלה גיליתי שהמשימה המאתגרת ביותר היתה למצוא שם משהו לאכול. היו מקומות שהגישו מזון, ואפילו מעדנים נפלאים, ובזיל הזול, אך הם נפתחו ונסגרו בשעות מיסטוריות שבלי קשרים וידע אישי אי אפשר היה לנחש את קיומן. חלקם פשוט סירבו לשרת זרים בתירוצים מתירוצים שונים. פעמיים הלכתי לישון על בטן ריקה כי לא הצלחתי להשיג אפילו סנדוויץ', למרות שהיו לי רובלים ודולרים די הצורך. אלכוהול, לעומת זאת, היה נגיש, זול ובשפע. בשעות הערב היה מרכז העיר מפוצץ מהמוני גברים הלומי וודקה. נראה היה שאלכוהול זורם מכל ברז בעיר.

גל חום כבד עבר באותו שבוע על רוסיה, שלא שמעה כלל על מזגנים. צלמים וכתבים מיוזעים חיפשו לשווא מקום שאפשר לרכוש

בו חולצות טי פשוטות להחלפה. אך חנויות הבגדים נראו כמו מחסנים ריקים והציעו למכירה פריטים מזעזעים שהיו עשויים מחומרים בלתי אפשריים. כרטיסים ל"בולשווי" ולקרקס המפורסם של מוסקווה נמכרו, לעומת זאת, במחירים מצחיקים.

* * *

שמחתי לעזוב את העיר הקשה הזאת עם תום דיוני הפסגה. נותרו לי עוד יומיים עד הטיסה הביתה, שאותם תכננתי מראש לנצל ל"מסע שורשים" לאודסה, עיר הולדתם של סבי וסבתי מצד אמי. כבר ביום הראשון במוסקווה התברר לי שזוהי יוזמה שתדרוש הרבה טפסים ובירוקרטיה, אך בסופו של דבר הגיעה תשובה חיובית והורשיתי לרכוש חבילת תיור שכללה כרטיס טיסה ושני לילות במלון ממשלתי. המטוס היה "טופולב" רעוע עד בהלה, עם נוסעים שחלקם נראו כאילו הגיעו במכונת זמן מהמאה השש עשרה במונגוליה. שניים מהם העדיפו לשבת על הרצפה במעבר וניסו להדליק פרימוס. המלון "הטוב בעיר", הציע חדרים מרופטים עם מקלחות בנוסח אכסניית נוער. אבל מרכז אודסה היה אזור אורבני נעים ומסביר פנים, והגינות שסביב הבתים הזכירו לי את תל אביב של שנות החמישים. קרובי משפחה לא מצאתי שם, אבל זכיתי בפרספקטיבה מעניינת מאוד לסוגיית "שלח את עמי".

אוליצה פושקינסקאיה, הרחוב שבו גרה משפחתה של סבתא חיה, התגלה כרחוב הראשי של העיר. עברתי אותו לאורכו ולרוחבו, צילמתי בקצהו את המדרגות המפורסמות מהסרט "אוניית הקרב פוטיומקין", אבל במספר 66 לא מצאתי שום זכר למשפחה. בספר הטלפונים מצאתי אחד מר צ'סטנין בבית דירות במספר אחר ברחוב, אבל המדריכה שאולצתי לשכור ליום אחד, על פי הכללים בלשכת התיירות הממשלתית, התחללה כשביקשתי ממנה להתקשר אליו ולשאול אם הוא במקרה קרוב של סבתא חיה. הלכתי איתה למוזיאון "באבל" ולמדתי את ההיסטוריה היהודית של אודסה, שהיא גם ההיסטוריה הפלילית של העיר. כל ה"בוסיס" של המאפיה המקומית בסוף המאה התשע עשרה התגלו כשומרי כשרות.

כאשר השתחררתי מהמדריכה יצאתי לחפש את "הזווית היהודית" האקטואלית של אודסה. הפעילים שפגשתי במוסקווה ציידו אותי

בכתובתו של איש קשר יהודי מקומי. הוא וכמה מידידיו הסכימו להפגש איתי, ולא חששו כלל לדבר בגילוי לב מוחלט.

בני שיחי, כך התרשמתי, חיו בהרמוניה מוזרה עם המשטר. רמת חייהם היתה גבוהה. הדולר נחשב אז מטבע מבוקש מאוד ברוסיה, ומאחר שהייתי זקוקה למטבע מקומי סברתי לתומי שמארחי ישמחו להחליף עבורי דולרים במחיר הרשמי ולהרוויח את ההפרש לעומת מחיר השוק השחור. היהודי הנחמד הסתכל עליי בביטול גמור ואמר שאם אני זקוקה לכסף הוא יכול פשוט לתת לי כמה רובלים שאני רוצה, בדולרים לא היה לו חפץ.

הוא היה איש לא מלומד שלא ממש הסביר לי ממה הוא מתפרנס, אבל אבחנותיו על המצב הפוליטי בארצו התבררו כמדוייקות הרבה יותר מהגיגיהם של גדולי הסובייטולוגים במערב.

”ברגע שיבטלו כאן את הקומוניזם, הכל יתמוטט”, הבטיח לי. “שום דבר, שום דמוקרטיה. ישתלטו חוליגאנים על המדינה ויהיה תוהו ובוהו”.

יחסו כלפי העיתונאית ה”ישראלסקיה” היה פטרוני וסלחני, כנציגת ארץ מזרח תיכונית מפגרת במיוחד. הוא ובני ביתו הבהירו לי שאין בדעתם להגיע לארץ הזאת שהיתה בעיניהם מקום גרוע, אכול מלחמות ומסוכן. רבים מהם התכוונו לעזוב את רוסיה, אבל הם היו מוכנים להמתין בלאדיפולי עד סוף ימיהם ובלבד שלא יאולצו להצטרף למדינה הציונית.

המבוגרים שבחבורה דיברו אידיש שוטפת. הבנתי אותם מצוין כי השפה היא שילוב של עברית וגרמנית, אך כשעניתי להם, הם התעצבנו על התחביר הגרמני, שנשמע כמו אידיש מקולקלת. כולם ליגלגו על כוונתי לחפש קרובים בשם הנפוץ ”יוסם”, וסירבו בתקיפות לבקשתי שיעזרו לי ליצור קשר עם מר צ’סטנין מרחוב פושקינסקאיה. כבר הבנתי שמאוד לא מקובל ואפילו מסוכן בעבור אזרחים מקומיים לפנות לאנשים זרים בנושאים אישיים. למען האמת, בשלב הזה גם אני כבר איבדתי את החשק לפנות לרוסי-אוקראיני שלא הכרתי ולשאול אותו אם היה לו במקרה סבא ממוצא יהודי.

בערב השני והאחרון שלי בעיר חזרתי למלון תשושה. גל החום באודסה הדרומית היה אכזרי עוד יותר מאשר במוסקוה. על ארוחת ערב שוב ויתרתי. אוכל מכרו רק בכר של המלון שהיה מלא שיכורים. שמחתי שארבעים השעות שלי באודסה עומדות להסתיים, אבל ציפתה

לי עוד הפתעה. הפעיל היהודי שאיתו ביליתי את שעות הבוקר התקשר למלון וביקש לפגוש אותי שוב. כאשר הגיע, הוא הודיע לי שידיד טוב שלו, שכבר קיבל אשרה לעזוב את רוסיה, מעוניין מאוד לדבר איתי, יש לו משהו חשוב להגיד לי.

היתה לי תחושה שמשהו השתנה לטובה ביחסו אלי. הוא שפע חביבות ואינפורמציה. מלאת סקרנות יצאתי איתו לדרך במכוניתו המקרטעת. נסענו לאיזור השיכונים בפאתי העיר, טיפסנו במדרגות לעיני שכנים סקרנים שישבו בדלתות פתוחות בחום הכבד, והוכנסנו לדירה קטנה, שהיתה ריקה כמעט לחלוטין מרהיטים. המשפחה שציפתה לנו – זוג עם ילד קטן – כבר סיימה את אריזת כל מיטלטליה לקראת ההגירה לחו"ל, ורכושה היה צרור וארוז במזוודות וחבילות. כמו כל דבר במשטר הסובייטי, ניירות האשרה הגיעו טיפין-טיפין. זה שקיבלת אישור יציאה לא אמר שקיבלת אישור לרכוש כרטיסי נסיעה, או שידעת מתי תקבל אישור להשתמש בהם. האישור, הוסבר לי, עשוי להגיע תוך שעה, ואז יש לצאת מיד לדרך כדי שלא להפסיד אותו. מאידך, הוא עלול להתמהמה עוד כמה שבועות.

בעל הבית הצעיר נראה כמו מוז'יק רוסי ענקי ושרירי בגופייה לבנה. הוסבר לי שהוא ורעייתו היהודיה פוטרו מעבודתם בגין בקשת ההגירה שלהם, ועדיין לא ידעו מתי יצליחו לממש את חלומם להשאיר את המולדת מאחור. היעד המיידי היה לאדיפולי, מחנה ההמתנה הארוכה לגרין קארד האמריקאי.

סוף-סוף הבנתי במה זכיתי להיות מוזמנת לביתם. התברר שאחרי שנפרדתי בצהריים מידידי היהודי וחבריו, הם התעמקו בכרטיס הביקור שהשארתי אצלם, שאמנם נשא את הלוגו של "מעריב" הישראלי אך זיהה אותי בתואר הנישא "יו.אס. בירו צ'יף, וושינגטון". האודסאים התרשמו עמוקות ממילות הקסם האלה. מסתם ישראלית נודניקית הפכתי לאישיות עם כרטיס, תפקיד וכתובת בארץ האפשרויות הבלתי מוגבלות. מאחר שידעו כבר שהכרתי פעילי עלייה במוסקוה, הם קפצו מיד למסקנה שאני מספיק חשובה כדי לסדר לחברים קצת פרוטקציה באמריקה.

המוז'יק דיבר בלהט רב והיהודי המתווך תירגם: "תראי", הסביר לי, "הוא אומר שהוא נולד כאן, באודסה. הוא רגיל לחיות במקום על יד הים. ידוע לנו שאת רוב היהודים שמחכים בלאדיפולי ובווינה מביאים בסוף לניו יורק. על ניו יורק שמענו שזה מקום מאוד צפוף

ורועש. זה לא מתאים לו. הוא צריך נוף, מקום יותר פתוח. סן פרנסיסקו הרבה יותר מתאימה לו, גם האקלים, גם הים. יש שם נמל, וזה בדיוק העבודה שלו. הוא עבד כל החיים בנמל באודסה והוא ממש טוב בזה, אז בבקשה, תעזרי לו שישלחו אותו לגור בסן פרנסיסקו". המילים נעתקו מפי.

"איך בין נור איין ג'ורנליסטיין", התנצלתי ברוח שפלה, כמו השחקן המבולבל ב"מפיסטו" של אישטוואן סאבו, הזועק מול הזרקורים: "איך בין נור איין שאושפילר!"

התוודיתי שבעצם אין לי שום קשרים שימושיים בממשל ההגירה של אמריקה, ובלהט ציוני מסויים ציינתי שגם תל אביב וחיפה שוכנות לחופו של ים, ויש נמל גם באשדוד.

זו היתה שיחת חרשים הזויה. החברים לא היו מוכנים לקבל תשובה שלילית מגברת "בירו צ'יף". איש לא היה מוכן להאמין שעם תואר כזה, ועוד אחרי שנחתתי אצלם ישר מפסגת רייגן-גורבאצ'וב, אין לי השפעה על ההחלטות ב"ווישינגטון" ששמה מתנוסס לתפארה על כרטיס הביקור שלי. אם אינני קשורה ל"מנגנונים" החשובים האלה, מה בעצם באתי לעשות באודסה? או שאני מתחזה, או שאני סתם מרשעת.

"רק תדברי איתם, תסבירי", האיץ בי המתרגם, שנשטף במלל נרגש מצידו של הצעיר חובב החופים. "את מווישינגטון, את הראש-משרד, בטח יש עבודה גם בסן פרנסיסקו. הבחור עובד מאוד קשה, בנמל. הוא מכיר העבודה עם אוניות."

השעה כבר היתה מאוחרת, והטיסה שלי בחזרה למוסקווה נקבעה למחרת מוקדם בבוקר. לקחתי את הפתק שעליו נרשם שמה של המשפחה המעדיפה את קליפורניה על פני ניו יורק, ואמרתי שאם רק תהיה לי הזדמנות, אפעל למענם.

בבוקר, במשרד התיירות במלון, התברר שעירם של סבא וסבתא הכינה לי עוד טראומה קטנה. הפקידה הודיעה לי בפנים חתומות שהטיסה שלי למוסקווה נדחתה לעוד יומיים כי "אין מקום". פירוש הדבר היה שעמדתי להפסיד גם את הטיסה הביתה לווישינגטון שנועדה ליום שלמחרת. אחרי ההלם הראשוני התעשתתי והקמתי סקנדל אימתני, כיאה לבירו צ'יף, תוך איומים מרומזים ואזכור החלונות הגבוהים המוכרים לי היטב. לתדהמתי הגמורה, זה עבד. מיד נמצא לי מקום על הטופולב למוסקווה שהיה עמוס לעייפה במשפחות מרובות

ילדים מהחלקים הפחות מפותחים של האימפריה המתפרקת. בתחושת הקלה עשיתי את הדרך הארוכה בחזרה אל הקפיטליזם.

* * *

עברו כשמונה עשר חודשים עד שמשהו הצליח לשנות את הקיבעון האנטי-ישראלי של היהודים הרוסים. בסוף שנת 1989 שינו המהגרים את טעמם, וישראל זכתה באספקה הנכספת של של המוני מהגרים מהמדינות שהיו קודם לכן חלק מחבר העמים הסובייטי. בניגוד לציפיות של עורך הדין רוברט ואלאק ושל ידידיו הישראלים, דוברי הרוסית האשכנזים לא זו בלבד שלא סיפקו תפנית לטובת מפלגת העבודה במפה הפוליטית אלא בדיוק להפך. הרוב הגדול של האנשים החרוצים והנחמדים שנחתו בישראל מרוסיה וגרורותיה הגיעו מצווידיים בתיעוב עמוק לכל מה שנשמע להם "שמאל".

ממש כמו המהגרים מארצות ערב, הם פיתחו דינמיקה פוליטית המזדהה עם הימין הלאומני, לעיתים הימין הקיצוני, תאב השטחים ושונא ה"ערבים". במבטא רוסי כבד הם מדקלמים את המנטרות השחוקות בדבר "זכותנו על הארץ". בדיוק כמו מי שבאו לכאן ממרוקו, מתימן ומעיראק, מתבוננים רבים מהעולים החדשים האלה בחשדנות עמוקה בוותיקים ה"מנוונים" כביכול של השמאל הבורגני המבוסס, ומותחים ביקורת נוקבת על רוח התבוסתנות שהוא מגלה כלפי האוייב.

רוב הישראלים החדשים האלה ומנהיגיהם מיישרים קו עם האידיאולוגיה שהביאה להגירתם המסובסדת לארץ, ועם הקונסנזוס השורר בישראל, על אודות הצורך לשמור על "רוב יהודי" במדינת היהודים. זוהי כמובן האידיאולוגיה המחייבת המשך האפליה המתקנת לטובת יהודים, על חשבון תושבי הארץ שאינם יהודים.

אבל רק רגע, בבקשה. מי פה בעצם יהודי ומי לא?

במחסומי הדרכים הממורים את חייהם בשטחים הכבושים, נתקלים בני דודינו הפלסטינים לא פעם בחיילים דוברי רוסית שמתקשים להבין את העברית השוטפת שבפיהם. לנוצרים שבין הפלסטינים המעוככים במחסומים יש דווקא שפה משותפת עם הישראלים החדשים האלה,

שכמה מהם מתרגשים בעליל להיות מוצבים במקומות כמו בית לחם, בעיקר סמוך לחג המולד.

פוטנציאל האבסורד הישראלי הוא בלתי נדלה. במשך שבעים שנות קומוניזם שכחו רוב יהודי ברית המועצות להקפיד על מצוות ההפרדה בינם לבין גויי הארץ, וכמעט כולם בחרו להם בני או בנות זוג שאינם ממוצא יהודי. חוק השבות הישראלי כולל ברוב הוּמְנִיּוֹת כל מי שהיה לו אי פעם סבא יהודי, וזכותו של כל עולה להביא לכאן את בני זוגו, יהודים או לא.

וכך, רוב העולים מארצות חבר העמים לשעבר, המגיעים בשנים האחרונות לישראל לפי חוק השבות, כלל אינם יהודים לפי ההלכה¹. הם שמחים להיות ישראלים לאומנים, אבל רק מעטים מהם מוכנים או מסוגלים לעבור את תהליך הגיור החמור שאמור להפוך אותם לחלק מן ה"לאום" היהודי כפי שמגדירה אותו מדינת היהודים.

בשמאל ובמרכז החילוני האשכנזי היו רוצים לתקן את הבעיה הזאת תוך הפעלת לחץ על הרבנים "להגמיש" מעט את תהליכי הגיור לטובת אחינו החדשים. אמנם מדובר באנשים ונשים שנולדו פרבוסלבים או קתולים, אבל הם נחמדים, משתלבים יפה בחברה, ומוכנים לשלוח את ילדיהם להילחם ואפילו להיהרג לטובת זכויות היהודים על קרקעות הארץ המובטחת.

למסד הדתי יש כמובן רעיונות אחרים. נהייתי לצפות ערב אחד במריבה טלוויזיונית שבה הטיח נציג "שינוי" דברים קשים כנגד "אטימות" הממסד הרבני בתחום הגיור. נציג הדתיים היה הפעם השר שלמה בניזרי, ממנהיגי הציבור הספרדי-מסורתי. כבוד הרב (שמאז גם הוא הורשע בפלילים) לא נבהל, ושיחרר את אחת ההתבטאויות היותר הגיוניות ששמעתי מזה שנים רבות במה שנוגע לשאלות דת ומדינה.

"אם לגייר לקולא – למה דווקא רוסים?" תהה בניזרי בקול בלי להתרגש מסערת הנפש של הישראלי המתקדם בפאנל. "למה לא להתחיל מערביי הארץ, מהפלסטינים? הם היו כאן קודם, והם אפילו בני דודים"².

¹ "70% מהעולים לישראל מתחת לגיל 40 בשנים האחרונות הם לא יהודים",

שחר אילן, "הארץ" 13 במאי 2005

² "פוליטיקה" עם דן מרגלית בערוץ השני, נובמבר 2002

הוא כמובן לא קיבל תשובה. השאלה הרטורית שלו לא נראתה ראויה להתייחסות, למרות שבעצם היא סיכמה היטב את כל מה שעקום, עצוב ומבלבל בהווייה שלנו כאן. בשנות החמישים והששים מדינת ישראל גררה אל תוכה במאמץ אדיר המוני ערבים, מפני שהם היו יהודים. בשנות התשעים והאלפיים היא עסקה בייבוא אינטנסיבי של המון לא-יהודים, דווקא מפני שהם לא היו ערבים.

“כל יהודי העולם יבואו” – נו באמת... הרי אפילו ליהודי רחוב פרוג בקושי יש מקום לרגליים, שלא לדבר על חניה.

דורון רוזנבלום, “אטיודים ציוניים”,
תוגת הישראליות, עם עובד, 1996

שער ששי / בני דודים

שאלה: האם את מלחמת לבנון הישראלית לא היה צריך לכלול כעוד מהלך ב"מצעד האיוולת" שכתבת?

ברברה טוכמן: "במקרה של מלחמת לבנון אינני מוצאת שום סיבה לדבר על פעולה בניגוד לאינטרס הלאומי. העובדה היא שאש"ף הוגלה מלבנון, ומאז כוחו הלך ונחלש. הוא איבד מהשפעתו בזירה הבינלאומית, וזהו הישג לישראלים."

ההיסטוריונית ברברה טוכמן ל"מעריב", 5 בספטמבר 1986, (בראיון לכותבת שורות אלה). טוכמן, שהתראיינה לרגל צאת התרגום העברי לספרה החשוב "מצעד האיוולת", לא הסכימה גם להגדיר כ"איוולת" את הכוונה את מפעל ההתנחלויות בשטחים הכבושים.

מתוקים ועוקצניים

ממשלת שרון הופכת את השטחים המוחזקים לבית כלא אחד גדול, ואת אזרחיה לסוהרים הנקראים יום-יום לדכא מרד אסירים. זה לא מה שהציונות היתה אמורה לעשות.

זאב שטרנהל, "הארץ", 8 במרס 2002

חוף הים היה המקום ממוזג האוויר היחיד שהכרנו בחודשי הקיץ המהבילים של תל אביב. בדרך חזרה מחוף גורדון הביתה, בסמטאות התלולות של שכונת מחלול, שהיתה עתידה להיקבר תוך שנים ספורות מתחת לכיכר אתרים האיומה, היינו כבר תשושים משעות רבות בשמש – קליית הגוף בצוהרי היום נחשבה אז מתכון בדוק לבריאות. הקריאה "סברס, סברס" היתה פיתוי למעדן משיב נפש. נערים שחומים ודקים הציעו את הפירות הצוננים מבין חתיכות קרח גדולות שנאגרו בפחים חלודים.

היינו מתבוננים בפליאה וחרדה איך הם אווזים באצבעות חשופות את קליפתו הקוצנית המפחידה של הפרי המתוק, מבתרים אותה במיומנות בשלושה חתכים עמוקים ומגישים לנו, על חודו של הסכין, את הפרי הקלוף הרענן תמורת גרוש או שניים. כל ילד ידע שאסור בתכלית האיסור לגעת בקליפת הצבר בלי כפפות גומי. אבל מוכרי הסברס, רובם ילדים בני תשע או אחת עשרה, לכל היותר - לא נראו כמי שהדבר הזה מטריד אותם. כנראה בגלל שהיו כל כך שונים מאיתנו. הם היו ערבים.

"צברים" או "סברס", בפי הוותיקים, דווקא היה כינוי החיבה החמוד לילדים כמונו, יהודים ילידי ישראל. ההסבר היה שאנחנו חסרי גינונים אבל נפלאים. קוצניים ומכאיבים מבחוצץ, מתוקים ורכים

מבפנים, ממש כמו פרי הקקטוס המקומי הנפוץ, שצמח בעיקר על חורבותיהם של כפרים ערבים נטושים.

פאוזי אל אסמר היה אחד הילדים הערבים שגילו בשלב מוקדם מאוד של חייהם את הפוטנציאל הכלכלי של פירות הצבר. הוא היה מגיע מלוד באוטובוס עם פח מלא סברס שקטף ליד ביתו, ומוכר אותם ברווח גדול לילדי תל אביב בפינת נחמני ויהודה הלוי. הוא היה מוקסם – כך כתב בספרו האוטוביוגרפי שנכתב בעברית ופורסם בתל אביב בשנת 1975 – מהחופש שממנו נהנו הילדים היהודים, ובעיקר מהחירות שנטלו לעצמן הילדות והנערות. למגעים עם קבוצת הרוב השלטת היו פנים לכאן ולכאן. "לא אחת נעלבתי כשהיו עולבים בי בתור ערבי, ותמיד שאלתי את עצמי, במה הוא, המעליב, טוב ממני, והאם משום היותי ערבי עליי לסבול כל זה. אך בכל פעם שנפגעתו אמרתי לעצמי, שלמרות הכל יש עדיין יהודים שמתייחסים אלי יפה", סיכם אל אסמר את התנסויותיו הראשונות עם האוכלוסייה היהודית¹. הכרתי את פאוזי שנים רבות אחרי שיצא לגלות כפויה מישראל. הוא היה מהעיתונאים הפלסטינים היותר מכובדים בארצות הברית כשהגעתו לשם בשנת 1986. איש כבד בשר, בעל בעמיו, עם חיוך גדול וראייה מפוכחת.

עיתונאים ישראלים ופלסטינים מבלים הרבה ביחד על המסלולים המשותפים להם בעיר הבירה האמריקנית. ההתרוצצות במבוכי תעשיית החדשות הענקית סביב הממשל מריצה אותם לאותם תדרוכים בסטייט דיפארטמנט ובבית הלבן, להרצאות המלומדות של המומחים למזרח התיכון במכוני המחקר היוקרתיים, ואל שולי הפמליות הגדולות והתדרוכים לרקע ולציטוט סביב ביקורי הפוליטיקאים מישראל וממדינות ערב. היו לנו אינטרסים מקצועיים חופפים בכותרות פוטנציאליות, וצורך אמיתי בחילופי מידע הדדיים. לא פעם נוצרו יחסים ידידותיים ושיתופי פעולה מועילים. כולנו היינו, אחרי הכל, זרים בעלי מבטא ים תיכוני בעיר המכופתרת והמתוחכמת הזאת, לא ממש מיומנים בקודים המביכים שלה שכללו מקלוני גזר וסלרי במטבלי מיוזנ בקוקטיילים, מים חומים גרועים על תקן של קפה,

---

¹ "להיות ערבי בישראל", הוצאת פרופ' ישראל שחק, 1975

ואיפוק צונן מול המזוג המתפרץ, חסר העכבות, של ילידי המזרח התיכון.

פאוזי אהב לארח. על הדשא בביתו הכל-אמריקאי בפרוור החביב על הרבה ישראלים, ליד שיחי ההרדוף גידל מתוך נוסטלגיה לעיר הולדתו, הולעטו האורחים בכמויות גדולות של בשרים על האש, חומס וצנוברים, וניהלו עם המארח שיחות ערניות בעברית. עד שלא קראתי את ספרו לא הייתי מודעת למאבק המתקשר למדי שהתנהל סביב מעצרו המנהלי ומעצר-הבית הארוך שבו הוחזק בראשית שנות השבעים. העיתון הישראלי היחיד שממש ליווה מאבקים כאלה באותה תקופה היה "העולם הזה", שאצלנו בבית נחשב אז לשיקוף גמור.

"להיות ערבי בישראל", ספר הזיכרונות שפאוזי כתב במהלך מעצר-הבית שלו, מתווה בבהירות רבה את מפת הדרכים שדחפה מאות ואלפי ערבים ילידי ישראל, דוברי עברית, שבסך הכל רצו לחיות ולהתפרנס בכבוד, לחבור לאויביה המרים של המדינה היהודית.

הספר מתעד בהגינות רבה, ובלו שמיץ רחמים עצמיים, את המאמצים הגדולים והמיותרים שהשקיעה מדינת ישראל באמצעות מוסדותיה השונים בהדרתו וסילוקו של ישראלי לא-יהודי כשרוני אחד מכל סיכוי להפוך לחלק מהחברה הישראלית.

כמו רבים מהאינטלקטואלים הערבים בישראל ובפלסטין, אל אסמר נולד למשפחה נוצרית. המיעוט הנוצרי-ערבי היה, מעצם הגדרתו, חסר שאיפות לאומיות בפלסטין, ופרח בתקופת המנדט תחת שלטונם של הבריטים. פאוזי נולד בחיפה וגדל בלוד. אביו היה עובד רכבת, אמו אשת רוח ומשוררת. משפחתו היתה בורגנית ובעלת אדמות, ושמרה על קשרים טובים עם יהודים ועם מוסלמים כאחד. לאביו של פאוזי היו קשרים טובים במפלגת הפועלים המאוחדת מפ"ם, שבשנות הארבעים תמכה בדו קיום יהודי ערבי.

את התנהלותם של היהודים הישראלים מול הערבים הישראלים שניסו בתום לב לבנות לעצמם חיים טובים, יצרנים ומועילים, לצד היהודים ויחד איתם, קשה לתרץ בהסברים רציונליים. זו היתה התנהלות שהוכתבה באופן נחרץ על ידי צווים דתיים שהוצמדו, כמעט בהיסח הדעת, אל הקונסנזוס הלאומי הישראלי מימיו הראשונים.

מהספר האוטוביוגרפי עולה תמונה של הסתגלות ואפילו כמיהה לחיים בחברה מעורבת, שהתאימה מאז ומתמיד לבני מיעוטים

משכילים בכל מקום בעולם. מנקודת מבט ישראלית-חילונית, זו תמונה של החמצה קשה. פאוזי הנער עבר, ביחד עם בני משפחתו, את הטראומה של כיבוש לוד ואת השנים הקשות של הממשל הצבאי. הוא למד לשרוד, סבל שורה של פגיעות קטנות וגדולות בגאוותו, בפרנסתו וברכוש משפחתו, אבל בגישתו האופטימית והבריאה חיפש תמיד פתרונות ולא חיסול חשבונות. הוא היה ממוקד במטרה למצוא דרך להתקדם בחיים על פי כישוריו.

בבית הספר למד עברית ואפילו ספרות עברית, השלים את השכלתו בניהול חשבונות, ויצא לשוק העבודה. בתדהמה ובדאגה רבה גילה שרוב הדלתות סגורות בפניו ובפני חבריו. בישראל הסוציאליסטית והמולאמת של סוף שנות החמישים, רוב מקומות העבודה היו ציבוריים – בשליטת הממשלה, ההסתדרות, או המוסדות הלאומיים – והיו סגורים בפני לא-יהודים. בחברת החשמל ובבנק לאומי לא ניסו אפילו להסתיר את העובדה שאין מקבלים עובדים ערבים. ניסיון להתקבל לטכניון חשף שערבים לא הורשו ללמוד בפקולטות להנדסת חשמל או מכניקה. מותר היה להם להירשם רק להנדסת בניין.

לא היה שום הבדל אתני-תרבותי בין פאוזי אל אסמר וחבריו לבין אנשים שנשאו שמות פרטיים כמו מסעוד, סמיר או ג'מילה, שהגיעו באותן שנים מארצות ערביות לישראל וערבית היתה שפת אמם. כצעיר שגדל בבית תומך ומבוסס, פאוזי היה מן הסתם משכיל ובעל כישורים רבים יותר מרוב העולים החדשים האלה, וגם מהרבה מהגרים מאירופה המזרחית. הוא דיבר וכתב עברית רהוטה מהם, והיה בעל חינוך וגינונים יותר "אירופים" מבני דלת העם שעלו ממרוקו, עיראק, רומניה או תימן. מבחינה מעמדית, הוא היה בורגני גמור, בן למעמד הביניים האמור להיות עמוד השדרה של הדמוקרטיה בכל מקום ומקום.

אבל הנראטיב הציוני היה כבר שבוי בקודים היהודיים הקשוחים, שעל פיהם כל מגע עם לא יהודי הוא איום קיומי. הקודים האלה שלטו ללא מצרים גם בלב לבו של השמאל הסוציאליסטי, הכביכול חילוני. המפגש הראשון של פאוזי עם הפּרְנוּויה היהודית התרחש בקודש הקודשים של השמאל הזה: הקיבוץ. שנים רבות לפני שהתחילה תנועת ה"מתנדבים מחו"ל" לקיבוצים, כבר נוצר שם הצורך להעסיק ידיים עובדות זולות על בסיס ידידותי. ידיד משפחה מפ"מניק סידר

לפאזוי ולחבר ערבי נוסף מגורים וכלכלה בקיבוץ נען אחרי שסיימו את הלימודים בבית הספר התיכון.

"מזכירות הקיבוץ ידעה היטב שאנחנו ערבים, ושנשלחנו מטעם המפלגה, ובכל זאת, מנהל העבודה הראשון שאיתו עבדנו בגן הירק הסביר לנו בעדינות כי כדאי שנבחר שמות עבריים. לי קראו משה ולידידי – ברוך. ההסבר היה, שמוטב כי לא יידעו שאיננו יהודים, שכן יש בקיבוץ אנשים שבניהם או מישהו מבני משפחתם נהרגו במלחמת העצמאות". ("להיות ערבי בישראל", עמוד 39)

ההתחזות ליהודים לא היתה קשה במיוחד. המבטא הערבי הכבד של שני הצעירים לא היה שונה מזה של עולים חדשים מארצות ערב, וסיפור הכיסוי היה שהם הגיעו בגפם ממצרים. פאזוי היה צריך רק להיזהר מפגישות אקראיות עם יהודים מארץ "מוצאו" שהיו עשויים לנסות לברר מאיזו שכונה בדיוק הגיע. ידידו, שמשפחתו אכן גרה בעבר בקהיר, היה פטור אפילו מהדאגה הזאת. בעיה אחרת היתה במקלחת המשותפת: שני הנוצרים הצעירים היו חייבים להקפיד שאיש לא יבחין שהם לא עברו ברית מילה.

למרות הכל, לפאזוי נותרו זיכרונות נעימים מהקיבוץ. בין השאר גם בזכות חברה צעירה שהתעניינה בו ולא התקשתה לנחש את מוצאו האמיתי, לפני שהזמינה אותו לניסיון המיני הראשון בחייו. הוא גר בקיבוץ שנה שלמה, ומודה בספרו שהניסיון השפיע עמוקות על השקפת עולמו, בעיקר בכל הנוגע ליחס לנשים ולצורך בשוויון חברתי.

בספרו הוא אפילו לא מתח ביקורת על העובדה שבשום קיבוץ ישראלי לא התקבלו חברים ערבים. חברות יהודיות בקיבוצי השומר הצעיר שהתאהבו בערבים וביקשו להינשא להם, התבקשו לעזוב. אפילו בקיבוץ הקומוניסטי היחיד בישראל, יד חנה, לא היו ערבים. מחברה ותיקה ביד חנה שמעתי שהיו לפחות שני מקרים של ערבים שביקשו להצטרף כבני זוג של נשים יהודיות, ושניהם נדחו. "זה נראה מסובך מדי", הסבירה. מק", המפלגה הקומוניסטית הישראלית היתה, למרות זאת, הבית הפוליטי היחיד שבו יכלו ערבים להרגיש כשווי ערך ליהודים. מפ"ם נסחפה בינתיים בלהט הציוני ונטשה את האידיאולוגיה הדו לאומית.

כזאת היתה ישראל שלנו בשנות החמישים והששים. המדינה האהובה שאליה מתגעגע השמאל הישראלי האליטיסטי בעיניים

מצועפות אולי היתה חברה איכותית ותומכת, אם היית יהודי מהסוג הנכון. ארצנו ראתה עצמה כדמוקרטיה מערבית עם השפעה סוציאליסטית חזקה, ובו בזמן אימצו תושביה, רובם בתום לב גמור שמקורו במסורת רבת שנים, את העיקרון היהודי הדתי המעניק חשיבות עליונה להפרדת בני הקהילה מהגויים. על פי החוק והקונסנזוס הלאומי גם יחד, ישראל היתה מראשיתה דמוקרטית ומודרנית ליהודים בלבד.

אפליה על רקע גזעי, קהילתי או דתי עדיין היתה מקובלת באותה תקופה גם במקומות אחרים בעולם. קשה ועצוב היה בימים ההם להיות שחור. לא רק במדינות הדרום של ארצות הברית, בחלק מן המושבות הבריטיות לשעבר ובדרום אפריקה, אלא גם באירופה הנאורה ובמושבותיה של צרפת. גם יהודים הופלו לרעה בגלוי במקומות רבים שבהם ניסו להתערות. אכן גם כיום העולם מלא גזענות ושנאת זרים, אבל בשנות האלפיים, ישראל נותרה אחד המקומות הבודדים בתבל שבו מערכת החוקים משמרת בגלוי אפליה על בסיס דתי וקהילתי.

* * *

בעבור בחור חרוץ, חסון ותאב חיים, עם כשרון לכתיבת שירה, תל אביב של שני העשורים הראשונים לקום המדינה היתה מרחב מחיה טבעי. פאוזי אל אסמר היה איש אופטימי. הוא פירסם משיריו וזכה להצלחה ברחוב הערבי, ובמקביל כתב ופירסם גם בעיתונות העברית. היו לו שפע של ידידים וידידות יהודים. תקופה מסוימת עבד כעורך וכתב בשבועון אל-פאג'ר, שהיה שייך למפ"ם. כאשר הזמן להצטרף לקבוצת האינטלקטואלים הערבים שיסדו את קבוצת "אל ארד", נענה ברצון. לפי תיאורו היה לא מעט בלבול פוליטי בתנועה זו, שהקיפה ימין, שמאל ומרכז בציבור הערבי הישראלי. בסופו של דבר התגבש מצעה של התנועה, והוא כלל – בשנת 1963 – תביעה להקמת מדינה פלסטינית לצד מדינת ישראל. הרעיון הצליח ליצור בהלה מקיר אל קיר בציבור היהודי. "אל ארד" הוצאה במהירות אל מחוץ לחוק. כך הגיע סופה של התעסוקה הנוחה ב"אל-פאג'ר". פאוזי קיבל מהמפלגה אולטימטום: הצטרפות למפ"ם או פיטורין. הוא לא היה מספיק ציוני כדי להפוך למפ"מניק, ונאלץ לחפש פרנסה חדשה. זה

שהיה משורר לא אמר שלא היה לו גם כשרון ליוזמה פרטית. הוא הקים הוצאת ספרים קטנה, שהפיצה ספרים בערבית שתירגם בעצמו או העתיק בסדר צילום.

לרוע מזלו, הוא כבר היה על הכוונת של שירותי הביטחון הערניים של ישראל, שהצליחו להפוך את חייו העסקיים לגיהנום. פעם אחר פעם פשטו חוקרים על משרדיו בתואנות שווא והחרימו את הספרים שהדפיס, תוך גרימת הפסד כלכלי כבד. הוא הואשם בהפצת חומר "מחתרתי" כשמכר לערבים בישראל את ספרו של גמאל עבדול נאצר "הפילוסופיה של המהפכה", שחודשים ספורים קודם לכן תורגם לעברית והופץ בהוצאת "מערכות". במקרים אחרים נדרש המו"ל הצעיר לשנות שירים או אף איורים גרפיים שעיצבנו את שירות הביטחון. הסחורה שייצר אמנם היתה מבוקשת, אך היא הוחרמה והגיעה ישר למרתפי הש"ב במקום לחנויות. העסק המבטיח הגיע במהירות לפשיטת רגל. המשורר הזים מצא עצמו נאלץ להתחנן לעבודה כפועל בבית חרושת לפלסטיק, בשכר מינימום.

עד כמה מיותרת היתה ההיטפלות הביטחוניסטית הזאת אפשר לגלות מהעובדה שפאוזי, שלא נואש מהדמוקרטיה הישראלית, הצליח לגייס לעזרתו את אחד הפוליטיקאים היהודים הציונים המכובדים של התקופה. בתושייה מרשימה הוא שיגר מכתב תלונה קצר זהה, ובו פירט את שורת ההצקות וההתנכלויות לו על לא עוול בכפו, לכל 120 חברי כנסת ישראל. חבר הכנסת ד"ר אלימלך רימלט ז"ל, איש מפלגת הציונים הכלליים הימנית, התרשם שאכן מתרחשת כאן שערוריה.

רימלט הזמין את הערבי הצעיר לפגישה, ואחרי ששמע את טיעונו ערך בדיקה משלו בעניין. מהר מאוד השתכנע שאכן נעשה כאן עוול משווע לאדם צעיר וחיובי. ביחד עם רעייתו הפך רימלט לידיד משפחת אל אסמר ופטרוננו של פאוזי. בתבונה אנושית ופוליטית, שכיום כבר קשה למצוא כמוה בין ממשיכי דרכו הפוליטית, ד"ר רימלט אפילו סידר לפאוזי ג'וב חלומי: עבודה כפקיד בחברת שיכון ובינוי. אם לא די בכך, הוא התייצב בנחישות לצד משפחת אל אסמר במאבק נגד הפקעת אדמותיהם על ידי מינהל מקרקעי ישראל. מפתיע לגלות שבצד השני של המתרס עמד איש המינהל ראובן אלוני. רעייתו שולמית אלוני, שלימים תעמוד בראש המאבק למען זכויות אדם ושוויון אזרחי בישראל, היתה אז עדיין חלק מצעירי מפלגת העבודה.

מלחמת ששת הימים, אותה טלטלת-ענק שאחריה שום דבר שוב לא חזר לקדמותו בארץ הזאת, זעזעה גם את המרקמים העדינים של קשרים שהתפתחו בין יהודים וערבים בשולי השמאל הישראלי. על פי תיאורו של פאוזי אל אסמר, חלק משמעותי מהישראלים בשמאל נתפסו להתלהבות המשיחית שאחרי המלחמה והניצחון הישראלי. יותר מכל, נפגעו ערבים כמו פאוזי ממה שנראה להם כמו נכונותם של אנשי שמאל מובהקים – פאוזי מונה אותם בכעס בספרו, מעמוס קינן דרך אורי אבנרי ועד משה סנה – להעלים עין מהפרות בוטות של זכויות האדם בשטחים שזה עתה נכבשו, מגירוש אזרחים, עונשים קולקטיביים, הוצאות להורג והרס כפרים.

את ידידיו הערבים תיאר כ"מרי נפש ומדוכדכים" אחרי המלחמה. מה שדיכא אותם יותר מכל היה "הזלזול של היהודים". לפאוזי היתה אז ידידה יהודייה בשם יוספה שדווקא לא זלזלה בו כלל, והוא בחר לתאר את תגובתה להלך הרוח הכללי:

"אף כי היו רגעים בהם נסחפה בשיכרון הכללי של שמחת הניצחון, בהתלהבות הכללית שהמדינה גדלה פתאום פי שלושה ובשמחה על האפשרויות לטייל ולראות מקומות חדשים, הרי עד מהרה הבינה עד מה נוראים היו המאורעות שהתרחשו. כשפנינו מההלם הראשון של המאורעות אל ניתוחם, היא הבינה שלא זו בלבד שכל ההישגים שהשיגה ישראל היו כרוכים בשפיכות דמים איומה משני הצדדים, אלא שהכיוון בו התחילה ישראל לצעוד לא יביא לשלום, ואף יביא לשפיכות דמים נוספת וממושכת, יגביר את תהום האיבה בין היהודים לערבים וירחיק את סיכויי השלום. חרף השיכרון של צעירה יהודייה שהתחנכה בארץ ושנפעמה מן האפשרות להגיע לענתות ולבית אל, ולראות כמו עיניה את קבר רחל, את הר הבית, את מערת המכפלה ואת הכותל המערבי, הרי הגיעה שעת חשבון הנפש". (שם, עמוד 145).

בקיץ של שנת 1968 נעצר פאוזי אל אסמר על ידי שירותי הביטחון. הוא היה בטוח שמדובר בטעות. רק אחרי ימים אחדים של מעצר

הובהרה לו העילה הקלושה: בבגדיו של מסתנן שהגיע מעבר הירדן נמצא מכתב ובו המלצה ליצור קשר עם "המשורר פאוזי אל אסמר, ליד תחנת הרכבת בלוד". לא היתה שום הוכחה שפאוזי הסכים להיפגש עם האיש, או שידע בכלל שמישהו מחפש אותו, אבל לחוקרים זה הספיק. כבר בראשית החקירה ניסו "בצורה ידידותית" לשכנע אותו לעזוב את הארץ. הוא סירב, והושאר שמונה חודשים במעצר מינהלי. כאשר יצא מהמעצר הוטל עליו ריתוק לעיר לוד, שבו ראה עונש נורא: תל אביב היתה מרכז חייו מזה שנים. הוא בילה את הריתוק בכתיבת ספרו, שהוצא לאור על ידי ידידו, פרופסור ישראל שחק המנוח. שנים ספורות לאחר מכן כבר היה אל אסמר חלק מהגולה הפלסטינית. ישראל לא ממש הותירה לו ברירה אחרת.

* * *

פגשתי בחור"ל כמה וכמה פלסטינים דוברי עברית, ערבים ישראלים לשעבר. כל אחד מהם, בלא יוצא מן הכלל, נשא איתו סיפור כזה או אחר של אכזבה קשה מהמגע עם ישראל הדמוקרטית, המודרנית והפתוחה, ומהמפגש עם ישראלים ליברלים ונאורים שהסתיים תמיד בחשיפת הפערים הבלתי ניתנים לגישור.

שנתיים לפני שהכרתי את פאוזי אל אסמר ראינתי גולה ערבי פלסטיני אחר, שנמנה עם ידידיו. צברי (או סברי, בהיגוי הישראלי של הצ' הערבית) ג'רייס היה בכיר באש"ף שניהל את מחלקת ההסברה של הארגון בביירות ואחר כך בקפריסין. הוא היה ממייסדי "אל ארד" שגלו מישראל בשנות הששים.

את ג'רייס פגשתי במהלך כנס ישראלי-פלסטיני שארגן מוסד גרמני מלא כוונות טובות. ישראלים ואנשי אש"ף שוכנו בחודש מרס 1985 במלון צנוע בסנט-אגוסטין, עיר שינה ומסחר חסרת ייחוד על הגדה המזרחית של נהר הריין, מול הבירה דאז בון. כדי להתגבר על הרתיעה של שני הצדדים מכנס משותף, הוא אורגן כשני מפגשים נפרדים: תחילה פלסטיני, אחר כך ישראלי. הפלסטינים הוזמנו להישאר לכינוס הישראלי וכמה מהישראלים הקדימו ובאו להאזין להרצאות בכנס הפלסטיני. הרעיון היה לנסות ולמצוא מכנים משותפים לתהליך שלום, ואולי ללמוד גם מניסיונם של האירופים, שארבעים שנה קודם לכן

עדיין שפכו נהרות של דם בשדות הקטל בסביבה, שעליהם נבנו בינתיים פרוורים שלווים עם חנויות גדולות.

אלה היו ימי ממשלת הרוטציה והאחדות הלאומית של שמעון פרס ויצחק שמיר. נוכחותה בכנס של חברת הכנסת אורה נמיר מהמערך לצד שליחיו המיוחדים, דוברי העברית הרהוטה, של יאסר ערפאת, היתה קריאת תגר מרעננת על הנורמות שהימין הישראלי כבר הצליח לכפות על השיח הציבורי בישראל. תשע שנים לפני אוסלו כבר היו באש"ף לא מעט פלסטינים שהבינו את היתרון שבניסיון להגיע לפשרה עם קיומה של מדינת היהודים. ישראלים שוחרי שלום טעו לחשוב שזה כל מה שנחוץ כדי לסיים את הסכסוך הישראלי-ערבי, ועוד מעט גם אנחנו נוכל להתמקד בעיקר בבניית קניונים. ה"מחנה הלאומי", לעומת זאת, הבין היטב את הפוטנציאל ההרסני של תנועת שלום פלסטינית. בין השאר החל כבר תהליך החקיקה המזורז של "החוק לאיסור מגעים עם אנשי אש"ף"¹.

הייתי אז כתבת "מעריב" בכון ושאפתי להשיג ראיון עם מי שנחשב אז למספר שתיים באש"ף, אחמד דג'אני, שהגיע לסנט אגוסטין עם כמה תובנות מעניינות ונשא נאום מרשים בכינוס. דג'אני, איש גדול וכסוף שיער, התחמק ממני בנחמדות שוביניסטית, ובסופו של דבר עזב את הכנס בהפגנתיות בתום החלק הרשמי הפלסטיני, כדי שלא להיפגש בפומבי עם המשתתפים הישראלים. הקבוצה הפלסטינית סימנה מראש את ג'רייס, אינטלקטואל דובר עברית יליד פסוטה הנוצרית שבגליל², כמי שמותר לו להעניק ראיון ראשון של בכיר בארגון לעיתון יומי ישראלי. שלוש עשרה שנים קודם לכן, בשנת 1971, נאסרו לתקופות ארוכות שלושה מבני כפרו שנחשדו ב"ניהול מגעים" איתו. לפי טענת השלטונות הישראלים, ג'רייס, שבאותה תקופה כבר גלה מישראל והצטרף לפתח, ניסה אז לגייס אותם לפעולות טרור.

הוא היה איש בחליפה חומה עם זיכרונות מרים מישראל והישראלים. מאשתו, אם שני ילדיו, התאלמן שנתיים קודם לכן כשנהרגה בהתפוצצות מכונית תופת במטה אש"ף בביירות. הפלנגות

---

1 החוק אושר בקריאה שניה ושלישית באוגוסט 1986

² ספרו "הערבים בישראל" הופיע בעברית בשנת 1966 ומצוטט עד היום כמקור לנתונים אמין על הפקעות קרקע בתקופה שאחרי הקמת המדינה.

הנוצריות נחשבו כמי שביצעו את הפיגוע הזה, וג'רייס ייחס אותן
ישירות לישראלים שתמכו בפלנגות.

על פי עמדותיו הפוליטיות הוא היה בן שיח טבעי של השמאל
הישראלי, שהיה מחויב כבר לנוסחה המלאה של "שטחים תמורת
שלום". תחילה התייחס אליי בחשדנות ואף בקרירות, ונתן לי להבין
שהוא כבר מכיר את כל השטיקים של ישראלים יפי נפש. למודת
ניסיון, שלפתי מיד את הכרטיס העדתי שלי, והזדהיתי כתימנייה מצד
אבי. זה היה קלף מנצח שתמיד עזר לשבור את הקרח במפגשים עם
ערבים ספקנים.

לצברי היו גינונים אירופיים וחוש הומור עוקצני. כמו כל המזרח
תיכונים – ישראלים וערבים כאחד – לא היתה לו שום בעיה להעיר
הערות אישיות לזרים גמורים. במהלך ארוחת ערב במלון הוא הדהים
והקסים את בעלי ואותי כשנזף בנו על שבחרנו – עד אז – שלא להיות
הורים. "אין שום דבר יותר חשוב מילדים בעולם", הטיף לנו בלהט,
תוך התעלמות מהעובדה שילדינו אמורים להיות אויביהם בנפש של
ילדיו.

ככל שהדבר נגע לי, לג'רייס היו תשובות טובות על רוב השאלות
שהציקו לישראלים. אפילו בנושאים הקשים שלא השתנו מאז – זכות
השיבה, למשל – נראה היה שעם כל כך הרבה רצון טוב וקצת
יצירתיות ניתן יהיה יום אחד למצוא פתרון. במהלך הכנס בסנט-
אגוסטין טרחו מומחים להציג מהלכים מוצלחים שהביאו קץ
להיסטוריה שטופת דם במקרים של ערים דו-לאומיות ששתי מדינות
התקוטטו עליהן – טרייסט האוסטרית-איטלקית למשל. הרעיון היה
להוכיח שאפשר לפתור אפילו את בעיית ירושלים.

אנו, ישראלים ציוניים "יוניים", ראינו את מוקד הבעייה באמנת
היסוד של אש"ף, שכללה מחויבות מפורשת לחיסולה של מדינת
ישראל. האירופים, האמריקאים, ואפילו המצרים תבעו להודיע על
ביטולם של הסעיפים הנוגעים למחויבות הזאת. ג'רייס תירץ את אי
היכולת לעשות זאת (עדיין) במילים: "מה לעשות, גם אצלנו יש
'ליכוד'". אותי הוא הצליח לשכנע שהוא ושותפיו ל"פלבג המתון" של
אש"ף עושים מאמץ לשנות את נוסח האמנה (מה שאכן קרה שנתיים
אחר כך). הם הוכיחו את דביקותם בפתרון של פשרה בעצם העובדה
שנשארו בכנס בסנט-אגוסטין לשמוע מה יש לישראלים לומר, תוך

התרסה גלויה כלפי הקיצונים של אש"ף, ואחרי שאחמד דג'אני עזב בטריקת דלת עם אנשיו.

ג'רייס שמר על פנים קפואות כשהצבעתי בפניו על מנהיגותו הנכלולית של יאסר ערפאת, שבשנות השמונים היה אחת הדמויות השנואות בכל העולם הערבי. "זו המנהיגות שיש לנו, ועם זה צריך לעבוד", אמר נחרצות.

כשהתיישבנו לראיון פתחתי בשאלה, האם לא נכון לקרוא לו מחבל. אחרי הכל, הוא השתייך לארגון שבמשך שנים עסק בגלוי בתכנון וביצוע פיגועים נגד אזרחים. הוא ענה: "בעיניי אין הבדל בין מחבל ששם פצצה במקום יישוב יהודי, לבין טייס של מטוס המפציץ ללא אבחנה רובעים עירוניים של אוכלוסייה אזרחית ומחנות פליטים". על רקע העובדה שהוא איבד את רעייתו בפיגוע טרור, לדברים האלה היה משקל מיוחד. ראיתי בו איש מפתח במין תנועת "שלום עכשיו" פלסטינית, שיום אחד תבקש להתנער מהעבר למען עתיד טוב יותר לשני העמים.

"מעריב" לא מיהר לפרסם את החומר שהעברתי. עורך מגזין "סופשבוע" דאז, צבי לביא, דווקא התלהב להדפיס ראיון עם בכיר באש"ף, אבל ספג וטו מהעורך הראשי שמואל שניצר ז"ל. התקשרתי מבון להתווכח. שניצר היה עיתונאי משכמו ומעלה. במהלך פינוי העיר ימית בשנת 1982 הוא זכה לתהילה עולמית כשהתייצב בראש ועדת העורכים להפגנה נגד סגירת האזור בפני עיתונאים על ידי שר הביטחון אריאל שרון, שבחר להרוס את בתי ימית מהיסוד כדי שפלסטינים ומצרים חסרי בית לא ייהנו מהם. עד אז לא נתקלתי בשום מקרה שבו שניצר הרשה לדעותיו הפוליטיות לגבור על עקרון חופש המידע.

הוא ידע היטב שדעותיי הפוליטיות משייכות אותי ל"שמאל", אבל פרסם ברצון מאמרי דעה שכתבתי. הוא גם היה האיש שמינה אותי לכתבת הראשית של "מעריב" באירופה, למורת רוחם הגמורה של כמה מחבריו למערכת. אבל כשהתקשרתי למחות על פסילת הראיון הנדיר שלי עם ה"בכיר מאש"ף" הוא נשמע נחרץ. "במהלך מלחמת העולם השנייה הבריטים לא ראינו מנהיגים נאצים, ואין סיבה ש'מעריב' ייתן פתחון פה לאויבי ישראל", גער בי, והודיע כי זו החלטה סופית. זו היתה הפעם הראשונה ששמעתי את הטיעון חסר השחר הזה, שהימין הישראלי מדקלם עד היום כנגד כל חשיפה של

פלסטינים מתונים בתקשורת העברית. הראיון עם הצבר מפאסוטה נפסל ונגנז.

לא לנצח. חודשים ספורים אחרי הכינוס בסנט-אגוסטין פרש שניצר לגמלאות, ובמקומו התמנה עידו דיסנצ'יק. עידו, איש מקצוע מעולה, חניך האסכולה האמריקאית, שמח לשלוף את הראיון המעלה אבק עם צברי ג'רייס. הוא התקשר מתל אביב לבון לבשר לי על ההחלטה. "שימי לב, הייתי חייב להכניס שינוי קטן", אמר לי באותה הזדמנות. "צריך להתחשב ברגשות של הקוראים שלנו, שלא יהיה להם קל לקרוא כתבה כזאת".

רק כאשר הגיע העיתון לידי, שבוע אחרי הפרסום¹, גיליתי מה היה "השינוי הקטן". במקום שאלתי: "האם צריך לראות בך מחבל?" נכתב בגוף ראשון: "אמרתי לו שבעיניי הוא מחבל, וכך יוצג בפני הקוראים".

התפוצצתי מכעס ועלבון. הרחק מהבית, תוך תלות מוחלטת בתלוש המשכורת המגיע מהארץ, התפטרות גאה ומיידית בגין הסילוף שהושם בפי לא היתה כלל אופציה. בלעתי את התסכול ואפילו לא טלפנתי לעורך הראשי כדי להביע מחאה. אחרי הכל, הרשימה הורדה לדפוס שבועיים קודם לכן ובתל אביב היא כבר נשכחה מלב.

שנים אחר כך, כשאנשים היו שואלים אותי בפליאה איך יכולתי לעזוב מקצוע נפלא כמו העתונות, שבו יש חופש לכתוב כל מה שרוצים, הייתי עונה שחופש זה דבר מאוד יחסי.

מצברי ג'ירייס לא שמעתי יותר. ערב פרסום הראיון התקשרתי אליו מבון לקפריסין, כדי לספר לו בשמחה שסוף-סוף יפרסמו את השיחה שלנו ולבקש עוד תמונה שלו. הוא ענה לי בעצבנות שדברים השתנו מאז האביב והוא מעדיף שהכתבה בכלל לא תתפרסם. אחרי הפרסום בעיתון כבר לא הצלחתי להשיג אותו בטלפון. כתבתי אליו ולא קיבלתי תשובה. ככל הנראה, גם החופש של מנהל מחלקת התרבות באש"ף היה יחסי.

* * *

"להיות ערבי בישראל" נכתב לפני שלושים שנה. עכשיו אולי יושב מישהו וכותב איך זה "להיות תאילנדי בישראל", "להיות חייל צד"ל

---

¹ "אש"ף בשר ודם", מעריב 16 באוגוסט 1985

בישראל", "להיות עולה מרוסיה שאמו לא יהודייה בישראל" או "להיות גוי שחור בישראל". היצמדותם הנואשת של היהודים הישראלים למסגרת מדינית, המוכתבת על ידי עקרונות ההתבודדות מרצון ששוכללו במאות שנות גולה, תמשיך לסכל כל סיכוי לחיים שלווים לצד קבוצות האוכלוסייה שבינתיים מהוות כאן מיעוטים. מתסכלת ואווילית במיוחד היא הסגירות היהודית המוחלטת בפני אותם בני מיעוטים, המבקשים – כמו מיעוטים בכל העולם, כולל יהודים וישראלים בחו"ל – להצטרף אל קבוצת הרוב, ולקבל על עצמם את ערכיה ויעדיה. צעיר בודד אחד מאלה גייס אותי פעם לסייע לו במסע הקשה הזה.

חולת אהבה כבולטימור

”כל ילד בהיוולדו מביא איתו את הבשורה, כי עוד לא ניחם אלוהים על כי ברא את האדם”
רבינדרנאת טאגור

”אלוהים ללא ספק די מתעב את בני האדם.
 ההוכחה: הוא הורג אותם ללא הרף על כל צעד ושעל, ובכל צורה אפשרית.”

אנונימי

בירת ארצות הברית, ושינגטון, שוכנת ברצועת אקלים מוזרה במיוחד. ישראלים הנוחתים בה לראשונה בחייהם בחודשי יולי ואוגוסט נדהמים מהחום המהביל, המעיק אף יותר מאשר בתל אביב בעיצומו של הקיץ. בחורף יש סיכוי טוב להיתקע שם בסופות שלגים, ובין לבין אפשר להיקלע להוריקן של ממש. בפרוורים הירוקים והמתופחים של העיר עדיין אפשר לזהות את נוכחותו הפרועה של יער העד הסובטרופי שכיסה פעם את כל האזור. סנאים וציפורי קרדינל אדומות שהצליחו לשרוד, למדו לחיות בצמחייה הצפופה של הגינות הפרטיות הגדולות. ואילו באביב העיר נשטפת בחגיגה מדהימה של צבעי הפריחה מעצי המגנוליה, האזליאה והדובדבן.

אחת לשבע עשרה שנה עורך הטבע מפגן ביזארי במיוחד של כוחותיו הסמויים בעיר ובפרווריה. בתזמון מדויק וצפוי מראש מגיחים מהמדשאות הגזומות היטב מיליארדי זחלים מאוסים למראה, המתחילים לנדוד על פני החצרות והרחובות לכיוון עצי הענק המאפיינים את האזור. עם השלמת הטיפוס על העצים משילים הזחלים את שריונם הקשה, מתחילים לנפח כנפים עדינות שצמחו תחתיו והופכים לציקדות בוגרות, המעופפות בכבדות ומזמזמות ללא הרף בצליל עמום, המלווה את העיר מזריחת החמה ועד שקיעתה במשך כששה שבועות. התושבים, בעיקר אלה שנתקלים בתופעה בפעם הראשונה, מגיבים בדרגות שונות של ייאוש ובהלה על הרעש, נפנוף

הכנפיים ההמוני והלכלוך (אלפים מבין החרקים האיטיים האלה נרמסים למוות על המדרכות ומשאירים עיסה מבחילה).

בניגוד לארבה, קרוב משפחתה המוכר מהתנ"ך ומשנות החמישים בישראל, ה"ציקדה של 17 השנה" אינה מזיקה ואינה מכרסמת. חייו של החרק הבוגר, המצויד בחמש עיניים אדומות, מוקדשים לחיזור, הזדווגות והעמדת צאצאים זריזה. בתום חייהם הקצרים מותרות הציקדות על העצים מיליארדי ביצים חדשות. בסתיו בוקעים מהביצים בדיסקרטיות זחלים זעירים המוצאים את דרכם בחזרה אל הדשא, מתחפרים בעמקי האדמה שם הם ניזונים משרשי העצים עד שהם מגיעים לגודלם המקסימלי ועוברים לשלב הגולם. הם יבקעו שוב אחרי שבע עשרה שנה כענן גדול של צרצרים גדולים ומוזרים, שיכניסו לפאניקה כל מי שלא היה כאן בפלישת הציקדות האחרונה.

בעבור הוויינגטונים הרבים שפרנסתם על ייצור הגיגים לצרכי התקשורת הכתובה והמשודרת, מופע "ציקדות 17 השנה" בקיץ 1987, היה מקור לא אכזב של השראה להרהורים מעודנים על החיים, משמעותם הבלתי ברורה ומחזוריותם הנצחית. אחיזתן האיתנה והסמויה של הציקדות בגינות העיר וחייהן העליונים והקצרים, עוררו השוואות מתבקשות עם הפז"ם המקצועי של תושבי הבירה, ועם אכזריותו של מחזור החיים הפוליטי בדמוקרטיה שבה השלטון עשוי להתחלף בכל ארבע שנים.

כמה חבל שעיתונאים אינם נשלחים לוויינגטון כדי לכתוב על החי, הצומח ומזג האוויר. לישראלים שבהם אין רגע אחד של מנוחה בתוך טרחת העשייה הפוליטית הבלתי פוסקת בעיר הזאת, שהשפעתה מכרעת על חיינו במזרח התיכון. האירועים סיפקו מדי פעם גם דרמות אנושיות עזות, כמו פרשת פולארד, שערוויית מכירת הנשק לאיראן לצורך מימון מחתרת הקונטראס הימנית בניקראגואה, ותככים בצמרת שבמקרה הטוב היו מעורבים בהם הרבה כסף, מין ושחיתות.

אחד המרגשים שבסיפורים שנפלו לידי בשלוש שנות עבודה בארצות הברית היה חסר כל הקשר פוליטי אמריקאי. זה היה סיפורם של שני אנשים צעירים שנפגשו בפתח תקווה, ומצאו עצמם מתמודדים, בעל כורחם, עם בעיות היסוד של החברה הישראלית סביב תינוקת שטרם נולדה. סיפור מן החיים שבמרכזו חיזור והעמדת צאצאים.

דוברת האגודה הישראלית לזכויות האזרח התקשרה אלי מתל אביב לווינגטון בוקר אחד, וביקשה שאנסה לסייע לפועל צעיר מעזה שפנה אל האגודה עם סיפור שעל פניו נשמע חמור וקצת פנטסטי. הבחור, שעבד והתגורר בתל אביב, טען כי ארוסתו היהודיה, שהרתה לו, נחטפה והוצאה מישראל כנגד רצונה, כדי שתינוקם המשותף יימסר, ככל הנראה תמורת תגמול כספי הולם, לאימוץ במשפחה יהודית בארצות הברית. זֶפִי – זה היה שמו של הבחור – טען כי חברתו נורית מוחזקת בכפייה במשפחה חרדית אי שם בארצות הברית, ומועסקת כעוזרת בית תוך כדי הציפייה להולדת התינוק. הוא הגיע לאגודה כדי לבקש עזרה משפטית בתביעתו לממש את זכותו על הילד שטרם נולד.

עורכת הדין שירה דונביץ שבדקה את הסיפור הגיעה למסקנה, שגם אם האגודה תצליח להפעיל את מערכת המשפט הישראלית לטובת זכי, המקרה שלו כבר היה אבוד. להליכים משפטיים במקרה כה סבוך נדרשו חודשים ארוכים, ואילו הולדת התינוק – והעלמתו בתוך הקהילה החרדית האמריקאית – היתה צפויה תוך שבועות, אולי ימים. דונביץ סברה שזהו מקרה קלאסי לטיפול תקשורתי. אמרתי לה שאשמח לשמוע יותר פרטים ישירות מבעל הדבר.

זכי התקשר אלי תוך דקות ספורות מדירתו בתל אביב, וניהלנו שיחת טלפון ראשונה ארוכה ומפורטת. שמעתי ממנו שהיכרותו עם נורית החלה שנה קודם לכן, באוטובוס מקרית אונו לפתח תקווה. שניהם נסעו באותו קו למקום עבודתם מדי בוקר באותה שעה. נורית היתה בת שמונה עשרה, בת למשפחה מסורתית מרובת ילדים מפרס, בוגרת תיכון דתי. זכי גר בדירה צפופה סמוך לשוק הכרמל עם כמה מחבריו העזתיים. האינתיפאדה הראשונה טרם פרצה, והפועלים הפלסטינים, זולים, זמינים וחרוצים, היוו עדיין את עמוד השדרה של צמיחת הכלכלה הישראלית. תחילה החליפו השניים מבטים באוטובוס, אחרי שבועות אחדים החלו לשוחח. נורית חשבה שזכי הוא יהודי מזרחי, והוא לא מיהר לתקן את הטעות. רק לאחר שהחלו לצאת יחד גילה לה שהוא ערבי. הצעירה קצת נבהלה, אבל כבר היתה מאוהבת בו מעל הראש. הרומן הבין-עדתי נמשך בסערה, והשניים

נסעו לנתניה כדי לשאול בעצתה של מגדת עתידות מפורסמת. האישה פתחה קלפים וקפה והודיעה להם שהם נועדו זו לזה, וכי סיפור אהבתם הגדולה יתגבר על כל הקשיים. הם בחרו להאמין לכל מילה. כאשר התברר שנורית בהריון, החליטו להתחתן מיד. בתמימותם האמינו שזכי יכול פשוט להתגייר ולהצטרף למשפחה.

בשלב מתקדם למדי של ההריון חשפה נורית את המצב לפני הוריה, וביקשה שיסייעו לה ולזפי לפנות לרבנים שימסדו את הקשר הזוגי. למרבה בהלתה, היא מצאה עצמה מיד במרכזו של סקנדל אימתני. מערכת משומנת של עסקנים דתיים נכנסה לפעולה כדי לסלק את הבחור הערבי מחייה של הנערה היהודיה. המשפחה – נרגזת, כועסת, וחרדה לכבודה – העמידה את נורית המבולבלת בפני אולטימטום. נאסר עליה להיפגש עם זכי או לדבר איתו בטלפון. כאשר התברר שהיא מוצאת, למרות הכל, דרכים לתקשר איתו, העמידו עליה שמירה עשרים וארבע שעות ביממה. רבנים ורבניות שטפו את מוחה ואיימו עליה בנדירים וחרמות, עד שמצאה עצמה נגרת, בוכייה, למטוס אל על עם דרכון שהוכן בחופזה.

מתווך חרדי הביא אותה תחילה לניו יורק. לאחר שהות של ימים אחדים בקהילה יהודית אורתודוקסית מקומית, שבמהלכה נסגרה עסקת אימוץ, היא הועברה לחזקתה של משפחה חרדית בעיר אחרת כדי להמתין ללידה. זה היה בית שתיפקד כפעוטון במשך היום, והנערה ההרה הועסקה בעבודות ניקיון ובישול.

זה לא היה פיקניק. כבת למשפחה מזרחית, בוגרת תיכון דתי, נורית לא ידעה מילה באנגלית או בידיש, ומחסום השפה לא איפשר לה לשוחח עם מארחיה. הם מצידם לא חסכו במחוות שהבהירו את רגשות הסלידה שרחשו כלפיה. היא היתה נערה חוטאת שהסתבכה בצרה עם ערבי, וכולם חשבו שהם עושים לה טובה גדולה. למזלה, הסביר לה המתווך הניו יורקי, התינוק היהודי שבבטנה היה נכס משמעותי, בגלל הביקוש הגדול לאימוץ יהודים מלידה בקהילות היהודיות.

כאשר בעלי הבית רצו לתקשר עם הישראלית הצעירה, או כשהיא עצמה רצתה משהו, היה עליהם להתקשר אל המתווך דובר העברית בניו יורק. לנערה לא היה שום מושג היכן היא נמצאת, והיא לא היתה מסוגלת אפילו לחצות את הכביש ולבקש עזרה. דרכונה וכרטיס הטיסה שלה ארצה נשמרו אצל בעלי הבית.

כדי להתגבר על מצוקתה ובדידותה הוענק לה קו טלפון פתוח לישראל. מותר היה לה לנהל שיחות לישראל ללא הגבלה. המשפחה שציפתה לתינוק נשאה בכל ההוצאות. ככל הנראה, נורית לא היתה הרווקה הראשונה מישראל שיובאה לארצות הברית כדי ללדת תינוק מחוץ לנישואין, לטובת יהודים אמריקאים חשוכי ילדים, והיה נוהל מסודר לטיפול במקרים כאלה.

המארחים סברו שנורית מנהלת שיחות נפש ארוכות מדי לילה עם אמה, אחיותיה וכמה ידידות קרובות. הם לא יכלו לנחש שכן השיח העיקרי בשיחות הארוכות השטופות בדמעות שניהלה בלילות היה זכי. בפעם הראשונה שטלפנה אליו הוא נדהם לשמוע ממנה שהיא כבר בחו"ל, בעוד הוא עסוק עדיין בחיפוש דרכים להגיע אל בני משפחתה ולרצות אותם, כדי שיסכימו לנישואים. זכי אמר לי כי נורית טוענת באוזניו שהיא התחרטה מזמן על הסכמתה הרגעית למסור את התינוק לאימוץ. עוד סיפרה לו כי היא מתחננת מדי יום בשיחותיה עם ה"מתווך" שיאפשרו לה לחזור לישראל, אבל לשווא. הוא טען שהיא בוכה מגעגועים ומתחננת לפניו ש"יציל אותה" ויחזיר אותה ארצה עם ילדם המשותף. הוא הרגיש חסר אונים ומושפל, כמי שאינו יכול לעשות דבר למען האישה של חייו ותינוקו העומד להיולד.

בשיחות הטלפון הארוכות שניהלתי איתו זכי נשמע לי כבחור נבון, רהוט, אחראי ורגיש. הוא חי שנים בין יהודים, העריץ את הדמוקרטיה הישראלית ולא הסתיר, בעברית צחה, ששאיפתו הגדולה היא להפוך לישראלי ולהתקדם בחיים.

עודד גרנות, אז עורך החוץ של "מעריב", התפלא קצת כשהודעת לי שבכוונתי לטפל במעשייה שנשמעה לו מתאימה יותר לעיתון נשים או לסרט בורקס. התזמון אכן לא היה נוח. זה היה יום חמישי, וכתבים ישראלים בווישינגטון אך זה זומנו לפגישה נדירה עם מזכיר המדינה ג'ורג' שולץ, לתדרוך על עוד אחת מאותן יוזמות מדיניות זעירות ומהונדסות היטב של הממשל האמריקני, שנועדו לפייס את הערבים בלי ממש להרגיז את ישראל. הטיפול בסיפור האהבה הביזארי נדחה עד אחרי שעת סגירת העיתון בארץ, חמש אחר הצהריים לפי שעון החוף המזרחי.

הבעיה היתה, שלא ידעתי היכן נורית נמצאת. קצה החוט היה מספר הטלפון בבית שבו שהתה. זכי בתבונתו הדריך את חברתו למצוא תירוץ לקבל את מספר הטלפון בבית שבו התגוררה, כביכול כדי לאפשר לאחותה להתקשר אליה. על פי הקידומת זיהו אנשי האגודה לזכויות האזרח שמדובר בבולטימור הסמוכה לווישינגטון. יומיים לפני שפנה אליי החליט זכי בתמימות מסוימת להתקשר ישירות ולדבר עם בעלי הבית, שמיהרו לטרוק את הטלפון בזעזוע. למן הרגע הזה הוסגר סודם של הנאהבים, והופעל פיקוח על שיחות הטלפון של נורית.

בשלב ראשון ניסיתי גם אני את הדרך הישירה וחסרת התחכום: התקשרתי לבית וביקשתי לדבר עם נורית. הטלפון נטרק בפניי ברוגז, ואחר כך הפך לבלתי זמין. מישהו כבר היה שם בלחץ. גם זכי היה לחוץ. קל היה לנחש שהצעד הבא יהיה העברתה של נורית למקום מחבוא חדש, שאותו לא נוכל לזהות גם לפי מספר הטלפון.

פתחתי במרתון של התייעצויות טלפוניות עם כל מי שהכרתי בעיר – עיתונאים, עורכי דין, פוליטיקאים – בניסיון לברר מי יכול לסייע. זה התברר כמשימה מסובכת הרבה יותר ממה שתיארתי לעצמי. מאחר שלא דיברתי עם הנערה בעצמי, לא יכולתי כלל להוכיח שהיא קיימת! ביום ששי בבוקר קישרו אותי ידידים עם היועץ המשפטי של האגודה האמריקאית לזכויות האזרח. לאחר ששקל את הנושא הוא הגיע למסקנה שיש רק דרך אחת להגיע לנורית: לפנות למשטרה ולהגיש תלונה פלילית אישית בשמו של זכי, הטוען כי נורית מוחזקת בארצות הברית כנגד רצונה.

היו לי הסתייגויות מהרעיון, שפירושו היה להפוך את עצמי לחלק מהפרשה במקום להסתפק בדיווח על אודותיה, כראוי לעיתונאי. מנגד, היה כאן מקרה חריג ביותר. תחינותי הטלפוניות של זכי, אומללותה המשוערת של נורית, ועוצמתו הפוטנציאלית של הסיפור, הורידו אותי בקלות מהגדר.

התקשרתי למשטרה באיזור מגוריני. בירור ענייני הביא לתשובה ברורה: עלי להתייצב ולהגיש את התלונה באופן אישי, בתחנה הסמוכה למקום שבו לדעתי מתבצעת העבירה האמורה. בולטימור היתה במרחק נסיעה של שעה אחת על הכביש המהיר. יצאנו מיד – בעלי התגייס ללוות אותי, וגם לצלם. מרגע כניסתנו לתחנת המשטרה מסרנו עצמנו, בעצם, לידיה של מערכת אכיפת החוק האמריקאית. זו היתה חוויה בלתי נשכחת.

שוטרי התחנה ערכו לנו חקירה צולבת וארוכה. נדרשנו למסור פרטים מלאים על עצמנו ועל הקשר שלנו עם זפי, שבשמו הוגשה התלונה על "אחזקת אדם בניגוד לרצונו". טפסים ארוכים מולאו בקפדנות, ובסיום החקירה התבקשנו לחכות. אחרי כעשרים דקות חזרנו לחדר הראיונות. שוטרים ללא מדים, אנשי היחידה לתפקידים מיוחדים, פתחו בחקירה חדשה. הם שאלו בדיוק את אותן השאלות ומילאו טפסים משלהם. גם החקירה הזאת הסתיימה בלא שאיש נראה כמתכוון לנקוט צעד לטובתה של נורית. לאכזבתנו, התבקשנו שוב לחכות. תוך פחות מחצי שעה הגיעו עוד אנשי חוק לשמוע את התלונה שלנו – הפעם אנשי הבולשת הפדרלית.

האף.בי. איי. חוקר אותנו! זו לא היתה הרגשה נוחה במיוחד. שוב ושוב חזרו השאלות הזהות ומולאו טפסים חדשים, ככל הנראה כדי להבטיח שלא בדינו שום פרט.

העובדה שנשוא התלונה היתה אזרחית זרה, שאיש לא יכול להעיד כי ראה אותה על אדמת ארצות הברית, סיבכה את העניינים. לא היה לי מושג מתי נורית הגיעה לאמריקה, ואיזו אשרה אפשרה לה את הכניסה. החוקרים שמרו על פנים קפואות, והיו רגעים שחששתי שהם לא מאמינים לי בכלל. מנקודת מבטם, המידע שלי על עבירה שבוצעה כביכול על אדמת ארצות הברית היה מבוסס על משהו ששמעתי מבחור ערבי הגר בישראל, שבכלל לא הכרתי. הנושא היה רגיש, עמוס במשמעויות פוליטיות. שייכותי לסיפור נראתה מפוקפקת, והיותי עיתונאית החשידה את מניעיי בגדול. אם הסיפור שלי היה נכון, הבולשת הפדרלית היתה אמורה לצאת לפשיטה מיידית על בית משפחה יהודית אורתודוקסית שלווה בפרבר של בולטימור. פוטנציאל ההסתבכות, למקרה שלא נמצא שם איש, היה מרתיע. גם אני עצמי נאלצתי להודות שהיה סיכוי סביר מאוד שהנערה כבר הוברחה מהבית שבו הוחזקה.

רוחי נפלה. אחרי קרוב לשלוש שעות של תחקור הערכתי שאנשי החוק יעדיפו שלא להתערב. הם מצידם התכנסו להתייעצות כוללת ושילחו אותנו להפסקה ארוכה. כשחזרנו, התברר שהשוטרים, הבלשים וה"פדרלים" הגיעו ביחד לפתרון יצירתי. הם זימנו נציג של עוד רשות רבת כוח: שלטונות ההגירה.

השוטרים דווקא רצו לעזור, אבל החליטו להמנע ממצב שיחייב אותם להגיש אישום פלילי. הם העריכו שקשה יהיה להוכיח שנורית

חטופה או מוחזקת כנגד רצונה. אם הדברים יגיעו לבית המשפט, היה ברור שהצד השני יטען כי היא באה לארצות הברית מרצונה החופשי. לא היה למשטרה כל חשק, או צורך, לגרור לסיפור פלילי ומתקשר את קהילת החרדים של בולטימור, קהילה שומרת חוק ומהוגנת בכל ימות השנה. אם המשפחה שאירחה את נורית העניקה שירותים לרשת בלתי חוקית לאימוץ תינוקות, זה היה סיפור קשה לפיצוח ולא נוח לטיפול. לעומת זאת, אנשי החוק הכירו בעובדה שבעירם נמצאת ככל הנראה נערה זרה במצוקה גדולה, ובמקצועיות רבה הם חיפשו דרך לאתר את נורית ולחלץ אותה.

במקום לטפל בתלונה על אחזקת אדם נגד רצונו, בחרו השוטרים ושאר נציגי החוק להתייחס לנורית כמי שבעצמה עברה עבירה על חוקי ההגירה של ארצות הברית. על פי החוקים האלה אסור לאישה בהריון להגיע לארצות הברית, במטרה ללדת שם תינוק שיזכה אוטומטית באזרחות אמריקאית.

נציג משטרת ההגירה, איש בחליפה חומה, החל לנהל את החקירה מתחילתה. בפעם הרביעית עברנו את התשאול המייגע – מי ומה אנחנו, למה באנו להתלונן במשטרת בולטימור, מה ידוע לנו על זפי, על נורית, ועל הסיפור בכלל. שוב מולאו טפסים והוצלבו הסיפורים. רק שהפעם, עם סיום השאלות, המערכת נכנסה לפעולה ביעילות מהממת, כשמטרתה הרשמית: לצוד את נורית. בתוקף סמכותו – שהתבררה כרחבה הרבה יותר מזו של השוטרים והבלשים – התקשר איש משטרת ההגירה לחברת הטלפונים המקומית וקיבל בו במקום את הכתובת המדויקת של הבית שממנו טילפנה נורית לזפי. השוטרים חייכו. המקום היה מרוחק רק שני רחובות מהתחנה.

יצאנו לשם בשיירה מרשימה: ניידת משטרה רשמית עם שוטרים במדים ואורות מהבהבים, רכב אזרחי עם "קוג'אק" של היחידה לתפקידים מיוחדים, שברולט אזרחי ירוק בלי קוג'אק לאנשי האף.בי.אי., והביואיק החום של האיש בחליפה החומה. השעה היתה שלוש וחצי אחר הצהריים, ומאחר שזה היה חודש דצמבר, כבר התחיל להחשיך כשעצרנו ליד הבית בפרוור השקט. שאריות של שלג נערמו לצידי הכביש.

השוטרים במדים הובילו את התהלוכה הקטנה שפתחה את הפשפש לחצר הבית. עברנו גן מרווח וקפוא עם עצים שעמדו בשלכת, והשוטרים דפקו בנימוס על הדלת. הניחו לנו להמתין. כשנפתחה

הדלת סוף-סוף, קיבלה אותנו בעלת הבית, אישה גדולה בשביס, במחאה גלויה על הביקור הסמוך לכניסת השבת, הגם שחשבתי שהיא לא ניסתה אפילו להיראות מופתעת. בתשובה לשאלות, הכחישה הגברת מכל וכל שמתגוררת בביתה האישה הצעירה שהמטרה גילתה בה עניין. כאשר התבקשה לאפשר חיפוש בבית, בטחונה התערער בפעם הראשונה, והיא ביקשה להתייעץ עם מישהו בטלפון.

חיכינו בסבלנות. בעלת הבית חזרה להודיע שהיא מסכימה שהשוטרים יערכו סיבוב מהיר בביתה על שתי קומותיו, ובלבד שיסתלקו לפני כניסת השבת. כולנו נדחסנו לחדר המבוא, בעלי ואני נבלענו בתוך הפמליה, בין השוטרים. לובשי המדים טיילו בין החדרים ועלו במדרגות לקומה השנייה. חוץ מהרבה סירים לתינוקות וריח של חיתולים מלוכלכים הם לא גילו דבר.

"היא כבר לא כאן", מלמלתי באכזבה עצומה. כל המאמץ היה לשווא. הייתי משוכנעת שבעקבות הטלפונים של הימים האחרונים נורית הוברחה כבר למקום מסתור חדש.

איש האף.בי.איי. הסתובב אליי וקרץ. "היא פה, ועוד איך", נידב, להפתעתי, אבחנה שהתבססה על ניסיונו המקצועי העשיר.

הגברת בשביס נראתה מובסת כשהתבקשה לפתוח את דלת המרתף הנעול, ולאפשר לשוטרים לבדוק גם שם. ברגע שהמנעול הוסר והדלת נפתחה לרווחה, לא היה עוד צורך לרדת לשם. מתוך החשיכה עלה קול התייפחות, ובמדרגות התלולות טיפסה בקושי נערה קטנת קומה עם שיער מקורזל, שנראתה צעירה משמונה עשרה שנותיה, עם בטן ענקית ופנים אדומות מבכי.

בעלת הבית לא הניחה לאיש לשוחח איתה. היא דחפה לידה את הטלפון שהיה פתוח כל אותה העת, ודרשה ממנה לדבר קודם כל עם מישהו בצידו השני של הקו.

הנערה המשיכה ליבב בקול גם אל השפופרת והקשיבה למה שנאמר לה שם בעברית, תוך שהיא עונה רק ב"כן, כן, בסדר". כשסיימה, אנשי החוק פנו אליה אך גילו מהר מאוד שאינם מסוגלים לתקשר איתה, ונאלצו לבקש ממני לתרגם.

כאשר שמעה מילים ראשונות בעברית מפני אורו עיניה. "זפי שלח אותכם?!" אמרה מיד, וחיוך של תדהמה מאושרת זרח על פניה. לנגד עינינו, היא הפכה לאדם אחר. הסברתי לה שהשוטרים מבקשים לדבר איתה בתחנת המשטרה, ושאלתי אם תסכים להתלוות אלינו.

האישה בשביס האזינה לשיחה בהבעה מתפלצת ולא חדלה לגעור בנורית בתערובת של אנגלית ויידיש. "שאבעס!", חזרה והזהירה בקול מזועזע. הנערה היססה. לרגע חששתי שהיא תיכנע ותודיע לי, כמו שדרשה בעלת הבית, שהיא איננה זקוקה לעזרה ומבקשת שנעזוב את המקום. השוטרים, שהבחינו במצוקתה הגלויה, ביקשו מהגברת לאפשר לי לנהל בפרטיות שיחה קצרה עם הצעירה.

דלת חדר האוכל נסגרה לרגע מאחורינו. "זפי פה? הוא מחכה בחוץ?" שאלה הנערה בכמיהה. לרגע היתה משוכנעת שארוסה הגיע באופן אישי לאמריקה לקחת אותה. כשהתברר לה שהוא עדיין בארץ, ממתין לשובה, ועליה לטוס הביתה לבדה, פרצה שוב בבכי. "מה אני יכולה לעשות?" לחשה לי. "לא טוב לי כאן, אבל אין לי ברירה. את רואה שאני בהריון".

"מה לא בסדר בהריון?" משכתי בכתפי. "הנה, גם אני בהריון". אכן, זה עתה נכנסתי לחודש הששי, והיה מה לראות. "אבל זפי – הוא לא יהודי!"... נחנקה הנערה בבכי כמגלה סוד גדול ונורא.

"אז מה?" אמרתי בחוסר סבלנות, והצבעתי על האיש עם המצלמה שעמד לידי. "הנה זה בעלי, הוא גם כן לא יהודי".

למילים הפשוטות האלה היתה השפעה מרחיקת לכת. היסוסיה של נורית נעלמו, כאילו התמוטטה בתוך שבריר שנייה מערכת ההפחדה שהופעלה עליה במשך חודשים. באסרטיביות שהיתה ברורה גם לשוטרים היא הסכימה לעזוב את הבית מיד ולבוא לתשואול בתחנת המשטרה. היא התעלמה מנזיפות בעלת הבית, ומשיחת כיבושין נוספת בטלפון עם המתווך הניו יורקי. עד היום אינני יודעת אם היתה מרשה לעצמה להימלט מהמקום ההוא בלב קל כל כך אלמלא נתקלה, לגמרי במקרה, באישה ישראלית שהתחתנה עם גוי ונשארה בחיים. ללא ספק חרגתי עד מאוד בספונטניות של הרגע מגבולות התחקיר העיתונאי אל תוך מעורבות עמוקה, אולי עמוקה מדי, בחייה של גיבורת הסיפור שלי.

"את הולכת לנסוע באוטו? בשבת?!" שאלה בעלת הבית בזעם. נורית הפנתה אליה את גבה והצטרפה אלינו, מושכת בכתפיה, בדרך למכוניות שחנו בעברו השני של הכביש. כניסתה של שבת המלכה הגנה עליה באופן סופי ומוחלט מכל התערבות נוספת מצד המארחים האדוקים, שלא יכלו לנסוע בעקבותינו או להפעיל קשרים ועורכי דין.

כשהגענו לתחנת המשטרה נמסר לבעלי ולי שנוכחותנו במקום אינה רצויה בשעתיים הקרובות. השוטרים הזעיקו מתורגמן רשמי כדי לתחקר את נורית בעברית בלי שום מעורבות מצידוי. הם גם אפשרו לה להתקשר מיד טלפונית אל זכי שלה, שגם ממנו גבו עדות.

סמוך לשעה שבע בערב קראו לנו לחזור. החקירה הסתיימה. אנשי החוק שוכנעו לשביעות רצונם שנורית תשמח להימנע מעבירה על חוקי ההגירה, ואינה זוממת ללדת את תינוקה על אדמת ארצות הברית כדי שיזכה באזרחות אמריקאית. היא ביקשה בכל לבה לחזור לישראל לפני הלידה הצפויה. הבעיה היחידה היתה למצוא לה אכסניה עד שאפשר יהיה להעלות אותה על מטוס. על פי החוק היבש היה צריך להחזיק אותה במעצר, אבל לשוטרים רווח בעליל כשהסכמתי לחתום שאני מוכנה לארח אותה וגם להתחייב להביא אותה לנמל התעופה בזמן לטיסה הראשונה שתצא לישראל.

ניידת החזירה אותנו לבית המשפחה החרדית, לאיסוף בגדיה של נורית, הדרכון וכרטיס הטיסה. פניה של בעלת הבית קדרו כשהבחינה בי. "האישה הזאת לא תיכנס לבית שלי!" צעקה בכעס. חשכתי ברשעות שזעמה יצא לא רק על הפגיעה בעונג שבת, אלא על הנזק הכספי המשמעותי שמן הסתם ספגה בגין כשלון פרוייקט האימוץ.

חיכיתי בגינה הקרה עד שנורית סיימה לארוז את מזוודתה הקטנה. כשיצאה אליי עם חפציה נעמדה הגנת האדוקה על מדרגות ביתה, וקיללה את שתינו מקרב לב ובקולי קולות. "אני מתפללת לאלוהים שהמטוס שלכן יתפוצץ!" צעקה, לתדהמתי הרבה, תוך התעלמות מאיסור הילכתי מפורש על צעקות וקללות בשבת.

* * *

ל"מעריב" היתה כותרת מעניינת ביום ראשון מהסיפור שלי, ואמצעי תקשורת אחרים מיהרו לצטט את הפרשה תוך מתן קרדיט נדיר לעיתון שלנו, שבדרך כלל ספג רק חבטות מהמתחרים. לאכזבתי, לא הורשיתי לכתוב הרחבה לסיפור במוסף השבת. בקושי נמצא למעשייה מקום דחוק בסוף חוברת המגזין של יום ששי. המערכת הסכימה, בלא התלהבות, לשלוח כתב וצלם לפגוש את נורית, שנחתה בישראל באמצע השבוע.

זכי, בינתיים, זכה לחיזורי "ידיעות אחרונות", ובסוף השבוע מרח העיתון המתחרה על ארבעה עמודים שלמים במוסף השבת את הסיפור של רומיאו ויוליה מפתח תקווה. העורך הראשי שלי רתח עלי מכעס על שהרשיתי לזכי להתראיין לקונקורנציה ולא "שמרתי על בלעדיות". "מעריב" לא היה יחיד בגישתו הצוננת לסיפור האהבה של ערבי ויהודייה. ידיד שלי שעבד כעיתונאי ב"ג'ואיש ויק" של וושינגטון חשב שהסתרתה של נערה ישראלית בקהילה החרדית השכנה הוא סיפור מקומי מעניין עבור הקוראים שלו. אבל לאחר שעבדנו יחד על נוסח הולם נמסר לו במערכת שבדיוק "אין מקום" לכתבה הזאת.

* * *

נורית בילתה בביתנו ארבעה ימים, שהיו מאלפים ומשעשעים כאחד. היא היתה צעירה מתוקה ונבונה, אבל חוסר ההתמצאות שלה בנושאים בסיסיים היה מפתיע. בהלכות כשרות היא היתה בקיאה מאוד, והיה מצחיק לשמוע אותה מסבירה בגאווה שהתינוק שלה היה מבוקש במיוחד בחוגים החרדים, בזכות העובדה שהוא בן לאם שאכלה תמיד רק מזון כשר. הקפדנו לרכוש עבורה מצרכים בחנויות הכשרות למהדרין בסילבר ספרינגס, הפרוור היהודי של וושינגטון, אבל היא נדהמה כשראתה כריך גבינה צהובה ושינקן מוצע למכירה במקום אחר. ככל שידיעתה היתה מגעת זה היה מסוכן לבריאות. היא היתה מודעת לחורים בהשכלתה, הרגישה מקופחת במיוחד בשל העובדה שלא ידעה אנגלית, והתגאתה בזכי שלה, שדיבר אנגלית טובה. היו לה אבחנות מדויקות על הדינמיקה של המערכת שבה גדלה. "בבית הספר בכוונה לא נותנים לבנות החרדיות לעשות בגרות", הסבירה לי. "הם לא רוצים שנתחיל ללמוד יותר מדי ונתרחק מהדת. בעצם סתם בזבזנו 12 שנות לימוד."

* * *

זכי ונורית התקשרו אליי מדירתם בישראל כשבועיים אחרי הולדת בתם הבכורה. הלידה היתה קלה אך נסיבותיה היו דרמטיות. בני הזוג שהו בביקור אצל הוריו של זכי בעזה כשהחלו הצירים, והלכו מיד, ברגל, לבית החולים שיפא בעזה. האינתיפאדה הראשונה אך זה החלה.

בחדר היולדות התייחסו אל נורית יפה, אבל לא חשבו שזה רעיון טוב שאישה ישראלית תישאר לאשפוז. "תתארי לעצמך, שעתיים אחרי שנולדה התינוקת לקחנו אותה על הידיים והלכנו הביתה, בחושך, רועדים מפחד", סיפר לי זפי.

בסתיו, כשחזרתי לארץ לצמיתות, הם שוב יצרו קשר. הם גרו בעיר סמוכה לתל אביב, והבנתי שהם נטמעים בשקט בסביבה היהודית, אולי אפילו החליפו את שמותיהם. נישואיו של זפי לאזרחית ישראלית היו אמורים להניב לו תעודת זהות כחולה, משאת נפשם של אלפי ערבים פלסטינים. לא יצא לנו להיפגש: אני הייתי מטופלת בתינוקת משלי ואילו נורית ציפתה כבר לעוד ילד. כשהתקשרתי, באיחור של חודשיים, למספר הטלפון שהשאירו אצלי, הם כבר לא גרו שם יותר. אני מקווה שהם חיים באושר עד עצם היום הזה, כפי שניבאה להם מגדת העתידות מנתניה.

* * *

אם יש משהו יוצא דופן בסיפור של זפי ונורית, זו העובדה שהוא נדיר כל כך. אחרי הכל, נישואין בין בני קבוצות אתניות שונות, או בני דתות שונות, הם נפוצים ביותר בכל העולם. הפרדה על בסיס אתני, דתי ותרבותי שמפעילות קהילות החיות זו לצד זו תמיד מתחילה להתמוסס אחרי דור או שניים בתנאים של חברה עירונית מודרנית. כשהייתי ילדה, גם ההורים שלי נחשבו ל"נישואי תערובת". המרחק האתני-תרבותי בין שתי הסבתות שלי היה גדול בהרבה מהמרחק בין ההורים של זכי ונורית: פלסטינים בני המעמד הבינוני תושבי עזה, מזה, ויהודים מסורתיים ילידי פרס, מזה. בהווה הישראלית המסובכת נבלם התהליך הטבעי של נישואי תערובת והתבוללות במחסום הדת, המעוגן בחוקי המדינה. נישואי יהודים וערבים הם תופעה הזוכה לגינוי מקיר אל קיר. כשהיא מתרחשת, בדרך כלל בשולי החברה, נוצרות דרמות קשות המסתיימות בדרך כלל בשכרון לב. זאת בניגוד לנישואים בין-עדתיים בין יהודים, הנהנים כבר מדיוידנד תדמיתי חיובי – לפחות מחוץ לעדות החרדיות.

ישראלים הנמנים עם הרוב החילוני היהודי – חברה חופשית, מודרנית ומשוחררת בעיני עצמה – אינם מסוגלים אפילו להעלות

בדעתם חתונה של בת המשפחה עם ערבי. בעבר הכרתי רק זוג מעורב אחד כזה, אומלל למדי, שחי תחת צל כבד של סטיגמה חברתית קשה. בסוף שנות האלפיים מסתמן סוף סוף היפוך של המגמה, ויש כבר מספר לא מבוטל של יאפים מיפו ואולי גם ממקומות אחרים שיוצאים ללא חשש עם יהודיות מתל אביב.

לפני הקמת המדינה, נישואים מעורבים של יהודים וערבים היו נפוצים הרבה יותר. באוכלוסיית הפליטים הערבים שנוצרה אחרי מלחמת העצמאות, היו לא מעט נשים שנולדו יהודיות. אחרי מלחמת ששת הימים ומלחמת לבנון נפוצו בעיתונות סיפורים על ישראלים, הורים ואחים, שהחליטו להחזיר אליהם "נשמות אבודות" כאלה. לדיהן ונכדיהן של הנשים האלו מיהרו להשיג לעצמם תעודות זהות ישראליות בהתאם ל"חוק השבות", והשתלבו יפה באוכלוסיות הכפרים הערביים הישראלים, בעוד בני משפחתם הפלסטינים הקרובים והרחוקים יכולים רק להמשיך לחלום על "זכות השיבה".

החברה הערבית המסורתית, הרואה באישה קניין לכל דבר, אינה מתקשה כלל לקלוט אליה נשים יהודיות או אחרות. "הרב" מאיר כהנא, יהודי כריזמטי שייבא לישראל תורות גזעניות מארצות הברית של אמריקה, זיהה את המצב הזה כסכנה לאומית חמורה. לפני שנפסל לפעילות פוליטית על שום דעותיו האנטי דמוקרטיות, הצליח כהנא להקים לעצמו מפלגה ישראלית שהמצע העיקרי שלה היה התחייבות לחוקק חוק נגד נישואי תערובת. על פי נוסח ה"חוק" הזה, העתקה כמעט מושלמת של חוקי ה *rassenschande* הנאצים, כל לא-יהודי המקיים יחסי מין עם יהודייה היה צריך להיות צפוי למאסר.

כאשר כהנא החל לדבר בפומבי על רעיון החוק הזה כבר הייתי נשואה לבעל לא יהודי. היה לא נעים לחשוב שאם ה"רב" כהנא ישיג את מבוקשו, בעלי ייחשף לתביעה פלילית כשיציג את כף רגלו על אדמת ישראל. בשנת 1984 נבחר כהנא לכנסת האחת עשרה.

* * *

במציאות יש מאות ואולי אלפי ערבים משכילים שהמפגש הראשון שלהם עם מגבלות הלאומנות העברית היה שברון הלב באהבה הראשונה לנערה יהודייה. העיתונאי הצעיר סייד קשוע, יליד טירה שבמשולש, הצליח היטב להעלות חווית נעורים כזאת בספר בעברית

שהפך לרב מכר. בספרות העברית הקנונית, לעומת זאת, אהבה בין יהודים וערבים היא לרוב אירוע טראומטי, אסוני, מסובך, או רווי משמעויות אקזיסטנציאליות אפלות.¹

צָבַר המרירות בן עשרות השנים של הערבים, שמצאו עצמם חיים לצידם של היהודים, מורכב מאסונות הרבה יותר גדולים מכמה מאות לבבות שבורים של גברים צעירים. אבל המניעה המוחלטת של קשרי משפחה בין ערבים ויהודים, היא ללא ספק הסמל המזוקק ביותר של הפתולוגיה היהודית הישראלית, שניווטה את החברה הישראלית אל המבוי הסתום שבו אנו נמצאים כיום.

אין כמו נישואים בין-עדתיים כדי לממש פוטנציאל לדינמיקה חברתית. בעצם הרצון של ערבי צעיר לקחת לו אישה יהודייה יש משום אמירה פוליטית-חברתית חזקה. המשיכה אל הנערה היא כמעט תמיד גם משיכה אל הקבוצה האתנית והתרבותית שממנה היא באה. לפחות חלק מהגברים הערבים המגלים התעניינות בנשים יהודיות, הם מהמשכילים וחזקי האופי שבחברה שלהם, המעריכים את מעמדן השוויוני והעצמאי של היהודיות ומוכנים להתמודד עם התביעה לשוויון בין המינים.

ככיוון ההפוך אין תנועה בכלל. לגברים יהודיים אין שום מוטיבציה לחזור אחרי נשים מהמגזר הערבי, שהוא החלש והעני בישראל. מעמדן הנחות של הנשים במגזר הזה מביא לכך שרובן אינן מעלות אפילו על הדעת קשר עם גבר שאיננו מקובל על המשפחה. זהו מעגל קסמים שפגיעתו רעה במיוחד. בעולם כולו, אופציית הנישואים הבין-עדתיים היא אחד הפתרונות לנשים המבקשות להיחלץ ממערכת פטריאכלית מדכאת. לערביות הישראליות אין אופציה כזאת. על גברים ערבים מופעל לחץ חברתי לשמור על המבנה המסורתי של הנישואין, המקפח את רעיותיהם הצעירות. וכמעט שאין גברים ישראלים-יהודים המוכנים להסתכן בסטיגמה החברתית של נישואין עם ערבייה. לילדיהם של זוגות כאלה צפויה דחיה משתי הקהילות של הוריהם. המוסלמים, שאצלם נקבעת הזהות על פי האב, רואים בילדיו של גבר

---

¹ "ערבים ורקדים", סייד קשוע, הוצאת מודן 2003. להשוואה: "מיכאל שלי", עמוס עוז, כתר, 1968. יוצא דופן (אך שולי) בספרות העברית הוא "נפנוף של מטפחת", ראובן קריץ, פורה, 1963.

יהודי יהודים לכל דבר, ואילו היהודים לא מקבלים כיהודי מי שאמו אינה יהודיה.

מגוריהם של ערבים ביישובים יהודיים נתקלים בדחייה קשה, וגם באיסורים בירוקרטיים גלויים או בחסמים סמויים. כאשר מדובר בערבים, הרוב החילוני היהודי מקבל עליו בלא עוררין, ובאיוולת גמורה, את האיסורים והחרמות של האורתודוקסיה, ומבוהל מפני הסיכוי שילדים יהודים וערבים יגדלו אלה בצד אלה ויקימו משפחות מעורבות בעתיד.

אילו נוהלה ישראל מתוך שיקולים מדיניים מעשיים ולא בהשפעת חזונות רבניים עתיקים, היתה עושה הכל כדי שכמה שיותר בני מיעוטים – נוצרים, דרוזים, בדווים, צ'רקסים, וגם מוסלמים חובבי שינוי – ייגרפו אל תוך הרוב היהודי וירגישו בנוח לחיות בתוכו. הפרדה של הדת מהמדינה היתה מאיצה באופן משמעותי את המסע של קבוצות מיעוט מהשוליים אל המרכז, המתרחש בכל חברה דינאמית, תהליך קלאסי שאין בו שום סכנה להגמוניה התרבותית של היהודים. ההיפך הוא הנכון, ויוכיח מסעם המוצלח של יהודים ערבים שהשאירו מאחוריהם את הפריפריה הנידחת של עיירות הפיתוח ופרוורי העוני של ישראל. תוך דור אחד, ולמרות כל הקשיים, נחתו "מזרחים" לא מעטים וצאצאיהם היישר אל מוקדי הכוח, העושר והנהנתנות של המדינה, כמו גם בצמרת האקדמית והאינטלקטואלית שלה.

חרפת גורלן המר של משפחות צבא דרום לבנון, שניסו להיקלט בצפון הארץ וביקשו להפוך לישראלים מן המניין, לאחר שנים של מלחמה בשירות הציונות, היא שיעור מאלף באיוולת יהודית שלטונית. חוקי הדת היהודיים הופעלו כרגיל בטיפשות וברשעות, ולימדו אותם פרק בהלכות דחייה, השפלה ועלבון. ביחד עם המוני הפרבוסלבים והאתיופים הלא יהודים המהווים את אוכלוסית "חסרי הדת" כביכול של מדינת ישראל, הם מהווים אזרחים שהמדינה מפעם לפעם מזכירה להם עד כמה נוכחותם מאיימת עליה כביכול.

ישראל לא המציאה את רעיון הטוהר האתני והדת. אפליה תרבותית, דתית וגזענית קיימת בשפע על פני כדור הארץ. בסרט "החתונה היוונית שלי" התפוצץ הקהל התל אביבי מצחוק מול

רברבנותו של אב יוני גאה, שאינו חדל להשתחצן בתרומת האתונאים לתרבות המערב, ואינו מוכן להעלות על הדעת שבתו תינשא לאמריקאי שאינו ממוצא יוני. הוא נראה כמו פרודיה על יהודים מסוימים, שאינם מתעייפים לעולם לדבר על חובה התרבותי והמוסרי של האנושות כולה לעם התנ"ך.

ההבדל הוא, שצרותיו של האמריקאי שהתאהב ביונייה הסתיימו באמבט הטבילה בכנסייה. שטיפה במים קדושים מכף רגל ועד ראש סימלה את קבלתו המלאה לקהילה היוונית-אורתודוכסית ואת הרשות לשאת לאישה את בחירת ליבו. המודל היהודי-אורתודוכסי אינו מכיר בשום מנגנון חפיפניקי שכזה, אבל מחוץ למדינה היהודית, הקהילות היהודיות המתקדמות מכירות מזמן בעובדה, שנישואי תערובת הם דרך מקובלת לדינמיקה חברתית ומוביליות אתנית. היהדות הרפורמית והקונסרוטיבית משקיעות מאמץ עצום כדי למשוך אליהן את בני הזוג של הצעירים ה"מתבוללים" ולשתף אותם בחיים הקהילתיים, במקום לוותר על בנים ובנות של יהודים לטובת הכנסיות המקומיות.

אגב ישראלים שירדו לארצות הברית מחזיקים בשיעור ההתבוללות הגבוה ביותר בין כל הקהילות היהודיות: 72 אחוזים!¹ תיאודור הרצל, שראה בהתבוללות את הפתרון הטוב ביותר לבעיה היהודית, יכול להיות מרוצה. אילו התנהגו חילונים ישראלים בישראל כמו שהם מתנהגים בחו"ל, היתה ישראל נהנית כיום מקהילה גדולה וחזקה של צאצאים מעורבים משתי העדות, אנשים שהאינטרס המובהק שלהם בחיי שלום ושיתוף בין יהודים וערבים, היה הופך אותה לגורם משמעותי ביותר בסכסוך הבלתי פתור. גם אפילו שיעור נמוך במיוחד של נישואי תערובת במהלך מאה שנות ציונות, היה מצליח לגרום בהכרח ליצירתה של אוכלוסייה מעורבת משמעותית, יהודית-ערבית, בעלת קשרי משפחה הדוקים עם שני העמים היריבים החיים כאן, וצורך קיומי בחיים משותפים. אבל ישראל היא המקום היחיד בעולם

---

¹ על שיעורי ההתבוללות של ישראלים ויהודים בארה"ב: הרב משה גריק, "החרדים: מי אנחנו באמת" (עמוד 46) מצטט מחקרים של אנתוני גורדון וריצ'ארד הורוביץ. בעיתון "הארץ" מ-13.11.2002 ציטט אליהו סלפטר מידע על יהודים ונישואים מעורבים: בחוף המערבי בארצות הברית ובערים הקטנות 66% מהיהודים נישאים ללא יהודים. בהולנד 76% מהגברים היהודים הצעירים ו-68% מהנשים היהודיות הצעירות נישאים ללא-יהודים.

שבו היהודים מנועים חוקתית מאופציית ההתבוללות. ישראלים יודעים בדיוק על מה הם מדברים כשהם מבטיחים לעצמם ולבני ביתם "לעולם" לא נוכל להגיע להבנה עם השכנים.

* * *

החיים, למרבה המזל, אינם סובלים מגבלות מלאכותיות לאורך זמן בלי להתקומם. בעוד ישראלים מבוגרים מתחילים לפקפק בסיכוי שמדינת ישראל תהיה מקום טוב לילדיהם וילידי ילדיהם, יותר ויותר נערות ישראליות צעירות מגלות את קסם החופש והחיים הטובים דווקא אצל בני הדודים.

תחת הכותרת הענקית "אבודות בערבה" דיווח העיתון "מעריב" לקוראיו ב-26 בינואר 2003 בזעזוע עמוק, ש"עשרות נערות ישראליות מדרום הארץ" כבר מתגוררות באוהלי בדואים בנגב. "הנערות, רובן ממשפחות עולים בדרום הארץ, הולכות עם הצעירים הבדואים מרצונן. חלקן מסרבות לשוב לבתיהן והמשפחות נאלצות להשתמש בכוח. בחלק מן המקרים הן מתעקשות לשוב אל האוהלים," גילה כתב העיתון.

הממונה על תיק החינוך בבאר שבע תבע שהמשטרה תערוך סיורים מוגברים סביב בתי הספר, כדי להרחיק מהם את הבדואים המפתים. "אני חושש שהנערות הללו ידרדרו לפשע וסמים," אמר הממונה, אנדריי אוזן, אבל דווקא בכיר במשטרה גילה שההסבר להתנהגותן של הבנות אינו דווקא פלילי. "המשפחות יושבות לנו על הראש כל היום וטוענות שהילדות שלהן נחטפו," אמר השוטר. "אנחנו שולחים כוחות חיפושים וניידות לשבטים כדי לאתר אותן. אנחנו מחזירים אותן הביתה וכעבור כמה ימים הן שוב בשבט. הלחץ של המשפחות על השוטרים הפך לבלתי נסבל, אבל אנחנו לא רוצים לקחת את הסיכון שיקרה משהו לנערות. לכן השוטרים נאלצים לחזור שוב ושוב אל השבט, כדי להחזיר את הנערות הביתה."

"זו תופעה עצובה אבל לנו כשוטרים אין הרבה מה לעשות כי לא מדובר על מעשה המנוגד לחוק. כהורה זה מטריד אותי, אבל אנחנו לא יכולים לעצור נערה שמגיעה למקום מסוים מרצונה החופשי," אמר לכתב מפקד משטרת המחוז הדרומי, ניצב משה קראדי, שבינתיים הפך למפכ"ל.

הנה חומר למחשבה: אולי בורחות הצעירות למאהלי הבדואים כי שם טוב להן יותר? אולי המצב בעיירות ובשכונות העוני של ישראל הדרומית עצוב כל כך, עד שגם חושה בדואית במדבר היא מקום נעים יותר מדירה צפופה של משפחה מרוכת ילדים? אולי החיים הפשוטים במדבר הם פיצוי ויתרון על מגורים בכתיים העצובים של הורים, רובם מהגרים חדשים ואומללים, המבלים את ימיהם בקינה על חייהם המבוזבזים, לפעמים בתוספת אלימות ואלכוהול?

יהיה מעניין לראות איזו השפעה תהיה ליהודיות הצעירות מערי הפיתוח על הבדואיות בנות גילן. במקביל, גם באזורים רבים בתל אביב מעלים צעירים וצעירות רעיונות חדשים וחתרניים. אולי בהשפעת המסעות האופנתיים להודו, אולי בגלל המאבקים הפופולריים לטובת ילדים שנולדו בישראל לעובדים זרים, אולי בגלל שהמציאות אומרת את דברה יום ויום ושעה ושעה, אפשר לזהות בין הצעירים העירוניים עוינות בריאה ההולכת ומתגברת כנגד התעקשותה המוזרה של המדינה להעמיד את שימור האופי הבדלני והמסתגר של העם היהודי בראש סדרי העדיפויות שלה. מודל שנות האלפיים של זפי ונורית נשמע הרבה פחות טראגי ומסובך מקודמיו.

חזרנו אל בורות המים

אילו יכול האדם למצוא מצב, שבו, בהיותו בטל מכל מלאכה, היה חש עצמו מועיל ועושה את חובתו, היה מוצא בזה חלק מן האושר מימי הבראשית. והנה ממצב כזה של בטלה, שהיא בחזקת חובה, ואין פגם בה, נהנה מעמד שלם – הלא הוא מעמד אנשי הצבא, והוא עיקר הכוח המושך שבעבודת הצבא.

לב טולסטוי, מלחמה ושלום (חלק ד',
הספר השני, בתרגום לאה גולדברג)

"אני לא יודע למה קיבלתי צל"ש. בסך הכל רציתי להגיע הביתה בשלום".

יורם טהר-לב, "גבעת התחמושת", 1967

כשבועיים אחרי שחדלו הקרבות של מלחמת ששת הימים יצאנו לסיור בגדה המערבית הכבושה. את המכונית המשפחתית הראשונה בחייהם רכשו הוריי כשנה קודם לכן, בעיצומו של המיתון הכלכלי הקשה. הֶרְכָּב נקנה בכספי תוכנית חיסכון שהחליטו לשבור, תוך ויתור על חלומם לרכוש דירת שיכון ברמת אביב, שהתבררה כיקרה מדי עבורנו. הקונטסה 1300 הכחולה היתה מוצר יפני-ישראלי שהורכב במפעלי אילין בנצרת, ונמכר במחיר סביר הודות לסבסוד ממשלתי, שלא מנע את פשיטת הרגל המהדהדת של היזם שנים ספורות אחר כך. גאוותם של כל הישראלים על הניצחון במלחמה לא השתוותה לגאוותו של אבי כשהקונטסה עקפה בלי מאמץ טור שלם של מכוניות שכשלו, עם מצננים רותחים, בעלייה התלולה בין רמאללה לטובאס. רוב הרכבים הפרטיים בישראל של הימים ההם היו דגמים שונים של גרוטאות.

בני זמננו לא יוכלו כלל לתאר לעצמם את טיול השבת הזה בחודש יוני 1967, שהתנהל כמסע לתוך בזאר מזרחי גדול ומסביר פנים. לאורך הכבישים בכניסות וביציאות מהכפרים והערים נערכו כבר דוכנים עמוסי סחורה. מקומיים להוטים לעסקים הציעו למכירה מזכרות, פירות ומוצרים מיובאים שלא ניתן היה להשיגם אז בישראל. הוריי התלהבו במיוחד מקופסאות הפח הכחולות של קרם ניוֹאָה וממשולשי גבינה מותכת עם תמונת הפרה הצוחקת, שהיו זכורים להם מילדותם המנדטורית כמותגי איכות נחשבים. המוכרים היו מעודכנים היטב בערכן של הלירות הישראליות שבידינו, ואנו נשבינו בקסם המחירים הנמוכים.

ימים ספורים לפני הטיול הקשבנו בהתרגשות לרמטכ"ל יצחק רבין, שבא לשאת דברים לרגל פתיחת מועדון ספיבק לנכי צה"ל ברמת גן. האירוע תוכנן שבועות רבים לפני המלחמה, והגנרל הנערץ לא הפר את הבטחתו והגיע, יומיים אחרי הפסקת האש, לכבד בנוכחותו את האירוע. הוא ישב במעגל לצד הנכים בעגלותיהם, ודיבר בענווה על כאב המלחמה, על צער הנופלים, על כאב הנכות והמשפחות השכולות ועל השאיפה המתמדת לשלום. הוא ביטא את רגשותיהם של כל הנוכחים כאשר אמר שהמלחמה נכפתה עלינו. אילו רק הסכימו מדינות ערב השכנות לחיות בשלום עם ישראל, הכל היה אחרת. בינתיים, נגזר עלינו להיות כובשים נאורים. דברים דומים אמר רבין כשבוע לאחר מכן בנאומו ההיסטורי המפורסם על הר הצופים¹.

עכשיו, ביחד עם עוד כמה עשרות כובשים נאורים ובעלי פרייבטים, נדחקנו לראות את המעיין והמפל הקטן של טובאס ואחר כך מיהרנו אל הקסבה המפורסמת של שכם. זו היתה הפעם הראשונה והאחרונה בחיי שנכנסתי למקום ההוא, שהפך תוך זמן קצר לסיוט הראשון של צה"ל בשטחים הכבושים. מסע הקונטסה נמשך דרך בקעת הירדן המעולפת מחום אל יריחו, שטבלה בירק ובשאננות לאורך אמת המים שזרמה ברחובות וציננה את המסעדות בגנים הפתוחים.

מעולם, עד אז, לא אכלתי סלט ירקות חתוך דק כל כך או מתובל טוב כל כך. בעלי המסעדות המרוצים התקשו להאמין למזל הטוב שהפיל לחיקם כל כך הרבה ישראלים רעבים בבת אחת. חלק מהתיירים היו ערבים ישראלים דוברי עברית, שהפגינו בגאווה את

---

¹ 28.6.67

הסטאטוס הכלכלי והאזרחי המועדף שלהם כחלק מהמדינה הכובשת. אבי, ששקע בשיחה ארוכה בערבית עם חבורת הגברים בשולחן סמוך, בא לדווח לנו כי מחירן הזול של כלות פלסטיניות היה בשורה טובה במיוחד לרווקים ערבים ישראלים, שעד אז סבלו מתעריפי המוהר הגבוהים שהיו נהוגים בתוך הקו הירוק.

עלינו לירושלים בשעת אחר צהריים מאוחרת. בולדוזרים כבר סיימו להרוס את השכונה שעל יד הכותל המערבי, והעיר העתיקה היתה פתוחה לתיירים. שוטרי תנועה כיוונו אותנו למגרש חניה ענקי מאולתר ליד שער שכם, במקום שהיה קודם שטח הפקר. כשצעדנו ליד החומה נזכרתי ששכחתי משהו באוטו. הוריי, אחי, והחבר שלי, המתינו לי ליד החנויות בשער. היתה שעת בין ערביים מוארת. לא היה ממש נוח להדס בעקבים הגבוהים על מגרש הכורכר, אבל נעלי העקב הירוקות שנעלתי תאמו את שמלת הקיץ המחמיאה שבחרתי לטיול – מיני קצרצרה וחסרת שרוולים, עם עגילי מארי קוואנט תואמים.

ללא ספק קרנה ממני מידה גדושה של שביעות רצון עצמית תוך שנעלתי את דלת המכונית, מקרקשת במפתחות. שני צעירים מקומיים בני גילי שישבו על גדר אבן סמוכה סיננו משפטים בערבית שנשמעו מעליבים ורוויי שנאה. דמי קפא בעורקי מבהלה. לא ידעתי אם מה שעיצבן אותם היה זרועותיי ורגליי החשופות, המכונית הנאה של אבא שלי, או הקשר הברור שלי אל הדחפורים של צה"ל שהרסו כל כך הרבה בתים בעירם בשבוע שחלף. הייתי מבודדת בלב שטח האוייב.

הצלחתי לבצע נסיגה שקולה אך מהירה ממגרש המכוניות אל גוש התיירים הצפוף, שכלל את כל האנשים שאהבתי, בלא שנפלה שעה משערות ראשי. מאוחר בלילה חזרנו הביתה, עמוסים בקופסאות של עוגיות באקלאווה, גבינה מותכת, קרם פנים ומטפחות צבעוניות. אני נשאתי איתי גם מושג ראשון על פוטנציאל האימה הכרוך במעמדו של הכובש.

* * *

אבי ואני היינו משוכנעים שנפשה של סבתא מרים יוצאת לביקור במקומות הקדושים המשוחררים, ודעתנו לא נחה עד שיצאנו לסיבוב נוסף בשטחים הכבושים, שאליו הצטרפו סבתי ודודתי מזל.

תחנתנו הראשונה, הכותל המערבי, הניבה אכזבה קשה. סבתא הגיבה בחוסר אמון למראה הקיר בקצה רחבת-הענק, שחולקה בין נשים וגברים כמין בית-כנסת-שדה רחב ידיים. הוא לא דמה במאום לכותל המרשים שזכרה מנעוריה בביקורים הנדירים שערכה בירושלים. היא התקשתה להבין לאן נעלמה סמטת הכותל הצנועה, ומה קרה לשכונה הצפופה שהיתה במקום. פניה קדרו כשבישרנו לה שהתושבים המקומיים התבקשו בנימוס להתפנות למגורים חלופיים לפני שהרובע כולו נשחק לאבק.

קבר רחל, בדרך בית לחם, היה צפוף מנשים שהדליקו נרות בחדרון המפויח. סבתא נענתה להפצרותינו, נדחקה גם היא פנימה, הדליקה נר, התפללה בקצרה ויצאה בפנים חתומות. המשכנו משם ישר לחברון. מערת המכפלה התגלתה, להפתעתי הגמורה, כמסגד ערבי ענקי באמצע העיר.

סבתא ניסתה לזהות את המדרגות שפעם העירו בה התרגשות גדולה. ליהודים היה מותר לעלות בעבר רק עד המדרגה השביעית, הסבירה לנו מה שכבר ידענו. הובלנו אותה בחדוות מנצחים אל ראש גרם המדרגות ומשם היישר אל פנים האולמות מכוסים השטיחים. שלטים בעברית דיווחו על שמותיהם של האבות והאמהות, שעל פי המסורת המוסלמית שלדיהם גנוזים בגלוסקמות עץ ואבן בתוך החדרים. היה חם ומחניק. סבתא העייפה לא התפללה בשום מקום ולאכזבתנו לא נראתה כעוברת את החוויה הדתית העמוקה שכה ביקשנו להעניק לה.

ביציאה מחברון עצרנו לצד בריכות שלמה. נשות פלחים, שערן מהודק במטפחות צבעוניות, עטו על הקונטסה למכור לנו מפירות הבוסתן הגדול – אפרסקים ושזיפים ענקיים שכמותם לא נראו בדרך כלל בשווקי תל אביב. הן קיבלו בכבוד רב את סבתא שיצאה מהרכב עטויה בשביס התימני המסורתי הלבן, ופתחו בחילופי ברכות עם בני משפחתי שמהם לא הבנתי אף מילה חוץ מ"תפדלו". בריכות-הענק העתיקות הפיצו קרירות מבורכת. מצאנו מקום נוח בצל עצי הפרי לפיקניק מאולתר, שזיכרו הנעים נשמר עם כולנו שנים רבות.

"סליחה שניצחנו", היה שמו של אלבום פופולרי מאת הקריקטוריסט הלאומי דוש (קריאל גרדוש) והסטיריקן הלאומי לא פחות אפרים קישון. מאחורי ההתייחסות הבוטה הסתתר תסביך אמיתי. בשלושת השבועות שקדמו למלחמת ששת הימים עברה עלינו חוויה קולקטיבית טראומטית של פחד קיומי. תחנת הרדיו העברית של הרפובליקה הערבית המאוחדת, "קול הרע"ם מקהיר", היתה יעילה מדי בשידור המסרים התוקפניים שנהגנו להקשיב להם בתערובת של חרדה וגיחוך. הקריין, בעברית משובשת, קרא לישראל "ללבוש את שמלתה השחורה" כי הגיע יום הדין, והבטיח לתקוף "בכל החזיות". הצחוקים שלנו היו עצבניים.

סביר למדי, כפי שניתחו פרשנים מלומדים בשנים שחלפו מאז, כי יוזמתו של שליט מצרים גמאל עבדל נאצר לסלק את משקיפי האו"ם מרצועת עזה וסיני ולסגור את מיצרי טיראן לתנועת אניות לאילת נועדה רק להשיג יתרון פוליטי תעמולתי תוך שימוש ברטוריקה פרימיטיבית. ייתכן שנאצר "לא ממש התכוון" לפתוח באמת במלחמה. אבל הוא איים, והצליח היטב להבהיל. העיתונות העולמית כתבה על מר גורלנו ברחמנות מסוימת. זוג חברים ממש טובים של הוריי, שהיתה להם משפחה בארצות הברית, נעלמו מהארץ בשקט עם שני ילדיהם לשנים רבות, כמו רבים אחרים שהיה להם לאן לנסוע. פאוזי אל אסמר מתאר בזיכרונותיו יהודי עיראקי ממכריו שפתאום נזכר להגיד לו שהוא הרבה יותר ערבי מישראלי, וביקש את חסותו אחרי הניצחון הערבי הצפוי.

המרגיע הלאומי היה האלוף חיים הרצוג, יליד אירלנד ממשפחה מסורתית שהביא רוח אנגלוסקסית לתדרוכים היומיים ברדיו. נאמן למופת של תושבי לונדון בתקופת הבליוץ, אמר הרצוג למאזיניו שהדרך הטובה ביותר להתמודד עם האויב היא "להמשיך את החיים כרגיל" שכן כך נוכיח את החוסן הלאומי שלנו. כיוון שכך, וכיוון שהיינו תלמידי י"ב, לא הפסקנו להתכוון לבחינות הבגרות. החשש מפני העתיד לא היה תירוץ להתבטל. הגדנ"ע אירגן קצת פעילות אחר הצהריים: קיבלנו פחיות צבע ומברשות, ונשלחנו לעמוד בצמתים בתוך העיר כדי לצבוע בכחול כהה את פנסי המכוניות הממתנינות ברמזורים, הכנה להאפלה שתבוא. למחרת צוידנו בפסי נייר דביק

ויצאנו לסייע לבעלי החנויות ברחובות בן יהודה ודיזנגוף להדביק אותם שתי וערב על חלונות הראווה, לקראת הפצצות מהאוויר. בבית האפלנו את החלונות בבריסטולים שחורים, כמו שעשינו עשר שנים קודם לכן, בתקופת מלחמת סיני. עמדתי על סולם במטבח וניסיתי לדמיין מה יקרה לנו באופן אישי אם וכאשר משוריינים מצרים ישטפו את רחוב דיזנגוף הסמוך, כפי שהבטיח "קול הרע"ם". האם יטפסו חיילים ערבים שטופי שנאה ושוחרי הרס במדרגות אל הדירה שלנו בקומה השלישית? תכננתי לנצל את יתרון הגובה כדי להתגונן בגבורה עד הרגע האחרון. אולי צריך להכין חפצים כבדים כדי להשליך עליהם? אולי שמן רותח?

המלחמה פרצה באזעקות אמת בשעת בוקר מוקדמת בחמישי ביוני. ירדנו אל פתח הבית, שטרם הושלם המיגון שלו בשקי חול, ונאלצנו להתמודד עם התקף היסטריה של אחת השכנות. היא צרחה שכולנו עלולים למות מפני שקיר המגן שלנו לא גמור, והאשימה את השכנים הגברים (ובראשם אבי, שמדי לילה חזר רק בחצות מעבודתו בתעשייה האווירית המגויסת) בהפקרת הנשים והילדים למוות מייד.

צפירת הארגעה נשמעה סמוך לשמונה בבוקר. עליתי מיד על האוטובוס בקו מספר 4 בדרך לבית הספר, כדי להמשיך את החיים כרגיל ולהוכיח את החוסן הלאומי. במשך הבוקר היו עוד אזעקות, ובמרחב המוגן, מעל אולם ההתעמלות של תיכון עירוני ה' שאך שנה קודם לכן נכנס למשכנו החדש בסוף בן יהודה, ניסו כמה תלמידים לארגן שירה בציבור עם הלהיט החדש "ירושלים של זהב". בעשר בבוקר, אחרי צפירת הארגעה, התעקשתי לצאת לדרך כי נועדה לי לאותו יום בחינת כניסה לאוניברסיטה (אז קראו לזה פסיכו-טכני). נסעתי בקו 4 עד שדרות קק"ל – בן גוריון היה עדיין בחיים וגר בשדרה שאחר כך קיבלה את שמו - וירדתי לריינס לתפוס את קו 25. מן הרדיו באוטובוס עלו בעוז צלילי "נבנה ארצנו ארץ מולדת". המילים "צמאי חירות, קוממיות, נצעד בעוז לקראת שחרור העם" מעולם לא נשמעו לי הולמות יותר. לצערי לא היה לי שום תפקיד בשחרור העם, ומרגע לרגע נעשה קשה יותר להמשיך את מסלול החיים הרגיל, כמו שהמליץ האלוף הרצוג. אחרי המתנה של חצי שעה נמסר למי שהגיע כי המבחן בוטל.

בצהרי היום יצאו המהדורות המיוחדות של העיתונים שהכריזו באותיות-ענק על הצלחות חיל האוויר הישראלי. על מניין המתים לא נמסר דבר, וחרושת שמועות הזוועה פעלה במלוא העוצמה. על פי מידע שקרי לחלוטין שנמסר בעקשנות מפה לאוזן, גדוד שלם של צנחנים שניסה לנחות על רמת הגולן נקטל בעודו באוויר.

היינו מבוועתים ואבלים. בני כיתתי ציפו שהצבא יקרא להם להגיע מיד ולהקדים את הגיוס, להשלים את מספרם של הנופלים. כשהסתיימה המלחמה התברר שמספר הקורבנות עלה על שש מאות. תמונותיהם של החללים התפרסמו בעיתונים, ואנחנו בילינו שעות רבות בהתבוננות בפניהם הצעירים. רובם היו בדיוק בגיל שאליו נמשכו נערות בגילי. הבנים מהשכבה שלנו דיברו בתסכול רב על כך ש"החמיצו" את ההזדמנות להיות חלק מהמלחמה, רק בגלל שנולדו שנה אחת מאוחר מדי.

בחינת הבגרות הראשונה שלנו, בדקדוק, התקיימה כמתוכנן ב-11 ביוני, היום שבו נגמרה המלחמה.

את הגיוס לא הקדימו, אבל הבנים מהשכבה שלנו קיבלו עוד שפע של הזדמנויות להרוג, להיהרג ולהיפצע. גיל סגל, גבוה ויפה תואר, שבו הייתי מאוהבת בסתר, כמו רוב הבנות, מכיתה ג' עד כיתה ח', היה ההרוג הראשון. הוא התגייס ליחידת העילית הנחשקת של הקומנדו הימי ונהרג אחרי חודשים אחדים, ביחד עם עוד שני חיילים, בתאונת אימונים עם מטען חבלה. על קברו השמיע הרב הצעיר ועתיר הכריזמה ישראל לאו הספד נרגש. היה חשוב לו לשכנע את אמו המומתת הצער והבכי של גיל שהבן שלה מת למען המדינה, "ממש כמו" חללי צה"ל שנפלו בקרב. איש לא העלה על דעתו לדרוש ועדת חקירה לבדיקת מחדל הרשלנות הנוראה שבגינה נהרגו לשווא שלושה צעירים ממיטב הנוער. זה היה בכלל עניין סודי ביותר. אילו ניסתה גברת סגל השכולה לגרום להעמדת האשמים לדין, כמקובל היום, מן הסתם היו מאשפזים אותה.

בוועידת חרטום, מדינות ערב אמרו "לא" למדינת ישראל, "לא" לשלום עם ישראל ו"לא" למשא ומתן עם ישראל. ממשלתנו נשמה לרווחה והודיעה שאין עם מי לדבר על החזרת השטחים היקרים ללבנו. מדינות ערב – הסבירו הפרשנים – שבויות בידי ממשלים מושחתים הזקוקים להמשך ליכוי האיבה לישראל כדי להבטיח את אחיזתם בשלטון על ההמונים הנדכאים והנבערים שלהם. שום אדם

שפוי בדעתו לא היה מעלה בדעתו מצב שבו ממשלה ישראלית תגרום מדי פעם להתלקחות צבאית מסיבות פוליטיות פנימיות, כדי להבטיח את אחיזתה בשלטון ומנעמיו, או שהמונים מוסתים ומבוהלים בישראל יבטיחו את שרידותה של ממשלה כזאת.

הצבא המצרי נהג להפגז את הצבא הישראלי שהתחפר לאורך תעלת סואץ. מדי פעם התכסו העיתונים במשבצות שחורות עם תמונות של הנופלים מהמחוזרים שלנו ואלה שבאו אחריהם. החיילים שחזרו לחופשות קצרות מן הקו חגגו במסיבות דיסקו ושייק, מפני שעדיף להספיק עכשיו מאשר אף פעם. יחיאל זיק מהכיתה שלי איבד רגל.

כדי להגן על חיי החיילים המופגזים על קו המים לאורך התעלה, הגתה המערכת הצבאית רעיון לא מקורי במיוחד. לאורך תעלת סואץ הוקמו מוצבים עמוקים ענקיים ומבוצרים. זה היה מפעל הנדסי מרשים. קראו לו קו בר-לב, על שמו של הרמטכ"ל כסוף הבלורית שאהב לרכב על סוסים. תל אביב התפעלה מצי חדש של מכוניות פאר אמריקאיות ענקיות שכמותן לא נראו בה עד אז. רוב בעלי המכוניות האלה היו קבלנים בעלי קשרים מתאימים שהורידו טרקטורים ודחפורים לחצי האי סיני, והם טיילו בין המוצבים ברכבים הממוזגים תוך כדי פיקוח על העבודות שהכניסו להם הון עתק. רוב הפועלים היו פלסטינים מעזה ורפיח ששמחו על הפרנסה החדשה. קצינים בכירים בצה"ל לא קופחו, וגם הם טיילו בעיר וחנו על המדרכות במכוניות אמריקאיות יפות בצבע חקי.

באוגוסט 1970 נגע הטרור הפלסטיני בבית שלנו ברחוב גרץ פינת יייס בתל אביב. קול פיצוץ אדיר בשעה שתיים לפנות בוקר הזניק את כולנו אל החלונות בבעתה. השמיים היו להבה אדומה, ושכנים בפיג'מות רצו במדרגות ויצאו אל הרחוב. מכונית תופת התפוצצה בשדרות קרן קיימת פינת דיזנגוף. בבוקר התברר שבדרך נס הנוק העיקרי היה זגוגיות שבורות, ואיש לא נפגע. גג ביתנו היה מלא רסיסי מתכת מותכים, עקומי צורה. אספתי אותם למזכרת כשעליתי לתלות כביסה. חשבתי שהם הגיעו ישר מהצעירים הירושלמים ששנאו אותי בשער שכם.

* * *

בספטמבר של אותה שנה, במהלך הטירונות שלי בבה"ד 12, התבשרנו על מותו הפתאומי של גמאל עבדל נאצר. אולי יהיה שלום, היגו ברדיו. הארגון לשחרור פלסטין שהוקם שש שנים קודם לכן הצליח באותו חודש לחטוף ארבעה מטוסי נוסעים סילוניים ופוצץ את כולם אחרי הנחיתה בירדן. אחר כך אמרו ברדיו שמלך ירדן חוסיין טובח בפלסטינים שארגוני הגרילה שלהם איימו על שלטונו.

כבוגרת החוג לכלכלה באוניברסיטה הוצבתי, בתום הטירונות, ביחידת מודיעין משעממת במיוחד במטכ"ל. למזלי הטוב, קצינת עיתונות אקדמאית צעירה עם אבא עשיר וחשוב התעייפה בדיוק באותו חודש משירות החובה והחליטה להינשא לבחיר לבה ולשחרר ללא הודעה מוקדמת תפקיד נחשק ביחידת הקישור לעיתונות של דובר צה"ל. השירות ביחידה הזאת, ששכנה בצמוד לבית סוקולוב, היה שמור בדרך כלל לכנותיהם של אנשים עם קשרים טובים במיוחד. בבת אחת צורפתי לעולמם המעניין ועתיר הפריבילגיות של אנשי התקשורת.

דובר צה"ל היה מוסד נערץ. העיתונות העולמית החמיאה לאמינות והיושר של הדיווחים ובדרך כלל לא הטילה בהם ספק. הממונה הישיר עלי, ראובן לווינתן ז"ל, היה עיתונאי מקצועי מעולה ואזרח עובד צה"ל. העבודה לצידו היתה – לדור שלם של צעירים – בית ספר פרטי לעיתונאות ויחסי ציבור, אך גם ליחסי תקשורת וממשל.

תפקידנו היה לסייע בהכנת כתבות וצילומים, ליזום סיקור חיובי של פעולות הצבא השונות, ומפעם לפעם לארגן סיורים ביחידות צה"ל שנמצאו ראויות לתשומת לבם של הכתבים הצבאיים, עורכי החדשות או אף ועדת העורכים הראשיים בכבודה ובעצמה. מטוסים ומסוקים עמדו לרשות היחידה שלנו כשליוונו עיתונאים חשובים לביקורים בסני, שהיתה אז צבאי אחד גדול. כך יכולתי להתפעל מקרוב מחוסנו המרשים של קו בר-לב, ולהבין איך הצליחו להרוויח על בנייתו כל כך הרבה כסף.

יחסים מיוחדים היו לנו עם הצנזורה הצבאית, ששכנה קומה אחת מתחתנו בבניין לשכת העיתונות הממשלתית ברחוב איתמר בן אב"י. לצנזורה לא היתה שום זכות לפסול הערות ביקורתיות כלפי צה"ל, או אפילו לתקן עובדות לא נכונות. אבל הדוברות היתה מקבלת עותק מהכתבות הבעייתיות ומתבקשת בדיסקרטיות לסייע.

דובר צה"ל אכן היה מוסד אמין, אך הוא ניזון מדיווחי המטכ"ל ואמ"ן. כאשר החלה המערכת הצבאית לעשות לעצמה קיצורי דרך והנחות, גם הדובר נגרר בעקבותיה. זו היתה תקופת המרדפים אחרי מחבלים בבקעת הירדן, שהפילה קורבנות לא מעטים והניבה סיפורי גבורה שטופחו היטב. בחורף של שנת 1971 זינק אחוז ההצלחות של פיקוד המרכז בלכידת מחבלים מסתננים למספרים מפתיעים. עד אז חוליית מחבלים טיפוסית הכילה שניים עד ארבעה לוחמים עוינים. עתה שוחררו הודעות דובר לקוניות שסיפרו בגאווה על 13 או אף 21 מחבלים שנתפסו ב"פעולת צה"ל". הקורא התמים יכול היה לחשוב שמדובר במרדף נועז, מה גם שההודעה הסתיימה בקביעה המרגיעה וההרואית: "לכוחותינו אין נפגעים".

האמת היתה, שאחרי "ספטמבר השחור" נקט הצבא הירדני כלפי פלסטינים חמושים מדיניות שהיתה אלימה לא פחות, ואולי אף יותר, מזו של צה"ל. חיילים מובסים של אש"ף נסו על נפשם מתוך השטח הירדני והתמסרו בידיים מורמות לחייל הישראלי הראשון שנקרה בדרכם. בשיחה עם אחד הכתבים הצבאיים, שידע היטב מה באמת קורה בבקעה, רטנתי על הניסוח המוזר של הודעות הדובר. למחרת שיגרה אלינו הצנזורה העתק לפני פרסום של רשימה ביקורתית מאת אותו עיתונאי, שכינה את הודעת צה"ל "סוג של גניבת דעת". למרבה המבוכה, הבוס שלי ראובן הטיל עליי הפעם את המשימה להתחנן לפני הכתב שיוותר על ההתבטאות הקנטרנית. אלוף פיקוד המרכז רחבעם זאבי (גנדי) ממש לא אהב דברים כאלה.

באותם ימים עצמם, באחד השיאים ההזויים של המיליטריזם הישראלי, ייבא האלוף זאבי ארצה גורי אריות והציבם בכלוב לצד המצודה שלו במרכז רמאללה. חיילים בשירות סדיר הופקדו על האכלת האריות ושטיפת הכלוב מהפרשותיהם. כשעיתונאי צעיר וחצוף בשם נחום ברנע העז לכתוב ב"דבר" על מסיבה ראוותנית בגן אחד מאלופי צה"ל, שבה שימשו חיילים כמלצרים, רעש בית סוקולוב, והיו קצינים שלא ידעו את נפשם מעלבון. ברנע לא נקב בשמו של הגנרל המארח, והחשד הטבעי נפל על גנדי. אבל המסיבה הזאת דווקא היתה בפיקוד הדרום, אצל האלוף אריק שרון שעמד לעשות הסבה לחקלאות.

שרון רכש לעצמו ב-1972 חווה רחבת ידיים בנגב בכספי הלוואה ללא ריבית שהוענקו לו על ידי מעריך ישראלי אמריקאי עשיר. זה

הפתיע אותי, מפני שבטירונות נדרשנו לשנן פקודת מטכ"ל שאסרה בתכלית האיסור על אנשי צבא לקבל טובות הנאה מאזרחים, ובעיקר מתיירים. כך גיליתי שבצבא, כמו בעוד מקומות, יש פקודות שונות לאלופים ולטירונים!¹

* * *

השתחררתי מהצבא במאי 1972. באביב של שנת 1973 קיבלתי צו גיוס למילואים. הצבא ערך את "תרגיל קרדום" הענקי ברמת הגולן, ותפקידנו בדובר צה"ל היה ללוות את התרגיל בהודעות לעיתונות שתיארו בלשון ציורית את בלימת המתקפה של אויבי ישראל. לראשונה למדתי להכיר מונחים כמו "צליחת תעלה", והבנתי בשביל מה צריך "טנק גישור". נשארנו ערים כל הלילה לתיאום הידיעות מ"החזית", והתרגיל אכן הוכתר בהצלחה מלאה. האויב, למרבה הצער, לא הפנים את לקחי התרגיל. או אולי למד משהו מסיפורי הצבע על הצליחה והניצחון. כשפרצה המלחמה האמיתית, באוקטובר של אותה שנה עצמה, היא התנהלה בצורה שונה.

* * *

מבעד הדלת הפתוחה של אולם נחמן הגדוש עיתונאים בבית סוקולוב שמענו את הרמטכ"ל דוד אלעזר אומר בערב הראשון של המלחמה הארוכה ההיא את המשפט שכולם זכרו לו אחר כך: We shall break their bones. הרחק משם, כבר החל הטבח. אלפיים ושש מאות גברים ישראלים צעירים נקטלו תוך ימים ספורים. רבבות ששרדו, חלקם עם נכויות קשות, עדיין חווים את הימים ההם בסיטויהם.

---

¹ את ההלוואה בסך 200 אלף דולר לרכישת חוות השקמים קיבל שרון מהמיליונר הישראלי לשעבר משולם ריקליס, במהלך שירותו כאלוף בצה"ל בשנת 1972. שרון סיים להחזיר את הקרן בשנת 1985. שווי ההטבה (בהנחת ריבית שמרנית של 5% לשנה ותשלומים שווים), כ-65 אלף דולר, מחירן של שתי דירות בתל אביב באותה תקופה. "בין סרוסי לריקליס", אביבה לורי, מוסף "הארץ" (14.1.2000)

קו המוצבים המפואר שהכרתי היטב כיעד לטיולי אח"מים ורקע נאה לצילומים הפך למלכודת מוות. ידידי אלי ברנע, שהיה אז בן עשרים, הצליח לכתוב את זיכרונותיו המצמררים מהקרבות רק עשרים וחמש שנים אחרי המלחמה, והוא עדיין מסרב לפרסמם במלואם, בעיקר כדי שלא לזעזע את הורי חבריו שמתו אז.

"כל מה שהאמנתי בו התמוטט," דיווח לקונית על היום השלישי למלחמה. **"שעה לפני כן חשבתי שאני בצבא הטוב בעולם, צבא מנצח הדוהר לקהיר. ועכשיו, כעין משחטה ענקית קיימת מעבר לאופק. מצד אחד נוסעים לשם חיילים בריאים ומצד שני חוזרים אלינו חלקי אדם. ואני, כלוא בטנק, נוסע לשם."**

שום דיווח תבוסתני כזה לא עבר בלשכת הקישור לעיתונות, שבה עסקנו באספקת דיווחים מהונדסים של הכתבים הצבאיים המגויסים למערכות, בהם כמה מטובי הסופרים העבריים של התקופה. תפקידנו היה להדפיס את הסיפורים על סטנסיל ולדאוג שיגיעו לכל העיתונים דרך תיבות הדואר של לשכת העיתונות בקומה הראשונה. לא היו תיאורי זוועה, ושום טלוויזיה לא תיעדה את הקטל. בזיכרוני נחרת משום מה תיאור מטחי טילי הפרוג והסקאד שנחתו על הכוחות בחווה הסינית, שנראה לאחד הכתבים, ממרחק בטוח, כמו "מאות עמודי חשמל בוערים". היה קשה לדמיין את האימה של מי שהעמודים האלה נוחתים עליו ועל חבריו. האמן יגאל תומרקין חזר יום אחד עם מאות צילומים של גוויות. את אלה, כמובן, לא הרשינו לפרסם.

תל אביב תחת ההאפלה היתה מקום מרתק ורומנטי. כתבים זרים עם חשבון הוצאות ענקי גדשו את הבארים במלונות, ואת ה-BBC (ברני'ס בוטל קלאב) בסוף דיזנגוף. ידידים שחזרו המומים מהחזית, קצינים במדים שתיפקדו למזלם בעורף ואחרים, בני מזל, שלא גויסו כלל, גילו צמא אדיר לבילויים. בקולנוע "פאר" הציגו את "התפוז המכני". הסרט היה מעצבן ומפחיד. לא הבנתי למה סטנלי קובריק כל כך נהנה מהאסתטיקה של האלימות. לצידי באולם היו ששה בנים בני גילי, שלא גויסו למילואים ובניגוד למיתוס השורר עד היום לא מצאו לנכון לרוץ ולהתנדב. כולם נשארו בחיים עד עצם היום הזה.

עוד בטרם נחתמה הפסקת האש הראשונה כבר התארגנו כמה עיתונאים ליזומה מו"לית זריזה. המפיק הנמרץ הציע גם לי חלטורה תוך כדי שירות המילואים: לראיין חיילים ששרדו את הקרבות. נסעתי לבית החולים תל השומר כדי לראיין חיילים שרופים למחצה מחטיבה 14 שספגה את מכת האש הראשונה, ולבית החלמה בנתניה כדי לפגוש פגועי הלם קרב. ביום האחרון למלחמה ליוויתי אוטובוס מלא כתבים זרים לסיבוב הכרות עם קווי הפסקת האש בסיני. בדרך רשמתי את סיפוריהם של חיילים בני שמונה עשרה חובשי כיפה שביקשו טרמפ מרפידים (ביר גפגפה) לאפריקה, כלומר לעבר המערבי של תעלת סואץ. הם דיברו בעיניים נוצצות על האלוף אריאל שרון שחסידיו קראו לו "מלך ישראל" ושנאויו האשימו אותו בהפקרת חיי אדם. אחיו הצעיר של החבר שלי סיפק תיאורים מדויקים על בלגן הלוחמה בשטח בנוי באיסמעיליה. בהנגאר ענק באמצע שום מקום ישבו עשרות שבויי מלחמה מצרים בדממה על הקרקע. הרחק מהם הוצבו מיכלים עם מים. מי שרצה לשתות היה צריך להתנהג יפה. כולם התנהגו יפה.

הטקסטים שסיפקתי למיזם שולבו כלשונם ברב המכר "המחדל"¹. את כריכת הספר קישטו פניה הקשישים והמבוהלים, על סף בכי, של ראש הממשלה גולדה מאיר. מבין הגברים שניהלו את המדינה ואת הצבא איתה ולצדה לא היה אף אחד שאפשר היה לתפוס אותו מתייפח בצורה כה מרשיעה, או שהיה כה נוח להאשים אותו בקטסטרופה.

"המחדל" הפך לסמל המלחמה והוביל את צמיחתה המרשימה של תנועת המחאה הישראלית, שהאשימה את הממשלה באסון שפקד את המדינה. עקבתי בפליאה אחרי אלפי הישראלים שעלו לירושלים להפגין מול הכנסת ולהזדהות עם מחאה ספונטנית שהתנקזה לזעקות של "מדוע לא גייסו בזמן את המילואים", ו"מדוע מחסני החירום של הציוד והתחמושת של צה"ל לא היו ערוכים ומוכנים".

אלה היו שאלות לגיטימיות, כמובן, אבל השאלות הרלוונטיות יותר כמעט שלא נשאלו. רק קומץ ישראלים חשבו שאת גולדה ואת שר הביטחון שלה משה דיין צריך היה להאשים קודם כל, ובעיקר, על שהניחו לאומה להשתטות במשך שש שנים עם רעיון העוועים,

---

¹ "המחדל" מאת ישעיהו בן פורת, יהונתן גפן, אורי דן, איתן הבר, חזי כרמל, אלי לנדאו ואלי תבור, "הוצאה מיוחדת", 1973.

שמדינת היהודים יכולה וצריכה לנהל טריטוריות עצומות תוך התעלמות מוחלטת מהאוכלוסיות המתגוררות בהן ומן המדינות השכנות.

תנועת שמאל קטנה ערכה כנס¹ באולם תיאטרון הקאמרי בתל אביב. מאיר פעיל ויאיר צבן הציגו סוג של ביקורת שנראה לי הולם. סגן אלוף במילואים בשם רן כהן, קיבוצניק שהכרתי באוניברסיטה, צעק מעל הבמה: "מה יש לנו לעשות באפריקה בכלל? מה יש לנו לעשות בשטחים הכבושים? אנחנו רוצים הביתה!" האולם רעד מתשואות. הייתי משוכנעת שסוף-סוף קמה תנועת המונים עם אג'נדה הגיונית.

בתום הכנס יצאו המשתתפים לצעדה שקטה ברחוב דיזנגוף. אחר כך חזר כהן בצייטנות לגדוד שלו באפריקה. כעבור חודשים ספורים נערכו בחירות, ו"מוקד" של כהן ומאיר פעיל בקושי עברה את אחוז החסימה².

* * *

בדסק החדשות של "מעריב" שבו התחלתי לעבוד בינתיים השתנו תנאי העבודה תוך כדי מלחמת יום הכיפורים. לפני המלחמה ירדו שני הצהרונים המתחרים לדפוס בסביבות תשע בבוקר. תוך כדי המלחמה התחלנו לעבוד בארבע בבוקר ולפעמים בשלוש, כדי שבשעה שבע וחצי העיתון המעודכן יהיה ברחובות. בין סגירת העיתון לסיום ההדפסה היה מספיק זמן לאוורר חילוקי דעות פוליטיים, ומדי בוקר התנהלו ויכוחים קולניים.

אני זוכרת את עצמי נסערת אחרי שערכתי כתבה מחברון שתיארה כיצד שפכה הרבנית לווניגר דלי מלא אשפה ושופכין על ראשו של אלוף פיקוד המרכז דאז שבא לבקש ממנה בנימוס להתפנות מבית הדסה.

"למה לא עוצרים את האישה הזאת! למה היא לא בבית סוהר!" זעקתי בחימה.

---

¹ עצרת "בשוב הלוחמים" של תנועת "מוקד" נערכה ב-30 בנובמבר 1973 בתיאטרון הקאמרי (ששכן אז בפרישמן פינת פרוג).

² מאיר פעיל הפך לחבר כנסת מטעם מוקד בעקבות הבחירות לכנסת השמינית ב-31 בדצמבר 1973

”מי שצריך לשבת בבית סוהר זה אנשים כמוך וכמו החברים
הבוגדים השמאלנים שלך!“ צווח עלי בתגובה אחד מחברי המערכת,
בן גילם של הורי.
זה היה מבהיל וחסר שחר. בוגדים? בשמאל הציוני? לא האמנתי
שיש הרבה ישראלים יותר נאמנים ממני למולדת.

* * *

משאלתו של החבר לעבודה מהעיתון כבר מתגשמת במלואה.
היישוב היהודי בחברון כמו התנחלויות אחרות מייצרים כבר דור
שלישי של שנאה וגזל בשם האל הפרטי של היהודים. הצבא הישראלי
האדיר ומפקדיו עצומי האגו ממשיכים להרכין ראש אך ורק בפני
נציגיה של הקנאות הדתית המשיחית. בסיועו הפעיל של הצבא
מסלימה משנה לשנה ההתעמרות באוכלוסית השטחים הכבושים.
ההתייחסות המשפילה, המזלזלת, העויינת והמקפחת למיליוני אזרחים
חסרי זכויות אזרח בסיסיות זולגת משטחי הכיבוש לתוך אוכלוסית
אזרחי ישראל: ערבים פלסטינים ובעקבותיהם מתנגדי המשטר
ומתנגדי הכיבוש.

ככל שהחברה הישראלית-יהודית קורסת מבפנים, תחת הלחצים
הבלתי אפשריים של רעיון ה”מדינה היהודית“, כך היא נעשית
תוקפנית ומאיימת כלפי מי שמסרבים לשחק על פי כלליה חסרי ההגיון
והצדק. ”בוגדים“ הוא כינוי שגור למי שמעזים לקרוא תגר על הרוע
והטפשות השוטפים את הארץ הזאת: לסרבני השירות הצבאי
בשטחים, וסרבני שירות בכלל; למארגני ההפגנות הבלתי אלימות
ומרימי קולות המחאה נגד גדר הפרדה הבלתי חוקית, נגד הריסות
הבתים הבלתי חוקיות, נגד החיסולים הממוקדים, ונגד המלחמות
היזומות נגד אזרחים, ששטים מהן פרצו במהלך שש השנים מאז יצאה
לאור המהדורה הראשונה של הספר הזה. תוך ששורות אלה נכתבות
עוסקים אנשים רבים בתכנון ובהכנה של המלחמה הבאה.

צה"ל קונה לכלבים מזון כשר לפסח

מאת איתי אשד

חנוכה עדיין לא הגיע, אבל בצה"ל כבר מתכוננים לפסח: מרכז המזון בצבא יקנה בקרוב מזון כשר לפסח לכלבים.

הכלבים המשרתים בכוחות הביטחון בתפקידי שמירה ובתעסוקות מבצעיות יוכלו לאכול בחג הפסח השנה את הבונזו שלהם מבלי לחשוש, כי הם אוכלים חמץ. צה"ל יקנה עבורם לקראת החג מזון כלבים כשר לפסח.

גורם צבאי הסביר אתמול, כי הצבא לא מסתפק בהקפדה על כך שמזון לכלבים יהיה ללא חמץ, אלא גם על כך שלא יזכיר בצורתו החיצונית מאכלים האסורים למאכל יהודים בפסח. "אנחנו מקפידים על הכלל של כל יראה ובל ימצא כן שהמזון לכלבים לא יראה כמו מאכל אדם שאינו כשר לחג, כמו קרוטונים העשירים בחמץ."

מעריב, 22 בנובמבר 2002

כלי תרגום לאנגלית

המשטרים הפרו-אמריקניים בעולם הערבי, ובראשם סעודיה ומצרים, משמשים בתי גידול ענקיים לטרור. יש להם ברית חשאית עם כוהני הדת האיסלאמיים: השלטון נותן לדת מונופול על החינוך, והדת נותנת לשלטון מונופול על ניהולה המושחת של המדינה.

נחום ברנע, "טרור של כולם",
ידיעות אחרונות, 11.9.2002

"מעריב" היה במיטבו ב-20 בנובמבר 1977, עם כותרת צבעונית ענקית לרוחב העמוד הראשון בעברית ובערבית: **ברוך הבא, הנשיא סאדאת**. נחיתתו של הנשיא המצרי בנמל התעופה בלוד בערב שלפני כן, היתה אירוע שטלטל מהתרגשות את רוב אזרחי מדינת ישראל. כמו כולם, נצמדתי אל מקלט הטלוויזיה השחור-לבן הקטן בתחושה שמתרחש דבר עצום וגדול שישנה מן היסוד את הסיכוי שלי ושל כל האנשים שסביבי לחיים טובים יותר.

סאדאת בא במוצאי שבת, 19 בנובמבר, לביקור ממלכתי של ארבעה ימים. עד שלא נראתה דמותו הגבוהה בפתח המטוס לא חדלו הספקולציות על כך שבעצם זו עלולה להיות מתיחה מרושעת על חשבוננו. הרמטכ"ל דאז, שלארגון שלו היה הכי הרבה מה להפסיד מפריצתו האפשרית של השלום באיזור, הגדיל לעשות והודיע רשמית כי מדובר ככל הנראה במעשה הונאה מסוכן של ממשלת מצרים. כשירד סאדאת מכבש המטוס ולחץ את ידי מקבלי הפנים בשידור חי, חשבתי שמעולם לא הייתי כל כך מאושרת בכל ימי חיי. ארבע שנים

אחרי קריסתו הנוראה של קן הביצורים הישראלי בסיני, בא המנהיג המצרי המוזר שהפיל אותו למוטט גם את הטיעון המרכזי שעמד בבסיס האמונה הישראלית התמה כי "העולם כולו נגדנו".

אלפי עיתונאים הציפו את מרכז התקשורת שהוכן בקפדנות בתיאטרון ירושלים. סאדאת היה אמור לנאום בכנסת, בערבית כמובן, ביום שני לצידו של ראש ממשלת ישראל מנחם בגין. בגין עמד לנאום בעברית. בכנסת התארגנו לבצע תרגום סימולטני משתי השפות במהלך האירוע, והטלוויזיה הישראלית נערכה להעביר את הנאומים בשידור חי לכל העולם.

במהלך השידורים ברדיו שמעתי שברשתות הטלוויזיה האמריקאיות הובעה הפתעה ודאגה מכך, שמארגני הביקור לא חשבו שצריך להיות גם תרגום רשמי לשפה האנגלית במהלך השידור החי. חשבתי שזה פשוט נהדר. בפרץ של אופוריה כתבתי לראשונה בחיי מאמר פוליטי שכותרתו היתה: "בלי תרגום לאנגלית" ובו קבעתי בהתרגשות, לא פחות ולא יותר, כי:

"החלטתם של נשיא מצרים וראש ממשלת ישראל שלא להזדקק ללשון האנגלית לצורך ההידברות הפומבית שלהם, היא ביטוי למגמות המבורכות של השתחררות מפטרונות מסורתית של המערב על המזרח".

להפתעתי, שמואל שניצר הקפדן הכניס את ההגיג הזה – הראשון שהעזתי להציע לו אי פעם – לעמוד המאמרים היוקרתי של העיתון¹. "משמח מאוד", כתבתי, "שראשי המדינות של ישראל ומצרים ויתרו, סוף-סוף, על שירותיהם של המתווכים המערביים והם ינהלו, בפעם הראשונה, שיח ישיר בשפותיהם השמיות הקרובות כל כך". התזה שלי נראתה לי פשוטה ולא מסובכת: ביקור סאדאת וההכרה של המדינה הערבית הגדולה בעולם בישראל, מחזיר את מדינת היהודים להווייתה האמיתית כחלק מהמרחב המזרחי. שיחת השכנים המזרח-תיכוניים עדיפה אלף מונים על שירותי התיווך של דיפלומטים זרים ב... "פגישות שבהן מוטלות על הצדדים המשוחחים מרותם של יושבי ראש ובעלי בית.... אשר הצורך הקבוע לדווח להם על המתרחש

---

¹ . "בלי תרגום לאנגלית" מעריב, 22.11.1977

מחייב לתרגם בלי הרף את מה שהורגש, נהגה ונאמר בשפות המזרח – לשפה שלישית, זרה". ועוד היגגתי:

"האמונה בשחרור לאומי בדרך ימינה ומזרחה היא המקרבת את מנחם בגין והנשיא המצרי, שהכל כבר נאמר על קווי הדמיון ביניהם: הזיקה העמוקה למסורת ולמעמד הבינוני". לא במקרה, בראש מותחי הביקורת והספקנים כלפי יוזמת השלום של סאדאת, עמדו נציגים מובהקים של האליטות האשכנזיות כמו רב אלוף מוטה גור ושר האוצר לשעבר יגאל הורוביץ. עבורי אלה היו בני "דור הטכנוקראטים הכמו-מערביים שיצר בארץ... דפוסים הזורים לגמרי לרוח המזרח ורחוקים גם מן המסורת העברית", חסידי ה"אסכולה האנגלו-סקסופילית... שבויים בבלי דעת בכבלי החשיבה של השפה האנגלית, שמקורותיה הטוטוניים מצמצמים את כוח דמיונה ומקנים לה נטייה לדייקנות כפייתית ועקרה".

"לאלה, ולכולנו" נסחפתי בהתלהבות, "מומלץ לזכור, שמה שטוב לאירופה ולצפון אמריקה אינו בהכרח תואם את המציאות באזורים שיש בהם לפחות 300 ימי שמש בשנה. ככלות הכול, אנחנו במזרח, שהיה מאז ומתמיד ארץ האפשרויות הבלתי מוגבלות. רסן על הדמיון מעולם לא נחשב כאן מכשיר יעיל במיוחד. בניגוד לכל התחזיות המערביות קמה כאן מדינת יהודים יש מאין, כמעט לתפארת, והערכים נהפכו לגברי הממון בתוך עשור אחד – השג שהאמריקאים טרחו עליו מאתיים שנה".

זו היתה ה"קונספציה" שלי, לפני יותר משלושים שנה: ישראל, קשובה לרחשי הלב של התרבות היהודית-מזרחית-מסורתית, תמהר מאוד לגלות כמה רב לה המשותף עם השכנים. ברקע עמדה כמובן עלייתו לשלטון של הימין הישראלי בזכות הצבעת המחאה של המזרחים המתעוררים למודעות פוליטית. תוך חודשים ספורים הימין הזה הפתיע והצליח בפריצת דרך מדינית במקום שבו הממסד ההסתדרותי המפא"יניקי, שבוי באוריינטציה אירופית מזויפת, נכשל כשלוך חרוץ לאורך שנים.

קשה היה לתאר מנהיג מן הדגם של יצחק רבין או שמעון פרס מדבר עם סאדאת בגובה העיניים של אמונתו הדתית, תוך שימוש בפסוקים מהקוראן מהתנ"ך. לבגין, אלילם של בני עדות המזרח, זה בא בקלות. חגגתי את ההזדמנות לבוא חשבון עם כל מה שלמדתי לתעב בישראל האשכנזית-חילונית, שבמשך שנים עשתה הכל כדי

לשמור על מרחק ביטחון מכל מה שהיה מזרחי או ערבי, תוך התנכרות למה שבעיניי היו מקורותיה האמיתיים של היהדות ומורשתה ההיסטורית.

הפגנת שלום עכשיו 1977 במחאה על עיכוב הליך השלום עם סאדאת. עם שרה קשי מזכירת מערכת "מעריב" (משמאל) צילם: שמוליק רחמני

נראה לי טבעי שהשילוב המנצח של הימין עם המזרחים הישראלים ינער את המדינה מכבלי הבדלנות המסורתית שהכתיבה השקפת העולם האשכנזית המיושנת. חשבתי כי המדינה שלנו צועדת לקראת עידן חדש שבו נהיה משוחררים מהכאב הנורא והאימה של המלחמות, ונתפוס את מקומנו הטבעי והראוי באזור ביחד עם בני הדודים. ביחד נוכל לעשות עסקים שיפריחו את שממת המזרח התיכון. הנפט הערבי והמקצוענות היהודית יציבו אלטרנטיבה לתפיסת העולם המערבית, במקום להניח לה להוביל אותנו.

ההתלהמות האופטימית שלי לא החזיקה מעמד אפילו עד שהודפס העיתון. הכנסת ולשכת העיתונות הממשלתית מיהרו להתארגן לאספקת תרגום סימולטני רשמי לאנגלית מהשידור החי של נאום סאדאת ובגין בכנסת. אפילו לשנייה אחת לא נשארו דוברי עברית וערבית אלה מול אלה לפתור בעצמם את בעיותיהם שנראו (לי) כל כך פשוטות.

טעיתי בגדול בקריאת מפת העתיד הישראלי שנראה כה מזהיר בסוף שנות השבעים, בעיקר משום שבין ממשלת ישראל לבין בני

השיח הערבים שלה הפריד הרבה יותר מסכסוך גבולות פשוט. הסרת איום המלחמה עם מצרים ופינוי סיני מיישובים ישראליים, הכניסו אנרגיות חדשות לתנופת ההתנחלויות באזור שהיה עד שנת 1967 הגדה המערבית של ממלכת ירדן ובלב רצועת עזה.

* * *

שום דבר לא חשף את טיבה הדתי-לאומי של ישראל כמו הסכם השלום עם מצרים. נטרול האיום המצרי הודות ליוזמת סאדאת איפשר לממשלות שקמו אחרי שנת 1977 ליישם את חלומה של תנועת חירות הרוויזיוניסטית, שייבאה לישראל את סממני האומנות הפולנית וחישלה אותם בחזון תורתו המשיחית של הרב יהודה-הכהן קוק. המערך השמאלי כביכול בהנהגתו של שמעון פרס, לימים חתן פרס נובל לשלום, היה חלק בלתי נפרד מרוב הממשלות האלה. גוש אמונים האליטיסטי כביכול הוביל אותן באסטרטגיה ברורה של קביעת עובדות בשטח, והקים נקודה אחר נקודה בלב אזורים מאוכלסים בפלסטינים. מיליארדים מכספי המדינה מימנו כבישים, בנייה, ומוסדות ציבור לפרנסתם של המתיישבים החדשים חדורי השליחות. בין השגי ה"גוש" אפשר למנות את העובדה שמפעל ההתנחלויות כולו רשום על שמו. האמת היא שהיישובים היהודיים הראשונים על אדמות כבושות היו אמצאה בביצוע מלא של ממשלות גולדה ורבין הסוציאליסטיות כביכול. בהמשך הדרך, מוסדות המדינה, תקציבה וצבאה היו ונשארו מגויסים לחלוטין בשירות המפעל הזה.

בשלב שאחרי הסכמי השלום כבר שווקו היישובים החדשים להמוני ישראלים צעירים ומבוגרים כאופציה היחידה של דיור זול בתנאים איכותיים סמוך למרכז הארץ. "מה ההבדל?" טענו בתוקף תומכי המהלך הזה, שכלל נישול וגזילה ורדיפה של התושבים המקומיים בשטחים הכבושים. "הרי גירשנו את הערבים גם מיפו ומחיפה, ואף אחד לא חולם להחזיר אותם לשם". מה שנכון.

פעילי ההתנחלויות, שראו את עצמם כחוד חנית חדש של הציונות, היו חובשי כיפות סרוגות, שהפנו עורף לראיית העולם היהודית המסורתית, זו שהורתה מתינות פוליטית והמתנה צייתנית לביאת המשיח. איש לא נמשך אליהם והעריך אותם יותר מלובשי המדים,

אוכלי הטריפות והשפנים, בועלי הנידות ומחללי השבת של הצבא המקצועי האדיר ביותר במזרח התיכון.

ביחד עיצבו שתי הקבוצות האלה, במקור שתיהן אשכנזיות טהורות, את דמותה של ישראל החדשה, הכובשת, המזוינת מכף רגל ועד ראש. יהודים מזרחיים היו שם במיעוט מבוטל בשנות השבעים ובראשית שנות השמונים. לא מפני שלא נמשכו לחזון המשיחי הכוחני, אלא משום שרובם לא נחשבו ראויים להצטרף לשיבות "גוש אמונים" או לזכות בדרגות הקצונה הגבוהות. השמאל הסוציאליסטי, לעומת זאת, היה מיוצג היטב הן בצבא והן בהתיישבות הבלתי חוקית על האדמה הכבושה: במשך עשרים שנה שיגרו תנועות ההתיישבות השמאליות כביכול את מיטב הנוער ל"היאחזויות" הנח"ל הרומנטיות בשטחים. על הכאפיה הערבית, כיסוי הראש התקני ב"נוער העובד" של ימי ילדותי, ויתרו הנחלאים בדיסקרטיות מובנת.

המנהיגות האשכנזית הימנית קיצונית זכתה לתמיכתם הפוליטית ההולכת וגוברת של היהודים המזרחיים, בתמורה למזור השקרי שיכלה לספק לאגו הפגוע שלהם. מזרחים משכילים ממשיכים עד עצם היום הזה להתעלם בגאון מהסתירה הפנימית החריפה, המתגלמת בתמיכתם במפלגות כמו ש"ס והליכוד, ומייחסים אותה ל"שורשים" שבמסורת ולאונטיות תרבותית. במקביל, השמאל הישראלי-הציוני-ליברלי מתעלם בעקביות מפגמיה החמורים של ה"דמוקרטיה היהודית", שגבולותיה צמודים ל"איי המגורים" השמורים ליהודים בלבד בין הירדן לים.

כל מה שמחוץ ל"איים" נותר שטח הפקר עם בני אדם שאינם אזרחים של שום מקום. עם השנים, התיאבון ותחושת השליטה המוחלטת של המעצמה הצבאית הישראלית, המגמה השלטת היא חיבור הרצף היהודי הדליל באמצעות תכניות בניה מגלומניות. התוצאה היא שהפלסטינים מוצאים עצמם ב"איים" סגורים מכל עבריהם בגדרות התוחמות את השטח שבו מותרת תנועה ליהודים.

כאשר נפקחות עיניהם של ישראלים מן השורה לגלות את המציאות האמיתית שצמחה עשרים דקות ממקום מגוריהם מתעוררים פעמוני האזעקה כנגד הכיבוש ומצלצלים אפילו במרכז הציוני וימינה ממנו. ישראל היהודית ממשיכה להיות מאוחדת בכל הנוגע ל"טאבו" הנוגע

לטוהר האתני והדתני המיוחד שלה. הרעיון שלא ירחק היום וישראל תיחשף סוף סוף כמדינה שגבולותיה נמצאים בירדן ממזרח ובים התיכון ממערב, אשר מחצית תושביה הם ערבים, הוא סיוט הטורף את שנתם של אזרחיה בעלי הסטאטוס היהודי המועדף. השכבה השלטת והאליטה התרבותית, הכלכלית, והצבאית בישראל משוכנעת שהיא אירופית ו"לבנה" מתוקף מסורתם האשכנזית של מייסדיה, ומתוקף העובדה שמתנגדיה הם ערבים מוסלמים. זה שכל כך הרבה ישראלים יהודים הם ממוצא ערבי ואף מעוויינים לשמר את סממני ערביותם מהווה בעיה שקל להתגבר עליה. השמאל הבורגני והאינטלקטואלי יבזו להם מפני שהם דתיים וימניים. בימין יסיתו אותם בפראות כנגד כל מי שאינו יהודי.

"תהליך השלום" החמקמק והשקרי הופקד למיקור חוץ נצחי בידיהם הנאמנות של ידידינו הטובים דוברי האנגלית מאמריקה. בעיני אלה ישראל היתה ונשארה בת ברית נאמנה, תחליף זול (כדברי הישראלים עצמם) לנושאות מטוסים ענקיות שארה"ב היתה צריכה לשגר למזרח התיכון אילו לא סיפקה ישראל את תפקיד השוטר האזורי בשירות המערב. "לנו ולישראלים ערכים משותפים", הצהירה שרת החוץ הילארי קלינטון בעיצומו של אחד המשברים הקטנים שבכל זאת התעוררו סביב עודף הדורסנות של בני החסות בירושלים¹. האם קלינטון אינה יודעת, שגוף פוליטי בישראל שהיה מבקש לרוץ לכנסת על בסיס עקרונות זהים לעקרונות החוקה האמריקאית היה נפסל על הסף? אולי אף אחד לא טרח עדיין לתרגם את לשון החוק הישראלי לאנגלית?²

יש משהו עגום ועלוב במצבם של שני עמים אינפנטיליים, המתקשים לקחת את גורלם בידיהם ולהשלים ביניהם, ולפיכך הם ניתזים בסלאלום רגשי – עולים ויורדים מגבהי האקסטוזה לתהומות הייאוש והזעם, וחוזר חלילה – בעקבות כל פיפס של נשיא ארה"ב.
דורון רוזנבלום, בוקר יום ראשון / הפרעה דו קוטבית, "הארץ" 9.5.2004

¹ מארס 2010, בעקבות ביקורו של סגן הנשיא ביידן בארצות הברית.
² תיקון מס' 7 א' לחוק יסוד: הכנסת. סעיף קטן 1. רשימה אינה יכולה לרוץ לכנסת על מצע הכולל את "שליטת קיומה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית".

הכובע העירום

”... ואז החל משהו חורק ומשתבש, ודברים החלו מתגלגלים ומסתבכים, והחלום המתוק שוב מתרחק, והוא מאיים להתרסק ולהתנפץ. ואור הנגוהות כבר לא מאיר דיו, לא לגויים ואפילו לא לביתי הקט, כבר לא קט כל כך. למה?”
 דן שילון, “מעריב” 5.5.2003 (ערב יום העצמאות ה-55)

בסתיו של 1998 חברת הייעוץ שהקמתי בדירתנו השכורה שלוש שנים קודם לכן כבר היתה עסק קטן ויציב. מצאתי בשכונה דירת דופלקס מרווחת שהתאימה בדיוק לשילוב צרכי המשרד והבית ואיפשרה להעסיק שתיים או שלוש תקציבאיות. ידידה המליצה בפני על אישה צעירה, בוגרת מצטיינת של אוניברסיטת בר אילן, שמשאת חייה היתה לעסוק ביחצ”נות.

חגית ל.¹ עשתה רושם מעולה בראיון ראשון. היא היתה אינטליגנטית הרבה מעל הממוצע, רהוטה ונמרצת. הכובע העגול שחבשה לראשה וחצאיתה הארוכה אותתו שהיא אישה נשואה מהמגזר הדתי המודרני. זה לא היווה כל בעיה, להיפך, במקרה גם התקציבאית הוותיקה והבכירה שלנו היתה שומרת מצוות, למרות שעם נישואיה לא טרחה לכסות את שערה.

דעותיי בסוגיות דת ומדינה לא היו אף פעם בגדר סוד. ברור היה גם שבביתי אין שומרים כשרות או שבת ובעלי בכלל לא היה יהודי. העיקרון ש”איש באמונתו יחיה” נראה כמובן מאליו.

חגית השתלבה יפה והתגלתה כעובדת חרוצה ויצירתית. במשרד היו רק נשים, וחגית נהגה להסיר במהלך העבודה את כיסוי הראש שלה, מה שהיה נוח יותר בעליל, ולגלות את שערה הקצר. בלי הכובע נראתה שונה וצעירה הרבה יותר. היינו מחייכות למראה החיפזון שבו מיהרה לכסות את ראשה בכל פעם שמישהו צילצל בדלת, מחשש שהאורח –

¹ השם בדוי.

שליח, דוור או לקוח – יהיה גבר. הדין היהודי קובע כי "שיער באישה ערוה".

חגית חדלה באחת מהרגלה לעבוד בגילוי ראש כאשר, בחודש ינואר 1999, חזר בעלי לארץ לצמיתות אחרי שתי שנות עבודה בחו"ל, שבמהלכן ראינו אותו רק לעתים רחוקות בבית. הוא בילה חלק גדול משעות היום בחדר עבודתו שהיה בקומה הראשונה של הדירה, ואי אפשר היה לצפות מראש מתי יגיח משם לרגע ויחדור אל מתחם המשרד בקומה השנייה, תוך גרימת מבוכה קשה לחגית חשופת השיער. הצטערתי על חוסר הנוחיות שנגרמה לה, וכבר הסברתי לו שעדיף כי יכריז על בואו בקול גדול כשהוא עולה במדרגות. לשמחתי, אחרי כעשרה ימים בישרה לי חגית בשמחה שקיבלה חוות דעת הילכתית לקולא, והיא פטורה מהדאגה לכסות את ראשה בביתנו. הרב הסביר לה שמותר לראות במשרד שלנו מעין "בית" שכל דייריו הם כמו בני משפחה אחת. באווירה משפחתית כזו, חשיפת השיער אינה מעשה אסור. ציינתי לעצמי, שהרבנים יודעים מתי להרפות את הלחץ ולמצוא פתרונות נבונים ואנושיים למצוקות קטנות. הכובע של חגית חזר לשכון בקצה השולחן.

====

אלה היו ימי ההיי-טק העליונים. היינו עמוסי עבודה, אבל בחופשת הפסח של אותה שנה יצאנו לטיול משפחתי בסיני שהתפתח לחוויה יוצאת דופן. היינו חמישה: הורי, בשנות השבעים לחייהם, בתי בת העשר, בעלי ואנוכי.

למודי ניסיון מטיוולים קודמים בסיני הצטיידנו הפעם בוויזות מצריות שאיפשרו לנו לתייר גם בחלקו הלא-תיירותי של חצי האי, ושכרנו מיניבוס עם נהג בדואי לחמישה ימים. תחילה עשינו את המסלול הרגיל: מטאבה לנואייבה תרביץ, ומשם לסנטה קתרינה, העיר שצמחה למרגלות המנזר המפורסם. אחרי שבעלי ובתי השלימו את הטיפוס הלילי המסורתי על הר משה הקפוא (הורי ואני ויתרנו על התענוג ונשארו לישון במלון), עברנו עם המיניבוס את מחסום המשטרה המצרית אל תוך נאת המדבר הענקית של נחל פארן, ואל האיזור שאינו ערוך לקלוט תיירים.

כאילו חזרנו במנהרת הזמן שלושים שנה לאחור, אל סיני המדברית, ריקה מאדם ומכל שמץ של נוחות מערבית, מרגשת ומאתגרת כמו

בטיול הגדול הראשון בקומנדקרים זמן קצר אחרי מלחמת ששת הימים שיזם אבא שלי עבור קבוצה מחבריו עובדי התעשייה האווירית ובני משפחותיהם. אפילו העשן השחור הסמיך של בתי הזיקוק בראס סודר העלה פרצי נוסטלגיה וזיכרונות. מובראפ, הנהג הבדואי שלנו, הכיר היטב את האתרים שאליהם רצינו לחזור: שמורת האלמוגים החלומית של ראס מוחמד, העיירה א-טור, חמאם סידני מוסא וחמאם פארעון.

גולת הכותרת של הטיול היתה מסע מפרך, חלקו ברגל, אל סאראביט אל ח'אדם, אתר האובליסקים הגדול שעל יד מכרות הטורקיז העתיקים.

כדי להגיע לסאראביט ולהתחיל טיפוס ברגל בשעת בוקר מוקדמת היינו חייבים ללון בעיירה הבדואית אבו זנימה. במקום לא היה מלון, ומובראפ רב-התושייה התנדב לשכן אותנו לילה אחד במעונו הפרטי. הוא הציג בפנינו בגאווה את אשתו הצעירה ממנו בשנים רבות, שעליה שמענו לא מעט כבר בדרך. בגיל שמונה עשרה, עם שני ילדים קטנים, עיישה התגלתה כיפייה דקת גזרה וגבוהה בראש מבעלה המוצק והשחום. הוא מצדו ראה בעורה הבהיר את הנכס החשוב ביותר שלה: "היא ממש לבנה, והבת הקטנה שלי פטמה לבנה ממש כמוה", הדגיש בשביעות רצון, תוך הבעת אכזבה גלויה מעורו השחום של מוחמד הקטן, העתק שדוני מושלם של אביו.

למדנו שחדר האורחים לגברים נמצא מחוץ לבית, ואילו הנשים מתארחות בפנים, ביחד עם עקרת הבית וקרובי המשפחה. מאחר שנחשבנו אורחים נכבדים במיוחד, גם הגברים במשפחתנו הוזמנו לתוך "חדר הנשים" האינטימי והמפואר יותר. עיישה היפה, שמחוץ לבית היתה עטופה היטב בצעיף שהסתיר את שערה, מצחה וצווארה, לא חששה כלל להסיר את כיסוי הראש בתוך הבית, גם בנוכחות אבי ובעלי. רשמתי לפני מיד שממש כמו חגית, היא עשתה את האבחנה המתבקשת בין הצניעות הציבורית לבין התלבושת הראויה בתוך הבית.

האישה הצעירה הקסימה את כולנו. כילדת מדבר אמיתית היא היתה חסרת השכלה לחלוטין ודיברה רק ערבית, בניגוד למובראפ שדיבר עברית ואנגלית בשטף. אבי ז"ל, שערבית היתה שפת אימו ועם השנים רכש מיומנות גם בדיאלקט המצרי לצד הניב התימני והפלסטיני שהיו שגורים בפיו מנעוריו, ניהל איתה שיחה ערה ותרגם עבורנו. רוב

השיחה נסבה על בעיותיה עם מובראפ. הוא היה בעל למופת בכל הקשור לפרנסה, אספקת מזון וסיוע במטבח. למרבה הצער הוא לא חדל לפטפט על חלומו הגדול: לשאת עוד אישה אחת, לפחות, ולהקים עוד משפחה בעיירה אחרת בסיני. לאחיו הגדול היו כבר שלוש נשים, ועבודתו כנהג היתה אידיאלית כדי לתחזק שתי משפחות. "היא אומרת שהיא תרצה אותו אם יתחתן עם עוד אישה", דיווח אבי.

הדברים נאמרו כביכול בהומור, אך היה מתח באוויר. "היא לא יכולה לאסור עליי", מחה מובראפ. "אצלנו זה מקובל. אני בן אדם מבוסס, מוכר, והרבה בדואים ישמחו לתת לי את הבת שלהם. אני חייב רק לבנות לה בית ולדאוג שיהיה לה כל מה שצריך. אני לוקח בת שש עשרה, חמש עשרה, אולי ארבע עשרה, היא תהיה שמחה מאוד, כי אני בן אדם מסודר, עם אוטו, והרבה עבודה."

עיישה חזרה על איומי הרצח בשפתיים קמוצות, והבטיחה שכל אישה שתהיה מספיק טיפשה להתחתן עם בעלה תחוסל מיד ביחד איתו. קיוויתי מאוד ששניהם מתלוצצים.

ארוחת הערב היתה מבוססת על צלי גדי בתוך מרק טעים להפליא שהגיע בשעת ערב מאוחרת מאוד. משפחתנו הגוועת ברעב קיבלה שתי כפות אלומיניום שהיו אמורות לסייע לנו לשאוב את המרק לחמישה פיות. את הבשר והאורז היינו אמורים לגלגל בידיים. אחרי המבוכה הראשונית והתייעצות מהירה החלטנו שלא להביא מהרכב סכו"ם מפלסטיק, ולהשתלב במרחב.

ברקע שידרה הטלוויזיה סרט מצרי, מן הסוג הזכור לטובה מהטלוויזיה הישראלית של ימי ששי בשנות השבעים. הקליטה, מאנטנה מאולתרת, היתה רצופת שיבושים, אבל כולנו התמקדנו בדרמה שהיתה שזורה במופעים מוסיקליים מרהיבים, והתבססה על דמות נשית חזקה: אישה נאה, דעתנית ועשירה בשנות הארבעים לחייה, שניהלה ביד רמה את העסק והמשפחה וגם חיי אהבה פעילים שגרמו לה סבל רב. כערביה מודרנית, הגברת הזאת לבשה בגדים אופנתיים וחושפניים למדי, שערה המטופח היה עשוי היטב וצבוע לבלונד. קיוויתי שהטלוויזיה מסייעת לעיישה להפנים את האופציה לחיים שאינם תלויים במוצא פיו של הגבר המפרנס, או שלפחות בנותיה לא ייאלצו להינשא בתמורה לאוכל וקורת גג.

עוד לא היה אינטרנט באבו זניימה, אבל כולם ידעו בביטחון שהוא עוד מעט מגיע, וגם טלפונים סלולריים היו בדרך. מובראפ טען

שהאחיינית שלו בת התשע, שבאה להתבונן בנו, כבר גאון במתמטיקה. חשבתי שלמרות הכל, אולי יש לה מזל שהיא בדואית קטנה שגרה בסיני ולא בנגב. אבל זה כבר קשור לסיפור אחר.

=====

בראשית שנת 2000 העסקים והבועה היו בשיאם. שוב לא יכולתי להשתלט על כל העבודה במשרד ולשמחתי הצלחתי לשכנע את אודי נחשון, עיתונאי בעל-שם שחלש על תחום הבנקאות והפיננסים ב'ידיעות אחרונות', להצטרף אלי כשותף. המשרד בקומה השניה של דירתי ננטש לטובת משרדים ששכרנו יחד באזור הבורסה ברמת גן. שמתי לב שבמשרד החדש חגית שוב אינה נפרדת מכובעיה העגולים שדבקו לראשה במשך כל שעות היום.

"ומה עם חוות הדעת שקבעה כי מותר לך לשחרר את השיער בסביבה ביתית?" תהיתי. "הדלתות סגורות, אודי כבר איתנו יותר מחודש, וחוף ממנו אין שום גבר במשרד. האם לא הגיע הזמן שתראי גם בו בן-משפחה?"

חגית היססה לרגע ואז נתנה לי תשובה כנה בחיוך מתנצל. "האמת היא, שאצלך בבית יכולתי להסיר את הכובע מפני שבעלך לא-יהודי. לא היה לי נעים לומר לך את זה קודם. בגלל שאודי יהודי, בנוכחותו אני חייבת תמיד לכסות את השיער."

המילים נעתקו מפני. עד אז לא ידעתי כי אישה יהודייה אינה צריכה לחשוש שגבר לא-יהודי יתבונן בה ללא כובע, או במילים אחרות, ש"ערוותה" של יהודייה מותרת לעיני הגוי. התובנה הזאת העניקה מימד חדש למה שידעתי עד אז על ישראל ואומות העולם. במישור האישי, נעלבתי עמוקות מהגסות שכוונה ישירות כלפי בעלי. בו בזמן, הכובע של חגית הפך בעיניי למין סמל פרטי של הבעיה היהודית. לעולם אנחנו נדהמים מעוצמת הדחייה שאנו מעוררים בזרים, על לא עוול בכפנו. יהודים, אחרי הכל, אינם שונאים את הלא-יהודים ורובם אינם מתנכלים להם. הם רק רואים בהם סוג שונה לגמרי של בני אדם. ואילו התוצאה היא לעתים קרובות משהו שקשה לחזות אותו מראש.

=====

תחושות הזרות הקשות שמשרה החברה בישראל על זרים שאינם יהודים כבר היו מוכרות לי. ישראלים מרבים להתלונן בינם לבין עצמם על הגסות והבוטות של החיים בארץ, אך ללא-יהודים שהגיעו לכאן באקראי הנטל יכול להיות קשה במיוחד.

בעלי לשעבר חי כאן עשר שנים ולא פעם מצא עצמו פגוע ונדהם מהמגע עם הסובבים אותו. בשלב מסויים הוא אף יזם הקמת קבוצת תמיכה ל"גויים" דוברי אנגלית מתוסכלים שהגיעו הנה, כמוהו, בעקבות נישואיהם לישראלים או לישראליות. לפגישות הראשונות של Grumpy Anglo-Saxon Goys (GAGS) הגיעו כמעט עשרים גברים ונשים שהרגישו כאן כמוהו. הקבוצה התפרקה אחרי מספר מועט של מפגשי קיטורים, בעיקר מפני שלחבריה לא היה שום דבר משותף חוץ מהתחושות הביקורתיות כלפי ישראל והישראלים. מספר הטלפון הנייד של בעלי המשיך להתפרסם בלוח מודעות החינם של עיתון "הארץ" באנגלית, ואחת לכמה שבועות היה מישהו מתקשר, מבקש להצטרף, ומספר את הסיפור המוכר של בידוד וניכור.

היו גם פנים מעשיים יותר לבעייתיות הזאת. ערב בואנו לארץ בשנת 1989, רצינו מאוד לרכוש בית כפרי. במודעה בעתון מצאתי נכס במחיר מציאה באחד ממושבי השרון. אחי התנדב לנהל עבורי משא ומתן עם בעל הנחלה. אולם לאחר שכבר סיכמנו על התנאים והמחיר, התברר לי שכדי לרכוש נכס כזה על "אדמת הלאום", יש לעבור ועדת קבלה מחמירה שאינה אמורה לאשר רכישת נחלה על ידי משפחה שבראשה עומד לא יהודי.

כך ויתרנו על הפנטזיה האיכרית, שנים ספורות לפני שמושבי השרון התמלאו באחוזות פאר של שועי הארץ על נחלות הלאום שנרכשו במחירי מציאה. במושבים שנותרו חקלאיים מקפידים בעלי הנחלות על זכותם לאספקה שוטפת של פועלים זולים, לא-יהודים. לאף אחד לא נראה מוזר ששום פועל כזה לא יוכל לעולם לרכוש פיסת קרקע מן האדמה שאותה הוא עובד בזיעת אפיו.

לאתנחתא קומית זכינו במשרד הפנים ברמלה, לשם הגענו סמוך ל"עלייתנו" ארצה כדי לרשום את בעלי כתושב ארעי בישראל. הפקידה כסוית הראש הגישה לנו בין שאר הטפסים גם נייר שבו אמור היה מקבל התעודה לרשום את "דתו". כאשר בעלי הסביר לה שהוא

רואה עצמו כחסר דת, היא הבהירה שהוא לא יזכה לתעודת הזהות הכתומה ולמעמד חוקי בארץ כל זמן שלא ימלא את הטופס כראות. העברנו שם כמה דקות בויכוח נרגז (עבור מי שנולד במשפחה נוצרית ההכרזה שהוא "נוצרי" פירושה שהוא אדם מאמין ושומר מצוות הדת), עד שמצאנו פתרון: בטופס נרשם שהמבקש "בודהיסט". הפקידה קיבלה אותו ללא ערעור כלשהו וכך צורפה משפחתנו במרשם התושבים של משרד הפנים לבתי האב בישראל השייכים לקהילת מאמיני האל ההודי המסויים הזה.

=====

במובנים מסויימים נישואינו, שהיו מעט בלתי שגרתיים בעיני רוב מכריי, דווקא הלמו מאוד את המודל היהודי המסורתי. נשים בעולם היהודי תמיד שמחו לפרנס את הגברים המשכילים שלהן, וזה התאים גם לי. עיסוקיו של בעלי היו אינטלקטואליים טהורים, ואילו עבודתי הכניסה את רוב הכסף. הודות לשחרור מדאגות פרנסה מחקריו האקדמיים הניבו רשימת פרסומים מרשימה שכללה ספרים והרבה מאמרים. הוא הרבה לנסוע לחו"ל, בעיקר למולדתו האנגלית ולגרמניה. אך רוב הזמן חי בישראל והקדיש את עצמו למחקר וכתובה לצד הוראת קורס בודד ביחידה ללימודי חו"ל באוניברסיטת תל אביב. כמקובל באקדמיה לגבי מרצים זוטרים וזמניים – וכאלה שאיש אינו חפץ ביקרם בין השאר משום שאינם נחשבים "עולים" אמיתיים - הוא פוטר מדי שנה אחרי שמונה חודשי עבודה והוחזר לעבודה בחוזה חדש בשנה שאחריה.

עם פרוץ האינתיפאדה של שנת 2000 נעלמו רוב הסטודנטים היהודים מאמריקה שנהגו ללמוד בתל אביב, ואיתם התאדחה המשרה החלקית שהעסיקה את בעלי שמונה חודשים בשנה. באותה תקופה ממש הסתמן עבורו סוף-סוף סיכוי למשרה אקדמית מכובדת באוניברסיטת נוטינגהאם שבאנגליה, והוא החל לבלות חלק הולך וגדל מזמנו במולדתו. שמחתי בשבילו, וציפיתי שתוך תקופה לא ארוכה נמש את החלום שטיפחנו שנים רבות: לחיות חלק מן השנה בבית הכפרי היפה שרכשנו באיזור.

את תקופות הפרידה הממושכות רציתי לנצל לכתיבת ספר. היה בכוונתי לכתוב רומן. חיפשתי שלד עלילתי (רצוי עם גוויה בפרק הראשון ופתרון רומנטי בפרק האחרון) שעליו אוכל להעמיס אבחנות משעשעות שאספתי במשך שנים ארוכות על החברה הישראלית ומוזרויותיה התרבותיות. קיוויתי שאצליח לתאר את כשל הזהויות שהינדסה לעצמה החברה הזאת, באמצעות תיאור ריאליסטי של התנהגויות ישראליות טיפוסיות. תהליך הכתיבה גילה לי שהמוזרויות האמיתיות – כמו סיפור הכובע של חגית, קפוטות המשי השחורות של יוצאי מרוקו, ואימת ההתבוללות של הנמרצים באויבי הדת - מעסיקות אותי הרבה יותר מהפיתוח העלילתי.

בסופו של דבר מצאתי את עצמי כותבת ספר המדגים באמצעות סיפורים מן החיים את התזה שלי, שעל פיה העובדה שהסביבה האנושית שלנו כל כך מבוהלת, מסוכסכת וחסרת חמלה היא תוצאה של הקודים התרבותיים השגויים שלה; הבנתי מה גורם לישראלים חילונים להסכים שילדיהם ונכדיהם ייעקדו על מזבחה של אמונה שהם אינם מאמינים בה כלל, ותהיתי על האליטה האינטלקטואלית המפוארת של מאה השנים האחרונות, שמעולם לא נלאתה ממציאת צידוקים לרעיון הדמוקרטיה האתנית שבבסיס הציונות. טענתי שהפרדה בין הדת לחוקי המדינה היא המכשיר היעיל ביותר לסיים פרוייקט לא מוצלח המבסס לאום על דת, וזכויות אזרח על פי מוצא ההורים. מאחר שהספרות הענקית המוקדשת לתיאור מעלליו השליליים של הפרוייקט הציוני דילגה תמיד באלגנטיות על המנגנון העתיק ההופך אותו כל כך יקר לליבם של הישראלים היהודים - שרבים מהם נמנים עם קרבנותיו – האמנתי שהגיע הזמן להעמיד את המנגנון הזה לדיון.

בעלי העניק את תמיכתו הגורפת לכתיבת הספר, שבו השקעתי את כל זמני הפנוי. כתב היד היה כמעט גמור כאשר התגלה לי שהיה פן נוסף להתלהבותו מן העיסוק החדש שלי. כאשר שהה באנגליה, בברכת המלאה, הוא ניהל משק בית משותף עם הדיירת ששכרה חלק מבינתו הכפרי הנאה, גרושה מבוססת בת גילי. הוא הצליח להגשים לפחות חלק מהפנטזיה של מובראפ מאבו זניימה וחי במשך שלוש שנים על פי המודל הברואי (אישה בכל כפר) במקום להשלים עם המונוגמיה המשעממת של היהודים והנוצרים גם יחד.

נישואינו התפרקו מיד, ואחרי קרוב לעשרים ושלוש שנות נישואין, זה היה כאוב כרגיל במקרים כאלה. ידידי הישראלים ובני משפחתי נדו לי, כמובן, וגיננו בכל פה את בעלי לשעבר. קרוביו האנגלים, לעומת זאת, נפרדו ממני בנימוס תוך גילוי הבנה רבה ל"פער התרבותי" שלדעתם כירסם בזוגיות שלנו כל השנים. נאלצתי להודות בפני עצמי שהיה משהו בדבריהם. חשבתי על הכובע של חגית.

היה עוד משהו שנאלצתי להודות בו, לפחות ביני לבין עצמי. בעוד אני עסוקה בניסוח ביקורת מנומקת על החברה שסביבי, המסרבת להכיר בשקרים המוסכמים שלה, הכחשה היתה בעצם חלק טבעי מחיי שלי מזה שנים רבות. מסגרת הנישואין רבת השנים שהיתה חשובה לי כל כך היתה מזמן שקרית ומאולצת, והחזיקה מעמד רק הודות לנחישותי להתעלם מכך בהחלטיות. לא הייתי שונה כל כך מהקהל הגדול של "שוחרי שלום ישראלים", אנשים לא טפשים ולא בורים שאינם מסוגלים להתנתק מדביקותם היוקדת ב"מדינה היהודית" המאכילה אותם מרורים.

מזל שגם הקלישאה החבוטה על כוחו המרפא של הזמן החולף התבררה כנכונה. תוך חודשים ספורים גיליתי כצפוי שהחיים נמשכים ויכולים גם להשתפר אחרי פירוק הבית המשפחתי. לכל מסגרת יש תחליף, ועם קצת מזל ומאמץ, השינוי יכול להיות ברכה גדולה. הנה חומר למחשבה למי שפוחד כל כך מפירוק הבית הפוליטי המושתת על בלוף המדינה ה"יהודית דמוקרטית". אם לא נעשה את זה בעצמנו, נתעורר ממילא יום אחד לראות שאין כאן בית בכלל.

שער אחרון / תקוות (ב)

ותזרח לנו שמש כחולה כים,
תזרח לנו שמש חמה כמו עין,
שתמתיך לנו עד שנוכל לעלות
בלכתה אל המערב הכחול.

דליה רביקוביץ, "המערב הכחול"

לילה באופרה, בוקר ברמאללה

- מה דעתך על הרעיון של שתי מדינות לשני עמים?
 "אם רעיון לא יוצא אל הפועל כל כך הרבה שנים, כנראה שהוא לא צריך להתממש."

ישראל שמיר, חבר קבוצה של רוסים-נוצרים-ישראלים המבקשים לחבור לפלסטינים בראיון ל"ידיעות אחרונות", 14 בפברואר 2003

"אני שמחה שלא אהיה כבר בחיים כשהמדינה הזאת תתפרק לגמרי", מודיעה לי אמי, לשעבר מורה, לשעבר חברה ב"הגנה", לשעבר שמוצניקית שרופה וציונית גדולה. למרבה המזל, נראה שנתרו לה ולמדינה עוד שנים טובות רבות. במקטורן קטיפה רקום פאייטים מתורכיה, אמי נראית נפלא. באביב הקשה של שנת 2002, איש לא יכול היה לנחש שהיא כבר בת 74, בערך בגילו של ראש הממשלה הפופולרי של אותם ימים. אנו לוגמות יין משובח המחולק חנם כגימיק לבאי הצגת בכורה באופרה הישראלית החדשה, סוקרות את מיטב המחלצות המעטרות את העשירון העליון של החברה הישראלית החדשה, ומקטרות על המצב, כמו כולם.

הערב מעלים את "אנדריאה שנייה" מאת ג'ורדאנו. במערכה הראשונה יפרצו איכרים מזי רעב, מצוידים באתים ומגרפות, אל אולם הנשפים המפואר של הרוזנת דה קונני כדי לעשות שמות באורחים, שכל מעייניהם בריקוד הגאבוט האלגנטי. זעמו של האספסוף יגרוף הרבה יותר מקבוצת אצילים מנוונת באחוזה כפרית. במהרה תאחז בכל עיר הבירה תאוות רצח בלתי מרוסנת, והמוני פריסאים יריעו באושר

מדי יום למראה מאות אומללים המובלים בעגלות אל מותם מתחת לגיליוטינה. אלפים ישלמו בחייהם על רדיפת הבצע והאדישות של המעמדות העליונים, והמהפכה הצרפתית תתפlesh בהרבה דם, בוץ ושחיתות לפני שתהפוך לפרק מפואר בדברי ימי אירופה.

במערכה השנייה תגיע זקנה עיוורת ולבושה סחבות לבקש חסד מיוחד מוועדת המהפכה חסרת המצפון. היא זקוקה לאישור שיאפשר גם לנכד האחרון שנותר לה להתגייס לכוחות המזוינים, כדי למות תוך כדי טבח באויבי המולדת, כמו שעשו כל אחיו ודודיו.

האם אני היחידה כאן שלא מרגישה ממש בנוח על המושב המרופד? האם מישהו מנסה להעביר מסר לנהנתנים של תל אביב? במרחק שלושים דקות מהמשכן המעוצב היטב לאמנויות הבמה מנופפות נשים פלסטיניות קשות יום תמונות של בניהן שהפכו לפצצות חיות ברחובות ישראל. מול מצלמות הטלוויזיה הן מבטיחות בגאווה מלחמה עד הצאצא האחרון. זהו חודש מארס הנורא של שנת תשס"ב. מדי יום יוצא אדם צעיר כלשהו – מישהו שיש לו אימא, סבתא, אחים ואחיות – לובש חגורת נפץ עמוסת דינמיט ומסמרים ומזנק לפוצץ את גופו על אמהות, סבתות, ילדים ואחים ואחיות של אנשים אחרים. עמודי העתונים היומיים מלאים סיפורים על החיים והתקוות של אנשים מקסימים, שנקטעו לתוך עיסות הזוועה של דם וכאב. אנחנו קוראים, מזדעזעים, מצטערים, וממשיכים בחיים. רק הקרובים באמת יכלו שנים בככי בלתי מרוסן ואת שארית חייהם בעצב אינסופי. זה יכול לקרות כאן ועכשיו, לכל אחד מאיתנו. בעתון יכתבו שאהבנו ללכת לאופרה.

בעתיד אולי תיכתב גם על התקופה הזאת הצגה מוסיקלית עם רגעים נרגשים, מלודיות מוקפדות ומוסר השכל אנושי. אולי אפילו תימצא עלילה על אינטלקטואל עז נפש, מישהו כמו אנדראה שְנִייה, המסרב להיכנע לטירוף הרצחני, ובסופה תנצח האהבה בסולם לה-מינור גם את המוות ההמוני, חסר התכלית.

סמטת שלום מס. 1: שתי מדינות לשני עמים

טבח ליל הסדר במלון "פארק" בנתניה מתרחש ימים ספורים אחרי הצגת הגאלה של "אנדריאה שְנִייה". ממשלת ישראל מחליטה לעשות מעשה שירגיע את דעת הקהל ההמומה והנזעמת. צבא ההגנה

לישראל, מצויד בטנקים, דחפורים, ואלפי אנשים צעירים חדורי מוטיבציה, נשלח להראות את נחת זרועו האדירה ברחובות המסמורטטים שמהן משגרות אמהות עלובות נפש את ילדיהן הרצחניים אל מותם. הכוחות המזוינים שלנו נשלחים כדי "לחסל את תשתיות הטרור", ולעצור, בכל מחיר, את הכרסום המדאיג בתדמיתו של ראש הממשלה.

גם ארגוני השלום הישראליים חושבים שצריך לבצע פעולה תדמיתית. בהסכמה מקיר לקיר מוכרז על הפגנה משותפת של נשים ישראליות ופלסטיניות בשערי רמאללה, שתתבע את הפסקת ההרג. המפגינות, רובן בגילאים מתקדמים, עם עבר עשיר בפעילות חסרת התוחלת של תנועות השלום לסוגיהן, מתבקשות ללבוש לבן, מה שלא ממש מתאים למזג האוויר הסוער. מספר האוטובוסים העמוסים שיוצאים מתחנת הרכבת של תל אביב בחג השני של פסח הוא מעבר לציפיות המארגנים. מאחדת אותנו תחושת הפאניקה מפני פעולת הנקם החדשה של ישראל בשערי ג'נין. ברור שהיא תביא לעוד פעולות נקם של פלסטינים, עוד אלימות, הרג והרס שיפגעו, כרגיל, בחפים מפשע.

אנחנו עולות לירושלים, וממשיכות צפונה. האוטובוסים מורידים אותנו במגרש ריק בפאתי קלנדיה. להפגנה נאספים כאלף אנשים ונשים, כמחציתם ערבים ישראלים. יש לנו שלטים עם סיסמאות הקוראות לשלום ולסיום הכיבוש. כולם כאן: אירגוני זכויות אדם וקואליצית הנשים, תעאיוש, מר"ץ, חד"ש, שלום עכשיו ועוד ועוד. גשם יורד, והצעדה מתחילה.

לא בדיוק צעדה של נשים. פלסטינים צעירים, רובם גברים, מצטרפים אלינו בקריאות תגר לשחרור האדמה הכבושה. "ישראל ופלסטין, שתי מדינות לשתי עמים", קוראות הסבתות הרטובות בלבן. הצעירים המקומיים מאורגנים לקריאות קצובות המבטיחות עוד דם ועוד אש, לא בדיוק התוכן המומלץ להפגנת שלום. כמה מהם עומדים מן הצד, מביטים בנו בכוז ומחווים תנועות אלימות. "ישראל – לא!", אומר אחד מהם בהטעמה לתוך פרצופי, ולבי נחמץ בקרבי. אף אחת מאיתנו אינה מניפה דגל כחול-לבן. הפלסטינים מנפנים בגאווה בדגלי הלאום הירוק-אדום-שחור-לבן.

הסיסמה הפופולרית שהמרכז הישראלי ניכס לעצמו מן השמאל כבר נתקעת בגרוני.

”שתי מדינות לשני עמים“? מדינת לאום אחת מבולבלת כבר גררה את כולנו למספיק צרות. שום דבר טוב לא יצמח מזה שיקימו כאן עוד אחת, עמוסה באוסף לא פחות מאיים של איבה בלתי מתפשרת ודעות קדומות; מצוידת, כמו המדינה שלנו, בגלריה של מנהיגים שרק השנאה שהם מלבים בהמונים שומרת עליהם מפני סילוקם לפח הזבל של ההיסטוריה. איך יקומו כאן שתי מדינות שהגבולות ביניהן מחובקים ומפותלים כמו דייסת ספגטי לוהטת? אם כולם כאן כל כך שוחרי שלום, מה הבעיה להתארגן במשותף לסילוק הזבל, להקמת מערכת ביוב, לתחזוקת כבישים ובארות, לקיום חיי מסחר תקינים? בשביל מה עוד צריך מדינה?

”ישראל – לא!“ כמה פלסטינים צעירים מחווים כלפינו תנועות בינלאומיות של בוז ושנאה, מפנטזים מן הסתם על מדינה משלהם, גדולה ורחבה, שתקום על חורבותיה של המדינה היהודית. אני מסרבת להאמין שהם מייצגים את הרוב הדומם של המגזר שלהם, שכה רבים מאנשיו היו מסתפקים בשמחה בתעודת זהות כחולה. אבל אני יודעת שרוב חברי תנועת השלום הישראלית עדיין מתייחסים לאפשרות הזאת בחלחלה.

מרחוק עולים ענני עשן צהוב. קהל רב נסוג בבהלה מפני גז מדמיע שירו עליו החיילים במחסום. כמנת פתיחה גם אנחנו חוטפות קצת גז כזה, צורב בעיניים ומכאיב לריאות. נשים פלסטיניות מהבתים הסמוכים ממהרות להעניק לנו פלחי בצל. ותיקי ההפגנות יודעים להשתמש בהם כדי להקל על פגיעתו הרעה של הגז, אבל אני לא ממש יודעת מה לעשות ומשתדלת שלא להירמס במהומה המתחוללת. למה בעצם ירו עלינו גז מדמיע? בסך הכל באנו להפגנת שלום. עיני צורבות ופניי שטופי דמעות.

קשה לי גם עם הגברת הפלסטינית המטופחת, המטיחה בי בחימה, באנגלית מצויינת: ”שרון הוא היטלר! הוא יותר גרוע מהיטלר!“ מאחר שאינני ממהרת להניד בראשי להסכמה ולהצטרף להגדרה האידיוטית, היא מתייחסת אליי באיבה גלויה כמי שאחראית או לפחות שותפה לקלגסותו של ראש הממשלה שלי ושל שליחיו במדים, שעוד מעט יירו בי שוב. לפני חמש עשרה שנים, בווינגטון, בערה חמתי כשגריר ישראל באו”ם דאז בנימין נתניהו הצהיר בטלוויזיה

האמריקאית שיאסר ערפאת "יותר גרוע מהיטלר"! הגידופים האלה מוציאים את היטלר כל כך טוב. בשביל הרבה אנשים צעירים "נאצי" הוא בן אדם לא נחמד שאולי מבשל מרק טעים בניו יורק. אנחנו רחוקות מראש הטור וממחסום א-ראם. "גברים לאחור! רק נשים קדימה!" מתחננים המארגנים שוב ושוב ברמקולים. אבל זהו המזרח התיכון, הגברים עדיין לא למדו לוותר על מקומם בראש הטור. לבי מנבא לי רעות. מדאיגים אותי הצעירים האוספים לכיסיהם אבנים ומתקדמים אל המחסום. האם בכוונתם לפוצץ את ההפגנה הנשית השקטה?

(זיכרון: בתל אביב של שנות השבעים נהג ידידי סרז' – כיום פרופסור לפיסיקה בפאריס ומחברו של ספר חשוב בוויכוח על התחממות כדור הארץ – לדבר בשבחה של טקטיקת הפרובוקציה הטרוצקיסטית-מאואיסטית. הוא קיווה שתקום בישראל קבוצת פעילים מזרחים-סוציאליסטים שתפעל לפוצץ הפגנות שלום שקטות בשיטה שהיתה אז פופולרית בחוגי צעירים באירופה. התגובה הצפויה האלימה של המשטרה היתה אמורה להניב תגובת נגד של ההמונים הזועמים בשרשור שהיה אמור להביא, בסופו של דבר, להתמוטטות ההגמוניה האשכנזית ולסדר ישראלי-פלסטיני חדש! לי היו ספקות עמוקים בסיכוי שהדינמיקה הזאת תעבוד, ובילינו שעות רבות בוויכוחים על הרעיון החתרני, שהועילו בעיקר לשפר את הצרפתית שבפי. סרז' וקומץ ידידיו, לידי צפון אפריקה שגדלו בפאריס וחשבו "לעשות עלייה", הקימו תנועה זעירה בשם "יהדות אדומה", אבל המהפכה העדתית שתכננו לחולל בישראל לא ממש יצאה לדרך. כדרכם של צרפתים אנינים הם היו עסוקים מדי בניסוח האידיאולוגיה תוך ישיבה בבתי קפה אופנתיים ובילוי עם סטודנטיות נאות. הם לא הצליחו לייצר שפה משותפת עם תנועת הפנתרים ושאר פעילים חברתיים משכונות ועיירות פיתוח שבאותה תקופה כבר עשו את דרכם אל חיקה החם של הלאומיות הישראלית-יהודית.)

---

¹ בראיון לדייוויד ברינקלי ברשת אי.בי.סי., 10.4.1988

הגימיק התקשורתי המרכזי של הפגנת הנשים ליד רמאללה הוא העברתן של משאיות מלאות מזון וציוד רפואי אל הפלסטינים הנצורים מאחורי מחסום א-ראם. המשאית מגיעה בזחילה איטית. מישוהו מנהל משא ומתן עם שלטונות הצבא, וגשם שוטף אותנו לסירוגין. אנחנו מזמרות We Shall Overcome ושירי סיקסטיז אחרים. כמעט שעתיים עוברות בציפיה, ההפגנה שלנו לובשת צורה ממש נחמדה.

השמחה גוברת כשמשאית האספקה מתחילה סוף-סוף לנוע אל מעבר למחסום. יש אישור מהצבא! מודיעים לנו במגפון. נראה שעוד מעט נוכל לחזור הביתה עייפות, רטובות אך מרוצות. קולות השירה מתגברים בעליצות, השמש יוצאת לרגע ויש תקווה קטנה אפילו בפאתי רמאללה. זהו בדיוק הרגע שהכל מתפוצץ. האם נזרקה אבן או שהיו רק דחיפות, כפי שטען מישהו אחר כך? אולי מישוהו מהמפגינים בחר במזיד למתוח עוד קצת את סבלנותם של חיילי המחסום, ולגרור אותם לתגובה אלימה על פי מיטב המסורת הטרורצקיסטית. סביר לא פחות שמישהו בהייררכיה המנופחת של צבא ההגנה לישראל התעורר לצוות על חיילי מג"ב להפעיל כוח אלים על הפגנת השלום המנומנמת, כדי "לחרות בתודעה" את יחסי הכוח האמיתיים. מה שבטוח: מטחי הגז המדמיע שוב אינם קליעים בודדים אלא תריסרי להבות קטנות, המתפוצצות עלינו בגובה העיניים וזורעות מכל הכיוונים את עשן הצורב שאין ממנו מפלט.

מאות נשים מבוהלות, רובן סבתות נכבדות, פוצחות בדהרה לשום מקום בפאניקה בלתי מכובדת וצרחות אימה בלתי מרוסנות. ריח של שיער חרוך מגיע לאפי. יותר מכל אני חרדה שבתוך הענן הצהוב, המסריח, תינגף אחת מאיתנו ותירמס ברגלי ההמון ההיסטרי שאינו מצליח להימלט במעברים הצרים שבין המכוניות. הכאב בריאות הוא בלתי נסבל, ועיניי דומעות בשטף בלתי מרוסן. זה הגז, כמובן, ומי ישים לב אם בעצם אני גם מתייפחת מהשפלה ומדיכאון. רק אחרי שיתפזר הענן אבחין בפצעים והכוויות של מי שחטפו את תרמילי הגז המדמיע בפרצוף, בכתף או בזרועות.

זוהי שעתם הגדולה של מי שרוצים להוכיח, כי אין שום סיכוי לשלום במחוזות האלה, מפני שאין עם מי לדבר בצד השני. צעיק התחרה הלבן הגדול שבו התקשטתי הבוקר, מזכרת מעשה ידיה של סבתא חיה ז"ל מחוג מקרמה לקשישים ברחוב בן סרוק נגרר עתה, מטונף, בבוץ המזרח תיכוני.

חבולות ועצובות אנו עולות לאוטובוסים. המארגנים מיידעים שאולי יראו אותנו בטלוויזיה, ופירוש הדבר שההפגנה היתה מוצלחת. "זה עבר יחסית בשלום, האמת היא שחששנו שיהיו הרוגים", מודיעה בשביעות רצון אישה צעירה ונמרצת עם דפים ומגפון. מפלס הבהלה שלי מזנק בדיעבד. לא בטוח שהייתי יוצאת מרצוני לפעילות שממנה משפחתי עלולה לקבל אותי בחזרה כגוויה. אינני יודעת מתי אצא שוב להתגרות בצבא היהודי הגיבור, שעד כה השתמש בתחמושת חיה רק כנגד מפגינים לא יהודים. תודה לאל שאנחנו כבר בדרך לבית החם והמקלחת בתל אביב, הרחק מהפסקות המים, החשמל, והמחסור במצרכים של פלסטין.

שתי מדינות לשני עמים? אולי קודם שהמדינה האחת השולטת ביד רמה מן הים עד הירדן תפסיק להפחיד אותי עד מוות, ולגרום לי תחושות קשות של בושה ונקיפות מצפון. הגיע הזמן לדרוש שהמדינה האחת תהיה טובה, אחראית ורחומה לכל אזרחיה, כולל אלה שהיא שולטת בגורלם בלי להעניק להם זכויות אזרח. שהיא לא תרעד מפחד מפני אנשים המדברים שפה זרה ומאמינים, אם בכלל, באלוהים אחרים. מי בעד חיסול הטרור?

סמת שלום מס. 2: לפנות התנחלויות, או לפחות היאחזויות בלתי

חוקיות

עברה שנה של פיגועים וחסולים ממוקדים, ושום דבר לא ממוקד עדיין. שוב פסח, קבוצת צעירים חדשה ומסורה מנסה – שוב – להפיח רוח חיים במותג "שלום עכשיו". יש להם תקציבים, יש פוליטיקאים העוקבים בעניין רב מן הצד, מחכים לרגע שבו תקום שוב תנועת המונים – ומי יודע, אולי היא תוביל אותם אל מחוזות החפץ החמקמקים של השלטון.

הצעירים העלו רעיון נאה להפגנת שלום שתיראה טוב בתקשורת. ניסע להקים "מאחז" על יד חברון, ונבחן אם הצבא מסוגל להוריד מאחזים בלתי חוקיים שאינו אוהב.

התומכים הממושעעים של התנועה, רובם ותיקים כמוני וכמו ידידתי נירה, מתייצבים ברצון. שוב אוטובוס בדרך לירושלים. רבים מאיתנו חווים לראשונה בחייהם את הנסיעה ב"כביש המנהרות"

מדרום לבירה, אותה אמצאה תחבורתית-אתנית שאין דומה לה בכל העולם. יותר ממאה מיליון שקל הושקעו כאן בכביש ליהודים בלבד. הכל בתקוות השווא שהיהודים המתגוררים מרצונם במובלעות הדתיות בלב "אוכלוסיה עוינת" לא יחששו ממארבי השנאה האלימים בשטחים הכבושים.

יישובי הַטְּוֹנְדוֹת על ראשי הגבעות מפוזרים, בתחום פרימיטיבי, לאורך שטחים עצומים, בדלילות מקסימלית. כך יוצרים תירוץ לתבוע את סילוקם של חקלאים ורועים מהאזור, בשם הביטחון, ולמנוע מעבר חופשי מכפר לכפר. עוד מעט ארבעים שנה במדבר ההתנחלויות, והארץ המובטחת לא נראית באופק. ממשלות לדורותיהן, מימין ומשמאל, תקצבו את רשת הכבישים והגדרות המוארות לאורכם ולרוחבם של השטחים הכבושים. היהודים הגרים בישראל הישנה והצפופה אינם חושבים כמה מוזר שהם צריכים לשבת כל יום בפקקי התנועה מראשון לציון עד חדרה, כאילו גזירה משמים היא שקודם כל דואגים למי שדוהר בין בית-אל לאריאל.

הם אכן דוהרים: האוטובוס שלנו נעצר במחסום צבאי. זהו מחסום המיועד רק לערבים וליהודים כמונו, שאינם די לאומיים וגאים. תושביה היהודים של יהודה ושומרון, במכוניות חבוטות עמוסות ילדים, חולפים על פנינו ביעף ובלא הפרעה בדרך למחוזות חפצם הכבושים. לנו, שני אוטובוסים של מפגיני שלום מנומנמים, אין מרשים אפילו לעבור את הכביש אל חנות הירקות היהודית הענקית שבצידו השני. החנות היא מבנה פח מכוער שמתנחל עם חוש עסקי מצוין הקים פה למען אדוני הארץ החדשים, במדים ובלעדיהם. מעניין אם יש לו רשיון עסק, אם הוא משלם מס הכנסה, וממי הוא קונה את הירקות. זרועות החוק הישראלי אוכפות את מרותן, כך נראה, רק על אנשים כמונו: אסור לנו אפילו לנוע בחופשיות בתוך מגרש החניה הריק שלצד המחסום, כדי להחליף חוויות עם קבוצת פלסטינים שגם האוטובוס שלהם מעוכב בלי שום סיבה מיוחדת.

"מה זאת אומרת אסור לנו לדבר איתם?" אני מתקצפת על הצעירים במדים בתוקף ישראליותי היהודית רבת הזכויות. "יש כבר חוק שאסור לדבר עם ערבים בארץ הזאת?"

"גיבֶרֶת, בבקשה לפנות את המקום", אומר לי סמל בבגדים אפורים בטון סמכותי. "אלה ההוראות שלי", הוא זורק לעברי, כשאני תובעת

להבין באיזו זכות הוא מגביל את זכות התנועה שלי בין שני אוטובוסים שלווים.

"אני מבקשת את הפרטים שלך", אני שולפת את נשק יום הדין. אולי אגיש עליו תלונה למחלקה לחקירות שוטרים. ניצול לרעה של סמכות והפעלת שיקולים פוליטיים. תיכף הוא יתקפל בבהלה. "שמי מחסומי", הוא עונה לי בלי להניד עפעף. "שחר מחסומי", הוא חוזר בלעג.

"נורא מצחיק", אני מסננת אליו בזעף. "טוב שאתה פוחד לתת את שמך האמיתי. לפחות אתה יודע שאתה פועל בניגוד לחוק". בזלזול תהומי המג"בניק מצביע על דש בגדו. השם המוזר "מחסומי" אכן רקום שם לתפארה. יש גם מספר, ואני רושמת אותו בהפגנתיות, אבל התבוסה שלי ברורה. פקודיו מתפוצצים מצחוק. השלווה המיומנת שלו מגובה בכוחו הפיזי העדיף, הכולל נשק חם ודרך.

הפלסטינים, למודי התעמרות קשה הרבה יותר, מתבוננים בעייפות בעימות הבין-יהודי. יותר מעניין בצדו השני של מגרש החניה, שם פורצות נערות צעירות מקבוצת המפגינים שלנו אל הכביש מעבר למחסום. חייליו של "מחסומי" אינם חושבים לרגע לפני שהם נוגחים בהן בכל כוחם, תוך שימוש באלות. כולנו המומים. חוסר האונים שלנו מול האלימות הגסה של הכוחות המזוינים הוא טוטלי. למי נקרא? למשטרה? בלי שהרגשנו, "כוחות הביטחון" של מדינתנו עלו מדרגה בגיוס המלא שלהם למען המטרות ההזויות של עם המתנחלים. לא במקרה, המטרות האלה עולות בקנה אחד עם הצורך הלא-נגמר של מעמד הקצינים בעוד כוח, עוד השפעה, ובעיקר בעוד תקציבים. נערי שטופי המוח של שחר מחסומי ימשיכו לשרת את מטרות המתנחלים ומקצועני הצבא בלי הרהור נוסף. אילו העניקה להם המדינה חינוך טוב יותר מלכתחילה, הם היו מן הסתם מסוגלים לשאול את עצמם מה לעזאזל הם עושים במחסום המתנחלים, ולמה הם מרביצים באלות לבחורות היפות האלה במקום לדבר איתן.

הגימיק שלנו בכל זאת מתבצע: בצמוד לאוטובוס הצליחו המפגינים להעמיד, בתיאום עם החיילים שקיבלו את ההוראות שלהם מלמעלה, מגדל של צינורות. המגדל מסמל מאחז בלתי חוקי. כזה שהחיילים אף פעם לא מצליחים לפנות. על פי ההסכם עם שלטונות

הצבא, יש לפרק את המגדל מיד. הפירוק נעשה ברוב פאתוס. איש "שלום עכשיו" המחזיק במגאפון פונה אל החיילים: "הנה, אתם רואים? כשאתם רוצים אתם מסוגלים לפרק מאחזים". מצלמות הטלוויזיה מנציחות את הרגע, שיהפוך לעשרים שניות חסרות רלוונטיות על המרקעים. ליותר מזה אין לאף אחד כוח, או זמן. היינו אמורים לחזור הביתה עייפים אך מרוצים. לפחות מי שלא נשא איתו חבורות מאלות החיילים.

לפרק התנחלויות? להוריד מאחזים?

המדינה ממשיכה להרעיף מכל טוב על תושבי המובלעות היהודיות באזורים הפלסטינים, ולהבטיח שלא תהיה להם שום סיבה ממשית לעזוב.

הקבוצה המנהלת את "מפעל ההתנחלויות" זיהתה היטב את המבנה הכושל של הביטחון העצמי הישראלי, ונבנתה היטב על חורבותיו. האינטרסים שלה עולים יפה בקנה אחד עם הצרכים של צבא מקצועי ענקי, שכל הסכם שלום מסכן את המשך צמיחתו, את תקציביו המנופחים, ואת הקריירות המרשימות של מפקדיו. לא במקרה הצבא הזה הופך בהדרגה למעוזם של לאומנים דתיים. גנרלים מדברים דרך שיגרה על "נצח ישראל" כמו על "עוד מאה שנים של מלחמה".

מוראם של "שלומי האמונה" גדול. בספטמבר 2003 הוציא עיתון "הארץ" הבלתי נלאה מוסף מיוחד על עלות ההתיישבות בשטחים. במוסף נחשפו בפני תושבי המדינה מוכת המיתון והאבטלה נתונים מדויקים על המיליארדים הנשפכים מדי שנה לרווחתם של המתנחלים. המוסף היה מעניין, אך עני מאוד במודעות פרסומת. בעצם, המודעה היחידה היתה מטעם אחד מיבואני המכוניות, והתברר שזה היה בטעות. משרד הפרסום שהעז לפרסם את הלקוח שלו ליד מידע כה חתרני כמעט שאיבד אותו בגין השגיאה הזאת.

עברו שנים ספורות, ומי שלא האמין שניתן יהיה לפנות אי פעם מתנחלים קנאים התבדה. התברר שהמשימה אפשרית בהחלט, אם הממשלה המרכזית מחליטה לנתק אותם מעטיני התקציב וכוחות הבטחון. פינוי גוש קטיף וכמה התנחלויות מבודדות בגדה המערבית בשנת 2005 היה חסר משמעות בכל הנוגע לאידיאולוגיה הדורסנית של הכיבוש, ונועד בסך הכל להקל על הטקטיקה הפרקטית שלו

בשטח. הימין הלאומני אינו חדל להזכיר בזעם את האירוע הטראומטי הזה, ובצדק. הוא חשף אחת ולתמיד את אוזלת ידם המוחלטת של המתנחלים הקנאים ללא המשת"פיות של צה"ל, האוצר ושאר זרועות השלטון המרכזי.

אבל אוכלוסית המתנחלים הולכת ותופחת, מפני ששיעורי הילודה הגבוהים בשכבות העניות של ישראל מייצרות עוד ועוד אנשים הנזקקים לחלום "החיים האיכותיים" שמבטיחה המדינה בשטחי הכיבוש. "איכותיים" – כלומר, זולים. על אדמה זולה, עם מים זולים, עם שירותים ציבוריים זולים. מבט מקרוב מגלה שאין שום דבר איכותי בחיים במחוזות העוני של קרית ארבע, אלעד ומודיעין עילית. לאנשים העניים והמקופחים שגרים שם פשוט אין ללכת וגם לא יהיה בעתיד.

סמת שלום מספר 3: להציל את ישראל, לצאת מהשטחים

ספטמבר 2003. ישראל עדיין מדינה עשירה עם צבא אדיר וכלכלה בריאה, אבל מי שלא תפס מקום טוב בכלכלה הזאת עובר צניחה חופשית אל תהומות המחסור. הערבים הפלסטינים מובילים בראש טבלת העוני אבל יש גם הרבה עניים יהודים, ובראשם נשים חד הוריות, נכים ומובטלים. ה"הודנא" מתה בטרם עת. צעירי "שלום עכשיו" שוב קוראים אל הדגל, מנסים לארגן עוד הפגנת שלום המונית בלב ההוויה התל אביבית. אל האימייל שלי הגיעה קריאה להתנדב לשיירת מכונות קטנה שתטייל ביום ששי אחר הצהריים ברחבי תל אביב, להזכיר לציבור להגיע לכיכר רבין במוצאי שבת. נפגשים ליד רכבת צפון. קודם כל מדביקים על הרכבים שלנו פוסטרים גדולים כתומים: "להציל את ישראל, לצאת מהשטחים". "חבל לכם על הזמן", אומר בחור צעיר שיוצא מהרכבת ומסתכל על הפוסטרים הכתומים שלנו. "זה לא שאתם לא צודקים, אבל זה לא יעזור".

"זה עוזר לנו", אני מסבירה לו בשכנוע עצמי, אבל אני יודעת שהוא צודק. התועלת העיקרית של ההפגנה היא לתת למשתתפיה להרגיש שאנחנו לא אחראים לכל הדברים הרעים שעושה המדינה שלנו בשמנו.

להציל את ישראל? לצאת מהשטחים?

כבר מאוחר מדי. השטחים כבר עמוק בתוך המדינה שלנו, ממש כשם שאנחנו עמוק בתוכם.

השיירה הקטנה שלנו עולה מרכבת צפון לארלוזורוב, ומתחילה לחרוש את מחוזות ילדותי: מארלוזורוב לדיזינגוף עד הסנטר, ימינה לקינג ג'ורג', אל שינקין החוגג את יום ששי בצהריים, דרך החשמונאים וקרליבך לאבן גבירול. ליד מקום הירצחו של יצחק רבין עומדת המשמרת הקבועה של נאמני יום ששי, ואנחנו כבר נעים משם אל מתחם באזל היאפי ואל הטיילת הלומת השמש לצד הים הנוצץ כתכשיט תל אביבי מפואר. הגענו למסגד חסן בק. המשימה שלנו הסתיימה.

"היה נכון לנסוע לשכונת התקווה, ולמרכז בת ים", אני לא מתאפקת להעיר לצעירים הנלהבים שאירגנו את השיירה. "זה בשלב הבא", מחכים אותי מנהל מעמותת "שלום עכשיו". "קודם כל אנחנו צריכים לעורר את הקהל שלנו".

והנה כל הסיפור. עד שנחפש את "שלנו" האבודים כבר איבדנו את מי שהיו צריכים מזמן להיות "שלנו". ובלעדיהם, הלא לעולם לא נגיע אל "ההם" שאיתם היינו אמורים להתפייס. כל עוד תתכנס תנועת השלום הישראלית לחגוג את הריטואלים ההמוניים שלה באקסקלוסיביות העדתית המסורתית, ימשיכו לחשוך בפריפריה שהקריאה "להציל את ישראל" היא עוד קריאה אשכנזית נגד אלה ש"גנבו לנו את המדינה".

לצאת מהשטחים ולהציל את ישראל?

"השטח הגדול" זה פה, ליד מסגד חסן בק. פה היתה שכונת מנשיה, דחוקה בין יפו הערבית לכרם התימנים, מאוכלסת בערבים עניים. ב-1947 ישב כאן אבא שלי על קו התפר בעמדה מטעם ה"הגנה". הוא לא סלח לבחורי האצ"ל שבאו מפעם לפעם עם טומיגן וירו לעבר השכונה הערבית כדי לחמם קצת את השטח. בעקבותיהם באה המשטרה הבריטית. אבי וחבריו ספגו מכות נאמנות, ונשארו במעצר ימים אחדים. שעונו של אבי הוחרם על ידי שוטר חמדן. שכן ממנשיה שהיה מביא מאכלים טעימים לעצורים ערבים במקום – רובם פליליים – זיהה את אבא שלי וכיבד גם אותו ואת חבריו בפיתות מלאות מכל טוב.

כש"פרצה המדינה" והבריטים נעלמו, ה"שטח" היה לשדה קרב וחילופי הירי הפכו כבדים. במשפחה שלנו סיפרו תמיד בגאווה שכל השכנות של סבתא מרים בכרם התימנים ברחו מהבית, מפחד, אבל סבתא אמרה שאם הבנים שלה נלחמים – משה, אברם וישראל היו מגוייסים - היא לא תברח לשום מקום, ותחכה לקבל אותם כשיבואו הביתה מהמלחמה. גם ממנשיה ברחו רוב השכנות והשכנים. כשנגמרה המלחמה חזרו השכנות היהודיות לכרם התימנים, ואילו על תושבי מנשיה הערבים נאסר לחזור. "השטח הגדול" היה במשך כמה שנים שם נרדף למקום מסתור של עבריינים, עד שבתיו נחרשו. כיום מתנוססים שם מגדלי משרדים, ומלון מפואר לצד מסגד חסן בק המשופץ.

אחרי 1967 נהגו פליטים וצאצאיהם לבוא לעבוד ולהתפרנס בישראל, חלקם סייעו לבנות את המגדלים החדשים של מנשיה. החל מסוף שנות השמונים מאסה המדינה בפועלים הזולים מהשטחים הכבושים, שנחשדו בנטיה לאלימות ולזעם. במקומם הובאו פועלים זרים מכל קצווי תבל. עשרות אלפים מהם עשו את דרום העיר תל אביב לביתם. כיום גם הם נחשבים לאיום אסטרטגי חמור. מפני שאינם יהודים. עליהם ועל ילדיהם ילידי הארץ ודוברי העברית הצחה מאיימת חרב הגירוש בכל עת. בכיכרות של יפו העתיקה, שאיש מתושביה הערבים לא נותר בבתיה היפים, נערכו באביב של שנת 2010 מופעים אמנותיים למען ילדיהם של עובדים זרים ופליטים שאינם רוצים להיות מסולקים מן העיר ומן הארץ.

לא יהיה "שלוש עכשיו" וגם לא אחר כך אם לא נתנתק מן האתוס שעל פיו כל מה שטוב ונוח ויפה במדינה הזאת "שייך" רק ליהודים. כדי "להציל" את ישראל, צריך בסך הכל להפוך אותה למדינה ככל המדינות, ואת העם הישראלי לעם ככל העמים. זאת בכלל לא משימה בלתי אפשרית. עובדה שהצליחו בכך בהרבה מאוד מקומות אחרים.

איש הציפורים

ראיתי ציפור רבת יופי,
 הציפור ראתה אותי.
 ציפור רבת יופי כזאת לא אראה עוד
 עד יום מותי.
 עבר אותי אז רטט של שמש,
 אמרתי מילים של שלום.

נתן זך, "כל החלב והדבש"

כל ילדי השכונה שלנו ידעו שבקומת הקרקע של הבית הסמוך לשלנו, ממש מול גימנסיה "שלווה", מתנהל בית-זונות אמיתי ומפואר. לבני הזוג שניהלו אותו היה ילד צעיר ממני בשנתיים שנשא את שם החיבה הבלתי ייאמן קאקי. לתינוק שנולד להם באותה תקופה הם קראו פֶּבֶה. מאחר שלא ידענו אז ש"פֶּבֶה" זה תינוק בצרפתית, ובבתים מסוימים גם זו היתה מילה שתיארה את תוכנם של חיתולים, לא ידענו את נפשנו מרוב פליאה. בדירה גרה לפחות עוד אישה צעירה אחת, נאה ומטופחת, ספק אחותה, ספק צרתה של בעלת הבית, ובכל מקרה חלק מהעסק.

קאקי הזמין אותנו פעם להציץ בחלונות הדירה שלו. מאחורי הווילונות היפים התרשמתי עמוקות מהשטיחים, שהיו צמריים, צבעוניים וגלולים בשוליים, מה שהעיד על כך שבעבר ריפדו רצפה של חדר הרבה יותר גדול. גם על הקירות היו שטיחים ארוגים עם ציורים של צבאים. נברשות הקריסטלים, הכורסאות הרכות ושאר פריטי המותרות היו מאוד לטעמי, והצטערתי שאין סיכוי שמשהו בדומה להם יקשט אי פעם את הדירה הפשוטה שלנו, שבה שלטה המודרנה ישרת הקווים של שנות החמישים. שום דבר בסלון הזה לא העיד על פעילות ח הילד, שהנערים הג יוח היבש של אלה:

”כמה אימא שלך עובדת, קאקי?”
”זין”, הוא היה עונה בהתרסה.

מרסל, אביו של קאקי היה גבר גבוה וקרת. יום אחד באתי הביתה והתלוננתי מרה על שקאקי גזל בכוח את מטמון הגוגואים שלי, לאחר שהפסיד במשחק שנוהל במגרש הריק בפינת רחוב וייס. אבי, שהיה אז בבית עם רגל מגובסת בגלל תאונת עבודה, ומעולם לא היה מסוגל לעמוד בפני דמעותיי, נזעק לרדת ללמד את הילד לקח. הוא נזף בו קשות, אחז בחוזקה בידו, ואילץ אותו להחזיר לי את רכושי השדוד. עכשיו היה זה תורו של קאקי לפרוץ בככי ולרוץ להביא את אבא. הסרסור רב העוצמה הגיע במרוצה תוך דקה ובלי מילים הסתער על אבי ונגח בו בראשו החזק. עם רגל בגבס, אבי ידע לשחק את החכם ולא את הגיבור. הוא ספג את המכה בלי להחזיר, לעיניה המבוהלות של השכונה, ובמתק שפתיים הצליח איכשהו להרגיע את התוקף המפחיד ולהשכין שלום. אמי הזועמת לא חדלה להטיח בנו באותו ערב, שבגלל הגוגואים המטופשים שלי ”הייתי יכולה להישאר אלמנה היום, ואת היית יתומה”.

עד כמה היה המוסד המשפחתי של השכנים ידוע ומפורסם בעיר העברית הראשונה למדנו כשדיירת המשנה שלנו הלן חזרה קצת נרגשת יום אחד, אחרי שבמקום העבודה שלה אירעה גניבה. כמו כל העובדים, גם הלן נחקרה על ידי השוטר שהגיע למקום לגבות עדות.

כשמסרה את כתובתה, השוטר קרץ אליה.
”גרץ ? 5 ! זה לא בדיוק על יד גרץ 7?”

חדשות המוסד זרמו אלינו בעיקר מהשכנה שגרה בקומה שלנו, תופרת בעלת מוניטין, שעבדה בבית ואהבה לקפוץ אלינו לכוס קפה מדי בוקר. עלילותיו של מרסל הגיעו אפילו אל דפיו האסורים של השבועון ”העולם הזה”. בשלב מסוים הוא הסתבך בקטטה רצינית ונשלח לרצות תקופת מעצר כלשהי. כשיצא מבית הסוהר, עשה – כך שמענו – עסקה עם המשטרה. תמורת מחילת העוונות שהובטחה לו הוא הסכים לסלק את פעילותו העסקית הרווחית מהשכונה שלנו בצפון הישן של תל אביב, מהלך חמש דקות מהבית של בן גוריון, ולרדת עם השטיחים ועם נשותיו היפות למקום הכי רחוק שאפשר.

כל מה שידעתי על אילת עד אז היה שאוב משירו של מאיר נוי, שהיה חלק קבוע בתפריט השירה בציבור של בית ספרנו והתחיל במילים: ”קצת דרומה לבאר שבע/ רוח במדבר נושבה/ שביל לערבה

ירד... לפי השיר אילת היתה "פנינת הפלאים במדבר". במציאות היא היתה עונש, שם שדבק עד היום באחת משכונותיה הפחות יוקרתיות. כמו אוסטרליה לאנגלים ואיי הודו המערבית לצרפתים, אילת שימשה בשנותיה הראשונות מושבת עונשין ישראלית רשמית מעבר להרי החושך, ואבן שואבת לכל מי שהחיים אילצו אותו לתפוס מרחק מידו הארוכה של החוק.

ידענו שאפשר לטוס לאילת, אבל טרמפים היתה האופציה המועדפת. בטיוולים לשם אפשר היה ללון בשקי שינה על החוף, שהיה מסודר עם מקלחות, ואנשים צעירים יכלו למצוא בנקל עבודות מזדמנות. הרבה לפני שחולות סיני נפתחו לפני ישראלים שביקשו להיזרק לתוך הטבע והחיים הפשוטים, אילת היתה האופציה היחידה לשאנטי בנוסח שנות הששים.

סביב קומץ המלונות הוותיקים ואכסניית הנוער הספרטנית פרחו חיי לילה, שהניחו יסוד איתן לתעשיית בתי הקזינו המשגשגת באילת כיום, עדיין בניגוד לחוק. בשנות השבעים כיכבו מקורבי העולם התחתון ב"סצנה" האילתית שתועדה בנאמנות בשבועונו של אורי אבנרי הבלתי נלאה. אולי קאקי וּפְּכָה גדלו להיות אושיות אילתיות משמעותיות, ואולי לא. השכנה שלנו ידעה לספר בשביעות רצון שמישהו ראה באילת את אימא שלהם, "והיא נראתה גמורה לגמרי".

בעלי היוזמה, כרישי הנדל"ן והמדינה תאבת המיסים זיהו במהרה את הפוטנציאל של יפי הנוף, האוויר היבש והמפרץ הכחול עתיר הדגים הטרופים. התפתחותה האדירה של תנועת התיירות הבינלאומית ומהפכת טיסות השכר הזולות דחפו קדימה את תנופת הבנייה הפראית של אילת, שלא הסתיימה עד עצם היום הזה. רבבות תיירים ישראלים ואירופים מאכלסים בתקופות הטובות את גושי הבטון העצומים בעלי השמות האקזוטיים, שנערמו על החוף ושינו ללא הכר את הנוף, האקלים, והמרקם האנושי.

הדינמיקה של העיר סחפה אליה מגוון עשיר במיוחד של בני אדם, וההרכב האנושי האילתי מייצג היטב את כור ההיתוך האמיתי של החברה הישראלית. ישראלים ותיקים מכל העדות, יוצאי כל התפוצות והפינות, חסידי חב"ד ותומכי ש"ס לצד מקצועני צלילה וחובבי טבע, שכבה דקה אך משמעותית של עשירים מופלגים והרבה משפחות במצוקה. אלפי בדואים לשעבר עובדים בתעשיית המלונאות ובמסחר, לצד עובדים זרים מאפריקה, פליטים סודאנים ובני משפחותיהם,

עולים מרוסיה ואתיופיה, וסתם אירופים ואמריקאים שעברו כאן, התאהבו במקום ונשארו.

עובדה פחות ידועה היא שהתפתחותה של העיר שמטה את הקרקע, פשוטו כמשמעו, מתחת לרגליהם של כמיליארד תיירים פעוטים שבני מינם התרגלו לנחות באיזור אילת פעמיים בשנה מזה עשרות אלפי שנים.

* * *

הסטטיסטיקות של ארגונים ירוקים למיניהם מוכיחות, שברחבי העולם נמצאים עשרות אם לא מאות זנים של יצורים חיים בסכנת הכחדה. רבים מהם כבר נעלמו ולא ישובו עוד. השתלטותם ההולכת ונמשכת של בני אנוש על משאבי הטבע ועל השטחים הפתוחים הורסת בתי גידול ומחיה טבעיים (Habitats), ואתם נעלמים גם תושביהם המסורתיים. לפני שנים אחדות הכריז עורך מגזין Earthwatch, עיתון בינלאומי נחשב לנושאי איכות הסביבה, שלדעתו, ה"האביטאט" החשוב ביותר בעולם שוכן מצפון לאילת. כתבת השער של המגזין¹ הוקדשה לפארק הצפרות של אילת, שבאותה תקופה עדיין עשה את צעדיו הראשונים המהוססים בתוך מזבלה ישנה ששוקמה במאמצים גדולים.

עד שנות החמישים שכנה בקצה הצפוני של מפרץ אילת, בשטח שכלל כמעט את כל אזור המלונות הקיים כיום, ביצת מליחה ענקית ודלוחה. זה היה מקום לוחט, לא נעים, ושורץ יתושים, וייבושו לטובת בני האדם היה על כן מעשה ציוני קלאסי. אבל לא פחות ממאתיים וחמישים סוגים של ציפורי נוד הרגילות לקנן באירופה בקיץ ולעשות את החורף באפריקה היו זקוקים לו כתחנת ביניים חיונית במסע הגדול שלהן באביב ובסתיו.

כשחיים נחמן ביאליק כתב את "שלום רב שובך ציפורה נחמדת" הוא בטח לא ידע שהציפור הנודדת שלו היתה עלולה ליפול מהרקייע ולמות מהתייבשות, אלמלא עמדה לרשותה תחנת מנוחה והזנה במליחה האילתית. עד לשנים האחרונות זה היה המקום הירוק היחיד אחרי מדבריות סיני, חצי האי ערב וסודאן, ולפני אזורי ההר והשפלה

---

¹ Earthwatch גיליון מאי 1998.

של ישראל ולבנון. מיליארד הוא לדעת האורניתולוגים מספרן של הציפורים הכוללות את התחנה האילתית במסלול הארוך והקשה של נדידתן הדו-שנתית. מדובר על כשליש מסך אוכלוסיית הציפורים של אירופה הצפונית וסיביר. במינים מסוימים, מדובר על קרוב למאה אחוזים.

כיום, כל שנותר מהמליחה הוא אגמי האידוי התעשייתיים של מפעל המלח המקומי. חוכריו, מהמשפחות העשירות בישראל, קיבלו אישור מפוקפק מהמדינה להפוך את המקום לעוד שכונת מגורים אילתית. ממדרך הרגל ההיסטורי של הציפורים הנודדות לא נותר בעצם זכר. ולמרות הכל, הן ממשיכות לעבור ולשרוד. בעיקר מפני שקצת צפונה לאילת הוקם עבורן אזור התאוששות מלאכותי שאינו דומה כלל למליחה העתיקה, אך ממלא בהצלחה את ייעודה.

מתכננו ומנהלו של פארק הצפרות האילתי, ד"ר ראובן יוסף, זכה בפרס יוקרתי בינלאומי מטעם חברת השעונים השוויצרית "רולקס", ופגשתי אותו מפני שהמשרד שלנו הוזמן לארגן אירוע הולם בתל אביב לרגל הזכייה. זה היה בקיץ העליז של שנת 2000. פריצתה של האינתיפאדה השנייה, באוקטובר של אותה שנה, סתמה את הגולל על התוכנית הנאה הזאת כמו על הרבה דברים טובים אחרים. אלה היו הימים שבהם התקשורת ודעת הקהל עדיין לא התרגלו להדחיק את אימת הפיגועים והאבל העמוק על הנפגעים. לא התאים לאף אחד לקיים פסטיבל תקשורתי סביב שמחה הקשורה בציפורים ובשעונים יקרים.

די החמצנו את ההזדמנות לבשר לעם ישראל על ההישגים האקולוגיים יוצאי הדופן של ד"ר יוסף, אבל ההכרות איתו ועם משפחתו סחפה אותי למעגל מעריציו הרבים, שרובם אינם ישראלים. בפארק הצפרות שהוא עומד בראשו תומכים אמנם גופים ישראלים נכבדים – עיריית אילת, החברה להגנת הטבע, רשות שמורות הטבע, קק"ל והמשרד לאיכות הסביבה – אבל גורלן של ציפורים, יהיו רבות ומעניינות ככל שיהיו, נמצא במקום נמוך יחסית בסולם החשיבות הלאומית.

בעולם הצפרות הבינלאומי מדברים על יוסף בסופרלטיבים יוצאי דופן. הוא מבלה חלק ניכר מזמנו בכינוסים בינלאומיים, ובתקופות הנדידה מגיעים לפארק מתנדבים ואורניתולוגים מחו"ל הזוכים גם להכנסת אורחים חמה אצל ראובן ורעייתו דלית. פרופסור מייקל

רוזנצווייג, מחברו של הספר "אקולוגיה של מנצחים"¹, הקדיש ליוסף אחדים מהפרקים בספרו שיצא בשנת 2003 בהוצאת "אוקספורד יוניברסיטי פרס". הספר עוסק בסיכוי למצוא פשרות יעילות במאזן האימה המדכא, בין עריצות הפיתוח האנושי לבין הטבע הנסוג מפני הפיתוח הזה.

מן הספר הזה למדתי שיוסף קנה את מקומו בפנתיאון הצפּרִים כשמחקריו בפלורידה על הרגלי ציפור החנקן (Shrike), הידועה גם כציפור הקצבים (Butcherbird) חשפו את הסיבה למנהגה המוזר של ציפור השיר הנחמדה הזאת, לשפד את פגריהם של קורבנות הציד שלה - חרקים, לטאות, ואפילו עכברים קטנים – לתצוגה מאוסה למדי על קוצים, ענפים דוקרניים וגדרות תיל לראווה. (התשובה היא שזוהי צורת חיזור: הנקבות נמשכות לזכרים לפי יכולתם העדיפה בצייד). חשוב עוד יותר, יוסף מצא דרך לעצור את תהליך הכחדתם הנמשך של חנקנים מסוג מסוים – Loggerhead Shrikes.

הוא גילה שכל חנקן זכר שומר בקנאות על טריטוריה פרטית סביב נקודת תצפית גבוהה במיוחד בסמוך לקן שלו. החנקנים אינם מעופפים מוכשרים כמו ציפורי טרף אחרות, ומעדיפים לרבוץ גבוה במקום לרחף. המחקר נערך בחוות בקר גדולה המוקדשת למחקר אקולוגי. לנחותן של משפחות החנקנים המעטים שעדיין שרדו בחווה הזמין יוסף מנגריה עמודי עץ, והציב אותם בסמוך לקינים. הוא צימצם בכך את זמן הטיסה שנדרש להורים כדי להביא טרף לגוזלים, וגם את גודל הטריטוריות הפרטיות הנחוצות למחיית החנקנים. כך יכלו עוד חנקנים להקים לעצמם משפחות בקינים עם עמודים צמודים. התוצאות היו דרמטיות: אוכלוסיית החנקנים צמחה תוך שנה אחת בששים אחוזים. אחרי שלוש שנים, המין המסוים הזה כבר יצא מרשימת הזנים הנמצאים בסכנת הכחדה!

הרעיון הפשוט לכאורה של שדרוג תנאי המחיה בעבור הציפורים, כפיצוי על אובדן השטחים שגזל מהן תהליך העיור הנמרץ של בני האדם, אומץ בהתלהבות על ידי צפּרִים אחרים ברחבי העולם. פרוייקטים דומים הוקמו בהולנד ובצ'כיה. באמצע שנות התשעים, כשגם בישראל נזכרו להציל את שאריות המליחה האילתית – חובבי

Professor Michael Rosenzweig, "Win Win Ecology", Oxford ¹ University Press, 2003

הטבע הצליחו לשכנע את המדינה בפוטנציאל התיירותי העצום של חובבי הציפורים – קיבל יוסף הצעה לנטוש את המשרה הנוחה והעתיד המדעי המבטיח שלו בפלורידה, כדי להשתקע באילת עם רעייתו וילדיו. הוא נענה בשמחה.

האתגר שהוצב בפניו היה ענקי. השטח שיועד להקמת פארק הצפרות שימש עד אז כמזבלה. יוסף נזקק לתרגילים מתוחכמים כדי לשכנע קבלנים אילתיים לפרוק על המזבלה פסולת עפר מכל אתרי הבנייה בעיר כדי לבנות את הבסיס לאזור הגינון המדברי שביקש להקים. הוא ייבא עשרות סוגי צמחים עשירים בחלבון ועמידים לתנאי החום האילתי, ויצר, יש מאין, פונדק ציפורים ובו מגוון של אספקה לכל הסוגים והמינים. מים יש לו בשפע ממערכת הטיהור של הביוב האילתי. הוא מעביר אותם סינון אקולוגי דרך צמחים שנשתלו בתעלות הפארק.

בדרך לסיפור ההצלחה הזה היו גם קשיים גדולים. פיתוח הפארק, תוך הטלת מגבלות מסוימות על הבניה בסמוך לו, הבעיר את חמתם של כמה גורמים אילתיים אנונימיים, ובשנותיו הראשונות באילת היה יוסף קורבן לכמה מעשי בריונות חמורים. צריף המחקר בפארק הועלה באש פעמיים, ונפרץ שלוש פעמים. ילדי המשפחה מצאו יום אחד את כלבת הזאב האהובה שלהם שחוטה ומוצמדת לדלת הבית. למרות שיוסף הצביע על החשודים האפשריים, המשטרה מעולם לא הצליחה לגלות את האחראים. ההתנכלויות נעצרו, בסופו של דבר, בלי התערבותם של שומרי החוק. שמועות עקשניות שרווחו באותה תקופה באילת טענו שכמה מחבריו הוותיקים של יוסף מתקופת שירותו בסיירת מטכ"ל, הגיעו יום אחד לעיר לפעילות עונשין פרטית שהעבירה מסר חד-משמעי לאויבי הציפורים.

כשהוא נע ברחבי אילת והערבה בלנדרובר רב עוצמה, חובש כובע בוקרים רחב שולים ועשוי מעור, אפשר לראות ביוסף ריינג'ר ישראלי טיפוסי. אבל דמותו הציורית מורכבת הרבה יותר, מפני שלא מדובר בעוד צבר מארץ ישראל הישנה, האהובה והנשכחת, המפריח את השממה על פי הדגם הציוני המסורתי. כיליד הודו, בן לעילית החברתית של ניו דלהי ונכד לסבתא שהקימה את שמורת הטבע הראשונה בתת היבשת, יוסף הגיע לישראל כנער בודד והרפתקן. הוא נאלץ להתמודד, בין השאר, גם עם הסטריאוטיפים והדעות הקדומות של ילדי הארץ בני גילו. על ההלם התרבותי שחטף בקיבוץ שאליו

נשלח בגיל שבע עשרה אפשר לשמוע בעיקר מרעייתו דלית, בת קיבוץ
חיננית ושנונה שמיהרה לזהות את הפוטנציאל של הבחור ההודי
השחום.

* * *

בתקופות השיא של נדידת הציפורים אפשר לפגוש את ד"ר יוסף
בכל בוקר עם הזריחה בצריף הפעוט שבפארק הציפורים. מתנדבים
ישראלים וזרים (לפני האינתיפאדה הגיעו גם פלסטינים וירדנים)
מתרוצצים בשטח בחריצות, ואוספים מתוך רשתות עדינות ברחבי
האתר בעלי כנף מעשרות סוגים הנלכדים שם במשך הלילה והבוקר.
השלל – בשקיות בד צבעוניות, שדלית יוסף תפרה מבגדיהם הישנים
של ילדיה – נמסר לידיו של מנהל הפארק. במיומנות שלא היתה
מביישת את דוקטור דוליטל, הוא שולה את השבויים המפרפרים אחד
אחד ומעביר אותם סדרה של בדיקות ומדידות. לפני השחרור הוא
מצייד כל ציפור בטבעת זיהוי שתאפשר מעקב אם אי פעם יתפוס
אותה צפר אחר בחלק אחר של העולם. ציפורים חולות או פצועות
מתאשפות לימים ספורים. ילדים המגיעים לביקור מוזמנים להחזיק
בזהירות בעופות המוכנים להמשיך במסע, כדי לשחרר אותם במו
ידיהם אל הרגע המתוק של הטיסה לחופש.

בשמורת הציפורים האילתית אין מקום לנוסטלגיה על הטבע
הפראי שהקיף כאן פעם שטחי-ענק של שקט ומדבר מלוח. כל
סנטימטר מרובע מאזור המזבלה לשעבר מנוצל לטובת האורחים
העייפים. "המקום הזה מהווה רק חמישה אחוזים משטחה של
המליחה הישנה, אך מאחר שהוא מייצר יותר מפי עשרים מכמויות
המזון לכל יחידת שטח, הוא מספק צרכים של עופות במספר זהה
לאלה שהיו עוברים כאן קודם", מסביר ראובן יוסף על רגל אחת את
תורת ההישרדות שלו, המתאימה ללא ספק גם לבני אדם בעידן
האורבני הצפוף שלנו.

* * *

אין כמו האופטימיות של איש הציפורים האילתי, והיכולת המוכחת
שלו להציל אוכלוסיות חשובות הנמצאות בסיכון על שטחי מחיה

שנויים במחלוקת, כדי לעודד כל מי ששוקע בהרהורים נוגים על גורלה של המולדת המעורערת. יהודים יכולים בצדק לראות בעצמם זן אנושי נדיר הנמצא בסכנת הכחדה, ולישראל של שנות האלפיים יש לא מעט מאפיינים של ביצת מליחה בתהליך של התייבשות והזנחה. הרס הקינים של בני אדם אחרים, תחת הגדרתם כ"קני טרור", והשתלטות על שטחי המחיה שלהם, לא הביא מזור למצוקה הקשה שלנו. כמו החנקנים הציידים בפלורידה, איננו זקוקים לשטחי מחיה יותר גדולים אלא לניצול יעיל והגיוני יותר של פיסת הקרקע הקטנה וספוגת הזיכרונות שעליה מצאו הורינו, או הורי הורינו, מדרך רגל במצוקתם לפני הרבה שנים.

ארגון מחדש של משאבי הארץ הזאת, על כל חלקיה, בלי דעות קדומות ובלי משוא פנים, יכול להחזיר אותה למסלול הצמיחה והחיוניות שאיפיינ את ישראל בימיה הטובים. קהילות דתיות ותרבותיות, ממש כלהקות ציפורים, אינן זקוקות לחוקי מדינה כדי לשמר את המורשת הייחודית שלהן. את זה היהודים הצליחו להוכיח במשך אלפיים שנה.

בחלקת אלוהים הקטנה הזאת, המשמשת מפגש לשלוש יבשות, השיקו כמה מאבותינו הקדמונים תובנות חברתיות ומוסריות נעלות ויעילות, ששימשו קווי מתאר הולמים להתפתחות החברה האנושית. אין שום קשר בין התובנות האלה לבין המבנה הדתי-מדיני המוזר והכושל המנסה לשרוד כיום בין מטולה לאילת ומן הים עד הירדן, בכוח הזרוע ותוך הסתמכות על הלכות שאבד עליהן הכלח.

להקמתה של מדינת ישראל נלוו כמה טעויות בסיסיות שעליהן משלמים מחיר יקר כבר יותר משלושה דורות. היסודות המעוקמים של המבנה המדיני הזה גורמים לקריסה פנימית מתמשכת, אבל אין סיבה שלא יצמחו במקומם יסודות איתנים חדשים. אלה מאיתנו המקווים לשמר כאן סביבת מחיה דוברת עברית שתמשיך לשאת איתה את מסורתנו התרבותית העתיקה והנכבדה, יצטרכו למצוא דרכים יצירתיות לקדם את הרעיון הזה בתבונה. לימוד ערבית הוא אחת הדרכים האלה. שתי השפות מאוד דומות.

butcherbird